Cilt 1 | Sayı 1 | Haziran 2023

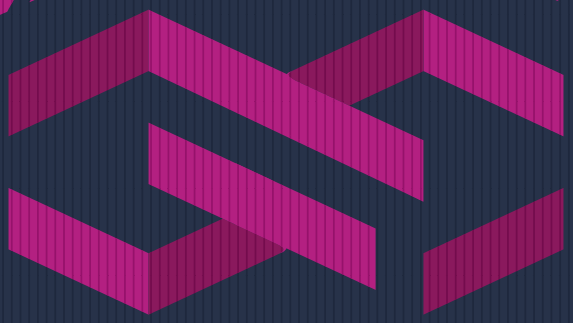

EKLEKTİK

İstanbul GEDİK Üniversitesi

EKLEKTİK

Sosyal Bilimler Dergisi
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ

CİLT 1 - SAYI 1 - YIL 2023

İstanbul GEDİK Üniversitesi

EKLEKTİK

İstanbul Gedik Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

EKLEKTİK
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Haziran 2023, Cilt 1, Sayı 1

Yılda iki kez yayımlanır.

Çift-kör hakemli akademik dergidir.

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

İmtiyaz Sahibi / Publisher: Prof. Dr. Ahmet Kesik, İstanbul Gedik Üniversitesi Rektörü

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Gülperen Kordel

Editör / Editor: Prof. Dr. Şakir Dinçşahin

Editör Yardımcıları / Assistant Editors: Öğr. Gör. Sibel Karabel

Yayın Koordinatörü / Editorial Coordinator: Şafak Çelik

Grafik Tasarım / Graphic Design: Öğr. Gör. Sonad Tanyel

İLETİŞİM

ADRES: Cumhuriyet Mahallesi İlkbahar Sokak No: 1 Yakacık 34876 Kartal / İstanbul

WEB: eklektik.gedik.edu.tr

E-POSTA: eklektik@gedik.edu.tr

TELEFON: 444 5 438

Alan Editörleri / Field Editors:

Eğitim Bilimleri
Prof. Dr. Gürhan Can
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Hukuk
Dr. Öğr. Üyesi Aras Türay
İstanbul Gedik Üniversitesi
İktisat-İşletme
Dr. Öğr. Üyesi Ümit Bozoklu
İstanbul Gedik Üniversitesi
Medya ve İletişim
Doç. Dr. Deniz Akçay Balcı
İstanbul Gedik Üniversitesi
Psikoloji
Dr. Öğr. Üyesi Barkan Eskiili
İstanbul Gedik Üniversitesi
Siyaset Bilimi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özcan
İstanbul Gedik Üniversitesi
Sosyoloji
Doç. Dr. Ahu Özmen
İstanbul Kent Üniversitesi
Tarih
Doç. Dr. Yalçın Çakmak
Munzur Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler
Dr. Öğr. Üyesi Selim Sezer
İstanbul Gedik Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Gülsevil Alpagut
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga Arıcak
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Ödül Celep
Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Erkan
İstanbul Gedik Üniversitesi
Prof. Dr. Alper Güvel
İstanbul Gedik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Tekin
İstanbul Gedik Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Türem
Boğaziçi Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board:

Prof. Dr. Kerim Atamer
İstanbul Gedik Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Çağla
Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erol Demir
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Senem Aydın Düzgit
Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Meral Elçi
Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ergur
Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İçduygu
Koç Üniversitesi
Prof. Dr. M. H. Ilias
Mahatma Gandhi University
Prof. Dr. Ahu Tuba Karabulut
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Alev Katrinli
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Demet Lüküslü
Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil Oktay
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur
Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Çınar Özen
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Pırtini
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Alkan Soyak
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem Tür
Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Türkeş
Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Beliz Ülgen
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. İlker Aytürk
Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Coşkun
Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Andrea Ionescou
Evora Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Uzer
İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Nikos Christofis
Shaanxi Normal University
Dr. Stephen R. Goodwin
Oglethorpe University
Dr. Tomasz Stepniewski
The John Paul II Catholic University of Lublin

Dil Editörü (Türkçe) / Turkish Language Editor:

Şafak Çelik
İstanbul Gedik Üniversitesi

Dil Editörü (İngilizce) / English Language Editor:

Öğr. Gör. Antonina Nemtinova
İstanbul Gedik Üniversitesi

EKLEKTİK CİLT 1 SAYI 1 HAKEMLER

Prof. Dr. Ödül Celep, Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Güney Çeğin, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan Kardeş, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfun Haykır, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga Şirin, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ziya Umut Türem, Boğaziçi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu Dikmen Ada, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Nedim Aktaş, Beykoz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ural Aküzüm, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatmanur Kaçar Aşcı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bircan Ergün Başak, Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Demir, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Gümüş Demir, Üsküdar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Mert Duygun, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Elçi, Özyeğin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haydeh Faraji, Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kahraman Güler, Doğuş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Kaleci, Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem Orhun Karsavuran, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Kumova, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan, Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Yıldırım, Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil Yıldızcan, Galatasaray Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Demo Ahmet Aslan, Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Nesimi Gökşen, Ardahan Üniversitesi

HAKKIMIZDA

Eklektik dergisi, İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından 2023 yılında yayımlanmaya başlanan bilimsel, açık erişimli, çift-kör hakemli bir ulusal akademik dergidir.

Sosyal bilimlerin siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, hukuk, tarih, antropoloji, iktisat, işletme, yönetim/bilişim sistemleri, sosyoloji, psikoloji, pazarlama, medya, eğitim bilimleri disiplinlerinde ve ilgili alt alanlardaki çalışmalara yer vermektedir.

Eklektik dergisi, Committee on Publication Ethics (COPE)'in editör ve yazarlar için belirlediği uluslararası standartları dikkate almaktadır. Belirlenmiş şartlara uymak kaydıyla, bilimsel araştırma makalesi ve teorik makalelerin yanı sıra; araştırma notları, akademik çeviri, inceleme/derleme makaleleri, istatistiksel analizler, olay incelemeleri ve kitap değerlendirmelerini kabul etmektedir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık), çevrim içi yayımlanmaktadır. Belirtilen düzenli sayıların dışında haber verilmek suretiyle "Özel Sayı"lar da düzenlemektedir.

Eklektik dergisinde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, derginin web sayfası üzerinden değerlendirmeye alınır. Gönderim tarihinden itibaren en geç 16 haftada yazara nihai sonuç bildirilir.

AMAÇ VE KAPSAM

Eklektik dergisi sosyal bilimlerin; siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, tarih, ekonomi, işletme, psikoloji, antropoloji, sosyoloji, uluslararası ticaret, finans, kamu yönetimi, pazarlama, medya, eğitim bilimleri ve ilgili alt dallarında çalışmalara yer vermektedir.

Bu alanlarda bilimsel birikime katkı sağlamak ve disiplinler arası çalışmayı teşvik etmek amacıyla özgün, analitik, teorik araştırma ve değerlendirmeleri yayımlar.

Editörden

Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi'nin ilk sayısını yayımlamanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Eklektik'in ilk sayısında; dört araştırma makalesi, üç inceleme makalesi ve bir çeviri makalesi yer almaktadır. "2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Yasama-Yürütme İlişkilerinin Hukuki, Siyasi ve Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi" başlıklı inceleme makalesiyle Mücahit İsmail Coşkun, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Latin Amerika ülkelerindeki hükûmet sistemleri ile 2017 Anayasa değişikliği sonrası Türkiye'de yasama-yürütme erkleri bağlamında hukuk ve siyaset eksenli, kıyaslamalı bir analiz yapmaktadır. İşletme alan biliminde Songül Çiçek ve Ahmet Erkasap, Kuantum liderlik türü olan VUCA'nın diğer liderlik türleriyle mukayesesini "VUCA Dünyası ve Kuantum Liderlik İlişkisi Üzerine Bir Çalışma" isimli araştırma makalesinde irdelemektedir.

Dergimizin üçüncü ve dördüncü yazıları, psikoloji alan biliminden iki farklı araştırma makalesinden oluşmaktadır. "Yetişkin Bireylerde Bilişsel Duygu ve Düzenleme Güçlüğü Stratejileri ve Sosyal Görünüş Kaygısı ile Kompulsif Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki" makalesiyle Burcu Bölenler ve Bahar Akoğlu, sosyal görünüş kaygısı ile bilişsel duygu düzenleme stratejileri arasındaki bağlantıyı, gerek cinsiyet farklılıklarına vurgu yaparak gerekse kompulsif çevrim içi satın alma davranışıyla ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Özcan Durmaz ise, "Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Psikolojik Sağlamlıkları ile Başa Çıkma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" makalesiyle beliren yetişkinlik dönemi olarak adlandırılan 18-25 yaş arasındaki bireylerin psikolojik sağlamlık ve başa çıkma stilleri arasındaki örüntüyle olan ilişkisini araştırmaktadır.

Siyaset bilimi araştırma-inceleme makalesi kategorisinin "Populism of Religious Conservative Parties in Turkey: A Psychoanalytical Approach" başlıklı ilk yazısında Şakir Dinçşahin, Türkiye'de İslamcı partilerin popülist stratejilerini analiz ederken parti liderlerinin söylemlerini referans almakta ve kavramsal çerçevesini Ernesto Laclau'nun popülizm kavramı ile Lacan'ın psikoanaliz yöntemiyle şekillendirmektedir. "Dücane Cündioğlu'nun İslamcılık Kavrayışı ve Türkiye'deki Farklı İslamcılık Anlayış ve Pratiğine Eleştirisi Üzerine Bir Çalışma" inceleme makalesiyle Mustafa Kandırmaz, içerik analizi yöntemiyle Dücane Cündioğlu'nun İslamcılık anlayışını Türkiye'deki İslamcılık kavrayışı perspektifinde incelemektedir.

Siyaset alan biliminin son inceleme yazısında Ahmet Tezel kaleme aldığı "Prens Sabahaddin'in Toplumsal Dönüşüm İdealinin Başarısızlığı" makalesiyle liberal düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki öncüllerinden Prens Sabahaddin'in toplumsal dönüşüm düşüncelerini, ilham kaynağı olarak kabul edilen Edmond Demolins'a atıfla irdelemektedir.

Dergimizin son yazısı ise Umut Uzer'in "Türkiye'de Irkçılık: Hüseyin Nihal Atsız Örneği" başlıklı çeviri makalesinden oluşmaktadır. Nur Küçük'ün çevirisini yaptığı makalede yazar, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türk milliyetçiliği ve ırkçılık tartışmaları ekseninde tematik olarak Hüseyin Nihal Atsız'ın milliyetçilik anlayışını değerlendirmektedir.

Eklektik dergisinin ilk sayısında yazılarıyla dergimize katkıda bulunan kıymetli yazarlara, hakemlik sürecinde destek veren alan editörü ve hakemlere, yayın ve danışma kurulumuza ve dergi ekibimize değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Eklektik dergisinin sosyal bilimler alanına akademik katkıda bulunması temennisiyle...

Prof. Dr. Şakir Dinçşahin
Eklektik Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER

İNCELEME MAKALESİ • HUKUK
2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Yasama-Yürütme İlişkilerinin Hukuki, Siyasi ve Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi
Mücahit İsmail COŞKUN 11

ARAŞTIRMA MAKALESİ • İŞLETME
VUCA Dünyası ve Kuantum Liderlik İlişkisi Üzerine Bir Çalışma
Songül ÇİÇEK, Ahmet ERKASAP 49

ARAŞTIRMA MAKALESİ • PSİKOLOJİ
Yetişkin Bireylerde Bilişsel Duygu Düzenleme Güçlüğü Stratejileri ve Sosyal Görünüş Kaygısı ile Kompulsif Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki
Burcu BÖLENLER, Bahar AKOĞLU 83

ARAŞTIRMA MAKALESİ • PSİKOLOJİ
Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Psikolojik Sağlamlıkları ile Başa Çıkma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Özcan DURMAZ 107

ARAŞTIRMA-İNCELEME MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ
Populism of Religious Conservative Parties In Turkey: A Psychoanalytical Approach
Şakir DİNÇŞAHİN 127

İNCELEME MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ
Dücane Cündioğlu'nun İslamcılık Kavrayışı ve Türkiye'deki Farklı İslamcılık Anlayış ve Pratiğine Eleştirisi Üzerine Bir Çalışma
Mustafa KANDIRMAZ 171

İNCELEME MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ
Prens Sabahaddin'in Toplumsal Dönüşüm İdealinin Başarısızlığı
Ahmet TEZEL 203

ÇEVİRİ MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ
Türkiye'de Irkçılık: Hüseyin Nihal Atsız Örneği
Umut UZER 231

HUKUK

2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Yasama-Yürütme İlişkilerinin Hukuki, Siyasi ve Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi[1]

Mücahit İsmail Coşkun[2]

Öz

2017 Anayasa değişikliği ile beraber başkanlık sisteminin bir sapması olarak "Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi", anayasal olarak ihdas edilmiştir. 2017 Anayasa değişikliği sonrasında hükûmet sisteminin değişmesi sonucunda siyasal sistem içerisindeki yasama-yürütme ilişkileri de değişime uğramıştır. Yasama-yürütme ilişkileri bağlamında hükûmet sisteminin analizi ise ancak o sistemin prototipi olan ABD ve türevleri olan Latin Amerika ülkeleri ile karşılaştırılarak yapılabilir. Bu çalışmada da ABD ve Latin Amerika ülkelerinde yasama-yürütme ilişkileri bağlamında konmuş kurum ve kurallar incelenerek Türkiye bağlamında karşılaştırması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin ABD başkanlık sistemine mi benzediği yoksa başkanlık sisteminden sapmayı ifade eden Latin Amerika versiyonları gibi mi kurgulandığının tespitine yönelik incelemeyi kapsayacaktır. Yasama-yürütme ilişkileri bakımından siyasi rejimin niteliğini etkileyen başka bir unsur ise kuvvetler ayrılığının hem hukuki olarak hem de uygulamada ortaya konmasıdır. Bu çerçevede siyasal sistemde yasama ve yürütme bağlamında kuvvetler dengesinin kurulup kurulmadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada sadece karşılaştırmalı bir değerlendirme değil hukuki ve siyasi değerlendirmeler de yapılacak ve bu çerçe-

1 Bu çalışmada yazarın 2022'de Marmara Üniversitesi'nin Kamu Hukuku Yüksek Lisans programında Doç. Dr. Tolga Şirin'in danışmanlığında yazdığı *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Kanuni İdare İlkesi ve Latin Amerika Başkanlık Kararnameleri ile Karşılaştırmalı İncelenmesi* isimli yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Bu tez, yazar tarafından aynı isimle genişletilmiş olarak kitap formatında da yayımlanmıştır. Bkz: Mücahit İsmail Coşkun ve Muhammed Alparslan Budak, *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022).

2 İstanbul Gedik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, ismailc2500@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6033-4801

vede 2017 Anayasa değişikliği sonucunda kuvvetler dengesinin bozulup bozulmadığı tespit edilerek yeni siyasi rejimin niteliği ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Cumhurbaşkanı, Kuvvetler Ayrılığı, Anayasa, Hükûmet Sistemi, Başkanlık Kararnameleri*

A Legal, Political and Comparative Analysis of Legislative-Executive Relations After the 2017 Constitutional Amendments

Abstract

With the 2017 Constitutional Amendment, the Presidential Government System was constitutionally created as a deviation from the presidential system. As a result of the change in the government system after the 2017 Constitutional amendment, the legislative-executive relations in the political system have also changed. In the context of legislative-executive relations, the analysis of the government system can only be made by comparing it with the USA, which is the prototype of that system, and Latin American countries, which are derivatives of that system. This study aims to examine the institutions and rules established in the context of legislative-executive relations in the USA and Latin American countries and compare them in the context of Turkey. In this context, it will examine whether the Presidential government system is similar to the US presidential system or if it is constructed like the Latin American versions expressing a deviation from the presidential system. Another factor affecting the quality of the political regime in terms of legislative-executive relations is the separation of powers, both legally and practically. In this context, it is necessary to examine whether the balance of forces has been established in the political system in the context of legislative and executive. In this context, the study will not only make a comparative evaluation but also make legal and political evaluations, and in this context, it will be determined whether the balance of forces has deteriorated as a result of the 2017 constitutional amendment and the nature of the new political regime will be revealed.

Keywords: *President, Separation of Powers, Constitution, System of Government, Presidential Decrees.*

Giriş

2017 Anayasa değişikliği sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllı aşkındır tercih etmiş olduğu hükûmet sistemi ve bu bağlamda yasama-yürütme ilişkileri değiştirilmiş, tali kurucu iktidar tarafından kendine has özellikleri olan bir başkanlık sistemi ihdas edilmiştir. Bir ülkedeki hükûmet sistemi, yasama-yürütme ilişkilerinin ne şekilde oluştuğunu göstermektedir. Yargı erki, kuvvetler ayrılığına dayanan hükûmet sistemlerinin hepsinde bağımsız ve tarafsız olması gereken bir anayasal organdır. O nedenle 2017 anayasa değişikliği sonrasında ihdas edilmiş olan hükûmet sisteminin yasama-yürütme ilişkilerinin kurum ve kurullar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2017 Anayasa değişikliği sonrasında yasama-yürütme ilişkileri bağlamında birçok sorun ortaya çıktığı görünmektedir. Bunlardan en temel olanı, başkanlık sisteminin doğasına aykırı bir biçimde yasama-yürütme bağlamında kuvvetler ayrılığının ortadan kalkacak dereceye gelmesidir. Anayasa'da öngörülen, cumhurbaşkanı (yürütme) siyasal sisteminin merkezinde yer alacak bir biçimde düzenlenmiştir. Yasama organının ise yürütme ile eşdeğer bir erk olarak değil yürütmeye bağımlı bir erk olarak düzenlendiği gözükmektedir. Bu nedenle ihdas edilmiş olan hükûmet sisteminin kuvvetler ayrılığı, demokrasi ve hukuk devleti gibi birtakım anayasal esas ve ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2017 Anayasa değişikliği sonrasında getirilmiş olan hükûmet sisteminin niteliğinin de tespit edilebilmesi için bu sistemin yasama-yürütme ilişkileri kapsamında getirmiş olduğu anayasal kural ve kurumların tespit edilmesi ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Getirilmiş olan hükûmet sistemi, Türk siyasal sistemini ve siyasal rejimini de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle hükûmet sisteminin niteliğinin tespiti edilmesi, siyasal rejiminin ortaya çıkarılması açısından da önem arz etmektedir. Siyasi rejimlerin tespiti hem siyaset biliminin hem de anayasa hukukunun kesiştiği bir alan olmasından ötürü çalışmada her iki disiplin çerçevesinde de değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamız, temel olarak üç bölüm çerçevesinde oluşturulmuştur. Öncelikle saf başkanlık sistemi olarak görünen ABD prototipi kuvvetler ayrılığı, denge ve denetim mekanizmaları ve başkanlık kararnameleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise başkanlık sistemlerinden sapma olarak ifade edilen Latin Amerika başkanlık sistemlerinin temel unsurları tespit edilmiştir. Böylece üçüncü bölümde Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin değerlendirilmesi yapılırken hangi sisteme yakın bir şekilde kurgulandığı ortaya konabilmiştir. Üçüncü bölümde

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi hem saf başkanlık sistemi ile karşılaştırmalı olarak hem anayasaca öngörülmüş birtakım esas ve ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmede demokrasi, kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilke ve esasları; ölçüt olarak benimsenmiştir. Sonuç kısmında 2017 anayasa değişiklikleri sonrasında ortaya çıkan hükûmet sisteminin yasama-yürütme ilişkileri bakımından ortaya çıkan durum tespit edilerek siyasal rejime etkisi ortaya konmaktadır.

ABD Başkanlık Hükûmet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkileri

2017 anayasa değişikliklerini incelemek için ilk olarak ABD başkanlık sistemini ele almamız gerekir. Bu açıdan ABD başkanlık sisteminde yasama-yürütme ilişkilerinin tespiti, başkanlık sisteminin dayandığı temel özellikler, ABD'de hükûmet sisteminde kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim-fren mekanizmaları ile başkanlık kararnameleri çerçevesinde bir incelemenin yapılması yerinde olacaktır. İşte bu ana başlık altında yasama-yürütme ilişkileri çerçevesinde saf başkanlık sisteminin ABD bağlamında tanımı ve unsurları ile ABD başkanlık sisteminin kurulu olduğu temel unsurlar olan saf kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmalarına değinilecektir. Son aşamada ise yasama-yürütme ilişkileri bağlamında önem arz eden başka bir konu olan ABD başkanlık kararnamelerine değinilecektir. Böylece makalemizin son bölümünde ABD başkanlık sisteminde yasama-yürütme ilişkileri ile Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi kapsamında getirilmiş olan yasama-yürütme ilişkileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilecektir.

A. Başkanlık Hükûmet Sisteminin Tanımlanması

Hükûmet sistemleri, klasik anayasa hukuku bakımından kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak iki çatı etrafında tasnif edilir.[3] Kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri de kendi içinde sınıflara ayrılmaktadır. Çalışmamız, başkanlık sistemine ilişkin olduğu için sert kuvvetler ayrılığı doğrultusunda bir inceleme yapılacaktır. Çünkü başkanlık sistemleri, yasama ve yürütme ilişkileri bakımından sert kuvvetler ayrılığına dayanmakta ve tasnif edilmektedir.

Sert kuvvetler ayrılığı sisteminde yasama ve yürütme güçleri birbirinden kesin ola-

3 Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi-Cilt 1* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2011), 624-635; İbrahim Özden Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2020), 135-138; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2015), 489-495.

rak ayrılmış organlardır ve bu organlar, yasama veya yürütme işlevini yerine getirir. Yasama ve yürütme organları ayrı ayrı seçilir ve seçildikten sonra birbirine bağlı değildirler. Dahası birbirlerinin varlıklarına son veremezler.[4] Bu anlamda sert kuvvetler ayrılığı sisteminin tipik hükûmet modelini başkanlık sistemi oluşturmaktadır.

Başkanlık sisteminin tanımlanması için farklı yazarlar, çeşitli yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Siyaset bilimci Giovanni Sartori, başkanlık sistemini üç temel kritere göre tanımlamaktadır.[5] Sartori'ye göre ilk tanımlayıcı kriter; devlet başkanının belirli bir süre için doğrudan doğruya halk tarafından veya ona benzer bir biçimde seçilmesidir. İkinci tanımlayıcı kriter; başkanın parlamentoya karşı sorumsuz olması yani ne parlamento tarafından atanabilmesi ne de parlamento tarafından düşürülebilmesidir. Üçüncü tanımlayıcı kriter ise başkanın hükûmeti yönlendirerek yürütme yetkisini yerine getirmesidir. Sartori, bu üç temel kriteri birlikte barındıran sistemleri başkanlık sistemi olarak tanımlamaktadır.

Arend Liphart ise başkanlık sistemini iki temel özellikle açıklamaktadır:[6] İlk özellik; başkanlık sisteminde başkanın belirli bir süre için seçilmesini ve parlamentonun güven oyuyla istifaya zorlanamamasını ve görevden alınamamasını kapsar. İkinci özellik ise başkanın halk tarafından doğrudan doğruya seçilmesi veya halk tarafından seçilen bir heyet tarafından seçilmesidir.

S. Matthew Shugart ve John M. Carey ise başkanlık sistemini ilk önce parlamenter sistemde olmayan ama başkanlık sisteminde olan özellikleri sayarak tanımlamışlardır. Yazarlara göre başkanlık sistemini parlamenter sistemden ayıran iki temel ayırt edici unsur vardır. Başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından doğrudan veya halkın seçtiği heyet tarafından seçilmesi ilk unsurdur. İkinci ayırt edici unsur ise başkanlık sisteminde yürütme yetkisinin başkanın sorumluluğunda olmasıdır.

J. Juan Linz ise başkanlık sisteminin tanımlayıcı iki temel unsuru olduğunu belirtmektedir.[7] Linz'e göre tanımlayıcı ilk unsur; yürütme gücüne sahip başkanın ve yasama gücüne sahip meclis veya meclislerin seçimle gelerek demokratik meşruiyete sahip olmasıdır. İkinci tanımlayıcı özellik ise yasama ve yürütme organlarının sabit

4 Serap Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2017), 2.

5 Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği* (Ankara: Yetkin Yay., 1997), 113-114.

6 Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 22.

7 Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 29.

bir süre için seçilmesidir.

Gözler ise başkanlık sistemini asli ve tali özelliklerine göre tarif etmektedir. Başkanlık sisteminin asli özelliklerine baktığımızda ilk özellik; yürütme organının tek kişiden oluşmasıdır. Yani yürütmenin başı olan başkan, kendi kadrosundan kabinesini oluşturur ve yürütme işlevini yerine getirir. Ayrıca başkan, halk tarafından yasama meclisi seçimlerinden ayrı olarak seçilir. Başkan seçildikten sonra da meclisin güvenoyunu alması gibi bir durum söz konusu değildir. Gözler'e göre bu üç özellik, başkanlık sisteminin asli özelliklerini oluşturmaktadır.[8]

Yazıcı'ya göre başkanlık sisteminin temel özelliklerinden ilki; yasama organı ile yürütme gücünü tek başına kullanacak olan başkanın doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından seçilmesidir. Başkanlık ikinci temel özelliği ise yasama ve yürütme organlarının her ikisinin de birbirlerinin varlığına son verebilecek hukuki mekanizmalardan yoksun olmasıdır. [9]

Görüldüğü üzere başkanlık sisteminin tanımı ve tanımda kullanılacak unsurlar üzerinde tam ve kesin olarak kabul edilen bir görüş yoktur. Her tanımın veya tanım için kullanılan unsurların eksik, yanlış veya eleştirel bir yönünü görmek mümkündür. Ancak başkanlık sistemi üzerine yapılan tanımlamalarda ve tanımda kullanılacak unsurlarda temel anlamda bazı özelliklerin dikkat çektiğini gözlemleyebiliriz. O halde başkanlık sisteminin ilk temel unsuru bağımsızlıktır. Bu kapsamda yasama ve yürütme organları birbirlerine bağımlı olmamalı, yasama ve yürütme organları ayrı seçilmeli, bir kişi veya kurum her iki organda da yer alamamalı ve sistem içerisinde güvenoyu ya da fesih mekanizmaları gibi yürütmeyi yasamaya bağlayacak veya aynı şekilde yasamayı yürütmeye bağlayacak veya birbirinin görevlerine son verecek mekanizmaların bulunmaması gerekir. Başkan veya parlamento, birbirinin görevlerine son verememelidir. Görüldüğü üzere başkanlık sistemindeki yasama-yürütme organlarında hem yapısal bakımdan hem de işlevsel bakımından bir bağımsızlık söz konusu olmalıdır. Başkanlık sisteminin ikinci temel unsuru ise monist yapıda olmasıdır. Başkan, devlet başkanı veya hükûmetin başı konumundaki kişi; yürütme yetkisinde tek başına yetkili anayasal organ konumundadır. Bu kapsamda başkanın yetki ve görevlerinin kaynağı anayasa, halk ve yasama karşısında bağımsızlığıdır. Ayrıca hükûmet ve devlet başkanlığı tek bir kişide toplanacak şekilde halk tarafından seçilmesi dolayısıyla devlet

8 Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2014), 569-586.

9 Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 37.

şekli de doğal olarak Cumhuriyettir.[10] Bununla beraber bu tanımlamalar ve özellikler; başkanlık sisteminin prototipi olan, ortaya çıktığı ve geliştirildiği tek başarılı örneği[11] olan ABD sistemine göre yapılmaktadır. Çünkü ABD sistemi, tam anlamıyla kuvvetler ayrılığına dayanan saf başkanlık sistemi olarak kabul edilmektedir.

B. ABD Başkanlık Sisteminde Sert Kuvvetler Ayrılığı, Denge ve Denetleme Mekanizmaları

ABD başkanlık sistemi, anayasal organların birbirinden özerk olarak tasarlanan bir kuvvetler ayrılığına ve ayrıca her organın çeşitli kurum ve kurallar çerçevesinde birbirini denetlediği ve dengeleyen bir yapıya sahiptir. Bu anlamda bir yönüyle saf başkanlık sistemi oluşumu ve fonksiyonu itibarıyla sert bir şekilde ayrılmış kuvvetler ayrılığına dayanır. Diğer yönüyle ise sistemin işlerliği ve etkinliği bakımından yasama-yürütme ve yargı organlarının her biri, birbirini dengeler ve denetler. Böylece yönetimsel açıdan hem etkinlik elde edilmiş hem de anayasal açıdan kuvvetler sert bir biçimde ayrılmış olur. ABD türü saf başkanlık sisteminin en temel özelliği de budur.[12] Bu unsur; özellikle siyasal sistem içerisinde denge, denetleme ve fren mekanizmalarının kurulması açısından da önem arz eder. Keza ABD'de sert kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık hükûmet sisteminin temelde iyi işlemesi, var olan fren ve denge mekanizmasının iyi çalışmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle ABD tipi saf başkanlık sisteminin temel unsuru; kuvvetler ayrılığı ilkesi ile ilintili olarak anayasal organlar arasında denge, denetleme ve fren mekanizmalarının hem hukuken ihdas edilmiş olması hem de uygulamada etkin bir şekilde işlerlik kazanmasıdır. Böylece ABD başkanlık sistemi hem hukuken hem de fiiliyatta hukuk devleti ve demokrasi ilkeleri ile uyumlu bir şekilde işleyebilmektedir. ABD başkanlık sisteminde denge, denetleme ve fren mekanizmaları şu şekilde özetlenebilir:

ABD başkanlık seçimi ile yasama organı seçimi birlikte yapılmaz.[13] Bu anlamda her iki anayasal organın da aynı siyasal eğilimde olmasının hedeflenmediği söylenebilir.

ABD Başkanlık seçimlerinde yalnızca başkan adayı değil, başkan yardımcısı da oy-

10 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 155.

11 Kubilay Çelik, *Amerika Başkanlık Sistemi* (İstanbul: Asi Kitap, 2016), 48.

12 Ahmet Özcan, *Mukayeseli Anayasal Denge Denetleme ve Türkiye* (İstanbul: ARI Hareketi Yay., 2012), 48-49.

13 Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 53.

lanır.[14] Böylece başkan yardımcısının başkanlık makamına geçmesi durumunda temsiliyet sorunu yaşanmaz.

Üst düzey yöneticiler; tek başına başkanın iradesi ile değil, senatonun onayı ile atanır.[15]

Bakanların atanması, yasama organın onayına tabidir.[16]

Yüksek mahkeme üyeleri, başkan tarafından atanmaktadır fakat senatonun onayı gereklidir. Ayrıca yüksek mahkeme üyelik görevi, hayat boyu devam eder. Bu nedenle 9 üyeden oluşan yüksek mahkeme üyeliğinin başkan tarafından oluşturulması, bir dönemde ancak bir veya iki üye bağlamında gelişebilmektedir.[17]

ABD başkanı, bütçeyi hazırlama; yasama organı ise bütçeyi kabul etme yetkisine sahiptir. Bütçenin onaylanması için yürütme ve yasama organları uzlaşmak zorundadır.[18]

ABD başkanın partisi ile ilişkisi gevşektir, siyasi parti genel başkanı değildir. Böylece devlet başkanı görevini icra ederken hangi sıfatla görev yaptığı konusunda sorun yaşanmaz.[19]

Başkan; vatana ihanet, rüşvet, diğer ağır suçlar ve görevi kötüye kullanması dolayısıyla yargılanabilir. Görüldüğü üzere suçlama (Impechment) mekanizmasının kapsamı geniştir. İlk aşamada temsilciler meclisi, delileri değerlendirmekle yükümlüdür. Meclis çoğunluğu ile başkan suçlanabilmektedir. Senato ise başkanın görevden alma yetkisine haiz organ olarak işlev görür. Karar yeter sayısı ise 2/3'lük bir çoğunluktur.

Milletlerarası anlaşmaları yapma yetkisinin başkana ait olması ile birlikte bunların

14 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2021), 70.

15 Semih Batur Kaya, *Hükümet Sistemi Sınıflandırılmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Analizi* (Ankara: Yetkin Yayınları., 2021), 86-88.

16 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa*, 70.

17 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa,* 71-75.

18 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa,* 77.

19 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa,* 77.

onaylanması için 2/3'lük yasama organının çoğunluğuna ihtiyaç vardır. Böylece başkan, dış ilişkiler bağlamında düzenleme niteliğindeki bir işlemi kabul etmekle yükümlü tek anayasal organ olmamış olur.[20]

ABD başkanı, yasama organı tarafından kabul edilen bir kanunu veto etme yetkisine sahiptir. Fakat bu durum, yasama organının her iki kanadının 2/3'lük çoğunluğu ile aşılabilir.

ABD başkanlık sisteminin en temel özelliklerinden biri de yasama ve yürütme organlarının birbirinin görevlerine son vererek fesih mekanizmasını ya da seçimlerin yenilenmesi durumunu gerçekleştirememesidir.[21] Ne yasama organı ne de yürütme organı birbirinin varlıklarına son verebilir.[22] Zaten bu durum, başkanlık sistemin en temel özelliklerin biridir. Aksi takdirde yürütmenin ve yasamanın sert bir ayrılığından bahsedilemez.

Sonuç olarak ABD hükûmet sisteminin temelde iki ana unsuru; kuvvetler ayrılığı ve denge, denetim ve fren mekanizmalarının siyasal sistem içerisinde var olmalarıdır. Yalnızca sert bir şekilde işlevsel ve varoluşsal bakımdan ayrılmış kuvvetler ayrılığına dayalı anayasal organların varlığı yeterli olmayıp ayrıca siyasal sistem içerisinde birbirlerini denetleyecek ve frenleyecek mekanizmaların da yer alması gereklidir. ABD anayasasının felsefi ve tarihi kökenleri de incelendiği zaman bu sistemin özgürlük bağlamında siyasal iktidarı sınırlamak etkinlik çerçevesinde ise siyasal iktidara yönetilebilir bir alan açmak olduğu görülmektedir.[23] Bu çerçevede ABD hükûmet sisteminin bir yönüyle sert kuvvetler ayrılığına dayandığını, bir yönüyle de anayasal organların birbirini denetlediği ve dengelediği karma modele sahip olduğu söylenebilir. Her iki unsur arasında kurulan mükemmel denge nedeniyle ve tarihsel ve felsefi kökleri itibariyle ABD başkanlık modeli, diğer başkanlık sistemleri ile karşılaştırıldığında saf halini yansıtmaktadır.

20 Kemal Gözler, *Elveda Anayasa,* 76.

21 Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, 39.

22 ABD Anayasası ve diğer ülke anayasaları karşılaştırılması için: "United States of America 1789 (rev. 1992)", son güncelleme 15 Ocak 2023, https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en.

23 Konuya ilişkin kapsamlı bir inceleme için: Özcan, *Mukayeseli Anayasal Denge Denetleme ve Türkiye*, 8-73.

C. ABD Başkanlık Kararnameleri

Kararname yetkisi, özellikle yasama ve yürütme arasındaki işlevsel ayrılık bağlamında önem arz eder. Keza kararname yetkisi demek, yürütme organın kural koyma yetkisi demektir. Yürütme organının kural koyma yetkisine haiz olması kuvvetler ayrılığına dayanan demokratik hukuk devletinde kabul edilen bir olgu olmakla birlikte kararnamenin niteliği yasama-yürütme arsında yer alan işlevsel ayrılığı yok edici bir işlev görebilir. Keza yürütmeye tanınan düzenleyici kararnameler veya yasama organı taktirinde çıkarılan devredilmiş kararnameler ile doğrudan geniş bir biçimde anayasada yürütmeye ilk elden asli bir kararname yetkisi verilmesi aynı şeyi ifade etmez. Bu nedenle ABD başkanlık sisteminin tanımı ve unsurlarının yanı sıra konumuz açısından önemli bir başka nokta da başkanın kararname yetkisi ve niteliğidir.

ABD başkanlık sisteminde başkanın kararname yetkisi, "executive order" (başkanlık emirleri, kararnameleri) şeklinde ifade edilmektedir. Başkanlık kararnameleri; anayasal kararname yetkisi niteliğinde değildir, ampirik olarak veya başkanların zaman içinde uygulamasıyla ortaya çıkmış ve mahkemelerin içtihatları doğrultusunda şekillenmiştir.[24] Teorik olarak kongrenin yasama fonksiyonuna ilişkin yetkileri *devredilemezlik ilkesi* gereği idareye aktarması söz konusu değildir.[25] Bu anlamda Amerika'da asli kural koyma yetkisi ve gücü kongreye aittir. Bununla birlikte yürütme tali kural koyma bakımından kararname veya tüzük niteliğindeki başkanlık emirlerini çıkarmaktadır.[26] Bu kararnamelerin işlevinin kanunları uygulamak, niteliğinin ise çoğunlukla kanunlara dayanarak ve kanunlara aykırı olmayacak bir biçimde çıkarılan ikincil nitelikli düzenleyici işlemler olduğu kabul edilmektedir.

Kongre tarafından bir kanunun genel çerçevesi çizilip detaylandırıldıktan sonra idare veya yürütme tarafından söz konusu yasaya bağlı şekilde *idari/teknik* konuların ay-

24 Oya Boyar, "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Executive Orders: Karşılaştırmalı Gözlemler" (Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yürütme Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Kasım 28-30, 2018), 15-28.

25 Tolga Şirin, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı* (İstanbul: On İki Levha Yay., 2019), 160.

26 Türker Ertaş, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Karşılaştırmalı Anayasal Düzenlerdeki Benzer İşlemlerle Kıyaslanması ve Türk Hükümet Sistemine Etkisi", *Kamu Hukukçuları Platformu VIII. Toplantısı Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde, haz. Oktay Uygun ve Egemen Esen (İstanbul: On İki Levha Yay., 2020), 9-53; Çağdaş Zarplı, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği: Kanun Hükmünde Kararnamelerden ve ABD Başkanlık Kararnamelerinde Farklarının İncelenmesi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, sy. 26 (Haziran 2020): 4585; Murat Yanık, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği* (İstanbul: Der Yay., 2016), 46; Şule Özsoy Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri* (Ankara: İmge Kitabevi., 2017), 123-124.

rıntılarının düzenlenmesi, bu kararnameler aracılığıyla yapılmaktadır.[27] Yani bunlar; yasa niteliğinde değil, yasa altı işlemlerdir.[28] Kanun koyma yetkisine yalnızca kongre sahiptir.

Yetkilendirilme bakımından Amerikan Anayasası'nın 2. maddesine dayanılarak veya kongre tarafından başkana bu yetkinin delege edilmesi şeklinde çıkarılan[29] başkanlık kararnameleri, olağan dönemlerde iki farklı alanda çıkarılmaktadır. Bunlar, kanunların yürütülmesine yönelik ve yürütme faaliyetlerine ilişkin olabilmektedir. Kanunların yürütülmesine yönelik başkanlık kararnamesi çıkarılması, başkanın kongre tarafından çıkarılan bir kanuna dayanarak o kanunun düzgün ve iyi bir biçimde yürütülmesi amacına hizmet eder.[30] Bununla birlikte yürütme faaliyetine ilişkin başkanlık kararnamesi çıkarılması ise yürütmenin işleyiş ve organizasyonuna ilişkin konular (bürokratları atama ve görevden alma ki bunların birçoğu kongrenin onayına tabi) ile ulusun menfaati bakımından aciliyet gerektiren konularda kanun olmasa bile "özerk" olarak çıkarılmasını kapsamaktadır.[31] Bu kapsamda çıkarılan kararnameleri tartışmalı bir konu olmakla birlikte yasama niteliğindeki işlemler olarak ifade edenler de vardır.[32] Ancak bu yetkilerin yürütmeye özgü *münhasır* bir yetkiyi içermediği ifade edilmektedir. Çünkü her başkanlık kararnamesinin bir başka başkan tarafından değiştirilmesi mümkün olduğu gibi bu kararnamelerin kalıcı olması da kongre tarafından yasalaştırılmasına bağlıdır.[33]

Başkanlık kararnameleri, savaş ve kriz gibi olağanüstü zamanlarda da başkanlar tarafından başvurulan bir işlem türüdür. Bu durumda başkan, anayasal yetkilerini uygulamada somutlaştırmak için kararname çıkarmaktadır. Bu tür kararnamelerin çıkarılmasında öncelikli olarak kongrenin onayı ve izni alınmasa da sonrasında bu kararnameleri onaylatmak üzere kongreye başvurulduğu görülmektedir.[34]

27 Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 124.

28 Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri* 124.

29 Boyar, "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Executive Orders: Karşılaştırmalı Gözlemler", 15-28.

30 Ahmet Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri* (Ankara: Yetkin Yay., 2020), 74-75.

31 Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 75-76.

32 Mert Nomer, *ABD Başkanlık Sisteminde Başkanın Yetkileri* (İstanbul: On İki Levha Yay., 2013), 75.

33 Boyar, "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Executive Orders: Karşılaştırmalı Gözlemler", 15-28.

34 Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 74.

Sonuç olarak saf başkanlık sisteminin uygulandığı ABD'de başkanlık kararnameleri, belli alanlarda yürütmenin özerk bir düzenleyici işlemi olarak görülebilse de kanuna dayanması gereksinimi, kongrenin politika ve yürütmenin denetimindeki etkisi ve mahkemelerce verilmiş kararlar doğrultusunda gelişen kurallar bakımından oldukça sınırlayıcı ve denetimli olarak kullanılan yürütmenin ikincil nitelikteki düzenleyici işlemleridir.

Görüldüğü üzere başkanlık sistemi gerek hükûmet modeli olarak gerek başkanın kararname yetkisi bakımından Türkiye'de getirilmiş olan hükûmet sistemi ve bir uzantısı olarak Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılması öngörülen CBK'lerden çok farklıdır. Aşağıda da tartışılacağı üzere, 2017 anayasa değişikliği sonucunda getirilmiş olan hükûmet sisteminin niteliği; ABD'de var olan saf başkanlık sistemine denge ve denetim mekanizmasındaki eksiklikler yönüyle ve sert kuvvetler ayrılığına dayanmaması bakımından uymamaktadır. CBK'ler ile ABD başkanının kararname yetkisi de kapsamı, kuralları ve ortaya çıkış biçimleri bakımından fazlaca farklılıklar içermektedir.

Latin Amerika Başkanlık Hükûmet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkileri

2017 anayasa değişiklikleri bağlamında ihdas edilmiş olan hükûmet sisteminin yasama-yürütme ilişkilerini değerlendirirken ayrıca başkanlık sisteminde sapma olarak ifade edilen Latin Amerika ülkelerine karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi açısından değinilmesi gerekmektedir. Latin Amerika ülkelerinin tabi olduğu hükûmet sistemi, genellikle başkanlık sistemine benzeyen bir yapıdadır. Bu anlamda yürütme bağlamında monist bir yapı görünür. Fakat siyasal sistem içerisinde kuvvetler ayrılığı bakımından bir denge bulunmaz. Bununlar beraber yürütmeyi denetleyecek, frenleyecek ve dengeleyecek olan yasama ve yargı organları zayıftır. Bu nedenle saf başkanlık sisteminden ayrılırlar. Latin Amerika bölgesinde 19 bağımsız devlet bulunmakla birlikte her ülkenin tabi olduğu anayasal kurum ve kurallar farklıdır. Ancak bu ülkelerde yer alan başkanlık sistemlerinin bazı temel veya ortak özellikleri vardır. Bu temel veya ortak özellikler değerlendirilebilir.

A. Latin Amerika Başkanlık Sistemin Temel Özellikleri

Başkanlık sistemleri, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere başkanlık sisteminin ortaya çıktığı ve en iyi işlediği ülke, ABD'dir. Ancak bununla beraber başkanlık sistemi, ABD dışında Latin Amerika ülkelerinde de -sorunlar olmakla birlikte- uygulanmaktadır. Bu anlamda başkanlık sisteminin çeşitli-

liği açısından Latin Amerika tipi ve ABD başkanlık sistemi olmak üzere iki çeşidin varlığından söz edebiliriz. Tabi Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemleri için saf başkanlık sistemlerinden sapma,[35] hiper-başkanlık (başkancı) sistemi veya başkanlık sisteminin başarısız örnekleri[36] olarak görmek de mümkündür. Bununla beraber başkanlık sisteminin tek başarılı örneğinin ABD olmadığını belirtenler de vardır.[37]

Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinin genel özelliklerini saptamak çok da kolay değildir. Çünkü her ne kadar bu ülkelerin hepsi başkanlık sistemi ile yönetilse de farklı anayasal kurum ve kuralları vardır. Bununla birlikte Latin Amerika ülkelerinin genel özelliklerini anayasal etmenler ve anayasa dışı etmenler olarak iki ana grupta toplayabiliriz.

Öncelikle bir hükûmet sisteminin işlemesi, sürekliliği ve yürütülebilmesi; o ülkede var olan siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihsel koşullar ile ilgilidir.[38] Latin Amerika ülkeleri için de aynı durum geçerlidir ve bu anlamda bahse konu ülkelerde başkanlık sisteminin işleyişi; anayasa dışı etmen olarak sayabileceğimiz tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal birçok koşul veya etmene bağlıdır. Bunları Latin Amerika ülkeleri açısından belirtecek olursak şu şekilde bir sıralama yapabiliriz: Tarihsel,[39] sosyo-ekonomik ve kültürel;[40] siyasi koşullar, ideolojik etmenler,[41] siyasi partiler ve seçim sistemleri;[42] ABD ve Avrupa'nın siyasal sisteme etkileri.[43]

---

35 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 158.

36 Hakan Özdemir, *100 Soruda Hükümet Sistemleri* (Ankara: Seçkin Yay., 2018), 82-83.

37 Hasan Tahsin, Fendoğlu, *171 Soruda Başkanlık Sistemi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017), 231-232.

38 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri,* 159.

39 Latin Amerika başkanlık sistemlerinin ortaya çıkışında tarihsel sürecin etkileri için: Metin Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri ile Latin Amerika Ülkelerinin Mukayesesi* (Ankara: Hukuk Yay., 2017), 16-26; Murat Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi* (İstanbul: On İki Levha Yay., 2018), 92-100; Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 75-84; Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 101-106.

40 Latin Amerika başkanlık sistemlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel etki ve etmenleri için: Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 100-111; Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 89-95; Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 115-118.

41 Latin Amerika başkanlık sistemlerinin siyasi koşullar, ideolojik etmenler için: Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 84-89.

42 Latin Amerika başkanlık sistemleri üzerindeki siyasi partilerin ve seçim sistemlerinin etkisi için: Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 117-141.

43 Özellikle Latin Amerika ülkelerinin hepsinde başkanlık sistemi olması ABD etkisi ile buna karşılık bazı Latin

Latin Amerika tipi başkanlık ile ABD tipi başkanlık sistemindeki temel farklılığın gücün yasama ve yürütme arasındaki farklı paylaşımından kaynaklandığı söylenebilir.[44] ABD'deki başkanlık sisteminde hem yasama hem de yürütme eşit derecede güçlü olmakla birlikte Latin Amerika ülkelerinde gerek anayasal bakımdan gerekse uygulamada yürütme organının lehine olacak şekilde başkanın yasama karşısında güçlü olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan denge ve denetim mekanizması ile bu bağlamda başkanın konumu ve yetkileri anayasal etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Latin Amerika ülkelerindeki anayasal etmenleri bu ülkelerde uygulanan başkanlık sistemlerinin temel özellikleri bakımından da inceleyebiliriz. Latin Amerika başkanlık sistemlerinin en temel özelliği; *başkanın diğer devlet organlarına karşı üstün* olmasıdır.[45]

ABD'de başkanın kararnameyle yönetme yetkisi, kanun teklifi verme gibi birçok yetkisi bulunmamaktadır. Buna karşın Latin Amerika ülkelerinde başkanın yasama alanına ilişkin veto, kararname, kanun teklifi verme gibi birçok yetkisi bulunmaktadır. Bu da bu iki tip başkanlık sisteminin ayırıcı özelliklerinden biridir. Bu üstünlük ise anayasal olarak başkana tanınan yetkiler ile olmaktadır.

Latin Amerika ülkelerinde başkanın yasama alanında kendine tanınan çok geniş yetkileri vardır ve bu yetkiler, Latin Amerika ülkelerini saf başkanlık sisteminden ayıran en temel özellikler olarak görülmektedir.[46] Yürütmenin yasama karşısındaki konumunu güçlendirecek yetkilerden biri de kanun teklifi verme yetkisidir. Anayasal olarak başkan, direkt olarak veya bakanlar kurulu aracılığıyla kanun teklifi verme yetkisine sahiptir.[47] Bununla birlikte bazı ülkelerde başkana ait olan ve çeşitli konularda yalnızca başkan tarafından verilebilen kanun teklifi verme yetkisi bile vardır.[48] Ayrıca

Amerika ülkelerinde parlamenter sisteme özgü bazı kuralların yer alması ise Avrupa etkisi ile açıklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için: Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 106-115.

44 Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, *Karşılaştırmalı Siyaset* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2016), 194.

45 Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 43.

46 Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 136.

47 Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 142.

48 Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 44; Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 142-143.

çoğu Latin Amerika ülkesinde başkanın anayasa değişikliği yapma yetkisi de vardır.[49] Yani Latin Amerika ülkelerinde yer alan yürütmenin kanun teklifi verme yetkisi,[50] başkanı sistem içerisinde yükselten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anayasal yetki olarak karşımıza çıkan bir başka unsur da başkanın veto yetkisidir.[51] Bilindiği üzere veto yetkisi, başkanların yasama organına karşı kullanabilecekleri yetkilerden biridir. Böylelikle çıkarılacak olan kanunlar sadece meclisin veya meclislerin takdirinde veya görüşünde olmayacak; yasamanın, başkanın görüşleri doğrultusunda bir düzenleme yapması sağlanacaktır. Aksi takdirde başkan, bu yetkisini kullanarak yasalar üzerinde siyasal bir denetim yapacaktır. Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinde de başkanların veto yetkisi çeşitli şekillerde ve farklı kurallar çerçevesinde öngörülmüştür. Bazı Latin Amerika ülkelerinde ise başkana kısmi veto yetkisi tanınarak başkanların kanunlar üzerindeki bloke edici işlevinin ötesinde düzenleyici bir aktör olması sağlanabilmektedir.[52]

Latin Amerika ülkelerinde başkanın yasamaya ilişkin bir başka yetkisi ise kararname yetkisidir.[53] Latin Amerika ülkeleri başkanlarının çoğu, düzenleme yetkisi bakımından türevsel olarak çıkaracakları kararnamelerin ötesinde gerek olağanüstü dönemlerde gerekse meclisin dolaylı veya doğrudan devrettiği biçimiyle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisine sahiptir. Hatta bazı ülkelerde olağan dönemlerde dahi konu sınırı olmakla birlikte yasama işlemi niteliğinde kararname çıkarılabilmektedir.

49 Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 157-158.

50 Kanun teklifi etme yetkileri için: Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 145-148; Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 136-138.

51 Veto yetkisi için: Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi,* 1459-163; Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 136-138.

52 Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 48.

53 Latin Amerika anayasaları incelediğinde başkanlık kararnamelerinin nitelikleri itibariyle üç şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Bir kısım kararnameler anayasada doğrudan yürütmeye tanınan yetkiyi kapsamakla birlikte sadece belirli konular özelinde ve yasama organın takdirini alarak çıkarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bunlar kanun ile eşdeğer bir hukuki işlemdir. Bir kısım kararnameler ise yine doğrudan anayasada yürütmeye tanınan bir biçimde ve sadece olağanüstü hal dönemlerinde veya spesifik olarak belli durumlarda özelinde anayasaca öngörülmüş olan kanun hükmünde kararnamelerdir. Diğer bir tür kararnameler de anayasada yine yürütmeye doğrudan başkana tanınmakla beraber idare alanına ilişkin konuların düzenlenmesi açısından özerklik getiren kararnamelerdir. Bunlar anayasal kararnamenin bir alt türü olan özerk kararnamelerdir. Bu kararnamelerin kanuna dayanmasına gerek olmamasına karşın kanun hükmünde değildirler; normlar hiyerarşisinde kanunun altında yer alan hukuki işlemlerdir. Detaylı bir inceleme için: Mücahit İsmail Coşkun ve Muhammed Alparslan Budak, *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri* (Ankara: Adalet Yay., 2022), 92-131.

Latin Amerika ülkelerinde başkanın bütçe sürecine ilişkin yetkileri ile referanduma götürme veya önerme yetkisi de yine başkanı yasama organına karşı üstün kılan bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca farklı uygulamalar olmakla birlikte Latin Amerika ülkelerinde başkanın yürütmeye ve yargıya ilişkin memurların, bürokratların ve yüksek derece yöneticilerin atamasında kongrenin veya senatonun onayına tabi olup olmaması da denge ve denetim mekanizmasını etkileyen bir başka unsurdur. Tüm bunlar; yürütme organının diğer anayasal organlara karşı üstünlüğünü[54], denge ve denetim mekanizmalarındaki eksikliği ve dolayısıyla saf başkanlık sisteminin en temel özelliği olan sert kuvvetler ayrılığının Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinde olmadığını göstermektedir.[55]

Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinin birçoğuna parlamenter sistemin bazı unsurları eklenmiştir. Latin Amerika ülkelerinde böyle bir yaklaşımın olması, hem Avrupa parlamentarizminin etkileri[56] hem de başkanın sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeler şeklinde açıklanmaktadır.

Latin Amerika ülkelerinin önemli bir kısmında yürütme organı, başkan ile bakanlar şeklinde veya kabine olarak tanımlanmıştır. Ayrıca çoğu Latin Amerika ülkesinde kabine üyeleri sekreter olarak değil, bakan olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere anayasal bağlamda yürütme erkinin paylaşılmış olduğu görüntüsü verilmekle birlikte, başkanın sınırlandırılması amaçlanmıştır.[57]

Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinde parlamentarizmin ve başkanı sınırlandırmanın bir sonucu olarak güvensizlik oyu mekanizması, başkan ile beraber bakanın karşı imza kuralı mekanizması, bakanların parlamentoya karşı siyasi ve cezai anlamda sorumlu olması gibi birçok parlamenter sisteme özgü unsur; devlet başkanını sınırlamak adına yürürlüğe konmuştur.[58]

54 Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 46.

55 Ayrıca Latin Amerika ülkeleri başkanlık sistemlerinin çoğu, kuvvetlerin başkanda birleştiği hiper-başkanlık veya başkancı rejim olarak nitelendirilmekle birlikte demokratik rejim açısından ise hibrid rejimler, seçimsel demokrasiler veya sorunlu demokrasiler kategorisinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. Sayarı ve Bilgin, *Karşılaştırmalı Siyaset,* 66-70; Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 170-181.

56 Ekinci, *Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri*, 110-111.

57 Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 47.

58 Genel tartışma ve bilgi için: Ekinci, *Tek Başlı Hükümet Sistemleri,* 110-115; Yüksel, *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi*, 46-49.

Sonuç olarak Latin Amerika ülkelerinde başkanlık sistemi işleyişinin başarılı olması ve sürdürülebilmesi, birçok etkene bağlı olarak gelişmektedir. Bu anlamda Latin Amerika ülkelerinde başkanlık sistemini etkileyen birtakım anayasa dışı etmenler ile birlikte o ülkede yer alan kurum ve kuralların devlet organlarına yansıması neticesinde anayasal etmenler şekillenmektedir. Yani yönetsel sistem açısından her iki grupta yer alan özellikler de önemlidir ve hükûmet sisteminin işlemesinde ve şekillenmesinde doğrudan rol oynamaktadır. Bu etmenler, birbirinden bağımsız düşünülemez. Latin Amerika ülkelerinde anayasal etmenler bağlamında bir inceleme yapıldığında yürütme organının diğer anayasal organlar karşısında üstün bir şekilde tasarlandığı açıkça gözükmektedir. Başka bir ifadeyle Latin Amerika hükûmet sistemlerinde başkanlık sistemlerinin dayandığı iki temel unsur olan sert kuvvetler ayrılığı ile denge ve denetim, fren mekanizmaları ya hiç yoktur ya da çok zayıftır.

2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Yasama-Yürütme İlişkileri

2017 anayasa değişikliği ile beraber Türkiye'de aksak olarak da var olan 150 yıllık parlamenter rejim geleneği ve sistemi sona erdirilmiş ve buna karşın *Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi* isminde dünyada hiç görülmemiş bir hükûmet modeli tali kurucu iktidar tarafından ihdas edilmiştir. Ancak getirilmiş olan sistem, saf başkanlık sistemi olarak sınıflandırılamaz. Aksine Latin Amerika ülkelerinde yer alan başkanlık sistemleri gibi bir model ihdas edilmiştir. Bu sistem ise gerek hukuk devleti gerekse kuvvetler ayrılığı bakımından sorunludur.

Hükûmet sisteminin niteliğinin tespit edilmesi, genel olarak dört başlık altında incelenecektir. Yasama-Yürütme ilişkileri bakımından ilk olarak bu anayasal organların oluşumu ele alınmalıdır. Keza başkanlık sisteminde yasama ve yürütmenin oluşumu birbirinden bağımsızdır. Her iki erk, birbirinin görevine son verememektedir. Yasama-yürütme ilişkilerinin bağımsızlığı bağlamında ele alınması gereken bir başka konu ise Cumhurbaşkanının siyasi parti üyesi olmasının ötesinde siyasi genel başkanı olması meselesidir. Cumhurbaşkanının siyasi partisi üzerinde bu derece bir konumda olmasından dolayı etkisi olacağı ortadadır. Bu durumda yasama-yürütmenin yalnızca biçimsel anlamda bir ayrılığının olması ile Cumhurbaşkanın siyasi parti genel başkanı olmasından kaynaklı yasama üyelerini belirleme olgusu düşünüldüğünde ne derece bir erkler ayrılığından bahsedilebileceği tartışmalı bir konudur. Yasama-yürütme ilişkileri bağlamında ele alınabilecek diğer bir mesele ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin tesisi ile denge, denetleme mekanizmalarının kurulup kurulmadığının incelenmesidir. Bu husus, özellikler getirilmiş olan hükûmet sisteminin niteliğinin ötesinde siyasal rejimin niteliğine de etki etmektedir. Bu değerlendirme ise ancak saf başkanlık

sisteminin prototipi olan ABD ile karşılaştırılarak yapılabilir çünkü ABD başkanlık hükûmet sistemi; sert kuvvetler ayrılığına dayanan ve denge, denetim ve fren mekanizmalarını tam olarak işleten tek sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü olarak yürütmenin sahip olduğu asli kural koyma yetkisi olan CBK'lerin ayrıca değerlendirilerek yasama-yürütme ilişkilerinin yürütmenin kararnameler yoluyla yasama organın işlevsiz hale getirip getirmediği, bu kararnamelerin hangi kapsamda değerlendirilmesi ve yorumlanması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda yürütmenin Cumhurbaşkanın paralel bir yasama organı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Tabii bu durum CBK'lerin pratikte nasıl yorumlandığı ve ne sıklıkla, hangi amaçlar için uygulandığından bağımsız değildir.

A. Yasama ve Yürütmenin Oluşumu

Anayasaya göre yürütme ve yasama organının oluşumu seçimler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Cumhurbaşkanını ve TBMM'yi halk doğrudan seçmektedir. Yani yürütme organının seçiminde veya göreve başlamasında yasamanın bir etkisi yoktur, güvenoyunu alması gerekmez. Bu yönüyle başkanlık sistemine uygundur denebilir.[59] Ancak her ne kadar yürütmenin ve yasamanın oluşumu seçime dayalı olsa da yasama ve yürütme ilişkileri bakımından Cumhurbaşkanının seçimi ile meclisin seçimlerinin aynı zamanda ve aynı dönem içinde yapılması öngörülmüştür. Bu tür bir düzenleme, başkanlık sisteminin dayanması gereken bağımsızlık ilkesine aykırılık içermektedir. Böyle bir yaklaşımla esasında başkan ve meclisin aynı siyasi eğilimlere sahip olması amaçlanarak yürütmenin yasama organı üzerinde tahakküm kurarak bir özdeşleşme sağlanmaya çalışılmıştır.[60]

Sert kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık sistemlerinde bir kişi hem yasama hem de yürütme organı içerisinde yer alamamaktadır. Anayasamızda da bu kurallara yer verilmiş ve başkanlık sistemine uygun olarak benimsenmiştir.[61] Bununla beraber yürütme ve yasama ilişkileri açısından önemli bir konu da fesih mekanizmasının sistem içerisinde bulunup bulunmamasıdır. Anayasamıza göre meclis, beşte üç çoğunluk ile karar vererek ve kendi seçimlerinin de yenilenmesi göze alarak Cumhurbaşkanını düşürebilir ve yeni bir seçime gitmeye karar verebilir. Buna karşılık Cumhurbaşkanı da meclisi feshedebilmektedir. Böyle bir mekanizmanın Anayasa'da yer almasının

59 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021), 801.

60 Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yay., 2020), 450.

61 Gözler, *Türk Anayasa Hukuku,* 801.

başkanlık sisteminin ruhuna ve mantığına aykırılık içerdiği söylenebilir.[62] Başkanlık sisteminde anayasal organlar sadece oluşumsal değil, ayrıca görevlerinin sonlanması bakımından da bağımsızdır. Ancak mevcut anayasal sistemde Cumhurbaşkanı, meclisi tek başına ve herhangi bir kurala yer verilmeden feshedebilmekteyken meclis ise ancak beşte üç çoğunluk ile feshedebilmektedir. Böyle bir fesih mekanizmasının da öngörülmüş olması, başkanlık sisteminin dayandığı sert kuvvetler ayrılığına aykırıdır.

B. 2017 Anayasa Değişikliğinin (Anayasaya Aykırı) Temel Özelliği: Cumhurbaşkanı'nın Siyasal Sistemin Merkezinde Yer Alması Sorunu

2017 anayasa değişikliği ile ihdas edilen hükûmet sisteminde Cumhurbaşkanı, tüm siyasal sistemin merkezinde ve diğer anayasal organlar karşısında üstün bir şekilde tasarlanmıştır. Anayasal olarak Cumhurbaşkanı'nın siyasal sistemin merkezinde yer aldığına dair birçok kanıt vardır. Bunların bizzat anayasada belirtilmesinden dolayı Cumhurbaşkanı'nın bu konumuna hukuki meşruiyet sağlanmıştır. Anayasanın çeşitli maddeleri çerçevesinde Cumhurbaşkanı'nın bu üstün konumunu tespit edebiliriz.

1) Cumhuriyetçilik İlkesi ve Cumhurbaşkanı

Cumhuriyetçilik ilkesine geçmeden önce devlet şekli kavramına değinmemiz gerekir. Böylece kullanacağımız terimler daha açıklayıcı olabilir. Siyaset biliminde ve anayasa hukukunda *devlet şekli* ya bir devletin örgütleniş biçimini ifade etmek üzere ya da bir devletin siyasi rejimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Makalemizde kullanılan devlet şekli kavramı, siyasi rejimi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Anayasamızın birinci maddesi, devletin şeklinin Cumhuriyet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Buna karşılık Cumhuriyet rejiminin tanımı ve kapsamı konusunda öğretide görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuda Kemal Gözler, Leon Duguit'in yapmış olduğu dar anlamda Cumhuriyet tanımını benimsemektedir. Gözler'e göre devlet başkanı, irsiyette dayalı olarak geçmiyorsa o devletin siyasi rejimi cumhuriyettir demektedir. Bu anlamda cumhuriyet ile demokrasi arasında bir bağlantı olmayıp yalnızca monarşinin tersi olarak kullanılması gerektiğini belirtir[63].

62 Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku*, 450.

63 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021), 158.

Buna karşılık Özbudun, Yüzbaşıoğlu ve Tanör'e göre Cumhuriyet rejiminin Türkiye'ye özgü bir anlamı vardır. Bu da Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen *Türk Devrimi* ile bağlantılıdır. Atatürk tarafından gerçekleştirilen Türk Devrimi sonucunda Türkiye Devleti, bir Cumhuriyet olmuştur. Atatürk tarafından ortaya konan Türk Devrimi ile Cumhuriyet özdeştir. Bu nedenle Atatürk'ün ortaya koymuş olduğu Türk Devrimi'nin anlamına ve kapsamına bakmak gerekir. Atatürk, birçok ifadesinde Türk Devrimi'nin demokrasiye dayanması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle de Cumhuriyet kavramı dar yorumlanmaz. Cumhuriyet, özünde demokratik bir rejim kurulmasını içeren Türk Devrimi'ni kapsayacak bir biçimde yorumlanmalıdır. [64]

Tarihsel yorum dışında Cumhuriyet rejimini tanımlarken sistematik yoruma da başvurulması gerekir. Bu anlamda birinci maddenin ardından cumhuriyetin niteliklerinin sayıldığı ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik devlet olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda Cumhuriyet rejiminin anayasal bir zorunluluk olan demokratiklik niteliğinden bağımsız bir şekilde ele alınması, anayasal bütünlüğe aykırı olacaktır. O halde anayasada yer alan Cumhuriyet, demokrasiden bağımsız bir şekilde ele alınamaz; Türkiye Cumhuriyet'inin verasete dayanmayan bir biçimde devlet başkanını göreve gelmesi dışında ayrıca demokratik yollar ile de devlet başkanının göreve gelmesi gerekmektedir. Bu durumda Türkiye'de demokratik olmayan diktatörlük, despotluk, askeri rejimler, otoriter ve totaliter rejimler; bir Cumhuriyet rejimi kisvesi altında sayılamaz. O halde Cumhuriyet rejiminin tanımı, Sağlam'ın ifadesiyle şu şekilde yapılmalıdır: *"Devlet başkanın doğrudan halk tarafından ya da dolaylı olarak halkı temsil eden meclis tarafından seçildiği bir devlet biçimi."*[65]

Cumhuriyet rejiminin hukuki tanımı böyle olmakla birlikte politika bilimi çerçevesinde güncel siyaset bağlamında da değerlendirilmesi, 2017 anayasa değişikliğinin sonucu olan hükûmet sistemini anlamlandırmak ve Cumhurbaşkanı'nın konumu görmek bakımından önem arz eder. Şirin, Cumhuriyet rejimini; siyasi, felsefi ve tarihi kökenlerine inerek güncel siyaset ile bağlantı kurarak değerlendirir. Cumhuriyet rejiminin Roma ve Atina'daki anlamına[66] değinerek günümüz Türkiye'sinin özü itibariyle

64 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yay., 2021), 72; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku*, 86.

65 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, 2023), 50.

66 *"Antik zamanlarda cumhuriyet, kişisel çıkarlardan ziyade sosyal yönden ortak iyiye uygun hareket etme sorumluluğunun, yani kamusallık bilincini taşıyan yurttaşların politik katılımına dayanan; liyakatin ödüllendirilip yozlaşmanın dışlandığı, bu temelde keyfilikten uzak, yasalı ve dengeli yönetim anlamına geliyordu."* Tolga Şirin, *Anayasadan Çıkış* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2022), 28.

artık bir Cumhuriyet olmadığını çünkü mevcut Cumhurbaşkanı'nın uygulamış olduğu yargıya müdahale, liyakatsizlik, yargı kararlarının uygulanmaması, kamu kaynaklarının kendi veya parti çıkarı doğrultusunda kullanıldığı, hak ve özgürlüklerin yok sayıldığı, politika ve kanun belirleyicilerinin lidere sadakat ile geldiği bir ortamda özü itibariyle Cumhuriyet rejiminden bahsedilemeyeceğini haklı olarak ifade eder. Aynı yönde kararnameler ile yönetim, yargıya müdahale ve sistemli bir şekilde ortaya konana kliyentalist ilişkilerin bulunduğu bir keyfiyete dayanan düzende hiçbir yurttaşın cumhuriyetçi anlamı itibariyle özgür olmadığı ve bu nedenle devletin de bir cumhuriyet rejimine sahip olamayacağını belirtir. Bunların yanı sıra Cumhuriyet rejiminin biçimsel anlamı itibariyle de bir değerlendirme yapılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet başkanı, veraset ile göreve gelmese de mevcut siyasi iktidar 20 yıl kadar uzun bir süredir iktidardadır. Ayrıca Anayasa'ya getirmiş olduğu iki dönem kuralını delerek 10 yıl daha iktidarını devam ettirmenin gayesini gütmektedir. Bu ise biçimsel anlamda Cumhuriyet rejiminde monarşik bir eğilim gösterdiğinin ifadesidir.[67]

Sonuç olarak kanaatimizce Cumhuriyet rejimi hem tarihsel hem de sistematik bir biçimde değerlendirilerek, Türk Devrimi'nin bir uzantısı olarak Cumhuriyet anlayışının demokrasiye dayanması gerekir. Bu anayasal yorum ilkelerinin yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın siyasal sistem içerisindeki üstün konumu hem anayasa koyucunun ihdas etmiş olduğu birtakım kurallar çerçevesinde hem de güncel siyaset bağlamında politika bilimi çerçevesinde değerlendirilerek ortaya konabilmektedir. Cumhuriyet kavramının felsefi ve tarihsel anlamı ile günümüz Türkiye'sinin siyasi sistemi ile pratikleri incelendiğinde gerek özü itibariyle gerekse hukuki ve siyasi anlamda Cumhuriyet rejiminden kopuşa işaret eden birçok olgu ve kural ile karşılaşabilmekte olduğumuzu gözlemleyebilmekteyiz. Bunun temel nedenin de Cumhurbaşkanı'nın tüm siyasal sisteme ve diğer tüm siyasi ve hukuki unsurlara hâkim olan konumu olduğu açıkça gözlemlenmektedir.

2)Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, Cumhurbaşkanı'nın Tarafsızlığı ve Siyasi Parti Lideri Olması

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, Anayasamızın ilk üç maddesinde yer almasından dolayı değişmez nitelikte bir prensiptir. Değişmez nitelikteki maddeleri *normlaşmış anayasa ideolojisi*[68] olarak görmek mümkündür. Anayasa'nın ikinci maddesinde cumhuriyetin nitelikleri sayılırken Anayasa'nın başlangıç kısmında belirtilen ilkelere dayanması

67 Şirin, *Anayasadan Çıkış*, 30-32.

68 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, 2023), 48.

gerektiği vurgulanmaktadır. Anayasa'nın başlangıç kısmında vurgulanan bir ilke de kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan kuvvetler ayrılığı anlayışına göre; hiçbir anayasal organın birbiri üzerinde üstünlüğüne değil, iş birliğine dayalı yapılandığı ve üstünlüğün yalnızca Anayasa ve kanunlarda olduğu vurgulanmaktadır.[69]

Bu anlamda anayasa ve kanunların yerine yürütme organının diğer anayasal organlar üzerinde tahakküm kuracak şekilde siyasal sistemin merkezinde yer alması, Anayasa'nın koymuş olduğu temel ilke olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali anlamına gelecektir. 2017 Anayasa değişiklikleri ile beraber ihdas edilen hükûmet sisteminde Cumhurbaşkanı'nın özellikle parlamento karşısında üstünlük sağladığını çeşitli anayasal hükümlerden görebiliriz.

Cumhurbaşkanı, görevine başlarken görevini tarafsızlıkla yerine getireceğine dair ant içer.[70] Aynı yönde anayasanın 104. maddesinin ikinci fıkrasında da Cumhurbaşkanı'nın *Türk Milletini* temsil edeceği vurgulanmaktadır. Buna karşılık 2017 değişiklikleri ile beraber Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti üyesi olması ve hatta siyasi parti genel başkanı olmasının önü açılmıştır. Başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı'nın bir siyasi partiye üye olması normal olmakla birlikte siyasi parti lideri olması, yürütmenin sistem içeresindeki özellikle de parlamentoya karşı üstünlüğünü gösteren bir nitelik taşımaktadır. Cumhurbaşkanı'nın hem siyasi parti genel başkanı olmasının önünün açılması hem de 103. ve 104. maddede tarafsızlığına atıf yapması, çelişik bir durum yaratmaktadır.[71] Aynı yönde 104. madde de bir yandan Cumhurbaşkanı'nın Türk Milletini temsil edeceğinin vurgulanması bir yanda da Siyasi Partiler Kanunu'nun 15. maddesine göre parti temsil etme yetkisinin genel başkana ait olması çelişki ve tutarsızlıktır.[72] Anayasa'da ihdas edildiği üzere Cumhurbaşkanı ile siyasi parti arasında yer alan bu organik ilişki, çeşitli hükümler çerçevesinde görülebilir.

---

69 Anayasa başlangıç kısmının 4. Paragrafı şöyledir: "Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu;"

70 Anayasa 103. madde: "(…) *üzerime aldığım görevi tarafsızlıkla yerine getirmek için bütün gücümle çalışacağıma Büyük Türk Milleti ve tarih huzurunda, namusum ve şerefim üzerine andiçerim."*

71 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, 2023), 207; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 866-867.

72 "Partili Cumhurbaşkanı", son güncelleme 16 Ocak, 2017, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1496411769-5.Partili_Cumhurbaskani.pdf.

Esasında Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine giden süreç, 2007 Anayasa değişikliği ile başlamıştır. Bu anayasa değişikliği ile beraber Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesinin önünün açılaması; tarafsız olma niteliğini de etkilemiş, tarafsızlığını düşüren bir etki yapmıştır. Ayrıca mecliste sadece yüzde 3'lük barajı geçen siyasi partilere mali destek sağlanması da Cumhurbaşkanı ile siyasi parti arasında bir organik bağı dayatmaktadır. Keza belirli siyasi parti veya partilerin desteklemediği bir adayın seçim kampanyası yürütmesi, uygulamada oldukça zordur.

Anayasa'nın 101. maddesine göre bir kimse iki defa Cumhurbaşkanı olabilmektedir. Bir kişinin tek sefer Cumhurbaşkanı olabilmesi ihdas edilseydi Cumhurbaşkanı görevini kısmen de olsa siyasi partisinden bağımsız olarak tarafsız olarak yerine getirebilirdi. Buna karşılık Cumhurbaşkanı'nın iki hatta meclisin seçimleri yenileme kararı vermesi durumunda üç defa adaya olabilmesi mümkündür. Bu durumda Cumhurbaşkanı'nın siyasi partisi ile ilişkisini kesmeyeceği, her türlü açıdan siyasi partisi üzerinde bir tahakküm kuracağı açıktır.

2017 Anayasa değişiklikleri ile beraber Cumhurbaşkanı adayını siyasi partilerin aday gösterebilmesinin önü de açılmıştır.[73] Böyle bir düzenlemenin de öngörülmüş olması dolayısıyla Cumhurbaşkanı ile siyasi parti arasında yer alan organik ilişki, bir defa daha pekiştirilmiştir.[74]

Tüm bu örneklerin yürütmeyi yasama karşısında üstün bir konuma getirmesinden dolayı kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlalini oluşturduğu açıkça söylenebilir. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olmasının ötesinde anayasada başka hükümler çerçevesinde de parlamento karşısında üstünlüğüne dalalet eden hükümler vardır.[75]

Kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti açısından yürütme ve yargı arasındaki ilişkiler de başkanlık sisteminde sert bir şekilde ayrılmasını gerektirir. Keza ABD'de bu şekildedir. Türkiye'de ise Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olması ve bu sıfatla yargıyı belirleme gücüne sahip olması açıkça yürütme-yargı kuvvetleri dengesinin bozulduğunu; yürütme lehine değiştirildiğini göstermektedir. Anayasada yargının tarafsız ve bağımsız olduğu vurgulansa da gerek yürütmenin Anayasa Mahkemesinin kompo-

73 Anayasa 101. madde: *"Cumhurbaşkanlığına, siyasi parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde toplam geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasi partiler ile en az yüzbin seçmen aday gösterebilir".*

74 Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 866-867.

75 Bunlara aşağıda değinileceği için bu bölümde değinilmemiştir.

zisyonunu belirlemesi gerekse hakimlerin atama ve diğer özlük işlerinden sorumlu olan HSK'nın belirlenmesinde ana belirleyici olması[76] tarafsızlık ve bağımsızlığı yok etmektedir. Bir siyasi parti lideri ve politik şahsiyet olan Cumhurbaşkanı hem AYM yargıçlarını hem de HSK'nın yapısını belirlenmesinde hiçbir organın ön onayına tabi olmadan tek başına atar veya belirler. Ayrıca AYM üyeleri, ömür boyu atanamadığından üst mahkeme bağlamında bir süreklilik de yoktur.[77] Türkiye'de bu derece siyasi bir kişinin yargı organın temel unsurları üzerinde tahakküm kurması nedeniyle tarafsızlıktan bahsedilemez. Aynı yönde yürütmenin bu denli yargıyı belirleme yetkisine sahip olması dolayısıyla bağımsız bir erkten de söz edilemeyeceği ortadadır.

Cumhurbaşkanın siyasi parti lideri olması başkanlık sisteminin bir tehlikesi olarak addedilen siyasi iktidarın kişiselleşmesini de pekiştirmektedir. Cumhurbaşkanı bir siyasi parti lideri olarak seçildikten sonra tek başına devleti, hükûmeti ve halkı tek başına temsil iddiasına başvurabilir. Bu başkanlık sistemin dayandığı monist yapının bir sonucu olarak görülebilir.[78] Böyle bir çoğunlukçu veya otoriter bir yapıya geçiş sırasında Cumhurbaşkanı ancak yüksek nitelikteki bir çoğunlukla görevden alınabilir. Ancak Cumhurbaşkanı'nın bir siyasi parti lideri olması durumunda bu türden bir frenleyici mekanizmanın çalışmayacağı ortadadır.

Cumhurbaşkanı'nın anayasal sistem içerisindeki konumunun ötesinde seçim sistemi, siyasi kültür ve siyasi partiler kanununun *lider sultasını* dayatması gibi olgular da düşünüldüğünde yürütmenin yasama karşısında tahakküm kuracak bir şekilde tasarlandığı açıkça ortaya çıkmaktadır.[79] Başka bir ifadeyle Cumhurbaşkanı, siyasi parti lideri olmasından dolayı hem parlamento üyelerinin temel belirleyicisi olmuş hem de parlamentonun kanun koyma işlevini kararnameler yoluyla etkisiz hale getirecek şekilde tasarlanmıştır. Zaten bu durum, uygulamada da gözükmektedir. Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olmasından ötürü yemin metninde yer alan tarafsızlık, bir anlam ifade etmemektedir.[80] Ancak bir yandan Cumhurbaşkanı'nın tarafsız niteliği vurgulanarak parlamenter sistemde olan saygı değer devlet adamı konumu korunma-

76 Şirin, *Anayasadan Çıkış*, 138-141.

77 Gözler, *Elveda Anayasa,* 71-75.

78 Mehmet Turhan, "Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Liberal Düşünce Dergisi,* sy. 66 (Ocak 2012): 68-70.

79 Fazıl Sağlam, "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü", *Anayasa Hukuku Dergisi,* sy. 13 (Ağustos 2018): 7.

80 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, 2023), 207.

ya, öte yandan siyasi parti lideri olabilmesinin önü açılarak parti veya partiler üzerinde bir baskı ve tahakküm organı olması amaçlanarak siyasal sistemin kilit unsuru yapılması gayesi güdülmüştür. Ayrıca yürütmenin bu derece yasama organı üstünde baskı ve tahakküm oluşturması, başkanlık sisteminin sert kuvvetler ayrılığı mantığına aykırı olduğu gibi anayasanın başlangıç kısmında belirtilen kuvvetler ayrılığı ilkesine de aykırılık anlamına gelmektedir. Kuvvetler dengesinin yürütme lehine bu derece bozulması ise siyasi rejimin niteliğine de etki yapar ve o rejimi demokratiklik niteliğini zedelemektedir.[81]

C. Denge, Denetleme, Fren Mekanizmasının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

2017 Anayasa değişiklikleri ile beraber kuvvetler ayrılığı dengesinin yürütme lehine değişikliğe uğradığına ilişkin birçok diğer anayasal hüküm de yer almaktadır. Yürütme organı tıpkı Latin Amerika başkanlık sistemlerinde olduğu gibi siyasal sistemin merkezinde yer alan ve diğer anayasal organlar karşısında üstün bir konumda olan bir yapıya sahiptir. Aynı durum, siyasal sistem içerisinde yer alan denge ve denetleme mekanizmaları bağlamında da gözükür. Keza ABD başkanlık sisteminde yer alan denge, denetim ve frenleme sistemi; mevcut hükûmet sisteminde yoktur. ABD sistemi ile karşılaştırması şu şekilde yapılabilir:

Anayasa'nın 105/4 hükmüne göre Cumhurbaşkanı hiçbir sebep göstermeksizin TBMM seçimlerini yenileyebilmektedir. Bu durumda TBMM seçimleri de beraberinde yapılmaktadır. Buna karşılık Anayasa'nın 116/1 hükmüne göre ise TBMM ancak nitelikli çoğunluk halinde bir seçim kararı alabiliyor. Yasama veya yürütme tarafından birbirinin varlıklarına son verilebilmesi, sert kuvvetler ayrılığına ve başkanlık sistemi mantığına aykırı bir durumdur. Bunun ötesinde karşılıklı fesih mekanizması, kuvvetler ayrılığı bakımından yürütme lehine avantajlı bir yetki de sunmaktadır. Çünkü Cumhurbaşkanının tek bir kişi olarak fesih iradesine karşılık, meclis tarafından verilen erken seçim kararında nitelikli çoğunluk aranmaktadır. Bu durumun kuvvetler ayrılığı dengesinin yürütme lehine bozulmasının somut bir örneği olduğu ifade edilmektedir.[82]

ABD'de yer alan veto yetkisi, meclisin üçte iki çoğunluğu ile aşılabilmektedir. Buna

81 Fazıl Sağlam, "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü", 4.

82 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi., 2023), 209.

karşılık Türkiye'de yer alan Cumhurbaşkanı'nın veto yetkisi, TBMM tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğu ile aşılabilmektedir. Bu düzenleme, ilk başta Türkiye'de ihdas edilmiş olan veto yetkisinin ABD'ye kıyasla daha kolay aşılabileceği gibi görünebilir. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olması, siyasal sistemin merkezinde yer alması gibi sebeplerden ötürü uygulamada bunun bir anlam ifade etmeyeceği söylenebilir. Bu anlamda Cumhurbaşkanına tanınan bu güçleştirici veto yetkisinin açıkça yürütmenin yasamanın işlevine müdahalesinin bir örneği ve yürütmenin yasama karşısında üstünlüğünün ifadesi olduğu söylenebilir.[83]

2017 Anayasa değişiklikleri yürütme organının oluşumunda da belirleyici düzenlemeler içermektedir. Cumhurbaşkanı yardımcısı, kendisi tarafından doğrudan atanmaktadır. Bu durumun temsiliyet sorunu yaratma potansiyeli taşıdığı açıktır. Ayrıca bakanlar da doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmakla beraber yasama organın onayının alınmasına gerek yoktur. Görüldüğü üzere yürütmenin oluşumu bakımından bir denge, denetleme kurduğu söylenemez.

Yine ABD'de başkan ile senatonun uzlaşması ve başkanın senatonun onayını alması gereken bir başka dengeleyici ve denetleyici unsur ise yüksek hakimleri atama yetkisidir. ABD'de federal hakimler, başkan tarafından atanmaktadır ancak bunu tamamlanmak üzere senatonun onayını alması gerekmektedir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nde HSK ve AYM üyelerinin atanmasında meclisin onayının alması gerektiğine ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır. Ayrıca ABD'de yüksek hakimlerin bir kere atandığı takdirde ömür boyu görev yapması ve istediği zamanda emekli olarak görevden ayrılması esastır. Buna karşılık Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun ve AYM'nin yapısının değiştirilmesi mümkündür.[84]

Bütçe konusu ise başkan ile meclisin uzlaşması gereken bir başka alandır. ABD sisteminde bütçe yapma yetkisi Kongreye aittir. Başkan, bütçe konusunda meclis ile uzlaşmak zorundadır. Aksi takdirde yetkilerinin önemli bir kısmını kullanamayacaktır.[85] Buna karşılık Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nde Cumhurbaşkanının bütçe

83 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, 210.

84 Semih Batur Kaya, *Hükümet Sistemi Sınıflandırılmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Analizi* (Ankara: Yetkin Yay., 2021), 169.

85 Kaya, *Hükümet Sistemi,* 170-171.

teklifi meclis tarafından kabul edilmez ise bir önceki dönemin bütçesi yeniden değerlendirilerek yürürlüğe konulabilmesi Cumhurbaşkanı lehine bir inisiyatif tanıdığının göstergesidir.[86] Bu şekilde bir düzenleme ile *"yasama organının yürütme karşısındaki en etkili silahı olan bütçeyi reddetme yetkisi, tamamen etkisizleştirilmiştir."*[87]

Vergilendirme bakımından da sınırlı da olsa Cumhurbaşkanı'nın elini güçlendiren, parlamentonun tarihten gelen klasik vergilendirme yetkisi saygınlığını azaltan bir düzenlemeye yer verildiği gözükmektedir. Anayasa'nın 73. maddesine göre, Cumhurbaşkanı'na "*resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi"* verilmiştir. Bu yetki, parlamenter sistemde bakanlar kuruluna ait bir yetki olmakla birlikte yasama organın yürütme organı üzerindeki bu yetkileri kaldırabileceği de kabul edilmiştir. Buna karşılık artık vergilendirme bakımından Cumhurbaşkanı belirli sınırlarda düzenleme yapma yetkisini elde etmiş bulunuyor. Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi ile beraber yürütmenin ait bu yetkiden vazgeçilmeyerek yeni sistemde Cumhurbaşkanı'na devredilmiş olması da güçler dengesinin yürütme lehine bozulmasının bir ürünüdür.[88] ABD'de ise vergilendirme yetkisi hiçbir istisnaya yer verilmeyecek bir biçimde Kongre'ye ait bir yetkidir, başkanın vergilendirme konusunda hiçbir dahli yoktur.

Meclisin onayına ilişkin düzenlemelerin eksikliğinin yanı sıra öngörülmüş olan denetim mekanizmaları da uygulamada yasamanın denetimini oldukça zorlaştırılmıştır. Yazılı soru, genel görüşme ve meclis araştırmaları ile meclis soruşturması yasamanın denetimi için öngörülen araçlar olmakla birlikte etkin denetim sağlayamayacağı ifade edilmektedir. Keza en etkili mekanizma olarak sayılabilecek meclis soruşturması açılması için meclisin beşte üç çoğunluğu gereklidir. Böyle bir çoğunluğun pratikte etkin bir denetim sağlamasının oldukça güç olduğu ifade edilmektedir.[89]

Anayasa'nın 90. maddesine göre uluslararası anlaşmaların bir kısmı doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilirken bir kısmı ise TBMM tarafından kabul edilmekle birlikte Cumhurbaşkanı tarafından yürürlüğe konmaktadır. Bu durum uluslararası ilişkiler ve özellikle düzenleyici işlem tesis etmedeki Cumhurbaşkanın

86 Fazıl Sağlam, "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü", 18.

87 Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku,* 336.

88 Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, 210.

89 Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku,* 336.

gücünü göstermektedir.

ABD-Türkiye hükûmet sisteminin farklılaştığı bir başka konu ise devletin örgütlenme biçimine ilişkindir. Devletin örgütlenme biçimi bir ülkedeki düşey (dikey) erkler ayrılığını gösterir. Federal yapılı bir devlet yapısına sahip olan ABD'nin her eyaletin kendi bölgesiyle sınırlı olmak üzere kural koyucu organı(meclisi), anayasal olarak özerk veya geniş yetkilere sahip yürütme organı, kendi bölgesine özgü yargılama sistemi ve kendi bütçesini oluşturacak mekanizmaları vardır. Federe devletlerin bu özerk yapısı nedeniyle merkezi federal devlet üzerinde bir denge, fren ve denetim rolü üstlenmesi mümkün olur. Buna karşın Türkiye düşey erkler ayrılığı bakımından üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir. Üstelik Türkiye siyasi, coğrafi, ekonomik vb. nedenden ötürü İngiltere benzeri yumuşak yapılı üniter yapı yerine katı yapılı veya yetki genişliğine ağırlık tanıyan bir üniter Cumhuriyet olarak tarif edilmektedir.[90] Katı üniter yapılı sistem bir de başkanlık sistemi çerçevesinde yönetilen bir siyasal sistemde denge ve denetimin eksikliği çok daha görünür olacak; yürütmenin her bakımdan üstün olacağı uygulamada görülecektir.

Denge ve denetlemeye ilişkin eksikliklerin daha fazla sıralanması mümkündür. Keza, burada belirtilenler sadece yasamanın yürütmeyi denetimine ilişkin düzenlemelerin bir kısmıdır. Yargıya ilişkin düzenlemeler açısından[91] da etkin bir denetim sağlanamayacağı ifade edilebilir.[92]

D. Yürütme Eliyle Asli Kural Koyma Yetkisi: Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine yönelik hukuki rejim şu şekildedir:

"Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.

90 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri,* 165.

91 Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku,* 336-337.

92 Ayrıca yürütme-yargı ilişkileri bakımından havaleci demokrasi olarak sayılabilecek eksikleri için bkz. Tolga Şirin, *Anayasa'dan Çıkış*, 63-64.

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir." (104/14)

"Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir." (106/11)

"Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir." (108/3)

"Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir." (118/7)

"Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur." (123/3)

"Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler." (104/9)

Yukarıdaki Anayasa hükümlerinden de görüldüğü üzere Cumhurbaşkanına genel düzenleyici nitelikte asli kural koyma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı kararnameleri, yetkiyi doğrudan anayasadan alır. Bu nedenle anayasal kararname niteliğindedir.[93] Şu hâlde yürütmenin sahip olduğu bu yetki bağlamında da kuvvetler ayrılığı dengesinin yürütme lehine kaydırıldığı söylenebilir. Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile ABD başkanlık kararnameleri çeşitli yönlerden farklılaşır.

ABD başkanlık kararnameleri ampirik olarak uygulamada ortaya çıkmıştır. Buna karşılık CBK'ler, anayasada doğrudan tanınan yetki ile oluşturulmaktadır. Yetki yasasına dayanmasına da gerek yoktur. Bu yönüyle CBK'ler, anayasal kararname niteliğindedir. Cumhurbaşkanı'na böyle bir yetki verilmesi özellikle yürütmeye ilişkin konularda yasama işlemine benzer derecede yetki verilmesi anlamı taşımaktadır.[94]

ABD başkanlık kararnameleri, çoğunlukla ikincil (türevsel) nitelikte hukuki düzen-

93 Mücahit İsmail Coşkun ve Muhammed Alparslan Budak, *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri,* 157-166.

94 Fazıl Sağlam, "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü", 12.

lemelerdir. Çoğunlukla kanuna dayanılarak veya kanun koyucunun iradesine dayanılarak oluşturulurlar. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ise kanuna dayanmasına gerek yoktur. Ayrıca yasama organın hiçbir şekilde iradesinin alınmasına da gerek yoktur.

ABD başkanlık kararnameleri ile idari teşkilatın yeniden düzenlenmesi mümkün değildir. Fakat Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin düzenleme alanına bakıldığında çoğunlukla idari teşkilatlanma alanı olduğu görünmektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri (CBK); anayasada ucu açık kavramlar (yürütmeye ilişkin konular) kullanılmış, düzenleme alanı çok geniş tutulmuştur.[95] Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, özellikle idare alanına ilişkin tüm konularda çıkarılabilmesi öngörüldüğü için yürütmeye kural koyma yetkisi bakımından bir özerkliğe[96] sahiptir. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, anayasal kararnamelerin bir alt türü olan özerk kararname şeklinde işlev görür.[97] Cumhurbaşkanı'na düzenleme alanı bakımından bu kadar geniş bir kararname yetkisi verilmesi, Latin Amerika anayasalarının birkaçı hariç görülmemektedir. Ancak gerek anayasal kararname yetkisi olması gerekse geniş bir özerklik alanı sağlayan ve öncesinde parlamentonun taktirini almadan doğrudan çıkarılabilmeleri dolayısıyla Latin Amerika başkanlık kararnamelerinin bir kısmına tıpa tıp benzemektedir.

Yürütmeye kural koyma yetkisi bakımından geniş bir özerklik tanınması, yürütme organının siyasal sistem içerisinde kilit bir unsur olması ve yeri geldiğinde parlamentoyu kural koyma bakımından etkisiz kılması gayesinin açık göstergesidir. ABD başkanlık sisteminden farklı ancak Latin Amerika başkanlık sistemine benzer bir yürütme organın yetkileri ve konumu bağlamında öngörülmüş olması, onun paralel bir yasama organına bürünmesi ihtimalini veya kanunsuzlaştırma sürecini başlatarak otoriter bir rejime dönme ihtimalini barındırdığı ifade edilebilir. Buna karşılık ABD başkanlık sisteminde yer alan denge ve denetleme mekanizmaları ve uzun süreden beri oluşan ABD başkanlık kararnamesine ilişkin verilmiş içtihatlar, bu durumu engellemektedir.

95 Mücahit İsmail Coşkun ve Muhammed Alparslan Budak, *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri,* 161-162.

96 Burada özerklik muhtariyet anlamında kullanılmayıp, çıkışı itibariyle asli ve ilk-el olması özelliği bağlamında kullanılmaktadır.

97 Türk hukukunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin yeri ve niteliği yasama organın özellikleri, anayasaya uygun yorum, sistematik yorum, genetik yorum, idarenin kanuniliği ilkesi, yürütme yetkisinin türevsel niteliği gibi birçok ilke, esas ve yorum çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ancak genel olarak Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin normlar hiyerarşisinde kanun ile eşdeğer olmadığı, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine mahfuz edilmiş bir alan olmadığı, fonksiyonel açıdan yürütme işlemi niteliğindeki hukuki işlemler olduğu söylenebilir. Detaylı bir tartışma için: Mücahit İsmail Coşkun ve Muhammed Alparslan Budak, *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri,* 145-211.

Sonuç

ABD başkanlık sistemini genel olarak incelediğimizde temel olarak sert kuvvetler ayrılığı ve anayasal organlar arasındaki denge ve denetim mekanizmalarının varlığına dayandığını açıkça görebilmekteyiz. Yasama, yürütme ve yargının gerek varoluşsal gerekse işlevsel anlamda bir ayrılığa tabi kılındığı açıkça görünmektedir. Bu kadar keskin bir ayrılığa rağmen hükûmet sisteminin içerisinde etkinlik, işlerlik ve denge ise çeşitli normatif mekanizmalar ile sağlanmıştır. Tabii bu durum anayasal olarak öngörülmenin ötesinde ülkenin kuruluş felsefesi ve tarihsel süreçte göstermiş siyasal gelişme ile ilgili de bir durumdur.

Latin Amerika siyasal sistemleri anayasal olarak incelediğinde ise temel olarak iki unsur öne çıkmaktadır. Bunlar yürütmenin (başkanın) diğer anayasal organlara karşı yetkileri ve konumu itibariyle üstün oluşu ve kendine veya çeşitli ülkelere has birtakım ilke ve esasları kendi sistemine entegre ettiği görülmektedir. Latin Amerika'da ABD başkanlık sisteminin dayandığı temel iki unsur olan sert kuvvetler ayrılığının olmadığı ve denge, denetim, fren mekanizmalarının oldukça zayıf olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de Latin Amerika'da yer alan hükûmet sistemleri, başkanlık sisteminden sapma olarak görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi adı altında ihdas edilen yönetim modeli de ABD başkanlık sisteminden ziyade, Latin Amerika türevi bir başkanlık sistemini veya başkanlık sisteminden sapmayı ifade eden bir yapıda öngörülmüş olduğu görülmektedir. Bu durumun gerek Cumhurbaşkanı'nın siyasal sistemde üstün bir konumda olacak şekilde tasarlanmış olmasından gerekse sistemi içerisindeki etkisiz ve zayıf denge, denetim ve fren mekanizmalarının öngörülmüş olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olması, kararname rejimi gibi birtakım kurum ve kuralların saf başkanlık sisteminde olmayacak şekilde kendine has özellikler yaratılması dolayısıyla da Latin Amerika hükûmet modellerine benzer bir sistemin ihdas edildiği söylenebilir. Cumhurbaşkanı'nın bu derece üstün yetkiler ile donatılarak diğer organlar karşısında tahakküm altına alınması; siyasi parti liderliği konumu, kararname rejimi, denge ve denetim mekanizmalarının eksikliği nedeniyle anayasanın başlangıç ve ikinci maddesinde yer alan cumhuriyetçilik ilkesine bir aykırılık teşkil edebileceği gibi kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edildiğini açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak her bakımdan yürütmenin sistemin baş aktörü olduğu, diğer erkler karşısında yürütmenin üstün olduğu bir sistem kurulmuştur denebilir. Denge ve denetim

ağı bakımından çokça eksikleri olan *atipik bir yapı* kurulduğu[98] söylenebilir. Ayrıca Türkiye'de siyasi partilerin yapısı ve Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti lideri olabilmesi gibi etkenler düşünüldüğünde, rejimi *başkancı rejim* olarak[99] veya denge ve denetleme mekanizmalarının yokluğu nedeniyle *delegasyoncu demokrasi* veya *popülist (yarışmacı) otoriter rejime* dönüşme ihtimali barındırdığına da vurgu yapılmaktadır.[100] Bununla birlikte hükûmet sisteminin saf başkanlık sisteminden çok uzak, kendine has özellikleri olan *neverland hükûmet sistemi*[101] ya da *hiçistan hükûmet sistemi* olduğu da ifade edilmektedir.[102] Getirilmiş olan hükûmet sistemi niteliği, ülkenin siyasal rejimine[103] de etki etmektedir. Bu kapsamda özellikle yürütme-yargı, yürütme-yasama ilişkileri, denge ve denetleme mekanizmalarındaki eksiklikler[104] ve özellikle de geniş kapsamlı ilk-el ve asli kararname yetkisi dolayısıyla *havaleci demokrasi*[105] olarak da tarif edilebilir. Ayrıca bu sistemin uygulamada gösterdiği performans ve neden olduğu sorun ve sonuçlar da hesaba katılarak bütüncül bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye Cumhuriyeti siyasal rejimi, *seçilmiş sultanlık* olarak da ifade edilebilir.[106] Aynı şekilde siyasal sistem içerisinde anayasal kuralların ihmal ve yok sayıldığı ve tek bir kişinin tüm sisteme hakim olarak tercihleri doğrultusunda yönetildiği bir ülkede *monakrasi* olarak ifade edilen bir siyasal rejimin varlığından da söz edilebilir.[107] İşte tam da bu nedenlerden ötürü Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin ABD'den ziyade, denge ve denetimin ari biçimleri olarak karşımıza çıkan[108] ve demokrasi kar-

98 Semih Batur Kaya, *Hükümet Sistemi Sınıflandırılmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Analizi,* 174-182.

99 Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, 261-270.

100 Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku,* 337.

101 Maurice Duverger bu tür siyasal rejimleri neverland sistemi olarak tanımlar.

102 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku,* 801.

103 Siyasal rejimler temel olarak demokratik rejimler, demokratik olmayan rejimler ve her ikisi arasında kalan karma rejimler olarak sınıflandırılarak tanımlanır. Bkz. Sayarı ve Dikici Bilgin, *Karşılaştırmalı Siyaset,* 46.

104 Ayrıca bu tür siyasal rejimler popülist demokrasi olarak tanımlanırlar. Keza, liberal demokrasilerin aksine bu sistemlerde denge ve denetim için öngörülmüş olan kurum ve kurallar gereksiz veya yoz birer müdahale aracı olarak görülmektedir. Bkz. Ersin Kalaycıoğlu, *Halk Yönetimi: Popülizm ve Demokrasi* (Ankara: Efil Yay., 2021), 117-120.

105 Havaleci demokrasi kavramı, unsurları ve Türkiye açısından bu unsurlar bakımından bir değerlendirme için: Şirin, *Anayasadan Çıkış*, 56-77.

106 Ersin Kalaycıoğlu, *Halk Yönetimi: Popülizm ve Demokrasi*, 117-120; Şirin, *Anayasadan Çıkış*, 77-96.

107 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri,* 217.

108 Semih Batur Kaya, *Hükümet Sistemi Sınıflandırılmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Analizi,* 106.

neleri[109] oldukça zayıf olan Latin Amerika başkanlık sistemlerinde yer alan saptırılmış başkanlık sistemlerine benzediği açıkça gözlemlenmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Latin Amerika başkanlık sistemleri de tıpkı Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi gibi kendine has özellikler geliştirerek saf başkanlık sisteminden ayrılırlar. 2017 Anayasa değişikliği ile de ihdas edilmiş olan hükûmet sisteminde yasama-yürütme ilişkileri incelendiğinde meclis, tamamen Cumhurbaşkanı'nın vesayeti altına alınmıştır.[110] Kuvvetler ayrılığının esas alınmadığı bir siyasal sistemde de demokratik kurum ve kuralar işletilmeyeceği gibi anayasa dahi askıya alınır hale gelebilecek, hukuk devleti ilkesi anlamını yitirecektir. Yasama-yürütme ilişkileri bakımından 2017 Anayasa değişikliği çerçevesinde ihdas edilen hükûmet sisteminin siyasal rejimi etkisi de tam anlamıyla budur.

Kaynakça

Açıl, Murat. *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi.* İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.

Boyar, Oya. "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Executive Orders: Karşılaştırmalı Gözlemler". *Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yürütme Sempozyumu.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları. 15-28, 2018.

Boyunsuz, Şule Özsoy. *Dünyada Başkanlık Sistemleri* . Ankara: İmge Kitabevi, 2017.

Coşkun, İsmail Mücahit ve Muhammed Alparslan Budak. *Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri.* Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.

Çelik, Kubilay. *Amerika Başkanlık Sistemi.* İstanbul: Asi Kitap, 2016.

Doğan , İlyas ve Serdar Ünver. *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi.* Ankara: Astana Yayınları, 2017.

Ekinci, Ahmet. *Yükselen Bir Hükümet Sistemi Tercihi Olarak Tek Başlı Karma Hükümet Sistemleri.* Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.

109 Latin Amerika ülkeleri demokrasi karneleri için kapsamlı bir eser için bkz. İlyas Doğan ve Serdar Ünver, *Dört Kıtada Başkanlık Sistemi* (Ankara: Astana Yay., 2017).

110 Fazıl Sağlam, "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü", 7.

Ertaş, Türker. "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Karşılaştırmalı Anayasal Düzenlerdeki Benzer İşlemlerle Kıyaslanması ve Türk Hükümet Sistemine Etkisi". *Kamu Hukukçuları Platformu VIII. Toplantısı Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde, haz. Oktay Uygun ve Egemen Esen, 9-53. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2020.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *171 Soruda Başkanlık Sistemi.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi-Cilt 1.* Bursa: Ekin Kitabevi, 2011.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları.* Bursa: Ekin Kitabevi, 2014.

Gözler, Kemal. *Elveda Anayasa.* Bursa: Ekin Kitabevi, 2021.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku.* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021.

Kaboğlu, İbrahim Ö. *Anayasa Hukuku Dersleri.* İstanbul: Legal Yayıncılık, 2020.

Kalaycıoğlu, Ersin. *Halk Yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya.* Ankara: Efil Yayınları, 2021.

Kaya, Semih Batur. *Hükümet Sistemi Sınıflandırmasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Analizi: Denge-Denetim Ağı Ve Demokratiklik Sorunu.* Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Küçük, Adnan. *Başkanlık Sistemi ve Uygulamaları.* Ankara: Liberte Yayınları, 2019.

Metin, Yüksel. *Başkanlık Sistemi.* Ankara: Hukuk Yayınları, 2017.

Nomer, Mert. *ABD Başkanlık Sisteminde Başkanın Yetkileri.* İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2013.

Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku.* Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Özcan, Ahmet. *Mukayeseli Denge Denetleme ve Türkiye.* İstanbul: ARI Hareketi Yayınları, 2012.

Özdemir, Hakan. *10 Soruda Hükümet Sistemi.* Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.

Sağlam, Fazıl. 2018. "Devlet Güçlerinin OHAL KHK Rejimi ve 2017 Anayasa Değişikliğinden Sonraki Görünümü". *Anayasa Hukuku Dergisi* 7 (13): 1-58.

Sağlam, Fazıl. *Anayasa Hukuku Ders Notları.* İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, 2023.

Sayarı, Sabri, ve Hasret Dikici Bilgin. *Karşılaştırmalı Siyaset.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.

Şirin, Tolga. *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı.* İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2019.

Şirin, Tolga. 2022. *Anayasa'dan Çıkış* . İstanbul : İmge Kitabevi.

Tanör, Bülent, ve Necmi Yüzbaşıoğlu. *Türk Anayasa Hukuku* . İstanbul: Beta Yayıncılık, 2020.

Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku.* İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015.

Turhan, Mehmet. "Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları". *Liberal Düşünce Dergisi,* sy. 66 (Ocak 2012): 57-75.

Yanık, Murat. *Başkanlık Sistemi ve Uygulanabilirliği.* İstanbul: Der Yayınları, 2016.

Yazıcı, Serap. *Başkanlık Ve Yarı-Başkanlık Sistemleri.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Yüksel, Metin. *Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devleti ve Latin Amerika Mukayesesi.* Ankara: Hukuk Yayınları, 2017.

Zarplı, Çağdaş. "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği: Kanun Hükmünde Kararnamelerden ve ABD Başkanlık Kararnamelerinde Farklarının İncelenmesi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* (2020): 4580-4601.

Elektronik Kaynaklar

https://anayasa.gov.tr/

https://www.constituteproject.org/

www.resmigazete.gov.tr

https://www.mevzuat.gov.tr/

https://www.tepav.org.tr/

İŞLETME

EKLEKTİK

ARAŞTIRMA MAKALESİ

VUCA Dünyası ve Kuantum Liderlik İlişkisi Üzerine Bir Çalışma[1]

Songül Çiçek[2]

Ahmet Erkasap[3]

Öz

Bu araştırma; VUCA olarak adlandırılan "Belirsiz, değişken, muğlak ve karmaşık çevrenin ortaya çıkardığı olumsuzlukların etkili, yaratıcı, bilinmeyenle baş edebilecek yönetim anlayışına sahip olan "Kuantum Liderlik" türünün diğer liderlik türlerinden daha etkili olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yapılan araştırmada; Türkiye geneli yönetici düzeyinde bulunan kişilere "VUCA" ve "Kuantum Liderlik" ölçekleri kullanılarak nicel araştırma yöntemi olan anket tekniği uygulanmış olup toplamda 205 kişiye ulaşılarak ve anketlerin hepsi geçerli olmak kaydıyla gerekli analiz yöntemi yapılarak değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda "Kuantum Liderlik" türünün VUCA ve alt boyutları ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırma, VUCA dünyasında var olan diğer liderliklerden farklı olarak Kuantum liderliği ele alıp bilimsel çalışmalara katkıda bulunacaklar ve kendilerini Kuantum lider olarak görüp geliştirmek isteyen yöneticiler ve yönetici adayları için önemli bir araç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Liderlik, Kuantum Liderlik, VUCA*

1 Bu çalışma, Songül Çiçek'in İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Programı kapsamında Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Erkasap danışmanlığında yazdığı "VUCA DÜNYASINDA KUANTUM LİDERLİK" adlı tezinden türetilmiştir.

2 İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, songulcckk85@gmail.com, ORCID No: 0009-0006-0589-1019

3 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ahmet.erkasap@gedik.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-6239-1700

Abstract

This research aims to show that the "Quantum Leadership" type, which has an effective, creative, management approach that can cope with the unknown, is more effective than other leadership types. In the research conducted in this direction; Questionnaire technique, which is a quantitative research method, was applied to people who are at the managerial level throughout Turkey, using the "VUCA" and "Quantum Leadership" scales. Pearson Correlation analysis was used to determine the relationship between the scales. It was concluded that there is a significant relationship between the "Quantum Leadership" type and VUCA and its sub-dimensions by making the necessary evaluations with the data analysis obtained. This research, unlike other leaderships in the VUCA world, will contribute to scientific studies by addressing Quantum leadership and will be an important tool for managers and executive candidates who want to see themselves as Quantum leaders and develop themselves.

Keywords: *Leadership, Quantum Leadership, VUCA*

1. Giriş

Dünyada var olan ve olmaya devam eden, hayatın her alanında kendisini göstermekte olan; belirsizlik, karmaşa, dalgalanma, muğlaklık vb. olumsuzluklar kaçınılmazdır. Bu durumda hayatın, iş dünyasının, rakiplerin vb. etkenlerin ne getireceğini tahmin edememek ve kestirememek yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden insanlar ve işletmeler iyi bir yönetimin iyi bir lider tarafından yapılacağı düşüncesi yönünde hareket ederler. Ancak dünyada yaşanılan afetler, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, ekonomik dalgalanmalar, piyasalarda yaşanılan düşüşler ya da oynaklıklar, siyasi olumsuzluklar vb. nedenler herkes için olumsuz olmayabilir. Yani meydana gelen bu krizler fırsata çevrildiğinde işletme ve insanlar için bambaşka ve daha iyi yönde sonuçlar sağlayacaktır. Önemli olan ortaya çıkan krizlerle başa çıkılması, yönetilmesi ve krizleri fırsata çevirme yöntemlerini bulmaktır.

VUCA, ilk defa Warren Bennis ve Burt Nanus tarafından 1985 yılında liderlik kavramı için kullanılmış olup; karmaşıklık, muğlaklık, belirsizlik ve değişkenliği ifade etmektedir.[4] İlk zamanlar askerî amaçlı olarak kullanılan VUCA kavramı; volatility, uncertainty, complexity ve ambiguity kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Şu an için ise karmaşık, oynak, muğlak ve belirsiz çevre anlamında kullanılan ifade ola-

4 Warren G. Bennis ve Burt Nanus, *Leaders: The Strategies for Taking Charge* (Harper & Row, 1987), 1-244.

rak bilinmektedir. Ayrıca dünyanın ve işletmelerin içinde bulunduğu kargaşa ortamını anlatmasından dolayı artık birçok kişi tarafından kullanılmaktadır.[5]

Ekonomi dünyasında meydana gelen büyüme ve gelişmeler, VUCA dünyasından önce daha öngörülebilir olup kontrol edilebiliyorken liderler belirsizliğin olmadığı bir dünyada liderlik yapmaya alışkın olmamalarından dolayı VUCA dünyasında zorluk yaşamaktadırlar. Bu durumda iyi ve etkili bir liderin ortaya çıkmasının her türlü sürpriz ve değişimlere hazırlıklı olmasının, uyum sağlama konusunda kendisini geliştirmesinin gerektiği önem arz etmektedir.[6] VUCA dünyası; liderlerin öğrenme çevikliği, öz farkındalık, stratejik düşünme vb. kavramlarla hareket etmeye yönelmesiyle değişmektedir. Bundan dolayı VUCA dünyasında devam etmeyi ve gelişmeyi hedefleyen firmalar liderlik vasıflarını buna göre geliştirmelidirler.[7]

Kuantum liderler; takipçileri, yönlendirerek ve sahip oldukları gücü ortaya çıkararak amaçlarını başarmalarını sağlamaktadırlar.[8] Kuantum lider, grubun ve takipçilerin hedefe ulaşmak için gayret ettiklerini ve bunun sonucunda oluşan etkileri bir bütün olarak görmektedir. Bu anlayış ve bakış açısına sahip olan kuantum liderler, ortaya çıkan çatışmalardan kaynaklı sorunları daha rahat bir şekilde görme yeteneğine sahip olmaktadırlar. Bunları yönetmede ise belirsiz bir dünyayı göz önüne alarak ve geleceği düşünerek hareket edeceğinden dolayı kuantum becerileri kullanmayı ilke edinirler. Aynı zamanda kuantum lider, dünyada yaşanacak değişiklikleri kabul edecek ölçüde bilgi akışı sağlayarak sınır tanımadığını gösterecek bir ruha ve cesarete sahip olmalıdır. Ayrıca günümüz koşullarında yaşanılan olumsuzluklarla mücadele etmeyi bilen ve etkin olmayı sağlayan kuantum liderler bunları göğüsleyebilecek bir güç ile gelecekte yol gösteren liderler olmayı başarabilirler.[9]

Bu çalışmada öncelikle Kuantum Liderlik ve VUCA kavramları tanımlanacak, sonrasında araştırma hipotezleri ve bulgular ifade edilecek ve sonuç kısmında bulguların

5 Engin Yurdasever ve Yahya Fidan. "KOMB (VUCA) Dünyası ve Yeni Liderlik Becerileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 9*, sy. 2 (Haziran 2020): 1638–1664.

6 Brian Brittain, "Leadership perfect: Leading from the whole you", *Ivy Business Journal*, erişim 4 Aralık 2022, https://iveybusinessjournal.com/publication/leadership-perfected-leading-from-the-whole-you/.

7 Nick Petrie, *Future Trends In Leadership Development* (Greensboro, Aralık 2011).

8 Sultan Bilge Keskinkılıç Kara, "Yeni Bilim ve Liderlik", *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi* 34 (2013): 1-13.

9 Burcu Üzüm ve Seher Uçkun, "Post Modern Bir Metafor: Kuantum Organizasyonlar ve Kuantum Liderlik", *The Journal of Social Science 3, sy.* 5 (2019): 80–90.

yorumlanması ve kısıtlar ile öneriler sıralanacaktır.

2. Kuantum Liderlik

Kuantum kavramı, atom dünyasını izah etmek üzere ortaya çıkarılmış bir fizik kuramı olup "kuantum mekaniği" adını almaktadır. Kuantum anlayışından önce var olan kuram ve yaklaşımlar, atomu ya da evrende yer alan küçük şeyleri açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Çünkü atom altı parçacıklar; zaman ve mekân olarak belirsiz ve karmaşık olarak etkileşim içinde bulunmuş olup ve tahmin edilememişlerdir. Bu yüzden bunların açıklanması için kuantum fiziği ortaya çıkmıştır.[10] Aynı zamanda kuantum fiziği, diğer bilimlerde olduğu gibi liderlik ve yönetim olgusunu da beraberinde değiştirerek yeni bir liderlik olan "kuantum liderlik" paradigmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kuantum liderlik, kuantum fiziği ilkelerini benimseyen modern bir liderlik çeşidi olup öncelikli ilkesi "kuantum görüş" tür.[11]

Geçmişten bugüne devam eden kaotik ortamlarda yöneticiliğin yeterli olamayacağı bunun yerine etkili ve mücadeleci bir liderlikle idare edileceği savunulmaktadır. Çünkü işletmeler ve izleyicilerin liderlerden beklentileri, kendilerini bu kaos ortamından tahmin bile edilemeyen bambaşka bir dünyaya götürmeleridir. Belirsizlik ve kaotik dönemlerinde bu mücadelede bulunmak ve buna göre hareket etmek, karmaşıklığın giderilmesinde tek ilaçtır. Bu yüzden kuantum kuramı ile yeni olan diğer bilimsel teorilerin liderlik kuramları üzerine oldukça büyük etkileri olmuştur. Kuantum teorisinin hızlı yükseliş göstermesi, dünyada var olan karmaşıklığın ve belirsizliğin anlaşılmaya başlanması bireylerin yaşama bakış açılarını değiştirmiştir.[12]

Bu yüzden Kuantum liderler; grupların dış dünya ile olan ilişkilerinde olumlu etki sağlayarak geçmişe dayalı olan her türlü anlayışları dönüştürmeyi amaçlamaktadırlar. Böylece izleyicilerin, akılcı düşünmelerinde dönüşüm yaratarak, küresel olarak toplumsal olgulara ve tabiata daha çok ilgi göstermelerini sağlarlar. İzleyicilerin bir işi gerçekleştirirken, tek olarak ve grup ruhu olarak hareket etmeleri şeklinde yönlendirilmeleri kolektif olgunun sağlanmasıyla mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu

10 Alpaslan Doğan, "Kuantum Liderlik", *21. Yüzyılda Liderlik Yaklaşımları* içinde, haz. Alper Gürer (Adıyaman: İKSAD Yay., 2019), 251-277.

11 Fahriye Oben Ürü, Ebru Gözükara ve Yasin Aksoy, *"Kuantum Liderlik-Kolektif Yeterlik İlişkisi: Kuramsal Bir İnceleme",* Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2, sy.1 (2021): 113–122.

12 Doğan, "21. Yüzyılda Liderlik Yaklaşımları", 251-277.

açıdan kuantum liderler, izleyicileri gözlemleyerek istek ve ihtiyaçları ile ilgili yardımcı olmalıdır. Çünkü bu şekilde öz yeterlilik duyguları gelişen izleyicilerin kolektif algılarının daha da çok arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ortak bir amaç etrafında izleyicileri bir araya getirerek etkili bir vizyon yaratmak da aynı şekilde öz yeterlilik ve kolektif duyguları artırarak performans gelişimine de katkı sağlayacaktır.[13]

3. VUCA

Dünya; oldukça artış gösteren, çok fazla sayıda bireyi gerek sosyal olarak gerekse çevresel olarak çıkmazlara sokan, bütün kurum ve kuruluşları dahi etkisi altına alarak yaygınlaşan bir kaos ile mücadele etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda global olarak ekonomide meydana gelen belirsizlik nedeniyle izleyicilerin gönenç seviyesini koruma altına almanın maliyeti öngörülemeyen bir ekonomik dalgalanmanın yaşanmasına neden olmaktadır.[14] Siyasi, teknolojik, kültürel, ekonomik vb. alanlarda yaşanılan değişimler artık dünya için sürpriz olmaktan çıkmış alışılageldik bir durum haline gelmiştir. VUCA dünyası olarak bilinen bu dünyada; kuralcılık, ast-üst yönetimi, önyargı gibi durumlar yer almamaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse VUCA dünyası bu konuların dönüştüğü bir çevre ve ortam yaratmaktadır. Bu yeni dünya anlayışı bu sorunlara yönelik çözümler üreterek emin adımlarla ilerlemektedir. Beraberinde ise örgütleri, işletmeleri ve izleyicileri de yeni dünyaya hazırlamak için değişimi, adaptasyonu, kendilerini bu dünyaya uyarlamaları gerektiği fikrini öğretmektedir. Aynı zamanda işletmeler ve izleyiciler farklı özelliklere sahip olarak değişime ayak uyduracaklardır çünkü yeni dünya anlayışına uygunluk gösteremeyenlerin yok olacağı savunulmaktadır.[15]

VUCA dünyasında yaşamın devamlılığı için çeşitli yetenekler ve yaratıcı düşünceler, şeffaf olma, iç ve dış çevreye uyum sağlama ve geleceği öngörme büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında yaşanan bu değişime karşı cesur tavırlar sergilemek, başkasından bağımsız ve alternatif kararlar almak, özgüven duygusu yine sahip olunması

13 Ürü ve Aksoy, "*Kuantum Liderlik-Kolektif Yeterlik İlişkisi*", 113–122.

14 Amukele Mahel, "Leadership Competencies For The Volatile, Uncertain, Complex And Ambiguous (VUCA) Environment: Challenges To Higher Education", *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)* 2, sy. 5 (2021): 119–138.

15 İsmail Orhan Sönmez, "VUCA Dünyasında Bireysel ve Kurumsal Olarak Hayatta Kalmak. Doğru Yönetim İnsan Yönetimi Yazıları", erişim 17 Aralık 2022, http://www.dogruyonetim.com/insan-yonetimi/vuca-dunyasinda-bireysel-ve-kurumsal-olarak-hayatta-kalmak/.

gereken özelliklerdir.[16] VUCA dünyasının risklerinden faydalanarak bunları fırsata dönüştürecek olanlar ise liderlerdir ve bu görev onlara düşmektedir.[17] Liderlerin, bu dünya ile var olan gerçeklerle cesur bir şekilde mücadele edip bu değişimlere çevik bir şekilde uyum sağlamaları ve bakış açılarını dönüştürerek, uygun stratejiler geliştirerek yola devam etmeleri önem arz etmektedir.[18]

Aynı zamanda liderlerin, takımların ve izleyicilerin de çevik ve esnek olmaları yalnızca kendilerine özgü ilgi alanları ile ilgili olmayıp farklı konularda da yaratıcı yetenek ve yeterli bilgi düzeyine sahip olmaları gerekmektedir. Bu çok yönlü yeteneklere sahip olmak aynı zamanda çeşitli bölümler arası bilgi alışverişine, çok yönlü iletişime ve dayanışmaya katkı sağlayabileceği gibi liderlerin karar alma süreçlerinde de farklı görüşlerin olması VUCA dünyasına büyük ölçüde etki edecektir.

4. VUCA Bileşenleri

VUCA dünyasının tam olarak öğrenilmesi ve etkilerinin daha iyi anlaşılması için sahip olduğu boyutların incelenmesinin daha etkili olacağı düşünülmektedir[19]. VUCA'nın boyutlarının bir bölümü için oluşturulan çözümün, diğer boyutları için bir anlam ifade etmeyeceği öngörülmektedir. Çünkü her bir boyutu farklı, eşsiz, kendine özgü anlam ifade eder ve aynı zamanda değişik optimum harekete geçme planı gerektirmektedir. VUCA'nın boyutları dünyada değişen durumlar karşısında bazen tek başına anlam ifade edebileceği gibi bazen de oluşan olgu birden fazla boyutla Tablo 4.1 'de olduğu gibi adlandırılabilmektedir.[20]

16 Mikail Baydaroğlu, "Yeni Dünya Düzensizliği: VUCA", Eko vitrin, erişim 9 Eylül 2020, https://ekovitrincom.teimg.com/ekovitrin-com/images/upload/eylul-2020-vuca-mikayil-baydaroglu.pdf.

17 Yurdasever ve Fidan, "KOMB (VUCA) Dünyası ve Yeni Liderlik Becerileri", 1664.

18 Yasemin Karatekin Alkoç, "Yeni Dünya: VUCA Dünyası (New World: VUCA World)", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi 4,* sy. 10 (2021): 989–999.

19 Alkoç, "Yeni Dünya: VUCA Dünyası", 989–999.

20 Nathan Bennett ve G. James Lemoine, "What A Difference A Word Makes: Understanding Threats To Performance In A VUCA World", *Business Horizons* 57, sy. 3 (2014): 311–317.

Tablo 1. *VUCA Boyutları*

	Nedir?	Bir Örnek	Etkili bir şekilde nasıl ele alınır?
Değişkenlik	Kararsız olan bir değişim, bilgi var ve bu yüzden olgular anlaşılabilirdir. Ancak değişiklik fazla olduğu için tahmin edilemeyebilir.	Emtia fiyatları oldukça değişkenlik gösteren olgudur. 21. yy'de yakıt fiyatlarının artması gibi.	Değişkenliğin formülü çeviklik olarak görülmektedir. Sahip olunan kaynaklar, gelecekte iyi bir vizyon yaratmak ve performansı artırmak için agresif bir şekilde kullanılmalıdır.
Belirsizlik	Bir olgunun anlaşılır olup olmadığı hakkında net bilgi yoktur ve sadece neden-sonuç vardır. Ancak bir olayın önem arz eden bir değişiklik meydana getirip getirmeyeceği bilinmemektedir.	Terör olayları belirsizlik için önemli bir örnek olabilmektedir. Bu belirsiz etki ile bir mücadele olmasına rağmen ne zaman ne yapacaklarının bilinmemesi belirsizlik teşkil etmektedir.	Belirsizliği azaltmanın aracı "bilgi"dir. Belirsizlikle ilgili değerlendirme yapmak için mevcut olan verilerin ötesine geçmek gerekmektedir.
Karmaşıklık	Çok fazla ayrıntılı bilgiye ve yönteme bağlı birçok parçanın bir araya gelmesi durumudur. Oluşan bu olgu çok şekilcilik içeren ve dolambaçlı olup değişikliği öngörmemektedir.	Dış dünyaya açılmak karmaşıklık boyutu içermektedir. Çünkü diğer ülkelerle iş yapmak; yasaların, yönetmeliklerin, taşımacılık vb. unsurların var olması karmaşık bir yapıda dolaşmayı öngörür.	Organizasyonlarda var olan bölümleri karmaşıklık boyutuna uygun olacak şekilde tekrar biçimlendirilmelidir. Ayrıca dış ve iç çevre kaynaklı karmaşıklıklar dahilinde önlem almak için daha verimli değişiklikler, yapıcı yöntemler izlenmelidir.
	Nedir?	**Bir Örnek**	**Etkili bir şekilde nasıl ele alınır?**
Muğlaklık	Var olan olgular hakkında bilgi eksikliği olmasından kaynaklı sebep-sonuç ilişkisi anlaşılmaz ve olacaklar karşısında öngörülebilirlik yoktur.	Gelişen teknoloji ile yazılı basından dijital ortamın sağladığı basına geçiş noktası gibi. Ancak teknolojinin değişmesi olguların nasıl deneyimleyeceği hakkında muğlaklık yaratmaktadır.	Muğlaklığın azaltılması deney yapmayı gerektirir. Çünkü deneyler yapılarak stratejiler oluşturulur ve etkili olup olmadığı anlaşılır. Artık eski yaklaşımın öngördüğü iş kuralları geçerli değildir.

5. Araştırma

5.1. Hipotezler

Bu çalışma dahilinde VUCA dünyasının "Kuantum Liderlik" ile ilişkisi ortaya konulacaktır. Buna ek olarak çeşitli betimleyici istatistiklerle de VUCA dünyasının ve Kuantum Liderliğin ilişkileri ortaya konulacaktır.

Hipotez 1: Kuantum Liderlik ile VUCA arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 1.1: Kuantum Liderlik ile VUCA Karmaşıklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 1.2: Kuantum Liderlik ile VUCA Oynaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 1.3: Kuantum Liderlik ile VUCA Muğlaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 1.4: Kuantum Liderlik ile VUCA Belirsizlik Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 2: Cinsiyete Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Çalışılan Kuruma Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Hipotez 4: Çalışma Yılına Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Yöneticilik Süresine Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Araştırmanın modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

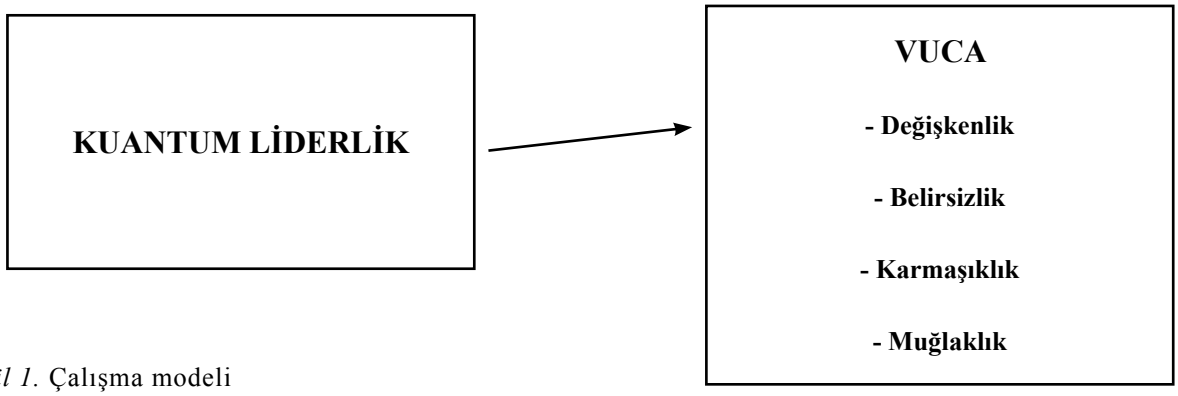

Şekil 1. Çalışma modeli

5.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, VUCA dünyası ve Kuantum Liderlik türünü, Türkiye'de yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirerek elde edilen sonuç ve veriler doğrultusunda öneriler geliştirmektir. Ayrıca bu alana yönelmek isteyen, liderlik vasfına sahip olup sadece harekete geçmeyi bekleyen, bilimsel amaçlı araştırmaya ve yazmaya devam edecek olanlar için yol gösterici bir çalışma niteliğindedir.

5.3 Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırma evreni; araştırma problemlerinin yanıt bulması için tüm canlı, cansız varlıkların bir araya gelmesi ile oluşan topluluğu ifade etmektedir. Yani araştırmayı yapacak olan kişinin belirlediği koşullar dâhilinde uyum sağlayan topluluğun bütününü ifade etmektedir. Oluşturulan evrenin yapılan araştırmaya dâhil edilmesi, herkes hakkında bilgi elde edilmesi tam sayım olarak açıklanabilir. Ancak mekân, zaman ve maliyet kısıtlamalarından dolayı tam sayım yapılması imkânsızdır. Bundan dolayı evrenin içinde yer alan, nitelikleri ve verdikleri cevaplar doğrultusunda oluşturulan evreni yansıtan küçük bir gruptan veri toplamak daha yararlı olabilmektedir. Araştırmaya konu olan evrenden onu en iyi şekilde ifade edip anlatacak örneklem seçilerek çalışmaya devam edilebilmektedir.[21] Araştırmanın veri toplama süreci Covid-19 döneminin sonunda nispeten kaotik bir zaman diliminde olduğu için toplanan

21 Kemal Şahin, "Örneklem ile Evren Arasındaki İlişki Nedir?", erişim 3 Ocak 2023, https://www.kemalsahin.com/docs/sosyal-bilimlerde-arastirma-ve-veri-analizi-yontemleri/evren-ve-orneklem/orneklem-ile-evren-arasindaki-iliski-nedir/.

veri beklenenin altında olmuştur ancak veri adedinden çok örneklemin evreni temsil etme gücü göz önüne alınarak çalışma nihayete erdirilmiştir. Bu araştırmanın evreni; İstanbul ilinde, özel sektör ve kamuda çeşitli sektörlerde çalışan yöneticilerden oluşmaktadır. Örneklem belirlenirken kolayda ve kartopu örneklem tipleri belirlenmiştir. Hazırlanan anket, 7.06.2022-21.10.2022 tarihleri arasında Google formlar ve e-posta yoluyla ilgililere gönderilerek cevaplandırılması istenmiştir. Yapılan bu anket çalışmasına toplam 205 kişi katılım sağlamıştır.

5.4 Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacına yönelik olarak elde edilmek istenen verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. İlgili anket formunda yer alan ölçüm araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda açıklanmaktadır.

5.4.1 Kuantum Liderlik Ölçeği

Kosa tarafından geliştirilen "Kuantum Liderlik Ölçeği" yazarın kendisinden izin alınarak kullanılmıştır.[22] Anket, 21 sorudan oluşmakta olup 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. 5'li Likert ölçeği seçenekleri: Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

5.4.2 VUCA Ölçeği

Yurdasever tarafından geliştirilen "VUCA Ölçeği" yazarın kendisinden izin alınarak kullanılmıştır.[23] Ölçek 20 adet sorudan meydana gelmektedir. Karmaşıklık, oynaklık, muğlaklık ve belirsizlik alt boyutları olarak 4 adet alt boyuta sahiptir. Bu ankette 5'li likert ölçeği kullanılarak katılımcıların sorulara cevap verilmesi istenmiştir. 5'li likert ölçeği seçenekleri: Kesinlikle katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle katılmıyorum şeklindedir.

5.5 Verilerin Analizi

Uygulanan anket sonuçlarının istatistiksel analizleri için SPSS 24.0 programı kulla-

22 Gözde Kosa, "Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 2 (2020): 916–926.

23 Engin Yurdasever, "Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: Komb (Vuca) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi" (Doktora tezi, Karabük Üniversitesi, 2019).

nılmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotların (Ortalama, Standart Sapma, Medyan, Frekans, Oran, Minimum, Maksimum) yanı sıra niceliksel verilerin normal dağılıma uygunlukları basıklık ve çarpıklık değerlerinin kesme noktaları (sınırları), çarpıklık (Skewness) değerleri ile sınanmıştır. Normal dağılım gösteren parametrelerin iki grup karşılaştırmalarında Independent Sample T Test, üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında ise One-Way Anova testi kullanılmıştır. Ölçekler arası ilişkiyi belirlemek için ise Pearson Correlation analizi kullanılmıştır. Anlamlılık $p<0,01$ ve $p<0,05$ düzeylerinde değerlendirilmiştir.

5.5.1 Araştırma Kapsamındaki Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Tablo 2. *Demografik Veriler*

	Frekans	%
Kadın	145	70,7
Erkek	60	29,3
26-45 yaş	78	38,0
46-65 yaş	127	62,0
Lisans	146	71,2
Lisansüstü ve Doktora	59	28,8
Kamu	60	29,3
Özel	145	70,7
Çalışma Süresi		
1-10 yıl	22	10,7
11-20 yıl	53	25,9
21-30 yıl	61	29,8
31 yıl ve üzeri	69	33,7
Yöneticilik Süresi		
1-10 yıl	76	37,1
11-20 yıl	71	34,6
21-30 yıl	33	16,1
31 yıl ve üzeri	25	12,2
Yönetilen Kişi Sayısı		
0-30 kişi	183	89,3
31 kişi ve üzeri	22	10,7

Katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında; %70,7'si (n=145) kadın, %29,3'ü (n=60) erkektir. Ankete katılım gösterenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında da kadınların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlara göre dağılımının %38,0'ini (n=40) 26-45 yaş, %62,0'ını (n=127) 46-65 yaş grubu oluşturmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere 46-65 yaş grubu, ankette daha çok etkili olmuştur. Ankete

katılım sağlayanların eğitim durumlarına göre dağılımında %71,2'sinin (n=146) lisans, %28,8'inin (n=59) lisansüstü ve doktora olduğu görülmektedir. Yani eğitim düzeyi olarak yüksek lisans ve doktora daha önemli iken lisans düzeyinde katılımcıların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Tablo 1'e göre katılımcıların %29,3'ü (n=60) kamuda çalışıyor iken, %70,7'si (n=145) özel sektörde çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak özel sektör çalışanlarının katılımının daha çok olduğu görülmektedir. Ankete katılanların çalışma sürelerine göre dağılımında %10,7'sinin (n=22) 1-10 yıl, %25,9'unun (n=53) 11-20 yıl, %29,8'inin (n=61) 21-30 yıl, %33,7'sinin (n=69) 31 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere 31 yıl ve üzeri çalışanlar ağırlıklı olarak katılım göstermiştir. Ankete katılım sağlayanların yöneticilik sürelerine göre dağılımı; %37,1'inin (n=76) 1-10 yıl, %34,6'sının (n=71) 11-20 yıl, %16,1'inin (n=33) 21-30 yıl, %12,2'sinin (n=25) 31 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir. Özellikle yöneticilik süresi 1-10 yıl arası olan orta düzey yöneticiler daha çok katılım sağlamıştır. Ankete katılım sağlayanların yönetilen kişi sayısına göre dağılımı; %89,3'ünün (n=183) 0-30 kişi, %10,7'sinin (n=22) 31 kişi ve üzeri olduğu görülmektedir. Yani genel olarak yöneticilerin yönettiği kişi sayısı 0-30 kişi arası olanların katılımı daha çoktur.

Tablo 3. *Kuantum Liderlik Ölçeğine İlişkin Soruların Dağılımı*

	Kesinlikle Katılmıyorum		**Katılmıyorum**		**Kararsızım**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Liderlik sebep sonuç ilişkisiyle açıklanabilen etkisi kişisel güce bağlı sürekli bir süreçtir.	6	2,9	30	14,6	22	10,7	123	60,0	24	11,7
Lider kurumda ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalıdır.	5	2,4	4	2,0	9	4,4	112	54,6	75	36,6
Lider kurumda örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalıdır.	3	1,5	11	5,4	12	5,9	103	50,2	76	37,1
Lider kurumda diğer çalışanlarla iş birliği yapmak ve örgüte sahip çıkmak zorundadır.	4	2,0	5	2,4	8	3,9	97	47,3	91	44,4
Lider kurumunu öğrenen örgüt olma yönünde teşvik etmelidir.	6	2,9	7	3,4	1	0,5	97	47,3	94	45,9
Lider örgüt üyelerinin açık iletişimini destekleyecek uygulamalar yürütmelidir.	4	2,0	5	2,4	5	2,4	104	50,7	87	42,4
Lider örgüt üyelerinin iyi ilişkilerini desteklemelidir.	5	2,4	2	1,0	6	2,9	95	46,3	97	47,3
Lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir.	4	2,0	4	2,0	1	0,5	86	42,0	110	53,7
Lider örgüt çalışanlarını yetiştiren ve kişi merkezli bir örgüt geliştirmek için çalışmalıdır.	4	2,0	49	23,9	41	20,0	74	36,1	37	18,0
Liderliğin etkisi iletişime dayalıdır.	2	1,0	13	6,3	11	5,4	95	46,3	84	41,0
Liderliğin etkisi kurulan iletişime göre gelişen bağlılığa göre şekillenmektedir.	4	2,0	16	7,8	22	10,7	106	51,7	57	27,8
Lider belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır.	2	1,0	8	3,9	13	6,3	84	41,0	98	47,8
Lider kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa sahip olmalıdır.	2	1,0	4	2,0	3	1,5	83	40,5	113	55,1
Lider örgütün başarısı için ortak çalışma ve iş birliği kapsamında örgüt ikliminin oluşmasından sorumludur.	2	1,0	10	4,9	14	6,8	100	48,8	79	38,5

Kuantum Liderlik Ölçeğine İlişkin Soruların Dağılımına bakıldığında sorulara en yoğun verilen cevaplar;

"Lider, kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa sahip olmalıdır." Seçeneğine verilen en yoğun cevap %55,1 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

"Lider, örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir" Seçeneğine verilen en yoğun cevap %53,7 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

"Lider, belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır" Seçeneğine verilen en yoğun cevap %47,8 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

Tablo 4. *VUCA Ölçeğine İlişkin Soruların Dağılımı*

	Kesinlikle Katılmıyorum		**Katılmıyorum**		**Kararsızım**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Çevremdeki olayların sebepleri ve sonuçları arasında kesin bir ilişki bulunmamaktadır.	11	5,4	4	2,0	24	11,7	102	49,8	64	31,2
Karşılaştığım problemler, anlaşılması güç birçok sebebe dayanmaktadır.	11	5,4	11	5,4	27	13,2	92	44,9	64	31,2
Çevremdeki karmaşıklık sebebiyle, iş hayatıma hâkim olan bir kargaşa ve kaos hali mevcuttur.	13	6,3	6	2,9	12	5,9	103	50,2	71	34,6
Karar vermem gereken konularda, çok yönlü, karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır.	12	5,9	24	11,7	8	3,9	99	48,3	62	30,2
Çok sayıda veriye sahip olma, bunların kullanımı sırasında kafa karışıklığına sebep olmaktadır.	11	5,4	25	12,2	18	8,8	85	41,5	66	32,2

Çevremde değişimin hızı son derece yüksektir.	26	12,7	67	32,7	28	13,7	58	28,3	26	12,7
Çevremdeki değişim sayısı çok fazladır.	23	11,2	71	34,6	20	9,8	65	31,7	26	12,7
Çevremdeki değişim, son derece istikrarsızdır.	16	7,8	47	22,9	38	18,5	69	33,7	35	17,1
Çevremdeki değişim, öngörülemeyen bir değişimdir.	17	8,3	37	18,0	27	13,2	96	46,8	28	13,7
Gelecekte değişimin daha da artacağını düşünüyorum.	41	20,0	84	41,0	20	9,8	35	17,1	25	12,2
Çevremdeki olayların gerçek sebepleri konusunda bir bulanıklık söz konusudur.	18	8,8	41	20,0	41	20,0	78	38,0	27	13,2
İçinde bulunduğum ortamda, attığım adımların sonuçlarını öngöremiyorum.	20	9,8	31	15,1	26	12,7	93	45,4	35	17,1

	Kesinlikle Katılmıyorum		**Katılmıyorum**		**Kararsızım**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İş başarısı için hangi faktörlerin daha önemli olduğunu kestiremiyorum.	14	6,8	20	9,8	19	9,3	109	53,2	43	21,0
Bir konuda karar aldığımda, bir sonraki aşamada ne ile karşılaşacağım net değildir.	14	6,8	34	16,6	30	14,6	90	43,9	37	18,0
Bir konuda yeterli bilgi sahibi olsam da neyle karşılaşacağımı tahmin etmekte zorlanıyorum.	12	5,9	44	21,5	36	17,6	76	37,1	37	18,0
Karar alma aşamasında geleceği öngörmekte zorlanıyorum.	14	6,8	45	22,0	28	13,7	84	41,0	34	16,6
İş ortamında, hiç beklenmedik bir durumla karşılaşma ihtimalim yüksektir.	26	12,7	90	43,9	27	13,2	37	18,0	25	12,2
İş ortamında, bir durum hakkında yeterli bilgimin olmadığı durumları daha sık yaşıyorum.	14	6,8	37	18,0	34	16,6	83	40,5	37	18,0

Sebep ve sonucunu bildiğim bir olayın, nasıl bir etki oluşturacağı konusunda belirsizlik yaşıyorum.	14	6,8	34	16,6	24	11,7	92	44,9	41	20,0
Geçmiş deneyimlerimin, gelecekte her zaman işe yaramayacağını düşünüyorum.	22	10,7	37	18,0	26	12,7	71	34,6	49	23,9

VUCA Ölçeğine İlişkin Soruların Dağılımına bakıldığında sorulara en yoğun verilen cevaplar;

"İş başarısı için hangi faktörlerin daha önemli olduğunu kestiremiyorum." seçeneğine verilen en yoğun cevap, %53,2 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

"Çevremdeki karmaşıklık sebebiyle, iş hayatıma hâkim olan bir kargaşa ve kaos hali mevcuttur." seçeneğine verilen en yoğun cevap, %50,2 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

"Çevremdeki olayların sebepleri ve sonuçları arasında kesin bir ilişki bulunmamaktadır." seçeneğine verilen en yoğun cevap, %49,8 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

5.6 Ölçekler ile İlgili Bulgular

5.6.1 Kuantum Liderlik Ölçeği

Tablo 5. *KMO ve Bartlett's Test Sonuçları*

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		**0.899**
	Chi-Square	2025,583
	Df	91
	Sig.	**<0.000**

Faktör Analizinin uygulanabilirliğinin ölçümü için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) yeterlilik ölçümüne ve Bartlett's Küresellik testine bakılmıştır. (KMO) ölçümü 1'e ne kadar yakın ise eldeki veri grubuna faktör analizinin yapılmasının uygun olduğu

kabul edilmektedir.[24] Bu çalışmada 0,899 olarak hesaplanmış olup, veri grubuna analiz yapılmasının uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 6. *Faktör Analizi Sonuçları*

	Faktör Yükü	**Eigen Value**	**Her bir Faktörün Açıkladığı Varyans**
Liderlik sebep sonuç ilişkisiyle açıklanabilen etkisi kişisel güce bağlı sürekli bir süreçtir.	0,461	7,475	53,393
Lider Kurumda ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalıdır.	0,778		
Lider kurumda örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalıdır.	0,781		
Lider kurumda diğer çalışanlarla iş birliği yapmak ve örgüte sahip çıkmak zorundadır.	0,789		
Lider kurumunu öğrenen örgüt olma yönünde teşvik etmelidir.	0,830		
Lider örgüt üyelerinin açık iletişimini destekleyecek uygulamalar yürütmelidir.	0,873		
Lider örgüt üyelerinin iyi ilişkilerini desteklemelidir.	0,843		
Lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir.	0,854		
Lider örgüt çalışanlarını yetiştiren ve kişi merkezli bir örgüt geliştirmek için çalışmalıdır.	0,430		
Liderliğin etkisi iletişime dayalıdır.	0,676		
Liderliğin etkisi kurulan iletişime göre gelişen bağlılığa göre şekillenmektedir.	0,699		
Lider belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır.	0,660		
Lider kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa sahip olmalıdır.	0,731		
Lider örgütün başarısı için ortak çalışma ve iş birliği kapsamında örgüt ikliminin oluşmasından sorumludur.	0,658		

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin maddeleri tek alt boyuttan oluşmaktadır. Toplam varyans açıklama oranı ise %53,393 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen varyans oranları ne kadar büyükse faktör yapısının o kadar güçlü olduğu ve sosyal alanlarda bu değerin %40 ile %60 olmasının yeterli bulunduğu kabul edilmektedir.[25] Bir maddenin bir yapıyı ya da faktörü iyi ölçtüğünü söyleyebilmek için bu faktör yükünün değerinin 0,30 ya da bu değerin üstünde bir değer

24 Kurnoga Natasa Živadinović, "Utvrđivanje Osnovnih Karakteristika Proizvoda Primjenom Faktorske Analize: Defining the Basic Product Attributes Using the Factor Analysis", *Ekonomski pregled* 55 (2004): 952–966.

25 Yalçın Karagöz, *SPSS- AMOS - META Uygulamalı İstatistiksel Analizler* (Nobel Akademik Yay., 2019), 260-261.

olması beklenmektedir.[26] Araştırma sonuçları bu bulguları destekler nitelikte olup tüm maddelerin faktör yükleri 0,30 ve üzeri bulunmuştur.

Tablo 7. *Ölçek Puan Ortalamaları*

	Ort±SS	*Min-Max (Medyan)*	*Çarpılık*	*Basıklık*	*Cronbach's Alpha*
Kuantum Liderlik	4,16±0,61	1-5 (4,14)	-1,933	1,506	0,923

Ölçeğin Cronbach Alpha değerlerinin 0,70 ile 0,99 olması güvenilir olduğunu göstermektedir.[27] Çalışmamızda kullanılan ölçek güvenilir bulunmuştur. Bir dağılımın normal bir dağılım gösterip göstermediğine karar vermek için çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınır. Bu noktada basıklık ve çarpıklık değerlerinin kesme noktaları (sınırları) çarpıklık (Skewness) için mutlak değer olarak 3 ve basıklık (Kurtosis) için mutlak değer olarak 10'un üzerinde olmamalıdır.[28] Çalışmamızda ölçeklerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bundan sonraki süreçlerde hipotez sınamalarında parametrik testler kullanılmıştır.

5.6.2 VUCA ölçeği

Tablo 8. *KMO ve Bartlett's Test Sonuçları*

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		**0.930**
	Chi-Square	4126,795
	Df	190
	Sig.	**<0.000**

Faktör Analizinin uygulanabilirliğinin ölçümü için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) yeterlilik ölçümüne ve Bartlett's Küresellik testine bakılmıştır. (KMO) ölçümü 1'e ne kadar yakın ise eldeki veri grubuna faktör analizinin yapılmasının uygun olduğu

26 James Stevens, *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences* (Mahwah, NJ:Lawrence Erlbaum Associates, 2002).

27 Mohsen Tavakol ve Reg Dennick, "Making Sense of Cronbach's Alpha", *International Journal of Medical Education 2* (2011): 53–5.

28 Rex B. Kline, *Principles and Practice of Structural Equation Modelling* (NewYork: Guilford Press, 2011).

kabul edilmektedir.[29] Bu çalışmada 0,930 olarak hesaplanmış olup, veri gruba analiz yapılmasının uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 9. *Faktör Analizi Sonuçları*

	Faktör Yükü	**Eigen Values**	**Her bir Faktörün Açıkladığı Varyans**
Karmaşıklık			
Çevremdeki olayların sebepleri ve sonuçları arasında kesin bir ilişki bulunmamaktadır.	0,919	10,905	54,527
Karşılaştığım problemler, anlaşılması güç birçok sebebe dayanmaktadır.	0,882		
Çevremdeki karmaşıklık sebebiyle, iş hayatıma hâkim olan bir kargaşa ve kaos hali mevcuttur.	0,825		
Karar vermem gereken konularda, çok yönlü, karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır.	0,896		
Çok sayıda veriye sahip olma, bunların kullanımı sırasında kafa karışıklığına sebep olmaktadır.	0,864		
Oynaklık			
Çevremde değişimin hızı son derece yüksektir.	0,914	2,913	14,567
Çevremdeki değişim sayısı çok fazladır.	0,904		
Çevremdeki değişim, son derece istikrarsızdır.	0,688		
Çevremdeki değişim, öngörülemeyen bir değişimdir.	0,678		
Gelecekte değişimin daha da artacağını düşünüyorum.	0,823		
Muğlaklık			

29 Živadinović, "Utvrđivanje Osnovnih Karakteristika", 952–966.

Çevremdeki olayların gerçek sebepleri konusunda bir bulanıklık söz konusudur.	0,632	1,455	7,273
İçinde bulunduğum ortamda, attığım adımların sonuçlarını öngöremiyorum.	0,835		
İş başarısı için hangi faktörlerin daha önemli olduğunu kestiremiyorum.	0,792		
Bir konuda karar aldığımda, bir sonraki aşamada ne ile karşılaşacağım net değildir.	0,781		
Bir konuda yeterli bilgi sahibi olsam da neyle karşılaşacağımı tahmin etmekte zorlanıyorum.	0,748		
Belirsizlik			
Karar alma aşamasında geleceği öngörmekte zorlanıyorum.	0,795	1,029	2,944
İş ortamında, hiç beklenmedik bir durumla karşılaşma ihtimalim yüksektir.	0,587		
İş ortamında, bir durum hakkında yeterli bilgimin olmadığı durumları daha sık yaşıyorum.	0,683		
Sebep ve sonucunu bildiğim bir olayın, nasıl bir etki oluşturacağı konusunda belirsizlik yaşıyorum.	0,669		
Geçmiş deneyimlerimin, gelecekte her zaman işe yaramayacağını düşünüyorum.	0,725		

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, ölçeğin maddeleri dört alt boyuttan oluşmaktadır. Toplam varyans açıklama oranı ise %79,311 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen varyans oranları ne kadar büyükse faktör yapısının o kadar güçlü olduğu ve sosyal alanlarda bu değerin %40 ile %60 olmasının yeterli bulunduğu kabul edilmektedir[30]. Bir maddenin bir yapıyı ya da faktörü iyi ölçtüğünü söyleyebilmek için faktör yükünün değerinin 0,30 ya da bu değerin üstünde bir değer olması beklenmektedir.[31] Araştırma sonuçları bu bulguları destekler nitelikte olup tüm maddelerin faktör yükleri 0,30 ve üzeri bulunmuştur.

30 Karagöz, *SPSS- AMOS - META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, 260-261.

31 Stevens, *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences.*

Tablo 10. *Ölçek Puan Ortalamaları*

	Ort±SS	*Min-Max (Medyan)*	*Çarpılık*	*Basıklık*	*Cronbach's Alpha*
Total VUCA	4,16±0,61	1-5 (4,14)	-0,811	1,432	0,935
Karmaşıklık	3,93±0,99	1-5 (4)	-1,158	1,709	0,951
Oynaklık	3,05±1,1	1-5 (3)	0,149	-0,615	0,924
Muğlaklık	3,47±1,02	1-5 (3,6)	-0,632	0,246	0,919
Belirsizlik	3,31±1,04	1-5 (3,4)	-0,293	-0,164	0,901

Ölçeğin Cronbach Alpha değerlerinin 0,70 ile 0,99 olması güvenilir olduğunu göstermektedir.[32] Çalışmamızda kullanılan ölçekler güvenilir bulunmuştur. Bir dağılımın normal bir dağılım gösterip göstermediğine karar vermek için çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınır. Bu noktada basıklık ve çarpıklık değerlerinin kesme noktaları (sınırları) çarpıklık (Skewness) için mutlak değer olarak 3 ve basıklık (Kurtosis) için mutlak değer olarak 10'un üzerinde olmamalıdır[33]. Çalışmamızda ölçeklerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bundan sonraki süreçler hipotez sınamalarında parametrik testler kullanılmıştır.

5.7. Hipotezlere Ait Bulgular

Tablo 11. *Kuantum Liderlik ile VUCA Arasında İlişkinin Değerlendirilmesi*

	Kuantum Liderlik	
	r	**p**
VUCA	**0,655**	**0,001****
Karmaşıklık	**0,446**	**0,001****
Oynaklık	**0,551**	**0,001****
Muğlaklık	**0,617**	**0,001****
Belirsizlik	**0,583**	**0,001****

r=Pearson Correlation **p<0,01

Hipotez 1: Kuantum Liderlik ile VUCA arasında anlamlı ilişki vardır.

Kuantum Liderlik ile VUCA arasında pozitif yönlü %65,5 düzeyinde istatistiksel ola-

32 Mohsen Tavakol ve Reg Dennick, "Making Sense of Cronbach's Alpha", *International Journal of Medical Education* 2 (2011): 53–5.

33 Kline, *Principles and Practice of Structural Equation Modelling*.

rak anlamlı bir ilişki vardır (r=0,655; p=0,001; p<0,01). Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Hipotez 1.1: Kuantum Liderlik ile VUCA Karmaşıklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Kuantum Liderlik ile VUCA Karmaşıklık alt boyutu arasında pozitif yönlü %44,6 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (r=0,446; p=0,001; p<0,01). Hipotez 1.1 kabul edilmiştir.

Hipotez 1.2: Kuantum Liderlik ile VUCA Oynaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır

Kuantum Liderlik ile VUCA Oynaklık alt boyutu arasında pozitif yönlü %55,1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (r=0,551; p=0,001; p<0,01). Hipotez 1.2 kabul edilmiştir.

Hipotez 1.3: Kuantum Liderlik ile VUCA Muğlaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Kuantum Liderlik ile VUCA Muğlaklık alt boyutu arasında pozitif yönlü %61,7 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (r=0,617; p=0,001; p<0,01). Hipotez 1.3 kabul edilmiştir.

Hipotez 1.4: Kuantum Liderlik ile VUCA Belirsizlik Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.

Kuantum Liderlik ile VUCA Muğlaklık alt boyutu arasında pozitif yönlü %58,3 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (r=0,583; p=0,001; p<0,01). Hipotez 1.4 kabul edilmiştir.

Tablo 12. *Cinsiyete Göre Kuantum Liderlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*

	Erkek		**Kadın**		
	Mean ±*SD*	**Min-Max (Medyan)**	**Mean ±*SD***	**Min-Max (Medyan)**	**[a]p**
Kuantum Liderlik	3,91±0,87	1-5 (4)	4,26±0,43	3,36-5 (4,14)	**0,001****

[a]Independent Sample T Testi **p<0,01

Hipotez 2: Cinsiyete Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Cinsiyete göre kuantum liderlik düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,001; p<0,01). Kadınlarda liderlik düzeyi daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 13. *Çalışılan Kuruma Göre Kuantum Liderlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*

	Kamu		*Özel*		
	Mean ±SD	*Min-Max (Medyan)*	*Mean ±SD*	*Min-Max (Medyan)*	*[a]p*
Kuantum Liderlik	4,0±0,57	2,07-5 (4)	4,23±0,62	1-5 (4,21)	*0,013**

[a]Independent Sample T Testi *p<0,05

Hipotez 3: Çalışılan Kuruma Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Çalışılan kuruma göre kuantum liderlik düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,001; p<0,01). Özel kurumda çalışanlarında liderlik düzeyi daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 14. *Çalışma Süresine Göre Kuantum Liderlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*

	Mean ±SD	**Kuantum Liderlik**		
		Min-Max (Medyan)		*[b]p*
Çalışma Süresi	*0-10 yıl*	4,31±0,41	3,21-5 (4,36)	*0,045**
	11-20 yıl	4,12±0,76	1-5 (4,14)	
	21-30 yıl	4,22±0,6	2,07-5 (4,14)	
	31 yıl ve üzeri	4,09±0,54	2,07-5 (4)	

[b]One-Way Anova Testi *p<0,05

Hipotez 4: Çalışma Yılına Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Çalışma süresine göre kuantum liderlik düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,001; p<0,01). Yapılan ikili karşılaştırmalara göre çalışma yılı 0-10 yıl olanların kuantum liderlik düzeyleri, 31 yıl ve üzeri olanlara göre daha yüksek bulunmuştur (p=0,036; p<0,05). Diğer çalışma yılları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0,05).

Tablo 15. *Yöneticilik Süresine Göre Kuantum Liderlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*

	Mean ±SD	**Kuantum Liderlik**		
		Min-Max (Medyan)		*[b]p*
Yöneticilik Süresi	*0-10 yıl*	4,23±0,41	1-4,93 (4,07)	*0,036**
	11-20 yıl	4,15±0,77	1-5 (4,21)	
	21-30 yıl	4,21±0,46	1-5 (4,14)	
	31 yıl ve üzeri	3,85±0,71	1-5 (4)	

[b]One-Way Anova Testi *p<0,05

Hipotez 5: Yöneticilik Süresine Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.

Yöneticilik süresine göre kuantum liderlik düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,001; p<0,01). Yapılan ikili karşılaştırmalara göre yöneticilik yılı 0-10 yıl olanların kuantum liderlik düzeyleri, 31 yıl ve üzeri olanlara göre daha yüksek bulunmuştur (p=0,015; p<0,05). Diğer çalışma yılları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0,05).

Tablo 16. *Hipotez Özetleri*

Hipotez	*Durum*
Hipotez 1: Kuantum Liderlik ile VUCA arasında anlamlı ilişki vardır.	*Kabul*
Hipotez 1.1: Kuantum Liderlik ile VUCA Karmaşıklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	*Kabul*
Hipotez 1.2: Kuantum Liderlik ile VUCA Oynaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	*Kabul*
Hipotez 1.3: Kuantum Liderlik ile VUCA Muğlaklık Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	*Kabul*
Hipotez 1.4: Kuantum Liderlik ile VUCA Belirsizlik Alt Boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	*Kabul*
Hipotez 2: Cinsiyete Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.	*Kabul*
Hipotez 3: Çalışılan Kuruma Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.	*Kabul*
Hipotez 4: Çalışma Yılına Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.	*Kabul*
Hipotez 5: Yöneticilik Süresine Göre Kuantum Liderlik düzeyleri farklılık göstermektedir.	*Kabul*

Sonuç ve Öneriler

Gerek iş dünyasında gerekse dünya genelinde yaşanılan karmaşıklık, değişkenlik, oynaklık vb. nedenlerin yaşanması işletmeler için yeni olmayıp aslında hep yüzleşmeleri ve önlem almalarını gerektiren bir durum olarak önem arz etmektedir. VUCA dünyasında yaşanan bu karmaşıklıkla mücadele etmek ve bu durumu fırsata çevirmek sadece iyi ve etkili bir liderlik anlayışının etkili olmasıyla başarılacağı gerçeğini göstermektedir. Bu durum ise liderler tarafından ortaya konulacak olan yeni stratejiler, yeni düşünce yapıları ve yeni önlemlerin alınması gerçeğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yüzden VUCA dünyasının yüzleşilmesi gereken bu yönü ile baş edilmesinin kuantum yaklaşımı ve kuantum liderlik açısından önem arz ettiğinin düşünülmesi kaçınılmazdır.

Kuantum yaklaşımı, kaygının olmadığı ve temeli sağlam bir dünya için olumlu, sınırları olmayan değişiklikler oluştursa da yine de var olan zorlu aşamalar devam etmektedir. Bu yüzden kuantum yaklaşımı; idare etmede ve liderlik olgularında farklı görüşleri keşfetmeye ve farklı rol modellerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yani globalleşen bu dünyada var olan karmaşıklık ve belirsizlikten kaynaklı kaos ortamını yönetmek için farklı bakış açısına ve yönetim şekline sahip yeni bir liderlik yaklaşımını savunmaktadır.[34]

Bugünün dünyasında yaşanan ve dünyanın maruz kaldığı güçlüklerin miktarı ve kaos derecesi eşi benzeri olmayan bir olgu şeklinde ilerlemektedir.[35] Günümüzde yaşanan bu kaos, işletmelerin ve liderlerin yeni kararlar almasına ve yeni yönetim şekli geliştirmelerine neden olmaktadır. Çünkü rekabet sağlamak, etkili ve iyi yönetim yapısına sahip olmak, çevik olmak ve takım ruhu oluşturmak vb. etkenler yaşama uyum sağlayabilmek açısından önem arz etmektedir.[36] Bundan dolayı VUCA, gerek yıkıcı inovasyonun bir sonucu olarak gerekse itici güç olarak yani gelişmeye ve değişmeye

34 Soh Wan Geok ve Mohamad Bin Bilal Ali, "A Journey Of a Thousand Miles Begins With a Quantum Step: The Importance Of Quantum Leadership To Promote Lifelong Learning In Organisations", *İlköğretim Online-Elemantary Education Online* 20, sy. 3 (2021): 235–247.

35 Poh Sun Seow, Gary Pan ve Grace Koh, "Examining an experiential learning approach to prepare students for the volatile, uncertain, complex and ambiguous (VUCA) work environment", *The International Journal of Management Education* 17, sy. 1 (2019): 62–76.

36 Jingjing Du ve Zhongwei Chen, "*Applying Organizational Ambidexterity In Strategic Management Under a "VUCA" Environment: Evidence From High Tech Companies İn China*", *International Journal of Innovation Studies* 2, sy. 1 (2018): 42–52.

etki eden sebep olarak önem arz etmektedir.[37]

Aslında VUCA karşısında liderler, bazen oluşan bu kaos için senaryo üretmekten kaçınmaktadırlar. Çünkü alışılmadık olaylar karşısında yaşadıkları endişe ve panik, onları varsayımlar geliştirmekten alıkoymaktadır.[38] Bundan dolayı kuantum liderlik; bilişsel, etkileşimsel, ahlaki, tinsel ve hissi vb. kapsamları içeren çok yönlü bir yaklaşımdır. Kuantum liderler, günümüzde varlıklarını sürdürmeye devam eden karmaşık işletmeler, örgütler vb. kuruluşlara liderlik yapmak için gerekli olan kabiliyet ve becerilere sahiptirler. Çünkü kuantum olgunluğa sahip olan liderler mesele ve olumsuzlukları görmek yerine meydana gelen olayların olumlu ve ılımlı yönlerine odaklanmayı tercih etmektedirler. Böylece kuantum liderler ulaşmak istedikleri hedefleri ahlaki ve değerleri olan amaçlar doğrultusunda oluştururlar ve yeniliklere uyum sağlayarak alışılagelmiş olmaktan sıyrılırlar.[39] Bu yüzden kuantum liderler sadece aydın düşünceye sahip, çözümsel yaklaşım sunan kişiler olmayıp aynı zamanda izleyicilerle iletişimleri oldukça etkili olan ve onları hedefe doğru yönlendiren liderlerdir.[40]

Araştırma içerisinde gerçekleştirilen anket sonuçları demografik özelliklere göre değerlendirildiğinde, katılımcıların %70,7'sinin kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Yaşa göre gerçekleşen dağılımda ise yaş aralığı 46-65 arası olan bireyler yani %62,0 oran ile daha çok katılım sağlamışlardır. Eğitim durumuna bakıldığında ise lisans düzeyi eğitime sahip olanların oranı %71,2 oran ile öndedir. Sektör olarak ise özel sektörde çalışan orta düzey yöneticiler %70,7 oran ile daha çok katılım sağlamışlardır. Katılımcıların görev süreleri 31 yıl ve üzeri olanların oranı %33,7 olarak; yöneticilik sürelerine göre ise 1-10 yıl yani %37,1 orana sahip olarak sonuçlanmıştır. Katılımcıların yönettikleri kişi sayısı 0-30 aralığı olup yani %89,3 oranla gösterilmiştir.

Kuantum Liderlik Ölçeğine ilişkin soruların dağılımına bakıldığında, sorulara en yoğun verilen cevaplar:

"Lider kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa

37 Carla C. J. M. Millar, Olaf Groth ve John F. Mahon, *"*Management Innovation in a VUCA World: Challenges and Recommendations*", California Management Review* 61, sy. 1 (2018): 5–14.

38 Christopher G. Worley ve Claudy Jules, "Covid-19's Uncomfortable Revelations About Agile and Sustainable Organizations in a Vuca World", *The Journal of Applied Behavioral Science* 56*, sy. 3 (2020): 279–283.*

39 *Hanine Sanae.* "The Paradigma Of Quantum Leadership: Ontology, Praxis and Application To Management", *Revue Internationale Des Sciences de Gestion* 2, sy.3 (2019): 837–858.

40 Geok ve Bilal Ali, "A Journey of a Thousand Miles Begins With a Quantum Step", 235–247.

sahip olmalıdır.” seçeneğine verilen en yoğun cevap %55,1 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

“Lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir” seçeneğine verilen en yoğun cevap %53,7 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

“Lider belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır” seçeneğine verilen en yoğun cevap %47,8 oranında kesinlikle katılıyorum cevabı olmuştur.

VUCA Ölçeğine ilişkin soruların dağılımına bakıldığında, sorulara en yoğun verilen cevaplar;

“İş başarısı için hangi faktörlerin daha önemli olduğunu kestiremiyorum.” seçeneğine verilen en yoğun cevap %53,2 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

“Çevremdeki karmaşıklık sebebiyle, iş hayatıma hâkim olan bir kargaşa ve kaos hali mevcuttur.” seçeneğine verilen en yoğun cevap %50,2 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

“Çevremdeki olayların sebepleri ve sonuçları arasında kesin bir ilişki bulunmamaktadır.” seçeneğine verilen en yoğun cevap %49,8 oranında katılıyorum cevabı olmuştur.

Tufan’a göre okul müdürlerinin okullarda kuantum liderlik sergileme düzeylerinin her zaman olmasa da çoğu zaman yüksek olduğu görülmüştür.[41] Okul müdürlerinin cinsiyetlerine göre kuantum liderlik farklılığı göstermediği, öğretmenlerin inisiyatif gösterme becerilerinin kuantum liderlik ile anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür.

Ünaldı’ya göre öğretmenlerin kendilerine yöneticilik yapanlar açısından kuantum liderliği değerlendirdiklerinde bu algının yüksek olduğunu belirttikleri ancak müdür yardımcılarının bu konuda daha iyi oldukları sonucuna vardıklarını belirtmiştir.[42] Araştırma sonucunda ise yöneticiler açısından kuantum liderliğin medeni duruma,

41 Meltem Tufan, “Okul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin İnisiyatif Alma Düzeyleri Arasındaki İlişki (Kartal İlçesi Örneği)” (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019).

42 Gamze Ünaldı, “Kuantum Liderlik Anlayışının Kamu ve Özel Okullardaki Farklılıklarının İncelenmesi: Adana İli Örneği”, *Social Sciences Studies Journal* 5, sy. 36 (2019): 2897-2902.

yaş kriterine ve okul türüne göre farklılık göstermediği ama unvan olarak anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Öğretmenler açısından ise medeni duruma, cinsiyet ve okul türüne göre farklılık göstermediği ancak yaş ve hizmet süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Schulze vd. Covid-19 gibi salgın hastalık durumlarında VUCA'nın etkisiyle yapılacak tüm çalışmaların ve yardımların olumsuz etkilendiği ancak bunun üstesinden gelmek için etkili olan; etkili bir yetkinin olması, var olan ağ sistemlerinin kullanımının sağlanması, geliştirilen bir projede yer alan tüm paydaşların görevlerini yerine getirmeleri, sahip olunan tedarik kaynaklarının akıllıca kullanımı, önem arz eden öğelerin mevcut durumunun korunması ile sağlanacağının mümkün olduğunu ifade etmiştir.[43]

Baran ve Woznyj[44]'e göre organizasyonların ve liderlerin VUCA'yı tanımaları, mücadele etmek için çevikliği arttırmak ve çevikliğe engel oluşturacak durumların ortadan kaldırılmasını sağlamanın etkili olacağı görüşündedirler. Ayrıca liderlerin oluşan olumsuz durumlar karşısında organizasyon, işletmeler vb. kuruluşlar için yıkıcı etkiye sahip olan sorunları belirleyip buna göre etkili plan yapmaları gerektiğini de ifade etmektedirler. Son olarak VUCA denetimi oluşturarak hem iç çevrelerindeki hem de dış çevrelerinden kaynaklı oluşabilecek sorunlar karşısında liderlerin kendileri ve izleyicileri için çeviklik ile ilgili sorular oluşturmayı sağlayarak gerekli önlemleri almaları önem arz etmektedir.

Bundan sonra bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılar için bazı öneriler yer almaktadır.

VUCA'nın, yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda genellikle eğitim alanında kullanıldığı ve bu alana daha uygun olacağı düşüncesiyle incelendiği görülmüştür. Ancak dünyada sanayi, sağlık, endüstri, ekonomik vb. alanda yaşanan değişiklik, karmaşa, belirsizlik süreci de aslında VUCA alanıyla benzerlik göstermektedir. Bundan dolayı yapılacak yeni araştırma ve çalışmalar açısından sanayi ve endüstri alanında VUCA ve Kuantum Liderlik kavramlarının birlikte çalışılması tavsiye edil-

43 Christoph Schulze, Andreas Welker, Anne Kühn, Rainer Schwertz, Benjamin Otto, Lauro Moraldo, Udo Dentz, Albertus Arends, Eckhard Welk, Jan-Jacques Wendorff, Hans Koller, Doreen Kuss ve Markus Ries. "Public Health Leadership in A VUCA World Environment: Lessons Learned During The Regional Emergency Rollout Of SARS-Cov-2 Vaccinations in Heidelberg, Germany, During The COVID-19 Pandemic", *Vaccines* 9, sy. 8 (2021):1-14.

44 Benjamin E. Baran ve Harley M. Woznyj, "Managing VUCA: The Human Dynamics Of Agility", *Organizational Dynamics* 50, sy. 2 (2021): 1–11.

mektedir. Çünkü sanayi ve endüstride yaşanan gelişmeler ve takip edilmesi oldukça güç olan değişim hızından dolayı meydana gelen yenilikler, yaratıcılık VUCA ve Kuantum Liderlik yaklaşımını ele alacak olan araştırmacılar için bambaşka ve farklı sonuçlar doğuracağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Bu çalışmada uygulanan anketin daha çok sayıda kişiye uygulanarak anlamlılık düzeylerinin değişip değişmediğine bakılabilir. VUCA ile Kuantum liderlik olgularının yeniden bir araya getirilerek bu başlık altında birleştirilen daha çok sayıda çalışmanın etkili olacağı düşünülmektedir. Çünkü kuantum fiziğin, kuantum mekaniğin, kuantum liderliğin kısacası kuantumun tek başına VUCA dünyasında oldukça derinden gelen ve sarsıntı yaratacak etkilere sahip olduğu yapılan araştırmalar sonucu daha da önem kazanacağı araştırmacıların ilgisini çekeceği bir alan olarak görülmektedir. Bu yüzden VUCA dünyasını araştıran araştırmacıların kuantum alanını daha yakından tanımalarının çalışmalarına daha çok katkı sağlayacağı tavsiyesi önemlidir. Kuantum alanına girmenin farklı ve alışıldık olguları dahi değiştireceği, daha yeni kavramları ortaya çıkartacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın pandemi döneminin hemen sonrasında gerçekleştirilmesi nedeniyle sadece çevrim içi olarak anketler toplanabilmiştir. Yüz yüze anketlerin toplanamaması nedeniyle katılım sayısı sınırlı kalmıştır. Çalışmanın maddi anlamda kısıtları bulunması nedeniyle belirli bir zaman ve alanla kısıtlı kalınmıştır. Son olarak nicel araştırmalarda kullanılan anketlerin cevaplanması esnasında gönüllülerin özensiz cevaplamaları veya çekinceleri nedeniyle olması gereken yönünde cevaplar verebilmeleri de bir başka kısıt olarak söylenebilir.

Kaynakça

Baran, Benjamin E. ve Harley M. Woznyj. “Managing VUCA: The Human Dynamics of Agility”. *Organizational Dynamics* 50, sy. 2 (2021): 1–11.

Bennett, Nathan ve G. James Lemoine. “What a Difference a Word Makes: Understanding Threats to Performance in a VUCA World”. *Business Horizons* 57, no. 3 (2014): 311–317.

Bennis, Warren G. ve Burt Nanus. *Leaders: The Strategies for Taking Charge*. Harper

& Row, 1987.

Brittain, Brian. "Leadership perfect: Leading from the whole you". *Ivey Business Journal*. Erişim 4 Aralık 2022. https://iveybusinessjournal.com/publication/leadership-perfected-leading-from-the-whole-you/.

Çelik, Methi. "Okul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışlarının Yönetim Tarzlarına ve Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi", Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2021.

Doğan, Alpaslan. "Kuantum Liderlik". *21. Yüzyılda Liderlik Yaklaşımları* içinde, haz. Alper Gürer. Adıyaman: İKSAD Yayınları, 2019.

Du, Jingjing ve Zhongwei Chen. "Applying Organizational Ambidexterity In Strategic Management Under a "VUCA" Environment: Evidence From High Tech Companies In China". *International Journal of Innovation Studies* 2, sy. 1 (2018): 42–52.

Ekovitrin "Yenidünya düzensizliği: VUCA". Erişim 17 Aralık 2022. https://www.ekovitrin.com/yeni-dunya-duzensizligi-vuca-makale,1769.html.

Geok, Soh Wan ve Mohamad Bin Bilal Ali. "A Journey Of A Thousand Miles Begins With A Quantum Step: The Importance of Quantum Leadership to Promote Lifelong Learning in Organisations". *İlköğretim Online-Elemantary Education Online* 20, no. 3 (2021): 235–247.

Hanine, Sanae. "The Paradigma Of Quantum Leadership: Ontology, Praxis And Application To Management". *Revue Internationale Des Sciences de Gestion* 2, sy. 3 (2019): 837–858.

Karatekin Alkoç, Yasemin. "Yeni Dünya: VUCA Dünyası (New World: VUCA World)". *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 4, sy. 10 (2021): 989–999.

Keskinkılıç Kara ve Bilge Sultan. "Yeni Bilim ve Liderlik". *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi* 34 (2013): 1–13.

Kline, Rex B. *Principles and Practice of Structural Equation Modelling*. New York: Guilford Press, 2011.

Kosa, Gözde**.** "Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9*,* sy. 2 (2020): 916–926.

Kumar, Ranjit. *Araştırma Yöntemleri Yeni Başlayanlar İçin Adım Adım Araştırma Rehberi*. İstanbul: Edge Akademi Yayın Dağıtım, 2011.

Mahel, Amukele. "Leadership Competencies For The Volatile, Uncertain, Complex And Ambiguous (VUCA) Environment: *Challenges To Higher Education". European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)* 2, sy. 5 (2021): 119–138.

Millar, Carla C. J. M., Olaf Groth ve John F Mahon. "Management Innovation in a VUCA World: Challenges and Recommendations". *California Management Review* 61, sy. 1 (2018): 5–14.

Oben Ürü, Fahriye, Ebru Gözükara ve Yasin Aksoy. "Kuantum Liderlik-Kolektif Yeterlik İlişkisi: Kuramsal Bir İnceleme". *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2021): 113–122.

Petrie, Nick. *Future Trends In Leadership Development*. Greensboro: Center for Creative Leadership, 2011.

Schulze, Christoph, Andreas Welker, Anne Kühn, Rainer Schwertz, Benjamin Otto, Lauro, Dentz Moraldo, Arends Udo, Welk Albertus, Jan-Jacques Wendorff Eckhard, Hans Koller, Doreen Kuss, ve Markus Ries. "Public Health Leadership in A VUCA World Environment: Lessons Learned During The Regional Emergency Rollout Of SARS-Cov-2 Vaccinations in Heidelberg, Germany, During The COVID-19 Pandemic". *Vaccines* 9, sy. 8 (2021):1–14.

Seow, Poh Sun, Gary Pan ve Grace Koh. "Examining an experiential learning approach to prepare students for the volatile, uncertain, complex and ambiguous (VUCA) work environment". *The International Journal of Management Education* 17, sy. 1 (2019): 62–76.

Sönmez, İsmail Orhan. "VUCA Dünyasında Bireysel ve Kurumsal Olarak Hayatta Kalmak. Doğru Yönetim İnsan Yönetimi Yazıları". Erişim 17 Aralık 2022. http://www.dogruyonetim.com/insan-yonetimi/vuca-dunyasinda-bireysel-ve-kurumsal-olarak-hayatta-kalmak/.

Şahin, Kemal**.** "Örneklem ile Evren Arasındaki İlişki Nedir?". Erişim 3 Ocak 2023. https://www.kemalsahin.com/docs/sosyal-bilimlerde-arastirma-ve-veri-analizi-yontemleri/evren-ve-orneklem/orneklem-ile-evren-arasindaki-iliski-nedir/.

Tavakol, Mohsen ve Reg Dennick. "Making Sense of Cronbach's Alpha". *International Journal of Medical Education* 2, (2011): 53–5.

Tufan, Meltem. "Okul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin İnisiyatif Alma Düzeyleri Arasındaki İlişki (Kartal İlçesi Örneği)". Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.

Ünaldı, G. "Kuantum Liderlik Anlayışının Kamu ve Özel Okullardaki Farklılıklarının İncelenmesi: Adana İli Örneği". *Social Sciences Studies Journal* 5, sy. 36 (2019): 2897–2902.

Üzüm, Burcu ve Seher Uçkun. "Post Modern Bir Metafor: Kuantum Organizasyonlar ve Kuantum Liderlik". *The Journal of Social Science* 3, sy. 5 (2019): 80–90.

Worley, Christopher G., ve Claudy Jules. "Covid-19's Uncomfortable Revelations About Agile and Sustainable Organizations In a Vuca World". *The Journal of Applied Behavioral Science* 56, sy. 3 (2020): 279–283.

Yurdasever, Engin ve Fidan, Yahya. **"**KOMB (VUCA) Dünyası ve Yeni Liderlik Becerileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9, sy. 2 (2020):1638–1664.

Yurdasever, Engin. "Yöneticilerde Yeni Liderlik Becerileri ile Stres İlişkisi: Komb (Vuca) ve Öz Yeterlilik Etkileşimi". Doktora tezi, Karabük Üniversitesi, 2019.

Živadinović, Kurnoga Natasa. "Utvrđivanje Osnovnih Karakteristika Proizvoda Primjenom Faktorske Analize: Defining the Basic Product Attributes Using the Factor Analysis". *Ekonomski pregled* 55 (2004): 952–966.

PSİKOLOJİ

EKLEKTİK

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yetişkin Bireylerde Bilişsel Duygu Düzenleme Güçlüğü Stratejileri ve Sosyal Görünüş Kaygısı ile Kompulsif Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki[1]

Burcu Bölenler[2]
Bahar Akoğlu[3]

Öz

Bu yazının amacı, bilişsel duygu düzenleme güçlüğü stratejileri ve sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif satın alma davranışı arasındaki ilişkinin irdelenmesidir. Çalışmada genel tarama modellerinden "ilişkisel tarama" modeli uygulanmıştır. Araştırmaya 384 yetişkin birey katılmıştır. "Sosyodemografik Veri Formu", "Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeği", "Bilişsel Duygu Ölçeği" ve "Kompulsif Çevrim içi Satın Alma Ölçeği" kullanılmıştır. Sosyal görünüş kaygısı ile bilişsel duygu düzenleme stratejileri arasında pozitif yönde ilişki gözlemlenmiştir. Sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif çevrim içi satın alma davranışları arasında anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur. Kompulsif çevrim içi satın almanın cinsiyete göre farklılaştığı, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, bilişsel duygu düzenleme güçlüğü stratejilerinin, sosyal görünüş kaygısı ve kompulsif çevrim içi satın alma arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Araştırmadan elde edilen veriler ışığında tüketicilerin kompulsif satın alma davranışlarıyla ilgili müdahalelerde ilgili etkenlerin çalışılması adına sosyal görünüş kaygısının ele alınmasının ve bilişsel duygu düzenleme strate-

1 Dr. Bahar Akoğlu danışmanlığında yürütülen "Yetişkin Bireylerde Bilişsel Duygu Düzenleme Güçlüğü Stratejileri ve Sosyal Görünüş Kaygısı ile Kompulsif Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Nişantaşı Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi, brcbolenler@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4213-7221

3 Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, bahar.akoglu@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1457-2531

jilerinin çalışılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda kompulsif satın alma davranışının maddi güçlükleri de söz konusu olabileceğinden erken tanı ve müdahale önemli görülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Duygu düzenleme güçlüğü stratejileri, sosyal görünüş kaygısı, kompulsif çevrim içi satın alma*

The Relationship Between Cognitive Emotion Regulation Difficulty Strategies and Social Appearance Anxiety and Compulsive Buying Behavior In Adults

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between cognitive dysregulation strategies and social appearance anxiety and compulsive buying behavior.In the study, the relational screening model, which is one of the general screening models, was applied. 384 adult individuals participated in the study. “Sociodemographic Data Form”, “Social Appearance Anxiety Scale”, “Cognitive Emotion Scale”, and “Compulsive On-line Purchasing Scale” were used. A positive relationship was found between social appearance anxiety and cognitive emotion regulation strategies. A significant relationship was found between social appearance anxiety and compulsive on-line purchasing behaviors. It was found that cognitive emotion regulation strategies differed according to gender, and women had a higher average than men. Compulsive on-line buying differed by gender, with men having a higher average than women. As a result, it shows that there is a relationship between cognitive dysregulation strategies, social appearance anxiety and compulsive on-line buying. In the light of the data obtained from the research, it is thought that it will be beneficial to deal with social appearance anxiety and to study cognitive emotion regulation strategies in order to study the relevant factors in interventions related to the compulsive buying behavior of consumers. In this context, early diagnosis and intervention are considered important since compulsive buying behavior may also have financial difficulties.

Keywords: *Emotion dysregulation strategies, social appearance anxiety, compulsive on-line buying*

Giriş

Duygu; kişinin harekete geçme isteğini, öncelikli tercihlerini belirlemesini, yaşamını buna uygun planlayabilmesini sağlayıcı, kişiye özgün yaşantıların neticesinde kişinin yargılarını barındıran süreçtir.[4] İnsan yaşamını yönlendiren temel öğelerden biri olan duygular, bireyler açısından belirleyici özelliğe sahip olmalarından ötürü pek çok hayati fonksiyonda duygularla hareket etmek söz konusudur. Duygular zor durumlardan kaçmayı, yaşam içinde değişiklikler yapmayı güdüleyen etkenlerdir.[5] İnsan hayatı için son derece önemli olan duyguların, doğru tanımlanması ve ifade edilmesi oldukça önemli görülmektedir.[6]

Duygular genel olarak faydalıdırlar; ancak olumsuz duyguların yarattıkları yıkıcı özelliklerinin bertaraf edilerek yok edilmesi, olumsuz duyguların doğru şekilde dışa vurulması, olumlu duyguların ise pekiştirilip sürdürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle duyguları düzenleme becerisi psikolojik sağlık açısından son derece önemlidir.[7] Duygu düzenlemenin duyguların fark edilmesi ve tanınması, onaylama, reaksiyon gösterme, istenmeyen duygulara karşı dürtü ve davranışların kontrol edilebilmesi gibi maharetlerden meydana geldiği ifade edilmektedir.[8] Duygu düzenleme süreçleri bilinçli veya bilinçsiz, kontrollü veya otomatik gerçekleşmektedir. Duyguların yanlış zamanda ortaya çıkması veya yanlış yoğunluk seviyesinde olmaları, duygu düzenleme sorununa neden olmaktadır.[9] Duyguların var olan duruma göre düzenlenmemesi ise bilişsel duygu düzenleme güçlüğü olarak tanımlanmaktadır. Kişinin ruhsal açıdan sağlıklı olmasında davranışsal, duygusal ve bilişsel süreçler bir arada ele alınmaktadır.[10] Uyuma yönelik olmayan duygular, sosyal zorluklara, ruhsal rahatsız-

4 M. Green, "Understanding Emotions", *What is an emotion* içinde, haz. K. Oatley, D. Keltner, J. M. Jenkins (Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2007).

5 Robert L. Leahy v.dğr., *Emotion Regulation in Psychotherapy: Apractitioner's Guide* (New York: Guilfordpress, 2011).

6 Yeliz B. Polat, "Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayrıştırılması", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 3, sy. 2 (2017): 29-42.

7 Mehmet Ali Yıldız ve Baki Duy, "Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 5, sy. 41 (2014): 23-35.

8 K. Naragon-Gainey v.dğr., "The Structure of Common Emotion Regulation Strategies: A Meta-analytic Examination", *Psychol Bull* 143, sy. 4 (2017): 384-427.

9 Benjamin C. Mullin ve Stephen P. Hinshaw, "Emotion Regulation and Externalizing Disorders in Children and Adolescents", *Handbook of Emotion Regulation* içinde (New York: The Guilford Press, 2007), 523-541.

10 F. F. Avcı v.dğr., "Ergenlerde Ayrılma-Bireyleşme Düzeyi ve Cinsiyete Göre Beden Algısı, Duygu Düzenleme Güç-

lıklara ve fizyolojik hastalıklara yol açabilmektedir. Duygunun sağlıkta ve hastalıktaki kilit rolü, klinik psikoloji, psikanaliz ve psikosomatik tıbbın gelişimi sonucunda anlaşılmıştır.[11] Söz konusu sorunların ortadan kaldırılması amacıyla bilişsel duygu düzenleme stratejisi yöntemi kullanılmaktadır.

İnsan sosyal bir varlık olması nedeniyle ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını sürdürebilmek için çevresindekiler ile iletişim içerisinde olmaya ihtiyaç duyar. Bu iletişimde en önemli unsurlar ise düşünceler, davranışlar ve duygulardır. Kişinin çevresindekilerle düzenli ve tutarlı bir iletişim kurabilmesi duygu ve düşüncelerini davranışları ile doğru gösterebilmesine bağlıdır. Ayrıca çevresinde bulunan insanların kişiye ilişkin izlenimlerinin de doğru algılanması gerekmektedir.

İnsanlar çevreleri tarafından beğenilmeyi, onlara güzel görünmeyi isterler. Özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi ile dış görünüş daha önemli hale gelmiş ve bireyler tarafından görünüşe ilişkin yüksek standartlar gelişmeye başlamıştır. İçinde bulunulan zaman ve toplumsal unsurlar dış görünüşe ilişkin düşüncelerde güçlü değişikliklere yol açmıştır. Geçmişten günümüze toplumlarda fiziksel görünüşe ilişkin çeşitli yargılar bulunmaktadır. Kadınların ince ve zayıf bir görünüme özendirilmesi, toplumdaki yargıların bir sonucu olarak görülebilir. Bazı dönemlerde standart vücut ölçülerinde değişim olsa da insanların ideal fiziksel özelliklere sahip olmayı istemeleri ve çaba göstermeleri söz konusudur. Gösterilen çaba ise fiziksel görünüme yönelik olumsuz algıların ortadan kaldırılması, dış görünümün beğenilmesini sağlamak içindir.[12]

Dış güzelliğin toplumsal bir değer gibi yansıtıldığı magazin, reklam, sosyal medya, televizyon programlarında fiziksel görünüş; günlük yaşamda genelde kişinin duygu, düşünce, davranış ve başarılarının daha önünde yer alabilmektedir.[13] İnsanların pek çoğu dış görünüşleri çekici olan kişilerle daha çok iletişim kurmak isterler.[14] Bunun için öteki insanların üstünde daha olumlu ve çekici bir intiba uyandırmak amacıyla

lüğü ve Yeme Tutumu", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 19 (2022): 287-314.

11 Richard S. Lazarus, *Emotion and Adaptation* (New York, NY, US: Oxford University Press, 1991).

12 M. Kılıç, "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Görünüş Kaygıları ile Benlik Saygıları ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015).

13 Fatma Çepikkurt ve Funda Coşkun. "Social Physique Anxiety and Body Image Satisfaction Levels of Collegian Dancers", *Pamukkale Journal of Sport Sciences* 1, sy. 2 (2010): 17-24.

14 Serdar Alemdağ ve Erman Öncü. "Öğretmen Adaylarının Fiziksel Aktiviteye Katılım ve Sosyal Görünüş Kaygılarının İncelenmesi", *International Journal of Science Culture and Sport* 3, sy. 3 (2015): 287-300.

hareket ederler. Bunu başaramayacaklarını düşündüklerinde ise kişilerin sosyal görünüş kaygısı yaşamaları söz konusu olmaktadır.[15] Sosyal görünüş kaygısı, bedeninin genelini içeren bir kaygı durumudur. Bu kaygı türünde kişinin kilosu, boyu, yüz şekli gibi fiziksel özelliklere yönelik endişe hâli söz konusudur. Sosyal görünüş kaygısı, kişinin sosyal yaşamını ve bu yaşamdaki etkinliklerini olumsuz yönde etkileyebilecek bir kaygı bozukluğu olarak belirtilmektedir.[16]

Beden imgesi genel olarak kişinin şekli, görünümü, kilosunun içsel bakımdan benimsenmiş olan hâlidir. Kişinin kendi beden imgesine ilişkin değerlendirmeleri sonucunda oluşan durum benlik saygısı olarak ifade edilmektedir. Kişinin olumsuz olarak hissettiği benlik saygısı ve dış görünümüne ilişkin olumsuz düşünceleri kontrol edilemediğinde sosyal görünüş kaygısı meydana gelmektedir.[17] Sosyal görünüş kaygısının artması ile birlikte kişi daha fazla beğenilmek, daha güzel görünmek amacıyla daha fazla alışveriş yapmak isteyebilir. Alışveriş yapma davranışının tekrarlanması ise zamanla kompulsif bir duruma gelebilir.[18]

Bireylerin farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen, tüketim her toplumda ve herkeste ortak özellik olarak kabul görmektedir. Bireyin geliri doğrultusunda ihtiyaç duyduğu şeyleri satın alması ve gelir düzeyi ile gider düzeyinin arasındaki dengeyi sağlayabilmesi durumunda normal bir satın alma sürecinin varlığından söz edilebilmektedir.[19] Öte yandan aşırı, uygunluğu olmayan ve tüketicinin dürtüleri ile yönlendirilmesini sağlayan, kişilerin yaşamını olumsuz etkileyen bir davranışın olması durumunda, bu alışveriş bağımlılığı, kompulsif satın alma, onyomani gibi farklı isimlerle nitelendirilen bir problem olarak ifade edilmektedir.[20] Kompulsif satın alma, şahsın dürtüsel biçimde sıklıkla satın alma iç güdüsünü deneyimlemesi, bu güdüsünü kontrol altında tutulmaması nedeniyle oluşan ve finansal zorlukların yaşanmasına

15 M. R. Leary ve R. M. Kowalski, *Social Anxiety* (New York: The Guilford Press, 1995).

16 T. Doğan, "Bilişsel ve Kendini Değerlendirme Süreçlerinin Sosyal Anksiyete Açısından İncelenmesi" (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009).

17 V. Kaplan, "Öğrencilerin Sosyal Görünüş Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi (Kayseri İli Örneği)", *Humanistic* Perspective 4, sy. 1 (2022): 107-125.

18 M. Y. Tabak ve S. Kahraman. "Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi", *Bağımlılık Dergisi* 23, sy. 1 (2022): 22-29.

19 B. Ünsalver, *Alışverişkolik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

20 R. J. Faber v.dğr., "Compulsive Consumption", *Advances in Consumer Research* 14, sy. 1 (1987): 132-135.

sebep olan bozukluk olarak tanımlanmaktadır.[21] Kompulsif satın alma davranışı ise davranışın dürtülerle yoğun ve tekrarlayıcı şekilde alışverişin gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.[22] Kompulsif satın alma davranışı; satın alma dürtüsü, davranışın huzursuzluğa neden olması, zaman alması, belirgin düzeyde mesleki veya sosyal işlevselliğin olumsuz etkilenmesi, iflas, borçlanma gibi ekonomik problemlerin yaşanmasına neden olması, davranışın mani ya da hipomani dönemlerinde olmaması durumunu içermektedir.[23] Kompulsif satın alma davranışının sıklıkla görülmesine karşın, az bilinir olduğu ifade edilmektedir.[24] Böylesi bir davranışının sergilendiği süreçte kişi kronik bir dürtüyle harcama ve alışveriş eğiliminde olmakta, kaygı, stres gibi olumsuz duygularla baş edebilmek amacıyla alışverişi araç olarak görmektedir.[25]

Bireylerin olumsuz duygularını engellenme ihtiyacı ile kompulsif satın alma davranışı gibi uyumsuz davranışlara yönelmesi mümkündür. Kişilerin duygularını düzenleme becerisinde eksiklikler olduğunda kendilerine pozitif olumlu duygular hissettiren davranışlara girmeleri söz konusudur.[26]

Açıklamalar ışığında araştırmanın temel amacı; yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenleme güçlüğü stratejileri ve sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif satın alma davranışının arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmada bilişsel duygu düzenleme güçlüğü stratejileri ve sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif satın alma davranışının arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla "ilişkisel tarama" modeli uygulanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 384 yetişkin bireyden oluşmaktadır. Verilerin toplanması aşamasında, katılımcılara bilgilendiril-

21 D. Zeren ve N. Gökdağlı, "Satın Alma Motivasyonları: Tüketicilerin Sanal Kompulsif Davranışları Üzerine Bir Araştırma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Pazarlama Kongresi Özel Sayısı (2017): 41-58.

22 Tabak ve Kahraman, "Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi", 22-29.

23 S. L. McElroy v.dğr., "Obsessive Compulsive Spectrum Disorder", *J Clin Psychiatry* 55 (1994): 33-51.

24 M. Lejoyeux, ve A. Weinstein, *Shopping Addiction* (San Diego: Academic Press, 2013).

25 E. Edwards, "Development of a New Scale for Measuring Compulsive Buying Behavior", *Financial Counselingand Planning* 4 (1993): 67–84.

26 Joël Billieux v.dğr., "Are All Facets of Impulsivity Related to Self-Reported Compulsive Buying Behavior?", *Personality and Individual Differences* 44 (2008): 1432-1442.

miş onam formu sunulmuştur ve çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu beyan edilmiştir. Çalışmada katılımcıların demografik bilgilerinin alınması için "Sosyodemografik Veri Formu", katılımcıların sosyal görünüş kaygısını belirlemek hedefiyle "Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeği" (SGKÖ),[27] katılımcıların bilişsel duygu düzenleme stratejilerini ölçmek için "Bilişsel Duygu Ölçeği" (BDÖ)[28] ve katılımcıların kompulsif on-line satın alma davranışını belirlemek amacıyla "Kompulsif On-line Satın Alma Ölçeği" (KÇSAÖ)[29] kullanılmıştır. Katılımcılardan edinilen verilerin analiz edilmesinde, SPSS 25.0 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik yapısının belirlenmesi ve ölçeklerden alınan puanlara ilişkin genel bilgilerin elde edilmesi için betimsel analiz yapılmıştır. Sosyal görünüş kaygısı, bilişsel duygu düzenleme güçlüğü ve kompulsif on-line satın alma davranışı ile anlamlı bir ilinti varlığını ya da yokluğunu analiz etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Demografik değişkenlere göre BDÖ, KÇSAÖ ve SGKÖ'den alınan puanların farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için gruplar arası karşılaştırma yapılmıştır. Gruplar ikiye ayrıldığı için bağımsız örneklem t-testi tercih edilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya dahil edilen kişilerin sosyodemografik nitelikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Çalışmaya dahil edilen kişilerin %56,5'inin kadın, %43,5'inin erkek olduğu, %49,5'inin 20-29 yaşları arasında, %12,2'sinin 30-39 yaşları arasında, %9,9'unun 40-49 yaşları arasında, %16,7'sinin 50-59 yaşları arasında, %11,7'sinin 59-65 yaşları arasında olduğu, %6,5'inin ilköğretim mezunu, %16,1'inin ortaöğretim mezunu, %58,1'inin üniversite mezunu, %19,3'ünün yüksek lisans mezunu, %45,8'inin evli, %54,2'sinin bekâr olduğu, %27,9'unun aylık kazançları 0-4000 TL arasında, %17,2'sinin aylık kazançları 4001-6000 TL arasında, %12,8'inin aylık kazançları 6001-8000 TL arasında, %18,5'inin aylık kazançları 8001-10000 TL arasında, %23,7'sinin aylık kazançları 10001 TL ve üzerinde olduğu, %38,8'inin ebeveynleri ile, %45,6'sının eş ve çocukları ile, %15,6'sının yalnız yaşamakta olduğu görülmüştür.

27 T. A. Hart v.dğr., "Development and Examination of the Social Appearance Anxiety Scale", *Assessment* 15, sy. 1 (2008): 48-59. 3

28 N. Garnefski v.dğr., "Negative Life Events, Cognitive Emotion Regulation and Emotional Problems", *Personality and Individual Differences* 30 (2001): 1311-1327.

29 Cecilie Andreassen v.dğr., "The Bergen Shopping Addiction Scale: Reliability and Validity of a Brief Screening Test", *Frontiers in Psychology* 6 (2015).

SGKÖ ortalaması *($\bar{X}$=30.59, SS=13.97)*, Kabul Etmeme ortalamaları *($\bar{X}$=11.56, SS=3.06)*, Pozitif Tekrar Odaklanma ortalamaları *($\bar{X}$=12.41, SS=3.92)*, Plana Tekrar Odaklanma ortalamaları *($\bar{X}$=15.54, SS=3.11)*, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ortalamaları *($\bar{X}$=15.04, SS=3.74)*, Bakış Açısına Yerleştirme ortalamaları *($\bar{X}$=13.15, SS=3.83)*, Düşünceye Odaklanma ortalamaları *($\bar{X}$=13.65, SS=3.58)*, Kendini Suçlama ortalamaları *($\bar{X}$=10.31, SS=3.16)*, Yıkım ortalamaları *($\bar{X}$=9.88, SS=3.63)*, Diğerlerini Suçlama ortalamaları *($\bar{X}$=9.98, SS=3.51)*, KÇSAÖ ortalamaları *($\bar{X}$=19.36, SS=20.63)*, Problem Çatışma Nüks ortalamaları *($\bar{X}$=5.63, SS=8.46)*, Düşünceyle Meşgul Olma ortalamaları *($\bar{X}$=3.48, SS=2.92)*, Duygu Düzenleme ortalamaları *($\bar{X}$=4.14, SS=4.38)*, Geri Çekilme ortalamaları *($\bar{X}$=2.65, SS=3.67)*, Tolerans ortalamaları *($\bar{X}$=3.46, SS=4.30)*'dur.

SGKÖ ile Kabul Etmeme *(r=.186, p<0.01)*, SGKÖ ile Pozitif Tekrar Odaklanma *(r=.107, p<0.05)*, SGKÖ ile Düşünceye Odaklanma *(r=.229, p<0.01)*, SGKÖ ile Kendini Suçlama *(r=.306, p<0.01)*, SGKÖ ile Yıkım *(r=.411, p<0.01)*, SGKÖ ile Diğerlerini Suçlama *(r=.328, p<0.01)*, SGKÖ ile KÇSA *(r=.302, p<0.01)*, SGKÖ ile Problem Çatışma Nüks *(r=.306, p<0.01)*, SGKÖ ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.289, p<0.01)*, SGKÖ ile Duygu Düzenleme *(r=.218, p<0.01)*, SGKÖ ile Geri Çekilme *(r=.234, p<0.01)*, SGKÖ ile Tolerans *(r=.229, p<0.01)* parametreleri arasında pozitif yönlü zayıf ve orta düzeylerde ilişkiler gözlemlenmiştir.

Kabul Etmeme ile Duygu Düzenleme *(r=.147, p<0.01)* parametreleri arasında olumlu yönde düşük seviyelerde ilişki gözlemlenmiştir. Pozitif Tekrar Odaklanma ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.204, p<0.01)* değişkenleri arasında pozitif yönde düşük düzeylerde ilişkiler saptanmıştır.

Plana Tekrar Odaklanma ile KÇSAÖ *(r=-.261, p<0.01)*, Plana Tekrar Odaklanma ile Problem Çatışma Nüks *(r=-.340, p<0.01)*, Plana Tekrar Odaklanma ile Duygu Düzenleme *(r=-.152, p<0.01)*, Plana Tekrar Odaklanma ile Geri Çekilme *(r=-.170, p<0.01)*, Plana Tekrar Odaklanma ile Tolerans *(r=-.242, p<0.01)* parametreleri arasında olumsuz yönde düşük ve orta seviyelerde ilişki gözlemlenmiştir.

Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile KÇSAÖ *(r=-.128, p<0.05)*, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Problem Çatışma Nüks *(r=-.205, p<0.01)*, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Tolerans *(r=-.129, p<0.05)* değişkenleri arasında olumsuz yönde zayıf düzeylerde ilişkiler saptanmıştır.

Düşünceye Odaklanma ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.136, p<0.01)*, Düşünceye

Odaklanma ile Duygu Düzenleme *(r=.194, p<0.01)* değişkenleri arasında pozitif yönlü zayıf düzeylerde ilişkiler saptanmıştır.

Kendini Suçlama ile KÇSAÖ *(r=.156, p<0.01)*, Kendini Suçlama ile Problem Çatışma Nüks *(r=.160, p<0.01)*, Kendini Suçlama ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.160, p<0.01)*, Kendini Suçlama ile Duygu Düzenleme *(r=.147, p<0.01)*, Kendini Suçlama ile Geri Çekilme *(r=.107, p<0.05)* değişkenleri arasında pozitif yönlü zayıf düzeylerde ilişkiler saptanmıştır.

Yıkım ile KÇSAÖ *(r=.229, p<0.01)*, Yıkım ile Problem Çatışma Nüks *(r=.278, p<0.01)*, Yıkım ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.200, p<0.01)*, Yıkım ile Duygu Düzenleme *(r=.126, p<0.05)*, Yıkım ile Geri Çekilme *(r=.152, p<0.01)*, Yıkım ile Tolerans *(r=.158, p<0.01)* değişkenleri arasında pozitif yönlü zayıf düzeylerde ilişkiler saptanmıştır. Diğerlerini Suçlama ile KÇSA *(r=.201, p<0.01)*, Diğerlerini Suçlama ile Problem Çatışma Nüks *(r=.192, p<0.01)*, Diğerlerini Suçlama ile Düşünceyle Meşgul Olma *(r=.232, p<0.01)*, Diğerlerini Suçlama ile Duygu Düzenleme *(r=.123, p<0.05)*, Diğerlerini Suçlama ile Geri Çekilme *(r=.197, p<0.01)*, Ötekilerini Suçlama ile Tolerans *(r=.136, p<0.01)* değişkenleri arasında olumlu yönde düşük düzeylerde ilişkiler saptanmıştır.

SGKÖ, Plana Tekrar Odaklanma, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme, Bakış Açısına Yerleştirme, Kendini Suçlama, Yıkım, Diğerlerini Suçlama, KÇSAÖ, Düşünceyle Meşgul Olma, Duygu Düzenleme, Geri Çekilme, Tolerans alt boyutu cinsiyet parametresine göre anlamlı farklılık gözlemlenmiştir (p>0.05).

Kabul Etmeme alt ölçeğinden *(t(377.160)=2.42, p<0.05)*, Düşünceye Odaklanma alt ölçeğinden *(t(329.329)=4.99, p<0.05)* aldıkları puanların cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Kadınların, erkeklere kıyasla yüksek ortalama puanlar aldıkları görülmüştür. Pozitif Tekrar Odaklanma alt ölçeğinden *(t(382)=-3.72, p<0.05)*, Problem Çatışma Nüks alt ölçeğinden *(t(336.316)=-2.79, p<0.05)* aldıkları puanlar cinsiyet kategorisine göre anlamlı seviyede farklılık gözlemlenmiştir. Erkeklerin, kadınlara kıyasla daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir.

SGKÖ, Pozitif Tekrar Odaklanma, Plana Tekrar Odaklanma, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme, Yıkım, Diğerlerini Suçlama, Problem Çatışma Nüks alt boyutu medeni durum değişkenine göre karşılaştırıldığında ölçeklerden alınan ortalama puanlarda istatistiksel olarak anlamlı seviyede farklılık saptanmamıştır (p>0.05). Bakış Açısına

Yerleştirme alt ölçeğinden *(t(382)=2.92, p<0.05)* aldıkları puanlar medeni durum kategorisine göre ortalama puanların anlamlı seviyede farklılaştığı görülmüştür. Buna göre, evli olanların, bekâr olan katılımcılara göre daha yüksek ortalama puanlar elde ettiği görülmektedir. Kabul Etmeme *(t(380.798)=-4.43, p<0.05)*, Düşünceye Odaklanma *(t(382)=-3.90, p<0.05)*, Kendini Suçlama *(t(381.874)=-4.71, p<0.05)*, KÇSAÖ ölçeğinden *(t(380.032)=-4.49, p<0.05)*, Düşünceyle Meşgul Olma *(t(381.363)=-4.92, p<0.05)*, Duygu Düzenleme *(t(381.557)=-5.58, p<0.05)*, Geri Çekilme *(t(375.906)=-4.53, p<0.05)*, Tolerans boyutlarından *(t(369.892)=-4.98, p<0.05)* aldıkları puanlar medeni durum kategorisine göre karşılaştırıldığında ölçeklerden elde edilen puanların istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre, bekâr olanların, evli olan katılımcılara göre daha yüksek ortalama puanlar aldıkları tespit edilmiştir.

Tartışma

Yapılan analiz sonucunda, sosyal görünüş kaygısı ile bilişsel duygu düzenleme stratejilerinden "kabul etmeme", "pozitif tekrar odaklanma", "düşünceye odaklanma", "kendini suçlama", "yıkım" ve "diğerlerini suçlama" arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, Garnefski ve arkadaşları[30] tarafından belirlenen dokuz stratejiden, kendini suçlama, diğerlerini suçlama, yıkım ve ruminasyonun uyumsuz baş etme stratejileri olarak ele alındığı görülmektedir.[31] Charania ve Krishnaveti,[32] sosyal görünüş kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu ve duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yaptıkları araştırmada, fonksiyonel olmayan duygu düzenleme stratejilerinin sosyal görünüş kaygısıyla alakalı olduğunu bulmuştur.[33] Benzer şekilde, Noor ve arkadaşları, duygusal bastırma ile sosyal görünüş kaygısı arasında ilişki olduğunu; bilişsel yeniden değerlendirmeyi daha az kullanan bireylerin sosyal görünüş kaygısının arttığını bildirmişlerdir.[34]

30 N. Garnefski v.dğr., "Negative Life Events, Cognitive Emotion Regulation and Emotional Problems", 1311-1327.

31 N. Garnefski v.dğr., "Negative Life Events, Cognitive Emotion Regulation and Emotional Problems", 1311-1327.

32 Charania, I. ve H. Krishnaveti, "Relationship between Social Appearance Anxiety, Fear of Negative Evaluation and Emotion Regulation in Adolescents and Young Adults", *International Journal of Indian Psychology* 9, sy. 2 (2021): 1525-1531.

33 Charania ve Krishnaveti, "Relationship between Social Appearance Anxiety, Fear of Negative Evaluation and Emotion Regulation in Adolescents and Young Adults", 1525-1531.

34 N. Noor v.dğr., "Social Appearance Anxiety, Emotional Regulation and Quality of Life in Individuals with Premature Canities: A Correlational Study", *J Pak Med Assoc* 72, sy. 2 (2022): 239-242.

Çalışmada elde edilen önemli bir bulgu, duygu dışavurumunu bastırma stratejisinin hem sosyal görünüş kaygısı ile hem de negatif değerlendirme korkusu ile ilişkili olmasıdır. Bu anlamda, işlevsiz başa çıkma yöntemlerinden birinin de duyguların ifadesinden kaçınma olduğu görülmektedir. Bulgular değerlendirildiğinde, literatürle paralel olarak duygu düzenleme stratejilerinin sosyal görünüş kaygısı ile ilişkili olduğu görülmektedir.

Araştırmada, sosyal görünüş kaygısı ile "pozitif yeniden gözden geçirme", "plana tekrar odaklanma", "bakış açısına yerleştirme" stratejileri arasında anlamlı bir sonuç bulgulanmamıştır. Literatür incelendiğinde, Onat ve Otrar pozitif yeniden gözden geçirmenin, yaşanan durumun olumlu yanına bakmayı tercih etmeyi içerdiğini belirtmektedirler.[35] Bu durum, kişilerin olaylardan olumsuz etkilenme derecesini azaltmaktadır. Bakış açısına yerleştirmede ise kişi yaşadığı olumsuz deneyimi diğerlerinin olumsuz deneyimleri ile kıyaslayarak azaltmaya çalışmaktadır. Plana tekrar odaklanmada ise, kişi yaşadığı olumsuz durumun üstesinden gelmek için yeni yollar aramaktadır.[36] Tüm bilişsel duygu düzenleme stratejileri birlikte düşünüldüğünde, yaşanan negatif deneyimin pozitif yönünü görme veya çözümüne yönelik harekete geçmeyi içerdiği görülebilir. Bu anlamda, sosyal görünüş kaygısı ile anlamlı ilişkisinin olmaması, işlevsel bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin kaygı ile olan ilişkiyi azalttığını gösteren diğer araştırma bulguları ile uyumludur.[37]

Araştırma bulgularından bir diğeri, sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif çevrim içi satın alma davranışları alt boyutlarının tümünün anlamlı düzeyde ilişkili olduğudur. Alanyazında Tabak ve Kahraman, sosyal görünüş kaygısı ve cinsiyetin kompulsif çevrim içi satın almayı %13,2 yordadığını bildirmişlerdir.[38] Ayrıca, dış görünüşünü etkileyen bir fiziksel rahatsızlığı olan ve mağazaya gitmek istememesinden ötürü çevrim içi alışverişi tercih eden bireylerin sosyal görünüş kaygıları ve kompulsif

35 O. Onat ve M. Otrar, "Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 31, sy. 2 (2010): 123-143.

36 O. Turan, "Çocuklarda Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri Farkındalık Programının Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi" (Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2020).

37 Antonina Savostyanova Farmer ve Todd B. Kashdan, "Social anxiety and emotion regulation in daily life: Spillover effects on positive and negative social events", *Cognitive Behaviour Therapy* 41 (2012): 152-162; H. Jazaieri v.dğr., "The role of emotion and emotion regulation in social anxiety disorder", *Curr Psychiatry Rep* 17, sy. 1 (2015): 531; Kelly H. Werner v.dğr., "Assessing Emotion Regulation in Social Anxiety Disorder: The Emotion Regulation Interview*", Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment* 33 (2001): 346-354.

38 Tabak ve Kahraman, "Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi", 22-29.

çevrim içi satın almaları anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. Yapılan çalışmalar, kompulsif satın alma davranışı sergileyen bireylerin psikolojik bozukluklardan etkilendiğini göstermektedir.[39] Öte yandan sosyal kaygının kompulsif satın alma ile ilişkili olduğu ve sosyal kaygının kompulsif alışverişi yordadığı bilinmektedir.[40] Bu çalışmalarda direkt biçimde sosyal görünüş kaygısı incelenmemiştir. Sosyal görünüş kaygısı yaşayan kişiler, dış görünüşlerinden dolayı endişe hissettiklerinden, dış görünüşlerine ekstra dikkat etmektedir. Kişi, diğerleri tarafından negatif değerlendirmeye tabi tutulmaktan korkmaktadır. Bu anlamda, sosyal görünüş kaygısı olan bireyler, en güzel şekilde görünmek için aşırı uğraş verebilir. Bu durum ise kompulsif satın alma davranışına öncülük edebilir. Bir diğer deyişle, sosyal görünüş kaygısının artması ile kompulsif satın alma davranışı artabilir. Çevrim içi alışveriş, sosyal bir performansı içermediğinden, sosyal görünüş kaygısı olan bireylerin çevrim içi alışverişi tercih ederek olumsuz değerlendirilme endişesinden kaçındıkları söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulgularda kompulsif çevrim içi satın alma ile bilişsel duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişkiye göre elde edilen sonuçlarda, kabul etmeme, kendini suçlama, pozitif tekrar odaklanma, düşünceye odaklanma, yıkım ve diğerlerini suçlama ile kompulsif çevrim içi satın alma arasında olumlu yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Alanyazında Anderson ve arkadaşları, bilişsel duygu düzenleme stratejilerini kullanan bireylerin depresyona yatkın olduğunu bildirmişlerdir.[41] O'guinn ve Faber, araştırmalarında kompulsif satın alma davranışı ile ilişkili faktörleri incenlemiş kompulsif satın alma davranışı gösteren kişilerin bireysel olarak sahip oldukları problemler araştırılmıştır.[42] Bulgular, kompulsif satın alma davranışı sergileyen kişilerin kontrol mekanizmaları sorunlarının ve kaygı problemlerinin olduğunu göstermiştir. Aynı çalışmada katılımcıların benlik duygusunun düşük, hayal gücünün yüksek olduğu görülmüş, dürtüsel satın alma ise kompulsif satın alma davranışının öncülüdür şeklinde bir sonuç bildirilmiştir. Literatürdeki bulgulardan yola çıkarak, doğrudan sosyal görünüş kaygısıyla bilişsel duygu durum düzenleme stratejileri arasındaki ilişki bilinmese de bu araştırma bulguları neden bu bilişsel stratejilerin sos-

39 A. Muller v.dğr., "Compulsive buying", *Am J Addict* 24, sy. 2 (2015): 132-137.

40 R. J. Harnish v.dğr.,"The Maladaptive Pursuit of Consumption: the Impact of Materialism, Pain of Paying, Social Anxiety, Social Support, and Loneliness on Compulsive Buying", I*nternational Journal of Mental Health and Addiction* 17, sy. 5 (2019).

41 Craig A. Anderson, v.dğr.,"Behavioral and Characterological Attributional Styles as Predictors of Depression and Loneliness: Review, Refinement, and Test", *Journal of Personality and Social Psychology* 66 (1994): 549-558.

42 Thomas C. O'Guinn ve Ronald J. Faber, "Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration", *Journal of Consumer Research* 16, sy. 2 (1989): 147-157.

yal görünüş kaygısını artırdığı yönünde bir fikir vermektedir. Bu anlamda, duruma yönelik bilişsel değerlendirmelerin negatif olması ve geleceği de negatif yordaması işlevsiz bir sonuç ortaya çıkarmakta, bu ise kaygı ile ilişkili olmaktadır.

Sosyal görünüş kaygısı ölçeği, plana tekrar odaklanma, pozitif yeniden gözden geçirme, bakış açısına yerleştirme, kendini suçlama, yıkım, diğerlerini suçlama, KÇSAÖ, düşünceyle meşgul olma, duygu düzenleme, geri çekilme, tolerans alt boyutu cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık bulgulanmamıştır.

Turel ve arkadaşları gerçekleştirdikleri çalışmalarında, sosyal görünüş kaygısının kadınlar için olduğu kadar erkekler için de ciddi bir risk faktörü olduğunu bulmuştur.[43] Şanlıer ve arkadaşları, kadın katılımcıların daha yüksek eğilimler sergilediğini; erkeklerin ise daha yüksek sosyal görünüş kaygısı sergilediğini bulmuştur.[44]

Thompson ve Chad sosyal görünüş kaygısını genç kadınlarda araştırmış ve sosyal görünüş kaygısının direkt biçimde yeme bozukluklarıyla alakalı olduğunu bulmuştur.[45] Ayrıca sosyal görünüş kaygısının, 22-23 yaşındaki kadınlarda arttığı görülmüştür. Yetişkin kadınlarda, olumsuz bir beden imajı, daha fazla sosyal fizik kaygısı duyguları ile ilişkili bulunmuştur.

Araştırma sonucunda, kabul etmeme ve düşünceye odaklanma alt ölçeğinden kadınlar, erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. Pozitif Tekrar Odaklanma alt ölçeği ve Problem Çatışma Nüks alt ölçeğinden alınan puanlar incelendiğinde ise erkekler, kadınlara göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. Min ve arkadaşları, kendini suçlama stratejisinin erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.[46]

Adamczyk (Adamczyk 2021) ise kompulsif çevrim içi satın alma davranışının 15 yaş üstü Polonyalı katılımcılar arasında en çok kadınlarda görüldüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte, Müller ve arkadaşları, cinsiyete göre kompulsif çevrim içi satın

43 Tacibaht, Turel v.dğr., "Disordered Eating: Influence of Body Image, Sociocultural Attitudes, Appearance Anxiety and Depression—A Focus on College Males and a Gender Comparison", *Cogent Psychology* 5 (2018).

44 N. Şanlıer, v.dğr., "Determining the Relationship Between Body Mass Index, Healthy Lifestyle Behaviors and Social Appearance Anxiety*", Ecol Food Nutr* 57, sy. 2 (2018): 124-139.

45 A. M. Thompson ve K. E. Chad. "The Relationship of Social Physique Anxiety to Risk for Developing an Eating Disorder in Young Females", *J Adolesc Health* 31, sy. 2 (2002): 183-189.

46 J. A. Min v.dğr., "Cognitive Emotion Regulation Strategies Contributing to Resilience in Patients with Depression and/or Anxiety Disorders", *Compr Psychiatry* 54 (2013): 1190-7119.

alma davranışının farklılaşmadığını bulmuşlardır. Bu bulgu, bu araştırmanın bulguları ile uyumludur.[47]

Yapılan bir araştırmada genç yetişkinlerde ilişkisel bağımlı benlik kurgu özellikleri ile bilişsel duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, kadınların daha yüksek ilişkisel bağımlı benlik kurgu özelliklerine sahip olduğu görülmüştür. Yanı sıra, ilişkisel bağımlı benlik özelliklerine sahip olan katılımcıların bilişsel duygu düzenleme stratejileri incelendiğinde, kendini suçlama ve düşünceye odaklanma stratejilerini daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Düşünceye odaklanma, olayın sebep-sonucundan çok olumsuz yönüne odaklanmasıdır, kendini suçlama eğilimine benzer şekilde depresyon ve düşük psikolojik iyilik hali ile ilişkilendirilmektedir.[48]

Kabul Etmeme, Düşünceye Odaklanma, Kendini Suçlama, KÇSAÖ, Düşünceyle Meşgul Olma, Duygu Düzenleme, Geri Çekilme, Tolerans alt boyutundan alınan puanlar incelendiğinde; bekar olanların evli olanlara göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Min ve arkadaşları bilişsel duygu düzenleme stratejilerinden olumlu yeniden odaklanma evli veya birlikte yaşayan hastalarda yalnız yaşayanlara göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.[49] Bu durumun sebeplerinden biri, evliliğin sağladığı sosyal destek olabilir. Evliliğin faydalarına ilişkin teoriler, evliliğin temel ve evrensel insan ihtiyaçlarını karşıladığını ve yalnızlıktan kurtulmayı sağladığını vurgulamaktadır. Bir partnere güvenmenin özgüveni ve başa çıkma yeteneğini arttırdığı da söylenmektedir.[50] Bu durum işlevsel duygu düzenleme stratejilerini artırmış olabilir.

Sonuç

Bu araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Sosyal görünüş kaygısı ile bilişsel duygu düzenleme stratejileri arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu göz-

47 Muller v.dğr., "Compulsive Buying", 132-137.

48 Kelsey S., Dickson v.dğr., "The Role of Executive Functioning in Adolescent Rumination and Depression", *Cognitive Therapy and Research* 41 (2017): 62-72.

49 Min v.dğr., "Cognitive Emotion Regulation Strategies Contributing to Resilience in Patients with Depression and/or Anxiety Disorders", 1190-7119.

50 Diener v.dğr., "Similarity of the Relations between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures", 419-436.

lemlenmiştir. Sosyal görünüş kaygısı ile kompulsif çevrim içi satın alma davranışları arasında da pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, kadınların erkeklere kıyasla yüksek ortalamaya sahip olduğu saptanmıştır. Kompulsif çevrim içi satın almanın cinsiyete göre farklılık gösterdiği, erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Elde edilen veriler ışığında tüketicilerin kompulsif satın alma davranışlarıyla ilgili müdahalelerde ilgili etkenlerin çalışılması adına sosyal görünüş kaygısının ele alınmasının ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin çalışılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda kompulsif satın alma davranışının maddi güçlükleri de söz konusu olabileceğinden erken tanı ve müdahale önemli görülmektedir. Kompulsif satın alma davranışının tedavisinde, sosyal görünüş kaygısı ve bilişsel duygu düzenleme güçlüğünün etkisinin boyutu tespit edildikten sonra, müdahale programlarına, işlevsel stratejilerin edinilmesi için gerekli olan teknikler eklenebilir.

Gelecek çalışmalar için sosyal görünüş kaygısı, bilişsel duygu düzenleme stratejileri ve kompulsif çevrim içi satın alma davranışları arasındaki ilişkilerin çok daha fazla bir sıklıkla ve farklı örneklem gruplarıyla araştırılması önerilebilir. Ayrıca, gelecek çalışmalar için nedensel çıkarım yapılması mümkün olan araştırma metodolojileri ile bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin sosyal görünüş kaygısı ve kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinin ele alınması önerilebilir.

Teşekkür

Makalenin yazımı esnasında bana destek olan ve katkılarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Bahar AKOĞLU'na teşekkürü borç bilirim.

Kaynaklar

Adamczyk, Grzegorz. "Compulsive and Compensative Buying Among Online Shoppers: An Empirical Study". *PLOS ONE* 16, sy. 6 (2021): e0252563. DOI: 10.1371/journal.pone.0252563

Alemdağ, Serdar ve Erman Öncü. "Öğretmen Adaylarının Fiziksel Aktiviteye Katılım ve Sosyal Görünüş Kaygılarının İncelenmesi". *International Journal of Science Culture and Sport* 3, sayı 3 (2015): 287-300.

Anderson, Craig A., Rowland S. Miller, Alice L. Riger, Jody C. Dill ve Constantine Sedikides. "Behavioral and Characterological Attributional Styles as Predictors of Depression and Loneliness: Review, Refinement, and Test". *Journal of Personality and Social Psychology* 66 (1994): 549-558.

Andreassen, Cecilie, Mark Griffiths, Ståle Pallesen, Robert Bilder, Torbjørn Torsheim ve Elias Aboujaoude. "The Bergen Shopping Addiction Scale: Reliability and Validity of a Brief Screening Test". *Frontiers in Psychology* 6 (2015).

Avcı, F. F., N. Kılıç, G. Saltukoğlu ve M. Astar. "Ergenlerde Ayrılma-Bireyleşme Düzeyi ve Cinsiyete Göre Beden Algısı, Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Yeme Tutumu". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 19 (2022): 287-314.

Billieux, Joël, Lucien Rochat, Marie My Lien Rebetez ve Martial Van der Linden. "Are All Facets of Impulsivity Related to Self-Reported Compulsive Buying Behavior?". *Personality and Individual Differences* 44 (2008): 1432-1442.

Çepikkurt, Fatma ve Funda Coşkun. "Social Physique Anxiety and Body Image Satisfaction Levels of Collegian Dancers". *Pamukkale Journal of Sport Sciences* 1, sy. 2 (2010): 17-24.

Charania, I. ve H. Krishnaveti. "Relationship between Social Appearance Anxiety, Fear of Negative Evaluation and Emotion Regulation in Adolescents and Young Adults". *International Journal of Indian Psychology* 9, sy. 2 (2021): 1525-1531.

Dickson, Kelsey S., Jeffrey A. Ciesla, ve Kate Zelic. "The Role of Executive Functioning in Adolescent Rumination and Depression". *Cognitive Therapy and Research* 41 (2017): 62-72.

Diener, Ed, Carol L. Gohm, Eunkook Suh ve Shigehiro Oishi. "Similarity of the Relations between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 31 (2000): 419-436.

Doğan, T. "Bilişsel ve Kendini Değerlendirme Süreçlerinin Sosyal Anksiyete Açısından İncelenmesi". Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.

Edwards, E. "Development of a New Scale for Measuring Compulsive Buying Behavior". *Financial Counselingand Planning* 4 (1993): 67–84.

Faber, R. J., T. C. O'Guinn ve R. Krych. "Compulsive Consumption". *Advances in Consumer Research* 14, sy. 1 (1987): 132-135.

Farmer, Antonina Savostyanova ve Todd B. Kashdan. "Social Anxiety and Emotion Regulation in Daily Life: Spillover Effects on Positive and Negative Social Events". *Cognitive Behaviour Therapy* 41 (2012): 152-162.

Garnefski, N., V. Kraaij ve P. Spinhoven. "Negative Life Events, Cognitive Emotion Regulation and Emotional Problems". *Personality and Individual Differences* 30 (2001): 1311-1327.

Green, M. Understanding Emotions*, What is an Emotion?* içinde, ed. K. Oatley, Keltner, D., Jenkins, J. M. Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2007

Harnish, R. J., K. R. Bridges, T. G. Joshua ve A. E. Carson. "The Maladaptive Pursuit of Consumption: the Impact of Materialism, Pain of Paying, Social Anxiety, Social Support, and Loneliness on Compulsive Buying". *International Journal of Mental Health and Addiction* 17, sy. 5 (2019).

Hart, T. A., D. B. Flora, S. A. Palyo, D. M. Fresco, C. Holle ve R. G. Heimberg. "Development and Examination of the Social Appearance Anxiety Scale". *Assessment* 15, sy. 1 (2008): 48-59.

Jazaieri, H., A. S. Morrison, P. R. Goldin ve J. J. Gross. "The Role of Emotion and Emotion Regulation in Social Anxiety Disorder". *Curr Psychiatry Rep* 17, sy. 1 (2015): 531.

Kaplan, V. "Öğrencilerin Sosyal Görünüş Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi (Kayseri İli Örneği)". *Humanistic Perspective* 4, sy. 1 (2022): 107-125.

Kılıç, M. "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Görünüş Kaygıları ile Benlik Saygıları ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.

Lazarus, Richard S. *Emotion and Adaptation.Emotion and Adaptation.* New York: Oxford University Press, 1991.

Leahy, R. L., D. Tirch ve L. A. Napolitano. *Emotion Regulation in Psychotherapy:*

Apractitioner'sguide. New York: Guilfordpress, 2011.

Leary, M. R. ve R. M. Kowalski. *Social Anxiety*. New York: The Guilford Press, 1995.

Lejoyeux, M. ve A. Weinstein. *Shopping Addiction*. San Diego: Academic Press, 2013.

McElroy, S. L., K. A. Phillips ve P. E. Keck. "Obsessive Compulsive Spectrum Disorder". *J Clin Psychiatry* 55 (1994): 33-51.

Yıldız, Mehmet Ali ve Baki Duy. "Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 5, sy. 41 (2014): 23-35.

Min, J. A., J. J. Yu, C. U. Lee ve J. H. Chae. "Cognitive Emotion Regulation Strategies Contributing to Resilience in Patients with Depression and/or Anxiety Disorders". *Compr Psychiatry* 54 (2013): 1190-7119.

Muller, A., J. E. Mitchell ve M. de Zwaan. "Compulsive Buying". *Am J Addict* 24, sy. 2 (2015): 132-137.

Mullin, Benjamin C. ve Stephen P. Hinshaw. "Emotion Regulation and Externalizing Disorders in Children and Adolescents". *Handbook of Emotion Regulation* içinde, New York: The Guilford Press, 2007.

Naragon-Gainey, K., T. P. McMahon ve T. P. Chacko. "The Structure of Common Emotion Regulation Strategies: A Meta-analytic Examination". *Psychol Bull* 143, sy. 4 (2017): 384-427.

Noor, N., S. Latif ve R. Irfan. "Social Appearance Anxiety, Emotional Regulation and Quality of Life in Individuals with Premature Canities: A Correlational Study". *J Pak Med Assoc* 72, sy. 2 (2022): 239-242.

O'Guinn, Thomas C. ve Ronald J. Faber. "Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration". *Journal of Consumer Research* 16, sy. 2 (1989): 147-157.

Onat, O. ve M. Otrar. "Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi*

Eğitim Bilimleri Dergisi 31, sy. 2 (2010): 123-143.

Polat, Y. B. "Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayrıştırılması". *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 3, sy. 2 (2017): 29-42.

Sanlier, N., M. Pehlivan, G. Sabuncular, S. Bakan ve Y. Isguzar. "Determining the Relationship Between Body Mass Index, Healthy Lifestyle Behaviors and Social Appearance Anxiety". *Ecol Food Nutr* 57, sy. 2 (2018): 124-139.

Tabak, M. Y. ve S. Kahraman. "Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi". *Bağımlılık Dergisi* 23, sy. 1 (2022): 22-29.

Thompson, A. M. ve K. E. Chad. "The Relationship of Social Physique Anxiety to Risk for Developing an Eating Disorder in Young Females". *J Adolesc Health* 31, sy. 2 (2002): 183-189.

Turan, O. "Çocuklarda Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri Farkındalık Programının Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi". Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2020.

Turel, Tacibaht, Molly Jameson, Priscilla Gitimu, Zara Rowlands, Jeanine Mincher ve Rachael Pohle-Krauza. "Disordered Eating: Influence of Body Image, Sociocultural Attitudes, Appearance Anxiety and Depression—A Focus on College Males and a Gender Comparison". *Cogent Psychology* 5 (2018).

Ünsalver, B. *Alışverişkolik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Werner, Kelly H., Philippe R. Goldin, Tali M. Ball, Richard G. Heimberg ve James J. Gross. "Assessing Emotion Regulation in Social Anxiety Disorder: The Emotion Regulation Interview". *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment* 33 (2001): 346-354.

Zeren, D. ve N. Gökdağlı. "Satın Alma Motivasyonları: Tüketicilerin Sanal Kompulsif Davranışları Üzerine Bir Araştırma". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Pazarlama Kongresi Özel Sayısı* (2017): 41-58.

Tablolar

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler		n	%
Cinsiyetiniz	Kadın	217	56.5
	Erkek	167	43.5
	Total	384	100.0
Yaş	20-29	190	49.5
	30-39	47	12.2
	40-49	38	9.9
	50-59	64	16.7
	59-65	45	11.7
	Total	384	100.0
Eğitim Durumu	İlköğretim mezunu	25	6.5
	Ortaöğretim mezunu	62	16.1
	Lisans	223	58.1
	Yüksek Lisans	74	19.3
	Total	384	100.0
Medeni Durum	Evli	176	45.8
	Bekâr	208	54.2
	Total	384	100.0
Aylık Gelir Durumu	0-4000 TL	107	27.9
	4001-6000 TL	66	17.2
	6001-8000 TL	49	12.8
	8001-10000 TL	71	18.5
	10001 TL ve Üzeri	91	23.7
	Total	384	100.0
Kimlerle Yaşadığı	Ebeveynleri ile	149	38.8
	Eş çocukları ile	175	45.6
	Yalnız	60	15.6
	Total	384	100.0

Tablo 2.

SGKÖ, BDÖ, KÇSAÖ Tanımlayıcı Değerleri

	n	Min	Maks	$\bar{X}$	Ss.
SGKÖ	384	16	80	30.59	13.97
Kabul Etmeme	384	4	19	11.56	3.06
Pozitif Tekrar Odaklanma	384	4	20	12.41	3.92
Plana Tekrar Odaklanma	384	5	20	15.54	3.11
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	384	4	20	15.04	3.74
Bakış Açısına Yerleştirme	384	4	20	13.15	3.83
Düşünceye Odaklanma	384	4	20	13.65	3.58
Kendini Suçlama	384	4	20	10.31	3.16
Yıkım	384	4	20	9.88	3.63
Diğerlerini Suçlama	384	4	20	9.98	3.51
KÇSAÖ	384	0	80	19.36	20.63
Problem Çatışma Nüks	384	0	32	5.63	8.46
Düşünceyle Meşgul Olma	384	0	12	3.48	2.92
Duygu Düzenleme	384	0	16	4.14	4.38
Geri Çekilme	384	0	15	2.65	3.67
Tolerans	384	0	17	3.46	4.30

Tablo 3.

SDKÖ, BDÖ, KÇSAÖ Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1-Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği	1															
2-Kabul Etmeme	.186**	1														
3-Pozitif Tekrar Odaklanma	.107*	0.014	1													
4-Plana Tekrar Odaklanma	0.030	.233**	.475**	1												
5-Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	0.022	.255**	.591**	.692**	1											
6-Bakış Açısına Yerleştirme	0.082	.176**	.449**	.469**	.584**	1										
7-Düşünceye Odaklanma	.229**	.453**	0.068	.381**	.289**	.213**	1									
8-Kendini Suçlama	.306**	.519**	0.027	.187**	.197**	0.082	.421**	1								
9-Yıkım	.411**	.311**	.123*	-0.014	-0.073	.151**	.271**	.352**	1							
10-Diğerlerini Suçlama	.328**	.292**	.135**	0.090	.110*	.262**	.213**	.219**	.543**	1						
11-KÇSA	.302**	0.083	0.077	-.261**	-.128*	-0.039	0.052	.156**	.229**	.201**	1					
12-Problem Çatışma Nüks	.306**	0.031	0.081	-.340**	-.205**	-0.071	-0.063	.160**	.278**	.192**	.904**	1				
13-Düşünceyle Meşgul Olma	.289**	0.046	.204**	-0.060	0.024	0.012	.136**	.160**	.200**	.232**	.729**	.503**	1			
14-Duygu Düzenleme	.218**	.147**	0.017	-.152**	-0.055	-0.007	.194**	.147**	.126*	.123*	.834**	.598**	.665**	1		
15-Geri Çekilme	.234**	0.096	0.034	-.170**	-0.052	-0.009	0.061	.107*	.152**	.197**	.886**	.767**	.598**	.675**	1	
16-Tolerans	.229**	0.076	0.025	-.242**	-.129*	-0.039	0.033	0.082	.158**	.136**	.920**	.765**	.644**	.781**	.795**	1

***p<0.01, *p<0.05 Uygulanan testin ismi: Pearson Korelasyon Testi*

Tablo 4.

Cinsiyete Göre SGKÖ, BDÖ, KÇSAÖ Karşılaştırılması

		n	$\bar{X}$	Ss.	t	Sd.	p
SGKÖ	Kadın	217	30.17	13.61	-0.68	382	0.497
	Erkek	167	31.14	14.45			
Kabul Etmeme	Kadın	217	11.88	3.23	2.42	377.160	0.016*
	Erkek	167	11.14	2.78			
Pozitif Tekrar Odaklanma	Kadın	217	11.77	3.86	-3.72	382	0.000*
	Erkek	167	13.25	3.86			
Plana Tekrar Odaklanma	Kadın	217	15.76	2.89	1.61	382	0.108
	Erkek	167	15.25	3.35			
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	Kadın	217	15.30	3.58	1.52	339.147	0.129
	Erkek	167	14.71	3.93			
Bakış Açısına Yerleştirme	Kadın	217	13.29	3.87	0.82	382	0.410
	Erkek	167	12.97	3.78			
Düşünceye Odaklanma	Kadın	217	14.44	3.25	4.99	329.329	0.000*
	Erkek	167	12.62	3.74			
Kendini Suçlama	Kadın	217	10.24	3.21	-0.53	382	0.597
	Erkek	167	10.41	3.10			
Yıkım	Kadın	217	9.63	3.63	-1.55	382	0.123
	Erkek	167	10.20	3.62			
Diğerlerini Suçlama	Kadın	217	9.93	3.44	-0.34	382	0.737
	Erkek	167	10.05	3.61			
KÇSAÖ	Kadın	217	18.41	20.29	-1.02	382	0.308
	Erkek	167	20.58	21.06			
Problem Çatışma Nüks	Kadın	217	4.57	7.97	-2.79	336.316	0.006*
	Erkek	167	7.01	8.88			
Düşünceyle Meşgul Olma	Kadın	217	3.35	2.87	-1.04	382	0.298
	Erkek	167	3.66	2.98			
Duygu Düzenleme	Kadın	217	4.36	4.50	1.12	367.426	0.261
	Erkek	167	3.86	4.22			
Geri Çekilme	Kadın	217	2.63	3.70	-0.09	382	0.930
	Erkek	167	2.66	3.64			
Tolerans	Kadın	217	3.51	4.46	0.26	382	0.793
	Erkek	167	3.40	4.08			

**p<0.05 Kullanılan Test: Bağımsız Örneklemler T-Testi*

Tablo 5.

Medeni Duruma Göre SGKÖ, BDÖ, KÇSAÖ Karşılaştırılması

		n	X̄	Ss.	t	Sd.	p
SGKÖ	Evli	176	29.33	13.05	-1.65	380.988	0.100
	Bekâr	208	31.66	14.65			
Kabul Etmeme	Evli	176	10.83	2.81	-4.43	380.798	0.000*
	Bekâr	208	12.17	3.14			
Pozitif Tekrar Odaklanma	Evli	176	12.74	4.15	1.51	382	0.133
	Bekâr	208	12.13	3.70			
Plana Tekrar Odaklanma	Evli	176	15.54	3.35	-0.01	347.644	0.991
	Bekâr	208	15.54	2.89			
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	Evli	176	14.89	3.82	-0.75	382	0.455
	Bekâr	208	15.17	3.68			
Bakış Açısına Yerleştirme	Evli	176	13.77	3.97	2.92	382	0.004*
	Bekâr	208	12.63	3.64			
Düşünceye Odaklanma	Evli	176	12.89	3.76	-3.90	382	0.000*
	Bekâr	208	14.29	3.30			
Kendini Suçlama	Evli	176	9.52	2.76	-4.71	381.874	0.000*
	Bekâr	208	10.98	3.32			
Yıkım	Evli	176	9.59	3.64	-1.45	382	0.147
	Bekâr	208	10.13	3.61			
Diğerlerini Suçlama	Evli	176	9.77	3.55	-1.06	382	0.290
	Bekâr	208	10.15	3.47			
KÇSAÖ	Evli	176	14.43	17.45	-4.49	380.032	0.000*
	Bekâr	208	23.52	22.18			
Problem Çatışma Nüks	Evli	176	4.76	7.10	-1.90	377.244	0.059
	Bekâr	208	6.36	9.41			
Düşünceyle Meşgul Olma	Evli	176	2.72	2.64	-4.92	381.363	0.000*
	Bekâr	208	4.13	2.99			
Duygu Düzenleme	Evli	176	2.85	3.91	-5.58	381.557	0.000*
	Bekâr	208	5.24	4.47			
Geri Çekilme	Evli	176	1.77	2.99	-4.53	375.906	0.000*
	Bekâr	208	3.39	4.02			
Tolerans	Evli	176	2.34	3.34	-4.98	369.892	0.000*
	Bekâr	208	4.41	4.77			

**p<0.05 Kullanılan Test: Bağımsız Örneklemler T-Testi*

EKLEKTİK

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Psikolojik Sağlamlıkları ile Başa Çıkma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi[1]

Özcan Durmaz[2]

Öz

Bu araştırma psikolojik sağlamlık ile başa çıkma stilleri ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmaya 18-25 yaş arasında 229'u kadın, 78'i erkek olmak üzere üniversitede öğrenim gören toplam 307 beliren yetişkinlik dönemindeki birey katılım göstermiştir. Veri toplama araçları olarak araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) ve Başa Çıkma Stilleri Kısa Formu (BÇSÖ-KF) kullanılmıştır. Veri analizi için Çoklu Regresyon Analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre başa çıkma stillerinden olan olumlu yeniden yorumlama başa çıkma stilinin (OYY) psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK), diğer etkinlikleri bırakma (DEB) ve davranışsal olarak ilgiyi kesme (DİK) başa çıkma stillerinin psikolojik sağlamlığın negatif anlamlı yordayıcıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle duygulara odaklanma ortaya koyma, olumlu yeniden yorumlama, , davranışsal ilgiyi kesme ve diğer etkinlikleri bırakma başa çıkma stillerinin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Ayrıca psikolojik sağlamlık koruyucu faktörleri ve risk faktörleri üzerindeki önemleri vurgulanarak alanyazınla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Son olarak bu araştırmanın konusuyla ilgili yapılabilecek diğer çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Psikolojik sağlamlık, Belirlen yetişkinlik dönemi, Başa çıkma stilleri*

1 Bu makale 2022 yılında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanmış olan yüksek lisans tezine dayalı olarak hazırlanmış ve 4. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

2 Uzm. Psikolojik Danışman, ozzcandurmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8892-1477

Investigation of The Relationship Between Resilience and Coping Styles of Individuals in Emerging Adulthood

Abstract

This research aims at revealing the relationship between resilience and coping styles. A total of 307 emerging adult individuals between the ages of 18 and 25, including 229 women and 78 men, studying at the university participated in the study. The Personal Information Form, Short Resilience Scale and Coping Styles Short Form prepared by the researcher were used as data collection tools. Multiple Regression Analysis was performed for data analysis. According to the results of the study, it was determined that positive reinterpretation coping style, which is one of the coping styles, is a positive predictor of resilience. It was concluded that focusing and revealing emotions, abandoning other activities and behavioral disengagement coping styles are negative predictors of resilience. Based on this information, the effects of focusing on emotions, positive reinterpretation, cessation of behavioral interest and abandoning other activities on coping styles on resilience are discussed. In addition the protective factors of resilience and their importance on risk factors are emphasized and evaluations related to the literature are included. Finally, suggestions have been made for other studies that can be done on the subject of this research.

Keywords: *Resilience, Emerging, Adulthood, Coping styles*

İnsanlar zaman içerisinde önemli gelişimsel duraklardan geçmektedirler. Beliren yetişkinlik de bu duraklardan biridir.[3] Sanayileşmeyle birlikte orta sınıf ülkelerde üniversitede 18- 25 yaş arasındaki eğitim alan bireyler, beliren yetişkinlik dönemi olarak adlandırılan bir dönem içerisindedir. Bu dönem, yetişkinlik ile ergenlik arasında bir gelişimsel dönem olarak ifade edilebilir. Beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler; çalışma hayatları, duygusal ilişkileri ve yaşamlarına dair kararlar almaya çalıştıkları bir deneme yanılma sürecindedirler.[4] Bu araştırmada beliren yetişkinlik dönemi aralığı, çeşitli araştırmalarda olduğu gibi üniversite öğrencilerinin yoğun ola-

3 Jeffrey Jensen Arnett, "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through The Twenties", *American Psychologist* 55 (2000): 469–480; Ali Eryılmaz, *Herkes İçin Mutluluğun Başucu Kitabı: Kuramdan Uygulamaya Pozitif Psikoloji* (İstanbul: Pegem Akademi, 2020).

4 Arnett, "A Theory of"; Jeffrey Jensen Arnett, "Emerging Adulthood: What is it, and What is it Good for?", *Child Development Perspectives,* sy. 1/2 (2007): 68-73.

rak yer aldığı düşünülen 18-25 yaş arası olarak tercih edilmiştir.[5]

Şahin ve Fırat; üniversitede eğitim gören bireylerin öğretim programı, çevreyle uyumları, sosyal imkan yetersizlikleri, öz güven sorunları, kişisel-ailevi sorunları, manevi boşluk hissiyatları ve gelecek kaygıları gibi birçok sorunla mücadele ettikleri sonucuna ulaşmıştır.[6] Bu sorunlar bireylerden ve çevrelerinden kaynaklanabilmektedir. Erzen ve Özabacı üniversite yaşantısını öğrenim görmenin yanı sıra aileden uzakta kalmanın, yeni bir ortama girmiş olmanın, bireyden ve çevreden durumlar olarak açıklamıştır.[7] Terzi, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için fizyolojik, psikolojik ve sosyal çevreleriyle uyum halinde yaşamaları gerektiğini vurgulamıştır. Bireylerin bu uyum halinin bozulmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Amaçları olan sosyal ve kişisel tüm alanlarda işlevsel bir yaşam sürdürebilen bireylerin uyum haline sahip olduğunu açıklamıştır.[8]

Zorlayıcı durumlar ve yaşantılarla ilgili yapılan araştırmalarda psikolojik sağlamlık önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.[9] Üniversite yaşantısının, beraberinde birçok problemi ve zorlayıcı yaşantıyı içerisinde barındırması nedeniyle psikolojik sağlamlık kavramı açısından incelemeye değer bir alan olduğu düşünülmektedir. Psikolojik sağlamlık kavramı öncülerinden biri olan Kobasa, psikolojik sağlamlık kavramını "*hardiness*" metanet kavramıyla yöntemleştirmiş olup stres verici yaşam olaylarıyla karşılaşıldığında kendini toparlayabilme ve yeni durumlara ayak uydurabilme olarak açıklamıştır.[10] Psikolojik sağlamlık Latince "*resilience*" kavramından gelmektedir. Kelime anlamı olarak esneklik ve aslına dönme olarak ifade edilmektedir.[11]

5 Arnett, A Theory of"; Hasan Atak, "Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye'de İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005); Aysun Doğan ve Senay Cebioğlu "Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem", *Türk Psikoloji Yazıları* 14 (2011): 11–21.

6 İdris Şahin ve Necla Fırat Şahin, "Üniversite Öğrencilerinin Sorunları", *Education Sciences* 4, sy. 4 (2009): 1435-1449.

7 Everen Erzen ve Nilüfer Özabacı, "Hangi Öğrenciler Daha Uyumlu? Üniversiteye Uyumun Bazı Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi", *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 33 (2021): 447-476.

8 Şerife Terzi, "Öznel İyi Olmaya İlişkin Psikolojik Dayanıklılık Modeli" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005).

9 Özlem Karaırmak, "Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3 (2006): 129-142.

10 Suzanne. C. Kobasa, "Stressful Life Events, Personality, and Health: An Iquiry into Hardiness", *Journal of Personality and Social Psychology 37* (1979): 1–11.

11 Roberta Grenee, *Human Behavior Theory: A Resilience Orientation. An Integrataed Approach to Practice, Policy, and Research* (NASW Press 2002).

"Resilience kelimesinin Türkçe alanyazında farklı isimlerle yer aldığı görülmüştür. Taranan lisansüstü tezlerin %38,69'unda psikolojik dayanıklılık, %35,03'ünde psikolojik sağlamlık, %24,09'unda yılmazlık ve %2,19'unda kendini toparlama gücü kavramı" kullanılmıştır.[12] Bu araştırmada psikolojik sağlamlık kavramı kullanılacaktır.

Psikolojik sağlamlık kavramının çıkış noktası, risk altındaki çocuklar ve ebeveynlerinden kaynaklı dezavantajlı bir noktada olabilecek çocuklardır. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri; risk altındaki bireyler, ebeveynlerinden kaynaklı dezavantajlı çocuklar, yoksulluk, kıtlık gibi durumlar psikolojik sağlamlık araştırmalarına zemin hazırlamıştır. Çocukların ve risk altındaki bireylerin etkilendikleri bu sürecin yıkıcı etkilerini en aza indirmenin mümkün olup olmadığının sorgulandığı araştırmalar bu dönemde dikkat çekmektedir.[13] Psikolojik sağlamlık araştırmaları insanın yaşam kalitesini yükseltmesine ve zor yaşantılarının üstesinden gelebilmesine yoğunlaşmıştır. Psikolojik sağlamlık, zorlu bir durumda pozitif uyumu kapsayan bir süreci ifade eder.[14] Psikolojik sağlamlığı olan bireyler, sahip oldukları özelliklerden ve çevrelerindeki kaynaklardan faydalanarak yaşamlarını kontrollerinde tutarlar; değişimleri kendi faydalarına çevirecek şekilde bir fırsata dönüştürürler.[15]

Alanyazında psikolojik sağlamlığın bileşenlerinin koruyucu faktörler ve risk faktörleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirildiği görülmektedir. Risk faktörleri; yoksulluk, ebeveynde olan patolojik sorunlar, hastalıklar, genetik bozukluklar, cinsel taciz, zorlayıcı yaşam olayları/stres ve boşanma gibi faktörlerdir. Koruyucu faktörler; bireysel (zekâ, yaş, iç kontrol odağı, benlik saygısı vb.), ailesel (aile üyeleri ile olumlu ilişkiler vb.) ve aile dışındaki faktörler (sosyal çevre, akran desteği vb.) olarak tanımlanabilir.[16]

Risk faktörleri, bireyi gelecekte olumsuz ve stresli bir duruma sokma ihtimali olan

12 Nejat Akfırat ve Metin Özsoy, "Türkiye'de Psikolojik Sağlamlık ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4, sy. 1 (2021): 26-42.

13 M. Csikszentmihalyi ve M. Seligman, "Positive Psychology", *American Psychologist* 55 (2000): 5-14; Eryılmaz, *Herkes İçin Mutluluğun Başucu Kitabı: Kuramdan Uygulamaya Pozitif Psikoloji.*

14 Suniya S. Luthar, Dante Cicchetti ve Bronwyn Becker, "The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work", *Child Development 71* (2000): 543-562.

15 Cem Gizir, "Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal 3* (2007): 113-128.

16 Gizir, "Psikolojik Sağlamlık"; Karaırmak, "Psikolojik Sağlamlık".

öngörülebilir durumları kapsayan risklerdir.[17] Yüksek riskli durumlarda psikolojik sağlamlığın korunması amacıyla risk faktörlerini belirlemek için çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacılar bu noktada risk faktörleriyle alakalı iki durum üzerinde durmuşlardır. Bunlar yüksek riskli durumda psikolojik sağlamlığın korunması ve riskin olmadığı durumlarda psikolojik sağlamlığın korunmasıdır.[18] Psikolojik sağlamlığı olan bireyler, zorlukla mücadelelerinde içsel ve dışsal kaynaklarını kullanarak sağlamlıklarını sürdürmeyi başarabilirler. İçsel ve dışsal kaynakların koruyucu faktörler içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Koruyucu faktörler, risk durumlarında bireyi riskten önceki haline getirmeyi ve uyumlarını kontrol etmeyi sağlayan mekanizmalar olarak görülmektedir.[19]

Alanyazınımızda koruyucu faktörler ve psikolojik sağlamlık konusunda ilk araştırmalardan kabul edilen çalışma Gizir tarafından yapılmıştır. Ankara ilinde yoksul 872 ortaokul öğrencisinin psikolojik sağlamlığın bileşeni koruyucu faktörlerini incelemiştir. Koruyucu faktörleri içsel ve dışsal koruyucu faktörler olarak belirlemiştir.

İçsel faktörleri empatik anlayışa sahip olmak, olumlu akademik beklentiler içeresinde olmak ve iç denetime sahip olmak olarak belirtmiştir. Dışsal faktörleri ev, toplum ve arkadaş grubundaki sevecen ve ilgi desteği olarak belirtmiştir.[20]

Tanko ve arkadaşları ise psikolojik sağlamlık koruyucu faktörleri üzerine yaptıkları araştırmada koruyucu faktörleri bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. Stresle başa çıkma stilini bireysel koruyucu faktörlerden biri olarak ele almışlardır.[21] Terzi, koruyucu faktörlerin bireysel (içsel) ve çevresel (dışsal) olarak iki grup olarak ayrıldığını belirtmiştir.[22]

17 Ann S. Masten ve J. Marie Gabrielle, "Resilience in Development", *Handbook of Positive Psychology* içinde, haz. C. R. Snyder ve S. J. Lopez. (2002), 74–88.

18 Ann S. Masten, "Ordinary Magic: Resilience Processes in Development", *American Psychologist* 56 (2001): 227.

19 Karaırmak, Psikolojik Sağlamlık".

20 Cem Ali Gizir, "Akademik Sağlamlık: Yoksulluk İçindeki Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Katkıda Bulunan Koruyucu Faktörlerin İncelenmesi İlişki" (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2004).

21 Çiğdem Tanko vd., "Psikolojik Sağlamlık İçin Koruyucu Faktörler Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği", *Ege Eğitim Dergisi* 22 (2021): 16-29.

22 Şerife Terzi, "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3 (2008): 1-11.

Alanyazında psikolojik sağlamlığın çeşitli değişkenlerle ilişkisi üzerine araştırmalar bulunmaktadır. Özen, psikolojik sağlamlık ile kaygı düzeyi arasındaki ilişkiyi; Dereceli, psikolojik sağlamlık ile stres düzeyi arasındaki ilişkiyi; Özkan, psikolojik sağlamlık, kariyer geleceği algısı ve duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi incelemiştir.[23] Psikolojik sağlamlık kavramıyla alakalı oturmuş bir teori bulunmamaktadır. Teorik gelişiminin sürekliliği adına çalışmalar hâlen yapılmaktadır.[24] Bu araştırmanın psikolojik sağlamlık kavramına, koruyucu ve risk faktörlerine dair sağlayacağı katkılar açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Richardson psikolojik sağlamlığı koruyucu ve risk faktörlerini güçlendirerek stres verici yaşantılarla baş etme üzerinden açıklamıştır.[25] Padesky ve Mooney ise psikolojik sağlamlığı, bir özellikten ziyade süreç olarak değerlendirmektedir. Stresin yarattığı zorluklar ortaya çıktığında psikolojik sağlamlığın bireyin olumlu yaşantısına yeniden dönmesini desteklediğini savunmaktadır.[26]

Stres, psikolojik sağlamlığı etkileyen kavramlardan biri olup bireyin kendisi ve çevresiyle olan ilişkisinde bir uyaran tarafından uyarılması nedeniyle ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik bir tepki olarak tanımlanabilir. Stres; kişinin bütün kaynaklarını zorlayan, bireyin psikolojik olarak iyi olma halini tehlikeye sokan ve çevreyle uyumunu bozan durumlar olarak açıklanmaktadır.[27] Her bireyin yaşamı boyunca sarsıcı durumlarla karşılaşması olasıdır. Olumsuz yaşam deneyimlerine her birey farklı tepkiler vermektedir. Kimi birey örseleyici durumlarda stres ve anksiyete gibi tepkileri verirken kimi birey de kolayca stresi üzerinden atarak yaşamına kaldığı yerden

23 Şevin Özen, "Sınavların Öğrenciler Üzerinde Oluşturduğu Kaygı Düzeyi ile Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Çeşitli Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2021); Çağatay Dereceli, "Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Covid 19 Sürecinde Algıladıkları Stres Düzeylerinin Psikolojik Sağlamlık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Spor Eğitim Dergisi* 5, sy. 2 (2021): 74-81; Mustafa Özkan, "Öğretmen Adaylarının Kariyer Geleceği Algıları, Duygusal Zekâları ve Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 34 (2021): 44-83.

24 Csikszentmihalyi ve Seligman, "Positive Psychology"; Eryılmaz, *Herkes İçin Mutluluğun Başucu*; Luthar vd., The Construct.

25 Glenn E. Richardson, "The Metatheory of Resilience and Resiliency", *Journal of Clinical Psychology* 58 (2002): 307-321.

26 Christine A. Padesky ve Kathleen A. Mooney, "Strengths based Cognitive–behavioural Therapy: A Four Step Model to Build Resilience", *Clinical Psychology & Psychotherapy* 19, sy. 4 (2012): 283-290.

27 Richard S. Lazarus ve Susan Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping* (Springer, 1984); Richard Lazarus S. ve Susan Folkman, "If it Changes it Must be a Process: Study of Emotion and Coping During Three Stages of a College Examination", *Journal of Personality and Social Psycholog* 48, sy.1 (1985): 150.

normal bir şekilde devam etmektedir. Bireylerin örseleyici durumlarda farklı tepkiler vermesi başa çıkma stratejilerinin farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Başa çıkma, bireylerin stresli olayların yarattığı iç ve dış talepleri yönetmek amacıyla düşünce ve davranışlarına dair çabalarını kapsayan bir mekanizmadır.[28]

Başa çıkma üzerine yapılan ilk araştırmalar bireyin ve çevrenin yarattığı stresin kontrol altına alınmaya çalışıldığı durumsal çalışmalar olarak ilerlemiştir. Carver, başa çıkmaya dair Lazarus ve Folkman'in başa çıkma yaklaşımı olan blişsel değerlendirmelerini temele almıştır.[29] Ayrıca araştırmalarında kişilik özellikleri, bireysel durumları (geçmiş yaşantı tecrübeleri, kişilik yapısı) ile çevrenin de başa çıkma yapısında etkili olabileceğini düşünmüş ve başa çıkma stilleri olarak adlandırdığı yapıyla daha kapsamlı incelemelerde bulunmuştur. Böylece Carver, alanyazında problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma olarak adlandırılan yapıyı başa çıkma stilleri olarak adlandırmıştır.[30] Başa çıkma stillerinde bireyin geçmiş yaşantılarının, kişilik yapılarının ve çevrenin sürece dahil edildiği çalışmalar olarak genişletilmiştir.[31] Başa çıkmaya dahil olan çoklu bakış ile bu araştırmanın da temel aldığı on dört başa çıkma stili; planlama (PL), duygusal sosyal destek kullanma (DSDK), dine yönelme (DİN), araçsal sosyal destek kullanma (ASDK), yadsıma (YAD), olumlu yeniden yorumlama (OYY), mizah (MİZ), kendini sınırlandırma (KS), davranışsal olarak ilgiyi kesme (DİK), duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK), diğer etkinlikleri bırakma (DEB), madde kullanımı (MK), zihinsel olarak ilgiyi kesme (ZİK), kabullenme (KAB) stilleridir.[32] Her birey, içerisinde bulunduğu duruma yönelik başa çıkma stratejisini seçerken koşullara göre bireysel ve kişilik özellikleri doğrultusunda seçimler de yapabilmektedir. Bu nedenle başa çıkma kavramı, stratejiler ve stillerin bir kombinasyonu olarak görülmektedir.[33]

28 Tayfun Doğan, "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *The Journal of Happiness & Well-Being* 3/1 (2015): 93-102; Lazarus ve Folkman, *Stress*.

29 Charles. S. Carver, "You Want to Measure Coping but Your Protocol'too Long: Consider the Brief Cope", *International Journal of Behavioral Medicine* 4, sy.1 (1997): 92-100; Lazarus ve Folkman, *Stress*.

30 Carver, "You Want to Measure".

31 Hasan Bacanlı, Mustafa Sürücü ve Tahsin İlhan, "Başa Çıkma Stilleri Ölçeği Kısa Formunun (BÇSÖ-KF) Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 13, sy. 1 (2013): 81-96; Carver v.dğr., "You Want to Measure", 97; Carver v.dğr., Lazarus ve Folkman, *Stress*.

32 Bacanlı, "Başa Çıkma Stilleri"; Carver, "You Want to Measure"; Carver vd., 1989.

33 Josephine Todrank Heth ve Eli Somer, "Characterizing Stress Tolerance: Controllability Awareness and its Relationship to Perceived Stress and Reported Health", *Personality and Individual Differences,* 33, sy. 6 (2002): 883-895.

Alanyazında risk faktörlerinden biri olarak görülen stresin, başa çıkma ve psikolojik sağlamlıkla ilişkisinin incelendiği görülmektedir.[34] Bu çalışmaların ortak yönü psikolojik sağlamlığın başa çıkmayı etkilediği ve birbiriyle ilişkili kavramlar olduğu yönündedir. Ayrıca alanyazında psikolojik sağlamlık ile baş etme becerileri arasındaki ilişkiye dair çalışmalarda ilkokul, ortaokul, lise dönemine odaklanmış çalışmaların çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır.[35] Beliren yetişkinlik döneminde, başa çıkma stilleri ve psikolojik sağlamlık çalışmalarına dair yapılan araştırmaların azlığı görülmektedir.[36]

Beliren yetişkinlik dönemi, yukarıda da açıklandığı üzere bireyler için üniversite öğrenimine denk gelen zorlayıcı ve stresli bir dönem olması sebebiyle bu araştırmanın değişkenlerinden biri olan psikolojik sağlamlık ve baş etme stillerini bu dönemde araştırmaya değer bir alan haline getirmiştir. Ayrıca araştırmanın kitlesel bir felaket olan Kovid-19 döneminde yapılmış olması bu dönemdeki beliren yetişkinlik dönemi bireyleri, psikolojik sağlamlık ve baş etme stili kuramsal alanyazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Özetle; beliren yetişkinlik döneminin psikolojik sağlamlığın, başa çıkma stillerinin birbirleriyle olan yordamasının araştırılması; bu dönemdeki bireylerin psikolojik sağlamlıklarını arttırabilmeleri, stresle baş etmede daha başarılı olabilmeleri, alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarına ve kuramsal alanyazınına yön göstermesi açısından önem arz etmektedir.

---

34 Tuğba Aydoğdu, "Bağlanma Stilleri, Başa Çıkma Stratejileri ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013); Asude Malkoç ve İlhan Yalçın, "Relationships Among Resilience, Social Support, Coping, and Psychological Well-being Among University Students", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 5/43 (2015): 35-43; Gizem Şahin ve Sevim Buzlu, "Hemşirelik Öğrencilerinde Psikolojik Sağlamlığın Öz Yeterlik, Sosyal Destek ve Etkili Baş Etme ile İlişkisinde Algılanan Stresin Etkisi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016); Terzi, "Üniversite Öğrencilerinin".

35 Nazife Üzbe Atalay ve Tuğba Kurt Ulucan, "Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci: Ebeveynleri Boşanmış Ergenler Üzerinde Nitel Bir Araştırma", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 16/2 (2018): 176-196; Ahmet Bedel ve Gökhan Güler, "Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlıklarının Başa Çıkma Stratejileri Açısından İncelenmesi", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 71 (2019): 157-169; Ali Çetinkaya ve Safiye Sarıcı Bulut, "Lise Öğrencilerinde Kendini Toparlama Gücü Düzeyleri ve Öznel İyi Oluşu Artırma Stratejilerinin İncelenmesi", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 9/55 (2019): 1053-1084; H. Kesimalioğlu, "Lise Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeyi Ebeveyn Duygusal Erişebilirliği ve Stresle Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021); İrem Topuz Yörük ve Zeynep Cihangir Çankaya, "Özel Yetenekli Öğrencilerin Psikolojik Sağlamlığının Yordayıcıları: Benlik Saygısı, Akran İlişkileri ve Ebeveyn Tutumları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 23, sy. 2 (2022): 271-294.

36 Aslı Arslan, "Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Yakın İlişki Şiddeti Algılarının Baş Etme Stilleri ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2020).

Amaç: Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik sağlamlıkları ile başa çıkma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda "Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik sağlamlıkları başa çıkma stillerini Planlama (PL), Duygusal Sosyal Destek Kullanma (DSDK), Dine Yönelme (DİN), Araçsal Sosyal Destek Kullanma (ASDK), Yadsıma (YAD), Olumlu Yeniden Yorumlama (OYY), Mizah (MİZ), Kendini Sınırlandırma (KS), Davranışsal Olarak İlgiyi Kesme (DİK), Duygulara Odaklanma ve Ortaya Koyma (DOK), Diğer Etkinlikleri Bırakma (DEB), Madde Kullanımı (MK), Zihinsel Olarak İlgiyi Kesme (ZİK), Kabullenme (KAB) anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?" sorusuna yanıt aranacaktır.

Yöntem: Araştırma modeli ilişkisel tarama modelidir. Araştırma için Maltepe Üniversitesinden etik kurul izni alınmıştır. Veriler, kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak on-line platformlar üzerinden toplanmıştır. Veri toplama süreci Şubat-Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) ve Başa Çıkma Stilleri Ölçeği (BÇSÖ-KF) kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 307 beliren yetişkinlik dönemindeki bireydir. Tablo 1'de görüldüğü üzere kadın katılımcı sayısı 229 (%74,6), erkek katılımcı sayısı 78 (%25,4)'dir Veriler SPSS 28.0 üzerinden analiz edilmiştir. Psikolojik sağlamlığın başa çıkma stilleri ile olan yordayıcı etkisi için "Çoklu Regresyon Analizi" yapılmıştır.

Tablo 1 *Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Demografik Değişkenlere Göre Sayı ve Yüzde Dağılımları*

Değişkenler		*N*	*%*
Cinsiyet	Kadın	229	74.6
	Erkek	78	25.4
Yaş	18-19	97	31.6
	20-21	134	43.6
	22-23	61	19.9
	24-25	15	4.9

Sınırlılıklar: Araştırma, üniversite öğrenimi gören beliren yetişkinlik dönemindeki (18-25 yaş) bireylerle sınırlandırılmıştır. Kadın ve erkek katılımcıların dağılımı arasındaki farkın verilerin on-line platformdan toplanması nedeniyle dengeli olmaması araştırmanın bir sınırlılığı olarak görülmektedir. Araştırmanın verileri, Kovid-19 tedbirleri kapsamında derslerin on-line gerçekleştiği dönem olan 2022 Şubat-Nisan tarihleri arasında Google form aracılığıyla on-line toplanmıştır. On-line olarak top-

lanması nedeniyle linkin ulaştığı platformlar ya da katılımcıların çalışmaya katılım koşulları bilinmemektedir.

Bulgular: Bu araştırmanın amacı olan "Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik sağlamlıkları başa çıkma stillerini Planlama (PL), Duygusal Sosyal Destek Kullanma (DSDK), Dine Yönelme (DİN), Araçsal Sosyal Destek Kullanma (ASDK), Yadsıma (YAD), Olumlu Yeniden Yorumlama (OYY), Mizah (MİZ), Kendini Sınırlandırma (KS), Davranışsal Olarak İlgiyi Kesme (DİK), Duygulara Odaklanma ve Ortaya Koyma (DOK), Diğer Etkinlikleri Bırakma (DEB), Madde Kullanımı (MK), Zihinsel Olarak İlgiyi Kesme (ZİK), Kabullenme (KAB) anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?" sorusuna ilişkin anlamlı bir şekilde yordamının olup olmadığını belirlemek için Çoklu Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir.

Analiz gerçekleştirildikten sonra çoklu bağlantı problemi kontrolü için tüm varsayımlar incelenmiştir VIF değerinin 10 dan küçük bir değerde olması çoklu bağlantı problemi olmadığını göstermektedir.[37] VIF değerlerinin 1,26 ile 2,23 arasında değiştiği görülmüştür. Durbin-Watson değeri 1,5 ile 2,5 arasında olması halinde otokorelasyon problemi olmadığına işarettir.[38] Durbin Watson değerinin ise 1,86 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tolerans değerinin .10'dan büyük olması durumunda çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir.[39] Analizin tolerans değerlerinin. 50 ile 79 arasında değiştiği görülmektedir. Özetle analizde çoklu bağlantı problemi olmadığı görülmüştür. Analiz sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2 *Psikolojik Sağlamlığın Başa Çıkma Stillerini Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişkenler	*B*	*Std. Hata*	*β*	*t*	*Tolerance*	*p*
Sabit	19.90	1.5		13.63	<.001	<.001**
DİN	.12	.14	.05	.89	.76	.375

37 Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu ve Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamalar* (Ankara: Pegem Akademi, 2012).

38 Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2017).

39 Julie Pallant, *SPSS Survival Manual. A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS* (Crows Nest: Allen ve Unwin, 2011).

Değişkenler	*B*	*Std. Hata*	*β*	*t*	*Tolerance*	*p*
DOK	-.76	.17	-.28	-4.48	.64	<.001**
PL	-.004	.25	-.001	-.02	.34	.987
ASDK	-.008	.20	-.003	-.04	.45	.969
MİZ	.05	.13	.02	.40	.79	.687
MK	-.06	.17	-.02	-.35	.75	.726
DEB	-.69	.21	-.19	-2.99	.60	.003*
KAB	.22	.20	.07	1.08	.63	.282
YAD	.25	.18	.08	1.39	.68	.165
DİK	-.58	.19	-.19	-2.99	.62	.003*
ZİK	-.06	.18	-.02	-.34	.72	.734
KS	-.19	.19	-.06	-.96	.70	.338
OYY	.91	.21	.31	4.41	.50	<.001**
DSDK	.08	.21	.03	.40	.56	.688
$R = 0{,}516$ $R^2 = 0{,}266$ $F\ (14.29) = 7.576$						

*p<.05, **p<.01, Bağımlı Değişken: Psikolojik Sağlamlık Bağımsız Değişkenler: Duygulara Odaklanma ve Ortaya Koyma (DOK), Duygusal Sosyal Destek Kullanma (DSDK), Dine Yönelme (DİN), Kendini Sınırlandırma (KS), Mizah (MİZ), Diğer Etkinlikleri Bırakma (DEB), Zihinsel Olarak İlgiyi Kesme (ZİK), Madde Kullanımı (MK), Yadsıma (YAD), Planlama (PL), Araçsal Sosyal Destek Kullanma (ASDK), Davranışsal Olarak İlgiyi Kesme (DİK), Kabullenme (KAB), Olumlu Yeniden Yorumlama (OYY)

Tablo incelendiğinde; regresyon modelinin F (14.29) = 7.58, p<.01 olduğu ve bağımlı değişken olan psikolojik sağlamlık varyansının %27'sinin ($R^2_{adjusted}$ = 0,266), başa çıkma stillerinden olan duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK) başa çıkma stili, diğer etkinlikleri bırakma (DEB) başa çıkma stili, davranışsal ilgiyi kesme (DİK) başa çıkma stili ve olumlu yeniden yorumlama (OYY) başa çıkma stili tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK) başa çıkma stili (β=-0.28, p<.01), diğer etkinlikleri bırakma (DEB) başa çıkma stili ve davranışsal ilgiyi kesme (DİK) başa çıkma stilinin (β=-19, p<.05) psikolojik sağlamlığın

negatif anlamlı yordayıcıları olduğu tespit edilmiştir. Olumlu yeniden yorumlama (OYY) başa çıkma stilinin ise (β=0.31, p<.01) psikolojik psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma: Alanyazında psikolojik sağlamlığın başa çıkma üzerine olan yordayıcılığı ile ilgili sonuçların bu araştırma sonucunu destekleyen bulgular olduğu görülmüştür.[40] Bu araştırmanın bulgusunun alanyazınla örtüştüğü söylenebilir.

Diğer etkinlikleri bırakma (DEB) ve Duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK) ve davranışsal ilgiyi kesme stillerinin (DİK) strese bağlı olarak duygunun içerisinde kalmayı ve çabaları bırakmayı ifade ettiği söylenebilir. Strese dair çabaların daha pasif noktada baş etmeyi sağlayan stillerdir.[41] Nitekim bu stilin bu araştırma bulgularında psikolojik sağlamlığa negatif etkisi olduğu da görülmektedir. Başka bir deyişle psikolojik sağlamlığı negatif yordadığı sonuçlarda belirtilmiştir.

Diğer etkinlikleri bırakma (DEB) ve Duygulara odaklanma ve ortaya koyma (DOK) stillerinin bu araştırma bulgusu olan negatif yordama sonucundan yola çıkarak psikolojik sağlamlık için bireysel bir risk faktörü olduğu düşünülmektedir. Masten ve Reed risk faktörlerini, bireyin stresli bir durumda kalmasını sağlayan etkiler olarak açıklamışlardır.[42] Risk faktörlerinin alanyazında bireysel, ailesel ve çevresel faktörler olarak sınıflandırıldığı görülmüştür.[43] Davranışsal ilgiyi kesme (DİK) ve diğer etkinlikleri bırakma (DEB) stillerinin kullanımının azaltılması sayesinde psikolojik sağlamlığın güçleneceğini söylemenin yanlış olmayacağı düşünülmektedir.

Olumlu yeniden yorumlama stili (OYY), stres yaratan durumda ortaya çıkan olumsuz duyguları kontrol altına alarak olumlu duygulara dönüştürmeyi amaçlayan bir stildir[44] Psikolojik sağlamlığa olan pozitif yordayıcılığı bu araştırma bulgularında görülmektedir. Bu sebeple olumlu yeniden yorumlama (OYY) başa çıkma stilinin psikolojik sağlamlık bireysel koruyucu faktörlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Alanyazında koruyucu faktörler, bireyin karşılaştığı zorlukları aşmayı sağlayan bi-

40 Aydoğdu, "Bağlanma Stilleri"; Terzi, "Öznel İyi Olma"; Esin Özer, "Temel Benlik Değerlendirmesi, Başa Çıkma Stratejileri ve Psikolojik Sağlamlık", *Electronic Turkish Studies,* sy. 11/14 (2016).

41 Carver v.dğr., 1989; Bacanlı vd., "Başa Çıkma Stilleri".

42 Masten ve Reed, "Resilience".

43 Gizir, "Psikolojik Sağlamlık".

44 Carver v.dğr., 1989; Bacanlı v.dğr., "Başa Çıkma Stilleri".

reysel, ailesel ve aile dışındaki faktörler olarak sınıflandırılabilmektedir. Bireylerin sahip oldukları özellikler bireysel koruyucu faktör olarak değerlendirilmektedir.[45]

Turgut'un Kovid-19 döneminde verilerini topladığı, örneklem grubunun beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler olduğu ve psikolojik sağlamlıkla başa çıkma üzerine yaptığı araştırmasının bu araştırmanın olumlu yeniden yorumlama başa çıkma stilinin psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı bir yordayıcısı olması sonucunu desteklediği düşünülmektedir.[46] Turgut, araştırmasında problem odaklı başa çıkma stratejisinin psikolojik sağlamlığın anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Kovid-19 döneminde beliren yetişkinlerin problem odaklı başa çıkma stratejisini kullanarak psikolojik sağlamlıklarını güçlendirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Psikolojik sağlamlığın tanımları incelendiğinde araştırmacıların hemfikir olduğu iki unsurun göze çarptığı görülmektedir. Bunlar, zorluğa rağmen uyum sağlamak ve zorluklar karşısında verilen çabadır.[47] Olumlu yeniden yorumlama stilinin, aktif-problem odaklı bir başa çıkma stili olarak içerisinde bir çabayı barındırdığını; stres yaratan durumu yeniden yorumlayarak uyumu yakalamayı hedeflediği söylenebilir. Bu sebeple de psikolojik sağlamlık için önemli olduğu düşünülen bu iki unsuru içerisinde barındırdığı düşünülmektedir. Bu araştırmanın da bulgusu olan psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı yordayıcısı olumlu yeniden yorumlama başa çıkma stilinin gerek tanımı, gerekse işleviyle problem odaklı başa çıkma işlevi olabileceği ve Kovid-19 gibi toplumsal ya da bireysel zorlu yaşantılarda psikolojik sağlamlığın güçlü kılınması noktasında bir başa çıkma gerçekleştirdiği söylenebilir.

Alanyazınına bakıldığında başa çıkma stilleri ölçeği ve 14 alt stille yapılmış araştırmaların azlığı göze çarpmaktadır. Başa çıkma stilleri ile yapılacak yeni araştırmaların alanyazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim başa çıkma kavramı tek bir stil üzerinden açıklanamaz, alanyazınında pek çok başa çıkma stili farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Araştırma bulgularından olumlu yeniden yorumlama stiline yönelik daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir. Psikolojik sağlamlığa olan pozitif yordayıcılığı sebebiyle değişik örneklem grubuyla daha geniş kitlelerde araştırma yapılması önerilmektedir. Ayrıca araştırmada, davranışsal ilgiyi kesme,

45 Karaırmak, "Psikolojik Sağlamlık".

46 Özden Turgut, "Beliren Yetişkinlikte Kendini Toparlama Gücünün Yordayıcıları Olarak Benlik Kurguları, Yaşam Amacı Belirleme, Bilgelik ve Başa Çıkma" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2022).

47 Doğan, "Kısa Psikolojik"; Gürgan, "Grupla Psikolojik"; Richardson, "The Metatheory".

duygulara odaklanma ortaya koyma ve diğer etkinlikleri bırakma başa çıkma stilinin psikolojik sağlamlığa olan etkisinin negatif yordayıcılık sağladığı görülmektedir. Bu stilin daha geniş kapsamlı şekilde araştırılması ve psikolojik sağlamlıkla olan ilişkisine geniş kitleler açısından da bakılması önerilmektedir. Araştırmanın örnekleminin kadın ve erkek katılımcı arasında dengeli dağılmadığı için gelecek araştırmalarda dağılımın dengeli oluşu önerilmektedir.

Kaynakça

Akfırat, Nejat ve Metin Özsoy. "Türkiye'de Psikolojik Sağlamlık ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4, sy. 1 (2021): 26-42.

Arnett, Jeffrey Jensen. "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through The Twenties". *American Psychologist* 55 (2000): 469–480.

Arnett, Jeffrey Jensen. "Emerging Adulthood: What is it, and What is it Good for?". *Child Development Perspectives* 1 (2007): 68-73.

Arslan, Aslı. "Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Yakın İlişki Şiddeti Algılarının Baş Etme Stilleri ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2020.

Atak, Hasan. "Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye'de İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Atalay Üzbe, Nazife ve Tuğba Kurt Ulucan. "Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci: Ebeveynleri Boşanmış Ergenler Üzerinde Nitel Bir Araştırma". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 16, sy. 2 (2018): 176-196.

Aydoğdu, Tuğba. "Bağlanma Stilleri, Başa Çıkma Stratejileri ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.

Bacanlı, Hasan, Mustafa Sürücü ve Tahsin İlhan. "Başa Çıkma Stilleri Ölçeği Kısa Formunun (BÇSÖ-KF) Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 13, sy.1 (2013): 81-96.

Bedel, Ahmet ve Gökhan Güler. "Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlıklarının Başa Çıkma Stratejileri Açısından İncelenmesi". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 71 (2019): 157-169.

Carver, C. S. "You Want to Measure Coping but Your Protocol too Long: Consider the Brief Cope". *International Journal of Behavioral Medicine* 4 (1997): 92-100.

Carver, C S., Scheier, M. F. ve J. K. Weintraub. "Assessing Coping strategies: The Oretically Based Approach". *Journal of Personalty And Social Psychology* 56 (1989): 267-283.

Csikszentmihalyi, M. Ve M. Seligman. "Positive Psychology". *American Psychologist*. 55/1 (2000): 5-14.

Çetinkaya, Ali ve Safiye Sarıcı Bulut. "Lise Öğrencilerinde Kendini Toparlama Gücü Düzeyleri ve Öznel İyi Oluşu Artırma Stratejilerinin İncelenmesi". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 9 (2019): 1053-1084.

Çokluk, Ömay, Güçlü Şekercioğlu ve Şener Büyüköztürk. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları.* Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Dereceli, Çağatay. "Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Covid 19 Sürecinde Algıladıkları Stres Düzeylerinin Psikolojik Sağlamlık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi". *Spor Eğitim Dergisi 5, sy.2* (2021): 74-81.

Doğan, Aysun ve Cebioğlu, Senay. "Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem". *Türk Psikoloji Yazıları* 14 (2011): 11–21.

Doğan, Tayfun. "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *The Journal of Happiness & Well-Being* 3 (2015): 93-102.

Eryılmaz, Ali. *Herkes İçin Mutluluğun Başucu Kitabı: Kuramdan Uygulamaya Pozitif Psikoloji.* Pegem Akademi, 2020.

Erzen, Everen ve Nilüfer Özabacı. "Hangi Öğrenciler Daha Uyumlu? Üniversiteye Uyumun Bazı Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi". *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 17 (2021): 447-476.

Gizir, Cem Ali. "Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 3 (2007): 113-128.

Gizir, Cem Ali. "Akademik Sağlamlık: Yoksulluk İçindeki Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Katkıda Bulunan Koruyucu Faktörlerin İncelenmesi İlişki". Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2004.

Grenee, Roberta. *Human Behavior Theory: A Resilience Orientation. An Integrataed Approach to Practice, Policy, and Research*. NASW Press, 2002.

Gürgan, Uğur. "Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversite Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeylerine Etkisi". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Heth, Josephine Todrank ve Eli Somer. "Characterizing Stress Tolerance: Controllability Awareness and its Relationship to Perceived Stress and Reported Health". *Personality and Individual Differences 33* (2002): 883-895.

Kalaycı, Şeref. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, 2017.

Karaırmak, Özlem. "Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3 (2006): 129-142.

Kesimalioğlu, H. "Lise Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeyi Ebeveyn Duygusal Erişebilirliği ve Stresle Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.

Kobasa, Suzanne. C. "Stressful Life Events, Personality, and Health: An Inquiry into Hardiness". *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (1979): 1–11.

Lazarus, Richard S. ve Susan Folkman. "If it Changes it Must be a Process: Study of Emotion and Coping During Three Stages of a College Examination". *Journal of Personality and Social Psychology* 48 (1985): 150.

Lazarus, Richard S. ve Susan Folkman. *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer, 1984.

Luthar, Suniya S., Dante Cicchetti, and Bronwyn Becker. "The Construct of Resili-

ence: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work". *Child Development* 71 (2000): 543-562.

Malkoç, Asude ve İlhan Yalçın. "Relationships Among Resilience, Social Support, Coping, and Psychological Well-being Among University Students". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 5 (2015): 35-43.

Masten, Ann S. "Ordinary Magic: Resilience Processes in Development". *American Psychologist* 56 (2001): 227.

Masten, Ann S., ve Marie-Gabrielle J. "Resilience in Development". *Handbook of Positive Psychology* içinde, haz. C. R. Snyder ve S. J. Lopez, 74–88. 2002.

Özen, Şevin. "Sınavların Öğrenciler Üzerinde Oluşturduğu Kaygı Düzeyi ile Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Çeşitli Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2021.

Özer, Esin. "Temel Benlik Değerlendirmesi, Başa Çıkma Stratejileri ve Psikolojik Sağlamlık". *Electronic Turkish Studies* (2016): 587-606.

Özkan, Mustafa. "Öğretmen Adaylarının Kariyer Geleceği Algıları, Duygusal Zekâları ve Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 34* (2021): 44-83.

Padesky, Christine A. ve Kathleen A. Mooney. "Strengths based Cognitive–behavioural Therapy: A Four step Model to Build Resilience". *Clinical Psychology & Psychotherapy 19* (2012): 283-290.

Pallant, Julie. *SPSS Survival Manual. A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS*. Crows Nest: Allen ve Unwin, 2011.

Richardson, Glenn E. "The Metatheory of Resilience and Resiliency". *Journal of Clinical Psychology* 58 (2002): 307-321.

Şahin, Gizem ve Buzlu, Sevim. "Hemşirelik Öğrencilerinde Psikolojik Sağlamlığın Öz Yeterlik, Sosyal Destek ve Etkili Baş Etme ile İlişkisinde Algılanan Stresin Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Şahin, İdris ve Fırat Şahin, Necla. "Üniversite Öğrencilerinin Sorunları". *Education Sciences* 4, sy. 4 (2009): 1435-1449.

Tanko, Çiğdem, vd. "Psikolojik Sağlamlık İçin Koruyucu Faktörler Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği". *Ege Eğitim Dergisi 22* (2021): 16-29.

Terzi, Şerife. "Öznel İyi Olmaya İlişkin Psikolojik Dayanıklılık Modeli". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005.

Terzi, Şerife. "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3 (2008): 1-11.

Topuz, İrem Yörük ve Zeynep Cihangir Çankaya. "Özel Yetenekli Öğrencilerin Psikolojik Sağlamlığının Yordayıcıları: Benlik Saygısı, Akran İlişkileri ve Ebeveyn Tutumları". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 23/2 (2022): 271-294.

Turgut, Özden. "Beliren Yetişkinlikte Kendini Toparlama Gücünün Yordayıcıları Olarak Benlik Kurguları, Yaşam Amacı Belirleme, Bilgelik ve Başa Çıkma". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2022.

SİYASET BİLİMİ

EKLEKTİK

ARAŞTIRMA-İNCELEME MAKALESİ

Populism of Religious Conservative Parties In Turkey: A Psychoanalytical Approach

Şakir Dinçşahin[1]

Abstract

Despite the growing number of works attempting to understand and explain the Justice and Development Party's (JDP) populism, we possess limited insight into the *longue durée* of Islamic populism in Turkey and its pyscho-political origins. Therefore, this article highlights the lines of continuity and change in the populist strategy of Islamist parties with reference to the discourse of their leaders who managed to present their changing, growing, but partial support base as the totality of the people. Since social, economic, and political crises played a significant role in the rise of these Islamist parties in Turkey, this study relies on Laclau's logic of populism blended with a Lacanian psychoanalysis, underlining the significance of crises in the formulation and articulation of populist demands. This study will thereby offer a new understanding of the rise of Islamist parties that successfully defined, re-defined, and then re-defined "the people" they claim to represent through a populist discourse and strategy in Turkey.

Keywords: *Justice and Development Party, Populism, Political Islam, Turkey.*

Introduction

Religious conservative parties have been present in the multi-party period of Turkish politics since January 1970. Accused of undermining the secular nature of the Republic, these parties were closed down either by military administrations or the Constitutional Court on several occasions. Nevertheless, these parties turned out to be both resilient and successful. They not only managed to rise from the ashes of the previous ones, but also enlarged their electoral support through this process of closing down and re-opening. Rather than focusing on their resilience in the face of

1 Professor of Political Science, Istanbul Gedik University, sakir.dincsahin@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8777-2382

constant marginalization, this study analyzes the reasons for the continuous electoral success of Islamist parties, as shown in Table 1, from the National Order Party (NOP) in the early 1970s to the Justice and Development Party (JDP) in contemporary Turkey through a populism lens.

Despite the growing number of works attempting to understand and explain JDP's populism,[2] we possess limited insight into the *longue durée* of Islamic populism and its pyscho-political origins. To fill this gap, I first highlight the lines of continuity and change in their populist strategy and thereby link the JDP with its predecessors. I argue that populism has been a significant, successful, and enduring element of Islamist parties from the beginning in the early 1970s, although we associate populism directly with the JDP today. Second, I aim to illustrate the psychoanalytical mechanism behind the populism of these parties and explain how Islamist parties in Turkey presented their changing, growing, and partial support base as the totality of the people. To this end, I rely on Laclau's logic of populism blended with Lacanian psychoanalysis, which underlines the significance of crises in the formulation and articulation of populist demands.[3] I hope to provide an alternative *longue durée* explanation for the rise of Islamist parties in Turkey, which constructed "the people" by continuously defining and re-defining who they claim to represent through a populist discourse and strategy.

Table 1. Religious Conservative Parties in General Elections

Election Year	Religious Conservative Parties	Vote (percent)	Seats
-	National Order Party	-	3/450
1973	National Salvation Party	11.8	48/450
1977	National Salvation Party	8.5	24/450
1983	-	-	-
1987	Welfare Party	7.2	-

2 See Şakir Dinçşahin, "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010", *Government and Opposition* 47, no. 4 (2012): 618-640; Toygar Sinan Baykan, *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018); S. Erdem Aytaç and Ezgi Elçi, "Populism in Turkey", in *Populism Around the World*, ed. Daniel Stockemer (Cham: Springer, 2019), 89-108; Yavuz, M. Hakan and Ahmet Erdi Öztürk, *Islam, Populism and Regime Change in Turkey: Making and Re-making the AKP* (New York: Routledge, 2020); Bill Park, "Populism and Islamism in Turkey", *Turkish Studies* 19, no. 2 (2018): 169-175; Bilge Yabancı "Fuzzy Borders between Populism and Sacralized Politics: Mission, Leader, Community and Performance in 'New' Turkey", *Politics, Religion & Ideology* 21, no.1 (2020): 92-112.

3 Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (London: Verso, 2007).

1991	Welfare Party	16.9	62/450
1995	Welfare Party	21.4	158/550
1999	Virtue Party	15.4	111/550
2002	Justice and Development Party	34.3	363/550
2002	Felicity Party	2.5	-
2007	Justice and Development Party	46.6	341/550
2011	Justice and Development Party	49.8	327/550
2015 June	Justice and Development Party	40.8	258/550
2015 November	Justice and Development Party	49.5	317/550
2018	Justice and Development Party	42.5	295/600
2023	Justice and Development Party	35.6	268/600

Theory and Method

The literature on populism flourished with the recent rise of electoral support for various populist parties and leaders including Modi in India, Trump in the USA, Brexiteers in the UK, Front National in France, Syriza in Greece, and Alternative für Deutchland in Germany. Despite the growing number of studies on populism, drawing a single definition from these distinct cases has proved impossible. However, it is conceivable to elicit a set of definitional characteristics by examining these different cases, although it is impossible to find a single case that features them all. At a conference devoted to define populism held at the London School of Economics and Political Science in 1967, Isaiah Berlin warned his colleagues not to suffer from a "Cinderella complex" that is, the frustration that comes from not being able to find a case (a foot) that perfectly fits the theory of populism (the shoe) although "…there are all kinds of feet which it nearly fits. The prince is always wandering about with the shoe; and somewhere, we feel sure, there awaits it a limb called pure populism. This is the nucleus of populism, its essence."[4] But then, what is the essence of populism? What is common to all populisms everywhere?

Scholars agree that the essence of populism is an appeal to "the people."[5] However, this prompts the question of who are "the people." In various studies of populism, we observe that populist politicians refer to "the people" to denote three groups: the

4 Isaiah Berlin, "To Define Populism", in *London School of Economics Conference on Populism: Verbatim Report,* (London: LSE Library HN17 C74, 20-21 May 1967), 139.

5 See Cristóbal Rovira Kaltwasser and et al., "Populism: An Overview of the Concept and the State of the Art", in *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser et al Paul Taggart, (Oxford: Oxford University Press, 2017), 1-24.

victims of the system, silent majority of the ordinary people, and those claiming to be the natives of a country. [6] This implies that the appeal of populism is never to the totality of the people, but to some people. For the populist, only "some people" are the "real people," and "the real people" represent the whole. [7] In this sense, populism is the art of turning some part of society, the *plebs*, into *populus*, the totality of the people.[8] This transformation is achieved through the efforts of a political movement wanting to enjoy the support of either the downtrodden or average citizen, or the natives of a national community.[9] Rather than the autonomous organizational power of these segments of society, a populist discourse constructs the people or transforms "some" into "the people." It is constructed in the discourse of party leaders as a political strategy to win the hearts, minds, and votes of the masses.

According to Laclau, who refers to Lacanian psychoanalysis, the populist construction of "the people" has several symptoms: (1) a crisis, (2) common symbols that consolidate a group of people as "the people," (3) a set of unmet demands of "the people," and (4) "the others" who are imagined to possess what "the people" lack and demand.[10] First, the opportunity to launch a populist campaign emerges in times of *crisis* such as civil wars, ethnic conflicts, economic crises, exhaustion of political traditions, the discrediting of political parties, and political corruption. From a psychoanalytical perspective, the impact of the crises on some segments of society is similar to that of an infant who sees itself for the first time in the mirror. The image in the mirror helps the infant imagine being a separate, complete, and whole being. Similarly, in times of crises, one segment of society that previously existed only as "a body in bits and pieces" feels alienated and separated from the rest of society and as a result, becomes an independent "self."[11]

Subsequent to the awakening of "the self," the infant also realizes there are "others" outside his/her own existence again after the first encounter with the mirror. Among

6 See Jan-Werner Müller, *What is Populism?* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016), 22.

7 Müller, *What is Populism,* 21.

8 Laclau, *On Populist Reason*, 93-94.

9 Torcuato S. DiTella, "Populism and Reform in Latin America", in *Obstaclesto Change in Latin America*, ed. Claudio Veliz (London: Oxford University Press, 1965), 47.

10 This theoretical framework draws mostly on Laclau, *On Populist Reason*, 67-128.

11 Jane Gallop, "Lacan's 'Mirror Stage': Where to Begin", *SubStance* 12, no.1 (1982), 121.

these others, "the small others" are babies similar to the physical image of the infant, whereas the "big Others" are grown-ups, especially the mother, the figure the infant depends on and looks up to.[12] The mOther (capital O in the middle to indicate her big Otherness) helps the infant imagine his/her "self" as bodily complete and mastered by placing the baby before a mirror and holding it in an upright position. Populist leaders in times of crises act similarly to the mOther in the mirror stage. Appealing to the segments of society affected by crises, leaders tell them who they are and who they should be-come, and thereby, they impose their own desire to "the people." In other words, the leaders hold a mirror to the groups alienated from the rest of society because of a crisis. As such, the leaders help them imagine themselves as a mastered, fully matured, and complete self. To set up an imaginary unity, populists refer to the common symbols, norms, and values of a class, religion, tradition, or ideology, which help "the people" imagine themselves in perfect shape. This is the moment "the self" is constituted, mediated in the leader's discourse as a totalizing image, which transforms the group into "the people."

The constitution of "the self" for the infant or totalization of "the people" with regard to some segment of society is not the end of this process. Again, in psychoanalytical terms, the image in the mirror gives only an "illusion of unity" or "anticipation of mastery" to the infant.[13] The "self" is indeed an illusion with mirrors. The infant does not yet have the maturation of power, mastery, and completeness. The infant can only imagine this with the help of the mOther in front of a mirror. Similarly, the populist's target group would first feel jubilant over this sense of unification and organization, being totalized in their leaders' discourse. However, the jubilation of this illusion of completeness leaves to anxiety when people realize their completeness is only a future anticipation yet to be achieved.[14] They feel they miss something, which they assume would make them complete when reaching it. This becomes the object of their desire and therefore, the motor of their actions. From then, they set off on a life-long journey of seeking this missing thing, namely the *object petit a* in psychoanalysis.[15]

The lack of and desire for the *object petit a* is the third symptom of populism, which

12 Derek Hook, "Absolute Other: Lacan's 'Big Other' as Adjunct to Critical Social Psychological Analysis?", *Social and Personality Psychology Compass* 2, no.1 (2008): 54.

13 Sean Homer, *Jacques Lacan* (London: Routledge, 2004), 24-26.

14 Gallop, "Lacan's Mirror Stage," 123-124.

15 Homer, *Jacques Lacan*, 87-88.

Laclau labels as *unmet demands*. During critical junctures, populist leaders bring together frustrated masses not only with reference to common symbols of religious, traditional ideological perfection, but also to what they lack and desire, namely the unmet demands. These crises make the desire for a common lack eminent and become windows of opportunity for developing a relation of equivalence among unsatisfied demands, common symbols, and thus for populism.[16]

Fourth, now that "the people" is defined with reference to "idealized" common symbols of a social group and a set of unmet demands in times of crisis, the populist requires blaming *the others of the people* for preventing the people from achieving the object of their desire.[17]As mentioned, the others outside the image of the self in the mirror could be the "big Others"—the grown-ups—or "small others," babies with similar physical characteristics. The infant depends on the big Others, who feed and protect, and teach the dos and don'ts of the social environment, but perceives rivalry from the small others. The infant feels envy, jealousy, and anger toward the small others because he/she perceives a threat from them to his/her desired unity and coherence.[18] They blame the small others for undermining their fulfillment. Applying this Lacanian logic to populism, Laclau claims that populist leaders point a finger at "the others," who in the populist discourse are the reason for the unmet demands of "the people." The people learn from their leaders to imagine that "the other" is fulfilled by stealing their object of desire and enjoyment. Through a discursive strategy, populist leaders shape the way people think and make them feel certain about what they lack and who is responsible therefor. They then convince their people to take action, mobilizing "the people" against "the other" to return what is stolen from them by restoring "the rule of the people" through an electoral victory. Thereby, they employ a discourse promising "the people" the fulfillment they ever lacked and desired. For this, they ask the people's support to obtain power and preserve it in their name without sharing it with others such as state institutions, the elite, and the opposition.[19]

Having defined the symptoms of populism, this theoretical framework is now ex-

16 Benjamin Arditi, "Review Essay: Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau's On Populist Reason", *Constellations* 17, no. 3 (2010): 494.

17 Ernesto Laclau, "Populism: What's in a Name?", in *Populism and Mirror of Democracy*, ed. Francesco Panizza (London: Verso, 2005), 38.

18 Robert Samuels, *Psychoanalyzing the Left and Right after Donald Trump: Conservatism, Liberalism, and Neoliberal Populisms* (London: Palgrave Macmillan, 2016), 7-8.

19 Margaret Canovan, *Populism* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1981), 9.

tended by exploring the models of populism entailing different constructions of "the people" unified and embodied as a result of either an economic, political, or cultural crisis as illustrated in Table 2. In the first model, the crisis is economic and the people's unmet demand is welfare. In this model, the populist politician relies on excluded underdogs who are left out of the system, presenting them as "the real people." For Peter Worsley, this kind of populism is neither right nor left, but inherently radical as it "…is the ideology of small rural people threatened by encroaching industrial and financial capital."[20] This is the resentment of those segments of society who could not benefit from the fruits of industrialization and globalization, and those who became victims of this process. The populist leader provides this segment of society with a unifying identity with reference to their economic deprivation and to a set of idealized norms and values, which lead to a feeling of fulfilled-ness. While a right-wing populist would bring this group together by appealing to their traditions and religious beliefs, a left-wing populist would do so through a discourse emphasizing labor values or class-consciousness. In this identity formation process, the populist also refers to the upper classes and capitalist system as "the others of the people" who are imagined to be liable for the deprivation of their people. As a result, they try to win the electorate's support by advocating economic welfare policies in favor of peasants, farmers, workers, artisans, and craftsmen alongside anti-systemic, anti-capitalist rhetoric.

The second model is derived from a political crisis during which the demand for representation is unmet. In this model, populist politicians present the majority, composed of ordinary men and women, as the totality of the people. They claim to be the voice of the silent masses, who feel underrepresented and desire to obtain political power. In addition to political underrepresentation and hunger for power, populist politicians use mediocre education, a lesser developed taste of arts and culture, and the mainstream lifestyles of the middle classes as common symbols to cluster them under their movement. Peter Wiles, for instance, defines populism as any movement based on the following proposition: "Virtue resides in the simple people, who are the overwhelming majority, and in their collective traditions."[21] They demonize the institutions of the establishment and elite, and label them as "the enemies of the people" who both disrespect "the people" and deprive them of the enjoyments of political power and representation. Populist movements of this kind finger point the elite with

20 Peter Worsley, *The Third World* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1967), 167.

21 Peter Wiles, "A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism", in *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, eds. Ghita Ionescu and Ernest Gellner (London: Weidenfeld and Nicholson, 1969), 166.

an exclusive discourse and demand change with an anti-systemic discourse in favor of "the real" people, the majority. In this sense, populism is the uprising of the ordinary man against the norms, values, and institutions of the establishment and elite who control the system.[22]

Table 2. Models and Symptoms of Populism

Crisis	Unmet Demand	Common Symbols	The People	The Others
economic (populism model #1)	welfare	religious and traditional or class labor-based	victims of the system, underdogs, downtrodden	the rich the capitalist system
political (populism model #2)	representation	common sense virtue of middle classes	average citizens	elite and establishment
cultural (populism model #3)	unity/purity	National(ist) values	natives	non-natives foreign intruders

The third model seemingly occurs because of a cultural crisis [23]when the natives presented as "the people" in the discourse of a populist movement feel their unity is threatened by a different kind of "others" than elitists, namely migrants, non-natives, refugees, or political groups labeled as collaborators of foreign intruders. Here, "the people" refers to the members of a nation who share a common way of life, a native culture. In other words, common symbols of exclusionary nationalism and conservatism, which assume racial, national, or cultural superiority, accompany this kind of populism. Populist parties of this kind attempt to win voters' support by articulating

22 See Benjamin De Cleen, "Populism and Nationalism", in *The Oxford Handbook of Populism* (Oxford: Oxford University Press, 2017): 342-362.

23 Compare this with the "vertical-horizontal exclusion" of Y. Mény and Y. Surel, "The Constitutive Ambiguity of Populism", in *Democracies and the Populist Challenge*, eds. Y. Mény and Y. Surel (London: Palgrave Macmillan, 2002), 1-21.

a discourse "promoting the exclusion of all those who are not natives."[24]

To sum up, three models of populism rely on economic, political, or cultural crises. Having defined them and their symptoms, I now use this theoretical framework to explain the resilience and ever-growing support of religious conservative parties in Turkey. In the ensuing sections, I try to provide an explanation from a Laclauian perspective on how these parties availed themselves of the economic, political, and cultural crises continuously generated by Turkish politics and managed to appeal to the new and old victims of the system by constructing an identity around common symbols and deprivations.

National Order and Salvation, 1970–1980

One can trace the origins of religious conservatism in Turkey by examining the modernization efforts of the Ottomans in the 1800s. Ottoman modernization, which crystalized and transformed the traditional conflict between the center and periphery, resulted in the bifurcation of Ottoman society whereby two sets of institutions, old and new, existed side by side.[25] Similarly, two social groups of people emerged because of this bifurcation of the social structure. On one hand was a "center" composed of a small educated, secular, urban, and rational-bureaucratic elite, and on the other, a "periphery" that included the illiterate, religious, rural, and traditional masses. While Ottoman modernization meant the centralization and secularization of state institutions, the center's inability to integrate the periphery into the new cultural framework led the traditional masses of the periphery to avail Islam as an ideological instrument to express their resentment against the center.[26] Unsurprisingly, opposition to Ottoman and Republican modernization in Turkey always had a religious coloring. Transition to multiparty democratic politics in 1946 required politicians in Turkey to appeal to the religious and traditional "periphery." Thereby, religion became an effective tool for mobilizing voters. Eventually, a true Islamist party emerged in 1970, when the periphery was under the stress of an economic crisis, with a promise to re-

24 Cas Mudde, and Cristóbal Rovira Kaltwasser, "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America", *Government and Opposition* 48, no. 2 (2013): 163.

25 For Mardin, the major social confrontation in the Ottoman Empire was unidimensional in the form of "… a clash between the center and the periphery." See Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus* 102, no. 1 (1973): 170.

26 Mardin, "Center-Periphery," 179.

solve it with Islamic recipes.[27]

Indeed, the crisis of the import substitution model of economic development (ISI) paved the way for the adoption of an Islamist-populist strategy appealing to the periphery as victims of unbalanced economic growth. In this model, large industrialists based in Istanbul received a larger share of the market, whereas the economic position of small enterprises located in peripheral Turkey deteriorated.[28] The global financial crises and stagflation of the 1970s added to the severity of the situation. To revitalize the economy, the governments of "the center" preferred to side with the business elite in Istanbul, who promised to bring in foreign partners and investment. Nevertheless, the entrance of international brands into the national market with Turkish partners from Istanbul worsened the economic decline of small merchants and producers in mainland Anatolia.

Hit hard by the crisis, "the periphery" including the smaller producers, merchants, farmers, and craftsmen first voiced their resentment within the incumbent Justice Party (JP) that they had supported. However, their opposition fell on the deaf ears of Süleyman Demirel, the prime minister of the mainstream right-wing JP government in the second half of the 1960s.[29] As a result, they began feeling abandoned by their own party. However, the left could not provide an alternative. Represented by the Republican People's Party, the left in Turkey was too secular from the perspective of the voters alienated by the mainstream right. They were now politically homeless but ready to re-align around an oppositional movement. As a result, the right became fragmented, and smaller opposition groups emerged with a promise to cope with the crisis.[30]Most of these newly emerging groups wanted to appeal to the religious and traditional pulse among dissatisfied constituents. At this stage, Islamism was a good alternative as an opposition ideology to express their disappointment with the system. They began advocating change through a religious-conservative mindset, although

27 For an alternative explanation to the rise of political Islam in Turkey see Ateş Altınordu, "The Politicization of Religion: Political Catholicism and Political Islam in Comparative Perspective", *Politics & Society* 38, no. 4 (2010): 517–51.

28 Ahmet Yücekök, *100 Soruda Din ve Siyaset* (Ankara: Gerçek Kitabevi, 1983).

29 Feroz Ahmad, "The Political Power of the Turkish Bourgeoisie Has Been Increasing with Every Decade", in *MERIP Reports*, no. 84 (1980): 19-22.

30 The proportional electoral system introduced by the 1961 Constitution also played a role in this fragmentation. See Ergun Özbudun, "The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation", *Middle Eastern Studies* 17, no. 2 (1981): 231.

this might seem a contradiction.

Under these conditions, Necmettin Erbakan (1926–2011), a young and promising engineer, emerged as a promising leader. As a respected professor and a pious, traditional investor, he established strong relations with the religious, nationalist petty bourgeoisie of Anatolia and was elected the General Secretary of the Union of Chambers of Commerce (TOBB), the largest business association in Turkey, in 1966.[31] Subsequently, he was elected chairman of the Union, again with the support of the members representing the chambers in Anatolia, despite the opposition of the government in May 1969.[32] However, as an Islamist, he was not welcomed by the government. Soon after taking the post, Prime Minister Süleyman Demirel canceled the election and forced him out of office in August 1969.[33]

This gave Necmettin Erbakan a reason to consider joining Demirel's Justice Party and running in the parliamentary elections. He likely thought this would give him the opportunity to rise in the ranks of the party as an alternative leader. Probably thinking similarly, Süleyman Demirel vetoed his application to become a Justice Party candidate in the parliamentary elections in 1969.[34]He was left with no choice but to run as an independent candidate.[35] To the surprise of the Justice Party, he got enough electoral support to become an MP from Konya, a semi-industrial city in Anatolia with a dominant religious-conservative constituency. In parliament, he collaborated with two other MPs in the Justice Party who shared similar religious and political views. Eventually, they exited the Justice Party and joined Erbakan to establish the National Order Party (NOP) on January 26, 1970.

In parliament, Erbakan became the voice of small and medium-sized investments in the periphery. He once contended in parliament that providing opportunities to only a small and privileged group of investors was not the right recipe for Turkey's development. Instead, he advocated a policy allowing full-scale, nationwide economic

31 "Özel Sektör için Altın Devir Açılıyor", *Milliyet*, November 6, 1966, 3.

32 "Erbakan Başkanlık Koltuğuna Oturdu", *Milliyet*, May 28, 1969, 2.

33 Rafet Genç, "Batur'u Koltuğa Polis Oturttu", *Milliyet*, August 9, 1969, 1.

34 "Erbakan, Çok Büyük ve Mühim Netice Doğabilir" , *Milliyet*, August 21, 1969, 1.

35 "Erbakan, Konya'dan Bağımsız Aday Oluyor", *Milliyet*, August 28, 1969, 1.

development that should include merchants of Anatolia.[36]In his public speeches, he added religiosity to his development model. Referring to Israel and Japan, he claimed the two nations owe their growth rate and development to their belief in and respect for religion, and emphasized that Turkey should follow their example.[37]

However, the secular establishment did not welcome his emphasis on religion. The Constitutional Court closed down his party on May 20, 1971, with the accusation of acting against the secular nature of the Republic.[38] Shortly after the Court's decision, Erbakan brought his NOP cadres together and re-registered his party under a new brand, the National Salvation Party (NSP), on October 11, 1972. This one could survive the ups and downs of Turkish politics and played a significant role in and outside parliament in the 1970s.

The success of the party is mostly associated with its leader, Necmettin Erbakan, who adopted a populist discourse appealing to the lower and middle classes in peripheral Anatolia, whose economic conditions deteriorated throughout the sixties and seventies. Erbakan availed himself of the economic difficulties of the segments of society who "equated growing capitalism with immorality, dishonesty, and wheeling-dealing."[39] He united them with reference to what they lack and desire, namely social justice and economic welfare. He also united them with reference to what they already had in common, namely their religious and traditional values. He eventually used Islamic-populist discourse to create "the other" of his people, which included those affluent but immoral. He criticized the governments for supporting only a few major holding companies, which collaborate with international monopolies, acting "as lackeys of the Christian/Jewish West."[40]Labeling the social democratic left as "communist" and liberal right as "cosmopolitan, freemason, and Zionist," he promised a "national vision" (*milli görüş*) for the disgruntled elements that felt more comfortable with religion in their lives. Blaming the immoral capitalism for the suffering of his people, he advocated "change" to bring salvation (*selamet*) through his national vision in which the lower-middle classes would have better access to economic wel-

36 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* 17, no. 2 (Dec. 9, 1969): 517-518.

37 Necmettin Erbakan's Speech at Çankaya Coffehouse in Tekirdağ on Jul. 9, 1970 quoted in *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi* no. 9 (1972): 5.

38 *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi,* 1-70.

39 Mehmet Yaşar Geyikdağı, *Political parties in Turkey: the Role of Islam* (New York: Praeger, 1984), 118.

40 Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity* (London: One World, 2014), 132.

fare while preserving their values.

In his national order (*milli nizam*), Erbakan appealed to the deprived segments of society with a program against the competitive market economy, interest-based financial structure, and European Economic Community. Instead, he advocated state intervention and the development of heavy industry as a remedy to widespread unemployment among "the people." Moreover, he combined this economic policy with discourse on national and moral development and the preservation of people's moral values and virtue:

The sad experiences we had in the past proved that it is not possible to have material development without moral development. The worldly left and liberal are distant from responding to the demands of the nation because their visions are in moral negligence and rely only on material development. They are misleading and incomplete. They generate neither felicity nor salvation. Morality and spirituality constitute the foundation of felicity. This is why we have to achieve our material development simultaneously with an effort for the completion of our moral development.[41]

In short, Erbakan of the religious-conservative parties of the seventies made an appeal to lower income groups and small and medium-sized enterprises in Anatolia through a discourse entailing both the preservation of moral values and promotion of the economic interests of small producers, merchants, and craftsmen. Illustrating all symptoms of a Laclauian populist strategy, Erbakan availed himself of "an economic crisis," appealing to the "unmet demands" of the economic welfare of the people who are mostly comprised of the victims of the system. He brought together a segment of society, totalized them as "the people" with reference to the "common symbols" derived from religion, morality, and tradition as opposed to "the enemies of the people," who are imagined to be in the service of infidel capitalism as Table 3 shows.

With this strategy, the National Salvation Party (NSP) garnered 11.8 and 8.5 percent of the vote in the 1973 and 1977 general elections, respectively. In the second half of the seventies, NSP became a key party in the formation of coalition governments, first with the secular Republican People's Party (RPP) and then with the right-wing parties of "the nationalist front." In these coalition governments, Erbakan's National Salvation enjoyed a leverage and influence disproportionate to its electoral support and number of seats in parliament. This was mostly because it was the only right-

41 Milli Selamet Partisi, *1977 Seçimleri Afiş ve Sloganları* (Ankara: Milli Selamet Partisi Yayınları, 1977), 7.

wing party that could leave "the nationalist front" and establish an alternative coalition government with the leftist-populist RPP for the sake of a just order in the name of "the people."

Table 3. Symptoms of NOP and NSP's Populism

Populism	Model #1
Crisis	The crisis of the ISI model of economic development
Unmet Demand	Economic welfare
Common Symbols	Religion and tradition, moral values
The People	Small merchants and craftsmen, small and medium-sized enterprises in the periphery
The Others	Those who are affluent but immoral who collaborate with infidel capitalism at the center; "communists" on the left and "masons, cosmopolitans, and Zionists" on the right

Populism of the Welfare and Virtue Parties, 1983–2001

The journey of the National Salvation Party ended when the Turkish army gave a break to democracy on September 12, 1980. The generals closed down parliament and prohibited the activities of all political parties, unions, and associations in the country, thereby establishing their own military regime for the next three years. By the end of their regime, the military left a new constitution prohibiting the formation of parties with ties to the pre-1980 political parties. [42]From a Lacanian perspective, the military regime was the encounter of Turkish politics with "the real," intruding and disrupting its imaginary and symbolic harmony.[43] Society's traumatic experience with the army destroyed former identifications with small and big others, at least in the political sphere of life. This crisis dissipated existing voting patterns and dismantled party affiliations. As a result of the military intervention, people became politically abandoned, displaced, and dispossessed. This was a moment for a populist opportunity to re-align voters around a new leader and party by offering a new identity with a new discourse.

With the transition from the military regime to multiparty system, old parties emerged under new banners alongside newcomers such as PM Turgut Özal's Motherland Party

42 Birol Yeşilada, "Problems of Political Development in the Third Turkish Republic", *Polity* 21, no. 2 (1988): 355.

43 See Gregory Bistoen, *Trauma, Ethics and the Political beyond PTSD* (London: Palgrave Macmillan, 2016), 53-82.

(MP). Furthermore, the Welfare Party (WP) was established on July 19, 1983 to resume the program and ideology of the National Salvation Party, although the leader was under political prohibition. Hindered by the military regime and shadowed by the populist success of Özal, the WP maintained a lower profile throughout the 1980s. To return to power with a populist strategy, the WP had to wait for another set of economic and political crises that cracked the mirror Özal was holding. The four strands of Turkish politics Özal claimed to unite began to break up after a referendum on the political liberties of leaders banned from politics with the 1982 Constitution imposed by the military regime. Once liberated from their restrictions, the leaders of the previous decade returned, either by taking over the chair of successor parties or by establishing a new party. They targeted the imaginary unity constructed by Özal among different segments of society. In addition, Özal's support base was already disillusioned with him because of a downturn in the economy, rumors of corruption about his family, and administrative failings such as the rise of a Kurdish insurgency in the Southeast. The accumulated uneasiness of the constituency came to maturity when Özal was elected President of the Republic by the members of his party in parliament in 1989. Having to leave the leadership of his party as president, his party was dragged into a chaotic leadership battle that left his constituency disorganized and fragmented.

This gave other party leaders an opportunity to re-unify and capture those who left Özal's support base. Any leader, from the left or right, who could hold a mirror to these segments of society from an angle that would make them appear united, would succeed in re-establishing a new base and new people. This involved convincing them through a populist discourse that they were complete and fully mastered.

Necmettin Erbakan was among the leaders who returned to active politics after the 1987 referendum. In this new period, he aimed to enlarge his support base by appealing to the segments of society who felt abandoned by Özal, and disappointed with the left-wing Social Democratic Populist Party (SDP) and right-wing True-Path Party (TPP). Again, as a mOther in the mirror phase, he began telling the victims and dissidents of this new decade "who they are" and "who they should become" with reference to what they lack, namely their unmet demands. He thereby started another process of constructing his people from a wider perspective to include new groups of disaffected voters that did not exist in the 1970s. The first group, Erbakan wanted to appeal to, was lower-income religious conservatives who had unmet demands for better living standards, modernization, and urbanization in their neighborhoods, together with a socio-political environment where they could preserve their religious

and traditional values. The second group, who fell apart from Özal's support base and remained dissatisfied with center-right and center-left parties, was the religious conservatives, who felt socially ignored and unrepresented, although their financial situation improved in the decade of Özal. This newly emerging Muslim bourgeoisie demanded not only good governance of the economy, but also a fair administration granting them respect and recognition among the power and business elite in Turkey. The third group that stopped looking up to Özal as a unifying big Other was the religious Kurds. Despite Özal's promises to integrate Kurds into the system as equal citizens, an increase in PKK (Kurdistan Workers' Party) insurgency led to further suppression of the ethno-cultural rights of the Kurds in Turkey in the 1980s. As a result, religious Kurds began looking for alternative means of liberating their ethnic and religious identities without resorting to an armed struggle.

It was needed at this stage to give these groups a vision of their future reflection in a mirror when and if they are united and acting together. It is a future reflection in which all their distinct demands and desires, as yet unfulfilled, would be fully satisfied. Erbakan already had a "national view" for this purpose. In the late 1980s, he further developed his national view into a discourse of *adil düzen,* "the just order," as the ultimate stage of justice and fairness. Different from his discourse in the 1970s, he added universal human rights and membership in the European Union (EU) into the older version of his national view, which had only included a reference to common symbols of religion, tradition, and morality. He even saluted American-style secularism as long as it offers an alternative method to protect his people's religious freedoms. Erbakan was uniting and mobilizing his "people" toward an order in which they would reach a stage of "welfare" and "felicity" with a higher income, equal representation, ethnic and religious respect, and recognition—without injustice, prejudice and discrimination. Wanting to believe in the possibility of this order, the various segments of society began to gather around Erbakan.

However, his utopic *adil düzen* was impossible. Even some Islamists were skeptical about its attainability. Nevertheless, the discourse of *adil düzen* was successful as long as it united Erbakan's people, its real intent. However, to preserve unity, Erbakan needed a scapegoat for the failure of his project. For this, he needed to blame "the others" who prevented the coming of the prosperous and glorious days of the *adil düzen*. As another element of his populist strategy, Erbakan started a holy war, a *jihad*, by declaring himself a *mujaheed* fighting against those preventing his people from reaching the religiously colored, imaginary just order. In his jihad, he held "the Kemalist establishment at home" and "Zionism in the world" responsible for the

delay of his holy just order, which would liberate his Muslim compatriots from any social, political, and economic injustice. For him, Kemalism had betrayed the people with a preference for Western values over the natives' moral and spiritual values. Kemalist modernization hijacked the welfare of his people by turning their back on the religious and indigenous Ottoman past. One should break away from the Western mimicry of Kemalism to reach moral development, which would bring about social, economic, and political welfare. Thus, as long as we have the Kemalist elite and establishment in Turkey, his *adil düzen* will be deferred. Another obstacle to the coming of the *adil düzen* was "the Jew" and "freemason," who were imagined to be ruling the world behind the scenes. Erbakan imagined a "Zionist Jew" who prevented Muslims from fulfilling themselves and recruited Muslim fellows into freemasonry, promoted them to become the ruling elite of their country, and turned them into agents of his single world government. Until the collapse of the Soviet Union, Erbakan imagined communism as part of a Zionist conspiracy to rule the world. He considered this "Zionist Jew" the source of all evils. In Turkey, he presented this imagined "Jew" as the "other" thwarting his people, preventing the establishment of his just order.

Table 4. Welfare and Virtue Parties' Symptoms of Populism

Populism	Model #1
Crisis	A series of political, social, and economic crises
Unmet Demand	Economic welfare, good governance, inclusion among the power and business elite, and recognition of Kurdish ethnic identity
Common Symbols	A narrative of just order woven around religious, moral, and traditional values of the native Muslims
The People	A holy coalition of the lower-middle classes, Muslim bourgeoisie, and pious Kurds
The Others	The Kemalist at home, the Zionist in the world

To liberate his people from the domination of these evil powers, Mujaheed Erbakan suggested Turkey's withdrawal from NATO and promoted the Islamic dinar as the hard currency of Muslim countries against the dollar of the "imperialist, Zionist system." This would end the interest-based financial system and construction of a better working state apparatus by ending corruption.[44]He constructed his "people" by appealing to their religious and traditional values, and to their resentment against the establishment in Turkey. He presented himself as the only one who would save the

44 Jenny B. White, "Pragmatists or Ideologues? Turkey's Welfare Party in Power", *Current History* 96, (1997): 27.

people from the Western mimicry of the Kemalist elite and establishment, and from the secret governance of the world by the Zionist Jew.

This populist strategy as summarized in Table 4 paid off well, and the WP succeeded in garnering the votes of those discontented with the performance of mainstream parties. The Turco-Islamic identity manufactured by the coup in 1980 also contributed to this trend, and consequently, enlarged the support base of the WP. Its share of vote in the general elections increased from 7.2 percent in 1987 to 16.9 percent in 1991 by forming a pre-election coalition with the Nationalist Task Party and Reformist Democracy Party, widely known as "the holy alliance" of religious, conservative, and nationalist parties. His movement gained further momentum after the 1994 economic crisis, which brought Erbakan a victory in the municipal elections. Subsequently, the WP finished ahead of all others in the December 1995 parliamentary elections with 21.4 percent of the votes.

This electoral victory allowed the WP to form a coalition government with the right-wing True-Path Party, which was known as the Welfare-Path coalition. During their term in office, the Welfarists pursued a pragmatic attitude and back-pedaled from most of their pre-election promises. Nevertheless, the Welfare-Path coalition was "Islamist" enough to disturb the armed forces who regarded themselves the guardian of secular Republic. The National Security Council dominated by the generals convened on February 28, 1997, and declared "political Islam" a major threat to the national security of Turkey. Losing ground for direct involvement in the form of a coup, the army increased its visibility during the post-modern coup of February 28, 1997 without feeling the need to close down the parliament.[45]As a result of this limited intervention targeting only political Islam, Erbakan first resigned from his post in June 1997. Following that, the Chief Public Prosecutor of the High Court of Appeals filed a suit in the Constitutional Court requesting the dissolution of the WP.

Expecting the Constitutional Court to hand down a decision that would close down their party, a small group of Erbakan followers established the Virtue Party (VP) in December 1997 to reincarnate their party under a different brand. Upon receiving the decision of the Court in January 1998, 150 members of parliament, who were members of the governing party a few months ago, moved into the VP to reinvigorate the WP. The Court's decision also banned Erbakan from being the official leader of the

45 Soli Özel, "Turkey at the Polls: After the Tsunami", *Journal of Democracy* 14, no. 2 (2003): 87-88.

party for the next five years, dragging the party into a leadership crisis among party members and bringing two factions in the WP to the surface: the liberal reformists and conservative traditionalists.

The two groups differed in their choice of "the people" as their prospective constituency rather than in their ideology. The liberal reformists wanted to reach larger segments of Turkish society by appealing to the demands of ordinary men, whereas the conservative traditionalists advocated a continuation in their appeal to the victims of the system. Therefore, the reformists were less radical and even systemic in their populist discourse. However, the traditionalists insisted on an anti-systemic, religious-conservative discourse demonizing capitalism, the West, and Zionism. For their choice of leaders, the reformists were represented by Abdullah Gül, a promising politician with an academic background. He was endorsed by other reformists including Recep Tayyip Erdoğan, the successful mayor of Istanbul, who proved himself to ordinary men as an honest politician capable of good governance and unsullied by the corruption of the mainstream parties. On the other hand, the leadership of the traditionalists comprised Erbakan and his older and less charismatic compatriots. Known as the old school of the old men, they were respected by regular conservative supporters but less attractive to the majority of ordinary men in Turkey. The competition between the reformists and traditionalists ended with the election of the traditionalist Recai Kutan as the new chair of the party with 633 votes against 521 cast for the reformist Abdullah Gül at the party congress in May 1998.

It seems that Erbakan failed to read the change taking place among Turkish voters, particularly among his own support base. When his traditional support base was joining the middle classes, Erbakan insisted on a discourse appealing to the victims of the system. After January 24, 1980, the Turkish economy transformed into an export-oriented economy and abandoned import-substitution in the 1960s and 1970s. This new model of development combined with the post-Fordist production style unexpectedly increased the welfare of small and medium-sized producers in Anatolia. Specialized to produce industrial components, these small producers unexpectedly became Anatolian tigers well integrated into the world economy. They were no longer victims of globalization, although they remained religious and traditional. Rather than an anti-capitalist discourse, this newly emerging Muslim bourgeoisie was in favor of implementing neo-liberal economic policies. In addition, the victims of the system no longer considered Erbakan their savior. From victims' perspective, someone recently defeated by the system and victimized cannot fight for their cause. At that time, Erbakan was not in a position to convince disenfranchised Muslims that he would suc-

ceed in his jihad against the evil powers. Consequently, Erbakan and his traditionalists failed to switch the party's discourse and preferred to appeal only to the victims rather than the majority of ordinary citizens. This strategy only won 15.4 percent of the votes in the 1999 elections, a slightly more than 5 percent loss compared to the WP's support in the 1995 elections.

The next four years witnessed ups and downs both for Turkish politics and the religious-conservative movement now represented by the VP. From their first day in parliament, members of the VP were accused of acting against the secular nature of the regime. Erbakan and his traditionalists focused on the survival of their movement rather than following a reformist strategy to turn this victimization into an opportunity to mobilize people and enlarge their support base. In addition, the continuous involvement of the military in political affairs via the National Security Council further reduced their presence in daily politics. Eventually, this process reached a stage in which the Constitutional Court decided to dissolve the VP in June 2001. The Court thereby created an opportunity for the liberal reformists to appeal to the ordinary man on the street with a novel populist discourse. This took place when they established the Justice and Development Party (JDP) in August 2001. The traditionalists, however, insisted on their old style, emphasizing continuity with the past, and established the Felicity Party (FP) in July 2001. This party preserved its appeal to the victims and until now, have failed to reach the masses. Therefore, we focus on the populism of the JDP below.

The Emergence of JDP Populism, 2001–2002

Just prior to the establishment of the JDP, Turkish politics was experiencing a series of political and economic crises. As mentioned, crises play a significant role in the design of populist strategies by destroying existing identities in society and opening a space for the formation of new ones. In Lacanian terms, the mirror of the old system breaks with crises, giving new leaders an opportunity to raise their own mirror to the people and to offer them an un-fractured image and reflection via a populist discourse.

The events that occurred in the late 1990s and early 2000s had a similar impact to a crisis on voters. The first crack appeared when a massive earthquake hit the industrial northwestern region of Turkey in August 1999. The masses became enraged as the government failed to provide effective and immediate relief to the victims. Following the earthquake, the easy capture of Hezbollah leaders and members in the

early 2000s also made people question the link between the state and Hezbollah in the former's fight against PKK.[46]Eventually, people began losing faith in mainstream parties, especially so in the parties of the coalition government when in early 2001, Prime Minister Bülent Ecevit made public the argument over accusations of corruption between him and President Ahmet Necdet Sezer. This became one of the worst crises the Turkish economy experienced.[47]

In addition to this economic crisis, Turkey again went into a political crisis when Prime Minister Ecevit was hospitalized. His ailing health created a leadership crisis for his party and the whole country, as he refused to step down from the party chair and the premiership. Reports about his dire health situation were immediately reflected in the stock market and foreign currency exchanges. As a result, people lost their confidence in Ecevit's Democratic Left Party and in the right-wing Motherland and Nationalist Action parties in coalition with it.

As an increasing number of people felt alienated from the party they voted for, the political context ripened for the rise of a new party with a new leader who would offer a new identity for the frustrated masses. From a Laclauian perspective, conditions were ideal for a populist strategy. First, a deepening crisis generated unfulfilled demands for welfare, jobs, and prosperity. Although the previous World Bank economist Kemal Derviş reached an agreement with the IMF as the newly appointed Turkish Minister of Economy, a cure for the economy could only be attempted by a strong government with significant public support.[48]The coalition government was too fragile. People were expecting a new face who could re-unite them as leaders with a new discourse and new identity.

In this context, Recep Tayyip Erdoğan and his reformist group broke away from the VP's conservative wing. Different from Erbakan's populist strategies, Erdoğan adopted a catch-all approach appealing to all segments of society including those who had never voted for a religious conservative party.[49]He redefined "the people" by

46 Felat Bozaslan, "27 Yıldır Aydınlatılamayan Sır: Devlet-Hizbullah İlişkisi", *Deutsche Welle Türkçe*, June 4, 2019, https://www.dw.com/tr/27-y%C4%B1ld%C4%B1r-ayd%C4%B1nlat%C4%B1lamayan-s%C4%B1r-devlet-hizbullah-ili%C5%9Fkisi/a-49046862.

47 "Sınırlı Devalüasyon", *Cumhuriyet*, February 22, 2001, 1.

48 See Ziya Öniş, "Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective", *Middle Eastern Studies* 40, no. 4 (2004): 118.

49 See Ali Çarkoğlu, "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?", *Middle East Review of International*

bringing different groups together who were already disassociated from their parties. In fact, many religious associations and foundations, which previously supported Erbakan, realigned with Erdoğan's JDP.[50] The newly emerging bourgeoisie of Anatolia, who remained culturally religious and traditional while improving economically during Özal's tenure, also joined Erdoğan's support base. Even secular bourgeoisie recognized the rise of the JDP as an alternative that could re-establish economic stability in Turkey.

At this stage, a discourse was needed that would help these segments recognize their reflection in a mirror and imagine themselves as part of a whole. Erdoğan adopted a discourse with reference to common symbols not based on religious values, but good governance based on IMF prescriptions and EU norms. To this effect, Erdoğan stated that the new party is not a continuation of the old ones. As times had changed, he said, they have also changed and adapted to world conditions. [51]He was a supporter of the competitive market economy, economic prescriptions of the IMF, and promoted Turkey's membership process to the EU. Liberal segments of Turkish society also joined his "people" after the emphasis on the free-market economy and political liberalization aligned with EU standards.[52]

His track record in establishing good governance in the Istanbul municipality further supported this rhetoric. Most important, his party would be free from corruption as the official abbreviation of the party's title suggested: the AK (White/Clean) Party. As opposed to "the people" he wanted to unite, he referred to "the others of the people," which prevents them from having what they desire. He indicated that the corrupted elite and mainstream parties hindered Turkey's economic growth and political liberalization. As they mismanaged Turkey's politics and economy, the parties of "old Turkey" were solely responsible for the lack of what "people" desired and therefore for their suffering (unmet demands). To remedy this, he advocated change in the name of "the people" to satisfy what people demanded by rebuilding economic

Affairs 6, no. 4 (2002): 30-41.

50 William Hale, "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts", *Turkish Studies* 6, no. 2 (2005): 305-306.

51 Douglas Frantz, "Turkey, Well Along Road to Secularism, Fears Detour to Islamism", *The New York Times*, January 8, 2002, https://www.nytimes.com/2002/01/08/world/turkey-well-along-road-to-secularism-fears-detour-to-islamism.html.

52 Nora Onar, "Kemalists, Islamists, and Liberals: Shifting Patterns of Confrontation and Consensus, 2002–06", *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 273.

stability and good governance in Turkey.

Table 5. Symptoms of JDP's Populism, 2002

Populism	Model #2
Crisis	Clash between PM and President leading to an economic crisis
Unmet Demand	Good governance and economic stability
Common Symbols	IMF neoliberalism, EU pluralism, and Anatolian conservatism
The People	Victims of economic crisis from all segments of society
The Others	The "corrupted" mainstream parties of the left and right

As a result of this populist strategy summarized above in Table 5, Erdoğan created a flow from all other parties toward his newly established JDP. The 2002 elections yielded the highest electoral volatility ever in the history of multi-party politics in Turkey.[53] Slightly more than 50 percent of voters changed their party preference and voted for another party in 2002 in comparison to the 1999 parliamentary elections.[54]The JDP won 363 seats, garnering more than 34.3 percent of the votes. The FP, which insisted on appealing to the religious, traditional victims of the system, received only 2.5 percent of the votes. This was the beginning of a new era in Turkish politics, with the JDP in government introducing dramatic changes in the country's social, economic, and political structure.

Erdoğan vs. Old Turkey: Populism of JDP, 2002–2007

During its first term in office, the JDP government implemented several democratization reforms in line with the EU accession process and remained loyal to the previous IMF economic reform program. As such, the government kept its pre-electoral promise for political and economic liberalization. However, things became complicated when the government wanted to liberate the turban, the Islamic headscarf, in public places.[55]This revived the *kulturkampf* between religious conservatives and modernist

53 Sabri Sayarı, "Towards a New Turkish Party System?", *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 200.

54 Sayarı, "Towards a New".

55 Pinar Tank, "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity", *Turkish Studies* 6, no. 1 (2005): 12; Rabia Karakaya Polat, "The 2007 Parliamentary Elections in Turkey: Between Securitisation and Desecuritisation", *Parliamentary Affairs* 62, no. 1 (2009): 137-138.

secularists in society.[56] The government also wanted to revise the university entrance system to allow graduates of religious high schools to pursue careers in disciplines other than Islamic theology, a considerable change from the previous restrictions.[57] From the secularists' perspective, these were attempts to transform Turkey into an Islamic state.

The tension between the two groups peaked before the 2007 presidential elections. When the JDP government nominated Abdullah Gül for the presidency, the secularists opposed him because his wife wore the Islamic headscarf. To block his election, the main opposition RPP boycotted the electoral sessions in parliament. Failing to reach the quorum of 367 parliamentarians, the JDP majority in parliament could not elect the president. Furthermore, the Constitutional Court, Turkish Armed Forces, and Council of University Education postured over the issue, either opposing Abdullah Gül's election[58]or supporting the RPP's boycott hindering it.

This institutional gridlock was a crisis that led to a sense of impotence despite having the majority in parliament. From the government's perspective, the secularist establishment was preventing "the people" from ruling themselves, and their demands for representation were denied. Unmet demands because of a crisis usually set the stage for a populist campaign, and this incident was not an exception. As a response to the crisis, the JDP initially declared that their aim was to set the will of the nation free. To this end, they attempted to amend several articles of the constitution so that presidents would be elected by popular vote.[59]However, this motion was vetoed by the incumbent, President Ahmet Necdet Sezer. When all institutional methods to elect their own candidates were exhausted, the JDP leader Erdoğan turned this gridlock into a populist strategy, deciding to take his cause to "the bosom of the nation."[60] He called for both a referendum regarding amendments and a general election.

56 Ersin Kalaycıoğlu, "Kulturkampf and Voting Behaviour in Turkey: A Key to Turkist Party Politics?". In Elections and Public Opinion in Turkey, edited by Ali Çarkoğlu and Ersin Kalaycıoğlu, 133-56. London: Routledge, 2021.

57 Ayhan Kaya, "Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity", *South European Society and Politics* 20, no. 1, (2015): 56.

58 Ersin Kalaycıoğlu, "Politics of Conservatism in Turkey", *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 247.

59 Canan Balkır, "The July 2007 Elections in Turkey: A Test for Democracy", *Mediterranean Politics* 12, no. 3 (2007): 416.

60 Dinçşahin, "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development", 633.

During the electoral campaign, Erdoğan appealed to his people, who were frustrated with this crisis. Unlike the JDP's populist campaign in 2002, here, it was not intended to unite alienated and fragmented voters of mainstream parties to create a support base from scratch. Rather, the aim was to consolidate and enlarge an already existing support base with the arrival of new-comers discontent with the establishment. In the second wave of his populism as shown in Table 6, Erdoğan referred to the historical gap between the state and people as a common symbol of his discourse. He once said: "If the state does not embrace the people, if the state and the people turn their faces towards opposing directions, the outcome of this would only be injustice, persecution and suppression."[61] He thereby defined an antagonism between the state of "old Turkey" and the people of his imaginary "new Turkey." From Erdoğan's viewpoint, the institutions of the "old Turkey," including the Presidency, Constitutional Court, Armed Forces, Council of University Education, and main opposition RPP formed an alliance to prevent people from achieving power. By preventing the majority in parliament from electing the president, these institutions blocked the "will of the people," and thereby became the enemies of the people.

Table 6. Symptoms of JDP's Populism, 2002–2007

Populism	Model #2
Crisis	Crisis over the presidential elections
Unmet Demand	Representation
Common Symbols	The long existing gap between "the state" and "the people" in Turkey
The People	Ordinary people discontent with the establishment
The Others	The institutions of "old Turkey," the elite and the establishment

With this populist-discursive strategy, the JDP won an electoral victory in July 2007 with 46.6 percent of the vote and 341 seats in parliament. [62]Following the elections, the Nationalist Action Party, which was concerned with an expedient coalition between the JDP and Kurdish nationalists, facilitated the election of the president among

61 "Milletin Adamı Erdoğan Belgeseli", *Ülke TV*, episode 1, https://www.ulketv.co.tr/belgesel-arsiv/belgesel-milletin-adami-erdogan.

62 Alternatively, Ocaklı claimed that local party organization and elite incorporation were the key factors in how JDP attracted non-core supporters and continued its electoral success in 2007 general elections. See Feryaz Ocaklı, "Notable Networks: Elite Recruitment, Organizational Cohesiveness, and Islamist Electoral Success in Turkey", *Politics & Society* 43, no. 3 (2015): 385–413.

the ranks of the JDP.[63] While this crisis was over, it was not the last one that paved the way for populist electoral strategies yielding electoral victories for the JDP.

Demilitarization of Politics as Another Wave of Populism, 2007–2011

In the second term, the JDP captured the authoritarian state structure as consolidated by the military regime between 1980 and 1983. With the aid of the Gülenist Islamic group, the party turned the centralized institutions of the state against "the others" of the people including bureaucracy, the media, university, and opposition in general. Relying on the populist momentum created by the gridlock over the presidential elections in 2007, the JDP and its leadership continued to dwell on the traditional gap between the establishment and people. However, the crisis was now over, since the party could elect Abdullah Gül as the 11th president of the Republic in August 2007 when members of the Nationalist Action Party (NAP) agreed to participate in the voting sessions to vote for their own candidate, fulfilling the quorum requirement in the assembly.

The crises that helped the JDP consolidate and enlarge its support base in its second term in office emerged when media outlets close to government circles publicized a series of coup plots. The first round of arrests of oppositional figures and some army officers and generals took place following the electoral victory of the party in 2007.[64] In early 2010, the pro-government Gülenist newspaper *Taraf* published the Sledgehammer Operation plans allegedly prepared by the first army as a coup plot to overthrow the government.[65] Arrests of opposition members and officers ensued just a year before the next elections in 2011. The risk of a coup wanting to remove the legitimately elected government was a new crisis the JDP government fomented to consolidate its electoral support and convince victims of the previous junta administrations to join their party's ranks.

This crisis resurfaced the unmet demand for the civilianization of politics by elimi-

63 See Ali Çarkoğlu, "A New Electoral Victory for the 'Pro-Islamists' or the 'New Centre-Right'? The Justice and Development Party Phenomenon in the July 2007 Parliamentary Elections in Turkey", *South European Society & Politics* 12, no. 4 (2007): 501-519.

64 Ersel Aydınlı, "Ergenekon, New Pacts, and the Decline of the Turkish Inner State", *Turkish Studies* 12, no. 2 (2011): 232-234.

65 For a critical perspective see Dani Rodrik, "Ergenekon and Sledgehammer: Building or Undermining the Rule of Law", *Turkish Political Quarterly* 10, no.1 (2011): 99-109.

nating the role of the military in Turkey. The military interventions in 1960, 1971, 1980, and 1997 left large segments of society traumatized. After a return to democracy in 1983, politics in Turkey were still haunted by the over-sized presence of the military, which constitutionalized its interference in daily political affairs via the National Security Council.[66] The Turkish Armed Forces were also politically active during the process before the presidential elections in 2007, which led to institutional gridlock. This never-ending presence of the military in daily political affairs perpetuated the traumatic memory of the coups. Democratization and civilianization of politics thereby became an unmet demand, an object of desire that could unite and mobilize many people from different segments of society.

Toward a third election since the establishment of the JDP, Recep Tayyip Erdoğan again adopted a populist discourse as in Table 7, appealing to those frustrated by the role of the Turkish army in politics. In addition to his existing grassroots support, Erdoğan implemented a strategy to reconstruct the people in a way that included the victims of previous military interim regimes and dissidents of the military tutelage over democracy, both from the left and right. He also appealed to ethnic and religious minorities who suffered from the activities of the secularist yet Sunni, modernist yet nationalist semi-military establishment in Turkey. In this context, Erdoğan started his "openings" toward Kurds[67] and Alevis,[68] whose ethnic, religious, and cultural demands were long ignored even by the parties they traditionally voted for. Erdoğan also pursued a discourse to convince Kurds and Alevis to exit their party loyalties and join the ranks of his "people" in a fight against the other of the people, that is, the military tutelage, which has a long-recorded history of blocking the rule of the people.

66 Gareth Jenkins, "Continuity and Change: Prospects for Civil–Military Relations in Turkey", *International Affairs* 83, no. 2 (2007): 339-355.

67 Cengiz Çandar, "The Kurdish Question: The Reasons and Fortunes of the Opening", *Insight Turkey* 11, no. 4 (2009): 16.

68 Bayram Ali Soner and Şule Toktaş, "Alevis and Alevism in the Changing Context of Turkish Politics: The Justice and Development Party's Alevi Opening", *Turkish Studies* 12, no. 3 (2011): 419-434.

Table 7. Symptoms of JDP's Populism, 2007–2011

Populism	Model #2
Crisis	The alleged coup plots of Ergenekon and Sledgehammer
Unmet Demand	Civilianization of politics
Common Symbols	Reform and democracy
The People	Victims of previous military regimes in Turkey; ethnic and religious minorities; Kurds and Alevis, who also suffered from the operations of the deeper establishment
The Others	Deeper establishment under tutelage of the army

To remove this blockade, Erdoğan wanted to amend the Constitution to limit the military's role in politics. Short of a qualified majority in the parliament to make a constitutional amendment, Erdoğan took it to a popular referendum in 2010 on the anniversary of the military coup on September 12, which had instigated the latest military regime in Turkey.[69] With a desire to consolidate democracy in Turkey, the liberal left also supported the amendments with the expectation of larger-scale political liberalization, as summarized in their slogan "not enough… but yes!" [70]Hence, Erdoğan's discursive construction of the people confidently relied on a common symbol of democratization via the de-militarization of politics. Unsurprisingly, 58 percent of participants voted in favor of the amendments. The people were then united around the common symbol of democratization. As the people still felt the gap in their level of democracy, they demanded more and therefore, were now ready to be taken to another battle to obtain the reforms not yet in the constitutional amendments. With a wider prospect of reform and democratization, Erdoğan continued his populist campaign to end the military tutelage and brought a third victory to his party with 327 seats in parliament garnering around 50 percent of the votes in June 2011 general elections.

Natives and Nationals vs. Foreign Intruders, 2011–2015

The party's third term in office was full of ups and downs as it became less inclusive and Turkish society became more polarized. The tension between opposition groups and the government became a crisis when demonstrations commenced at Gezi Park

69 For an overview of the amendment package and campaign, see Ersin Kalaycıoğlu, "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010", *South European Society and Politics* 17, no. 1 (2012): 4-6.

70 Murat Borovalı, "Turkey's 'Liberal' Liberals", *Philosophy & Social Criticism* 43, no. 4-5 (2017): 407.

in Taksim Square in June 2013. Plans to build a shopping mall in place of the green space of the park and the subsequent excessive use of tear gas by police to quell the mostly peaceful demonstrators brought together one of the largest and most diverse groups of protesters in Turkey's history.[71] In response to the protestors' efforts to bring forward dissident voices to government, Erdoğan managed to consolidate his people by labeling the protestors as looters who acted on behalf of the interest rate lobbies targeting the Turkish economy.[72] As their demands sounded elitist from the perspective of the average citizen on the street, Erdoğan again kept his majority by appealing to them as the outcasts of the system. During the protests he said: "For them, we do not understand politics, arts, theatre, cinema, poetry, painting, aesthetics, and architecture. For them, we are an illiterate, ignorant, and lower-class negro crowd, who should be content with what is given to us. They never showed any respect or understanding of our lifestyles." [73]As his people were convinced the protesters were not similar to them, the government eventually evicted the protestors from Gezi Park with some public support, but cancelled its plan to build a shopping mall there. The competing populisms between the people of the opposition and those of the government ended with the dissolution of the opposition's people and consolidation of the government's people.

Soon after the Gezi Park protests, another crisis erupted between the governing party and its one-time ally, the Islamist Gülenist movement. A corruption investigation against the leading members of the cabinet and prime minister was instigated by Gülenist operatives in the police force and the judiciary in December 2013.[74] As recordings of wiretapped phone calls were leaked on social media to convince the public of the authenticity of the corruption, Prime Minister Erdoğan denied the allegations, claiming the recordings were montaged and dubbed by the Gülenists. From his perspective, this was a coup attempt designed by "foreign intruders" against his legitimately elected government, which sparked a wave of purges of police officers

71 Yeşim Arat, "Violence, Resistance, and Gezi Park", *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 808; also see Antimo L. Farro and Deniz Günce Demirhisar, "The Gezi Park Movement: A Turkish Experience of the Twenty-first-century Collective Movements", *International Review of Sociology* 24, no. 1 (2014): 176-189.

72 Türkay Salim Nefes, "The Impacts of the Turkish Government's Conspiratorial Framing of the Gezi Park Protests", *Social Movement Studies* 16, no. 5 (2017): 612.

73 Recep Tayyip Erdoğan quoted in the daily Cumhuriyet, "Gezi Parkı, İşgal Alanı Değildir," *Cumhuriyet e-Gazete*, June 11, 2013, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gezi-parki-isgal-alani-degildir-427122.

74 Hakkı Taş, "A History of Turkey's AKP-Gülen Conflict", *Mediterranean Politics* 23, no. 3 (2018): 400.

associated with the Gülenist movement. [75]

Hit hard first by the Gezi protests and then by the corruption accusations, the governing JDP needed a strategy, as the country was moving toward a series of elections including the municipal elections on March 30; presidential elections on August 10, 2014; and parliamentary elections on June 7 and November 1, 2015. The liberal left disapproved of the government's handling of the Gezi protestors, and loyal members of the Gülenist movement began to exit the party. [76] Upon the departure of these two strands of his party's support base, Erdoğan had to re-imagine and reconstruct his people by adopting a new discourse and policy to include social groups once among "the others of the people" in his previous discourse.

In the reconstruction of the people, he first appealed to previous victims of the Gülenist movement. The generals and members of the opposition, who were once accused of planning a coup against his government, were now presented as victims of the Gülenist movement.[77] Just as in the corruption case targeting him and his ministers, the evidence against them was also manufactured by operatives of the Gülen movement in the police and judiciary. By saying so, he likely expected that larger groups in society, who feel close to the victims of Gülen, would develop sympathy for him and his party. Therefore, Erdoğan switched his discourse toward the so-called *Ergenekon* group, wanting to cooperate with them in his fight against the new enemy of the people, the Gülenists. Thus, it was no coincidence that the leading figures of Ergenekon, the alleged coup plotters, were released from prison before the local elections in March 2014. [78]Second, Erdoğan related his struggle against the Gülenists to the Kurdish opening. On several occasions, he expressed how the Gülen movement wanted to obstruct the peace negotiations between PKK and the government, a process known in Turkey as the Kurdish opening.[79] He thereby wanted to enlarge the

75 Seda Demiralp, "The Breaking up of Turkey's Islamic Alliance: The AKP-Gulen Conflict and Implications for Middle East Studies", *MERIA Journal* 20, no. 1 (2016): 5.

76 See Ömer Taşpınar, "The End of the Turkish Model", *Survival* 56, no. 2, 49-64.

77 BBC, "Turkey 'Coup Plot': PM Erdogan Favours Retrial", *BBC News*, January 6, 2014, https://www.bbc.com/news/world-europe-25617637.

78 BBC, "Ergenekon Davasında Tahliyeler," *BBC News Türkçe*, March 10, 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140310_ergenekon_tahliye.

79 Indeed, the Gülenists had a more hard-line nationalist approach toward the Kurds. See Gönül Tol, "The Clash of Former Allies: The AKP versus the Gulen Movement", *Middle East Institute*, March 7, 2014, https://www.mei.edu/publications/clash-former-allies-akp-versus-gulen-movement.

frontier against the Gülenists by appealing to the Kurds. Third, Erdoğan appealed to the secular upper-middle classes, who believed that the internal conflict among the Islamists would eventually benefit them.[80] He thereby reunited and reimagined the people that would support him and his party despite the departure of the Gülenists and left-wing liberals.

This strategy paid off, at least in the municipal and presidential elections. Compared to the previous municipal elections, the JDP increased its support from 38.4 to 42.8 percent. Following this, Erdoğan was elected president of the Republic by garnering 51.8 percent of the votes in August 2014. The joint candidate of RPP and NAP ranked second with 38.4 percent of the votes. However, the surprise of the presidential elections was the emergence of Selahattin Demirtaş, the leader of the pro-Kurdish People's Democratic Party (PDP), with a national agenda appealing to non-Kurdish dissidents of the government in addition to its traditional Kurdish base, which granted his PDP a new record of 9.76 percent of the total votes.[81]

However, the rise of the pro-Kurdish PDP together with the ongoing peace negotiations between the PKK and government also led to an unexpected increase in the popularity of the ultra-nationalist NAP. Despite Erdoğan's efforts to keep his people united, they flowed toward the PDP and NAP. For the first time in its history, the parliamentary elections of 2015 did not yield what the JDP anticipated. [82] It won only 258 seats, losing its majority in parliament by garnering 40.8 percent of the votes. The RPP ranked second, with 24.9 percent of the votes and 132 seats. NAP and PDP won 80 seats each, with 16.3 and 13.1 percent of the votes, respectively.

The election results necessitated a coalition government, and the incumbent JDP was forced to negotiate with other parties to form a coalition. [83] After a period of failed attempts, President Erdoğan chose not to assign the main opposition party to establish

80 Taş, "A history," 401.

81 Cengiz Güneş, *"Turkey's Presidential Election Offers A Key Opportunity for the Kurdish Minority to Exert Pressure on the Turkish Government," LSE European Politics and Policy Blog* (EUROPP), August 9, 2014, http://eprints.lse.ac.uk/71846/. See also Ali Çarkoğlu, "Electoral Constellations Towards the August 2014 Presidential Elections in Turkey," *International Journal of Press/Politics* 19, no. 3 (2014): 295-317.

82 Turkish voters challenged the JDP government for the first time in 13 years by ending its parliamentary majority. See Özge Kemahlıoğlu, "Winds of Change? The June 2015 Parliamentary Election in Turkey", *South European Society and Politics* 20, no. 4 (2015): 445-464.

83 Ersin Kalaycıoğlu, "The Conundrum of Coalition Politics in Turkey," *Turkish Studies* 17, no. 1 (2016): 33.

the government, and called instead for an early election in November 2015. The JDP thus created a governmental gridlock by failing to reach an agreement with another party in parliament. In addition to this political crisis, a security crisis [84]emerged just before the snap elections in November. First, peace negotiations between the PKK and government came to a bottleneck in March. This ended the ceasefire in early July.[85] Then, two suicide bombings targeting pro-Kurdish activists and protesters took place first in Suruç on July 20 and then in Ankara on October 11, killing 133 people and wounding more than 600. Committed by ISIS according to Turkish authorities, the bombings spread fear and terror among the PDP's support base, whose leadership accused the government for the attacks and canceled all election rallies. [86] The situation worsened when the militant branch of the PKK started a new strategy[87] by engaging in an urban warfare with the state, particularly in Diyarbakır in September 2015.[88] Consequently, a security crisis suddenly emerged on top of the coalition crisis in politics as Turkey moved toward an early election.

Again, the conditions were ripe for the incumbent JDP to implement a populist strategy in the Laclauian sense as Table 8 shows. First, there was accumulated frustration among several segments of society as a result of a series of scandalous events including the mass anti-government demonstrations of Gezi Park, criminal investigations against some members of the cabinet and the prime minister, and the ISIS attacks on the Kurdish activists. This trend peaked and turned into a security crisis when peace talks between the Turkish government and PKK were halted and the ceasefire was broken just before the elections. This new crisis gave JDP leader Erdoğan the opportunity to appeal to the people with reference to their unmet demands for security and

84 Kalaycıoğlu, "The Conondrum," 34.

85 Although I emphasize domestic and electoral factors, the changing context in the Middle East also played a role in the failure of peace talks. See Cengiz Özkahraman, "Failure of Peace Talks between Turkey and the PKK: Victim of Traditional Turkish Policy or of Geopolitical Shifts in the Middle East?" , *Contemporary Review of the Middle East* 4, no. 1 (2017): 50-66.

86 BBC, "Ankara Explosions Leave Almost 100 Dead-Officials," *BBC News*, October 10, 2015, https://www.bbc.com/news/world-europe-34495161.

87 Bese Hozat "Yeni Süreç, Devrimci Halk Savaşı Sürecidir," *Özgür Gündem*, July 14, 2015, http://www.ozgurgundem.com/yazi/133642/yeni-surec-devrimci-halk-savasi-surecidir. See also Şener Aktürk, "Why did the PKK declare Revolutionary People's War in July 2015?", October 14, 2016, *Project on Middle East Political Science* (POMEPS), https://pomeps.org/why-did-the-pkk-declare-revolutionary-peoples-war-in-july-2015.

88 Faruk Balıkçı, "Sur'da Neler Yaşandı?", November 29, 2017, *Gazete Duvar*, https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/11/29/surda-neler-yasandi.

stability. In this new populist discourse of securitization, the main reference made was neither to the victims of the system nor ordinary men on the street. Different from previous populist strategies of the party, the people were defined as natives and nationals (*yerli ve milli*). Erdoğan wanted to re-unite his people as opposed to the attempts of foreign intruders to tear them into pieces. He began to refer to Gezi protesters, Gülenists, and PDP supporters as non-native, foreign intruders who wished to dismantle the integrity of the nation with the state. To remedy the attacks of these enemies of the people, he reconstructed the people with reference to the common symbols of religion and nationalism formulated as the four pillars of his *rabia*: "one nation, one flag, one homeland, one state." [89] He thereby established a new antagonism, this time between the nationals and non-nationals and excluded some segments of society to keep his people intact. The natives and nationals would remain loyal to his party and the state, whereas the others "in search of another state could go wherever they like," as Erdoğan explained via a visual message on Twitter. [90]

This revised populist strategy of the government paid off well again, and the JDP ranked first in the November 2015 elections by garnering 49.5 percent of the votes and 317 seats in parliament. This meant that the JDP increased its vote share by 8.6 percent and won an additional 59 seats in parliament compared to the June 2015 elections. RPP preserved its position as the main opposition with a marginal increase of 0.4 percent of votes and only an additional two seats in parliament. Evidently, the government's new populist rhetoric was over-emphasizing security and nativism, creating a flow from Turkish and Kurdish nationalism toward the JDP.[91] In comparison to the June elections, the Turkish nationalist NAP lost 40 seats with a 4.4 percent decrease in electoral support, whereas PDP lost 21 seats due to a 2.36 percent drop. In short, the new populist discourse of securitization and nativism was influential in convincing some Turkish nationalists and some moderate, conservative Kurds to shift their electoral preference and join the ranks of Erdoğan's people within a short period between June and November.

89 Sabah, "Sculpture on President Erdoğan's desk says: One Nation, One Flag, One Homeland, One State", *Daily Sabah*, November 10, 2015, https://www.dailysabah.com/politics/2015/11/10/sculpture-on-president-erdogans-desk-says-one-nation-one-flag-one-homeland-one-state.

90 Recep Tayyip Erdoğan, "Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet", March 11, 2019, https://twitter.com/rterdogan/status/1105007951109148672?s=21.

91 Sabri Sayarı, "Back to a Predominant Party System: the November 2015 Snap Election in Turkey", *South European Society and Politics* 21, no. 2 (2016): 275.

Table 8. Symptoms of JDP's Populism, 2011–2015

Populism	Model #3
Crisis	Mass anti-government demonstrations, corruption allegations, government gridlock and terrorist attacks in Suruç and Ankara
Unmet Demand	Security and stability
Common Symbols	Religious and nationalist symbols formulated as Rabia
The People	The natives and the nationals
The Others	The foreign intruders: Gezi protestors and the Gülenists, PKK insurgency

It's a Matter of State's Survival: JDP's Pro-Systemic Populism, 2016-2023

The most recent crisis in Turkey took place when some army officers mostly associated with the Gülen movement (FETÖ) attempted to overthrow the government by a coup on June 15, 2016. Upon the failure of the attempted coup, the government declared a state of emergency, allowing single-handed administration of the country with fewer checks and balances.[92] Emphasizing the preservation of the state, Erdoğan and his party resorted to a statist position[93] by abandoning their previous populist arguments. Through this discourse, Erdoğan and his team drafted "the presidential system," further strengthening the president and weakening the parliament, and confirming this new centrist and statist system by the people via a referendum in April 2017.[94] His new discourse relied on an antagonism between "the state" and "the enemies of the state". He successfully appealed to the deeply embedded ontological insecurity among the average citizens, which dates back to times of Balkan Wars (1912-13), World War One (1914-18) and War of Liberation (1919-22)[95]. With a discourse of defending the land and the state, Erdoğan once again managed to reunite the common man; and won the presidential elections in the first round, with 52.5 percent of the votes in June 2018. His party, however, lost the majority in the parliament with

92 Özlem Kaygusuz, "Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP", *South European Society and Politics* 23, no. 2 (2018): 296.

93 Joost Jongerden, "Conquering the State and Subordinating Society under AKP Rule: A Kurdish Perspective on the Development of a New Autocracy in Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21, no. 3 (2019): 264-265.

94 See Berk Esen and Şebnem Gümüşçü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", *South European Society and Politics 22*, no. 3 (2017): 303-326.

95 See Ryan John Matthews, "Sevres Syndrome: Constructing the Populist Us versus Them through Fear in Turkey" (PhD diss., Virginia Technology University, 2021).

295 seats and 42.5 percent of the votes. The party now had to rely on *a de facto* coalition with the ultranationalist NAP. As a result, subsequent to the elections, Erdoğan continued this newly emerged centrist and statist position in order to ensure the NAP support to his government.

This new discourse also awoke some resentment among the leading figures of his party. At some stage, many observers thought that the notion of "the people" he constructed through a struggle against the elite and establishment was being shattered. The economic hardship also contributed to the impression that the mirror Erdoğan had been holding to reflect a complete image of the people's self was cracking. Failure of the state institutions to respond rapidly to the most devastating earthquake in Turkey's recent history also contributed to the process. Of course, this might have been a potential crisis for the ruling party but an opportunity for opposition parties. However, an alternative leader who may reconstruct the people of the opposition by offering the recently unattached supporters of the JDP with an all-inclusive discourse was long missing. It was too late and too little when the opposition agreed on RPP Chairman Kılıçdaroğlu's candidacy. He became a controversial name, which divided the opposition rather than uniting them. As a result, he failed to reconstruct the people of the opposition by advocating their unmet demands for economic welfare and prosperity and democratization of the system.

Instead, Erdoğan managed to turn this incident into a crisis of the opposition. Accusing the opposition of collaborating with the political wing of the terrorist PKK, Erdoğan succeeded in dispersing the people of the opposition, and made them feel alienated and separated from each other. Through a statist-populist discourse[96], as shown in Table 9 below, Erdoğan once again appealed to "the people" who were concerned about the preservation of national unity with a discourse of national and religious symbols including the re-conversion of Hagia Sophia, newly found natural gas resources, and national defense industry. He invited "the true people" of Turkey to vote against the leadership of the opposition, who in his discourse collaborated with the political extension of PKK terrorism. This strategy worked yet again and Recep Tayyip Erdoğan won the presidential elections with 52.18 percent of the votes in the second round, in May 2023. This, however, brought a limited victory in the parliamentary elections as the party could only win 268 seats by garnering 35.6 percent of the votes. This emboldened the government's reliance on the NAP support, who won

96 See Brent J. Steele and Alexandra Homolar, "Ontological Insecurities and the Politics of Contemporary Populism", *Cambridge Review of International Affairs* 32, no: 3, (2019): 214-221.

50 seats in the parliament with around 10 percent of the votes.

Table 9. Symptoms of JDP's Statist Populism, 2016-2023

Populism	Model #3
Crisis	The stalemate of the opposition in bringing together a majority by getting support from the Green-Left at the cost of creating a nationalist reaction.
Unmet Demand	To become a whole, to preserve the idea of national unity.
Common Symbols	Symbols of national and religious pride including the re-conversion of Hagia Sophia, newly found natural gas resources, and national defense industry.
The People	Natives and nationalists.
The Others	The leadership of the opposition, who seek support from PKK and its political wing Green-Left.

Conclusion

Religious conservative parties in Turkey succeeded not only in establishing and enlarging a support base, but also in presenting their supporters as the totality of the people. Through a symptomatic-psychoanalytical reading of the discourse articulated by Islamist party leaders, this paper claimed that economic, political, or cultural crises played a significant role in the electoral success of Islamist parties, whose leaders managed to unite the victims and transform them into their people with reference to common symbols, deprivations, and enemies. Despite the continuity in this populist strategy, this paper also showed that Islamist parties followed different models of populism and varied in terms of the kind of crises and victims they appealed to. While Erbakan of the 1970s and 1980s pursued a populist strategy appealing to the periphery, who felt economically deprived in an era of economic transition and crisis (populism model #1), Erdoğan followed a populist rhetoric focusing on the political and economic unmet demands of the ordinary man during his campaigns between 2001 and 2011 (populism model #2). Shifting his populist discourse toward a more religious and nationalist one formulated as *Rabia*, Erdoğan began relying more on the natives and nationals (*yerli ve milli*), targeting the opposition as foreign intruders (*dış mihrak*) during and after the 2015 general elections (populism model #3).

Bibliography

Ahmad, Feroz. "The Political Power of the Turkish Bourgeoisie Has Been Increasing with Every Decade". *MERIP Reports*, no. 84 (1980): 19-22.

Ahmad, Feroz. *Turkey: The Quest for Identity*. London: One World, 2014.

Aktürk, Şener. "Why did the PKK declare Revolutionary People's War in July 2015?". *Project on Middle East Political Science (POMEPS)*, October 14, 2016. https://pomeps.org/why-did-the-pkk-declare-revolutionary-peoples-war-in-july-2015.

Altınordu, Ateş. "The Politicization of Religion: Political Catholicism and Political Islam in Comparative Perspective". *Politics & Society* 38, no. 4 (2010): 517–51.

Arat, Yeşim. "Violence, Resistance, and Gezi Park". *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 808.

Arditi, Benjamin. "Review Essay: Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau's On Populist Reason". *Constellations* 17, no. 3 (2010): 494.

Aydınlı, Ersel. "Ergenekon, New Pacts, and the Decline of the Turkish Inner State". *Turkish Studies* 12, no. 2 (2011): 232-234.

Aytaç, S. Erdem and Ezgi Elçi, "Populism in Turkey". In *Populism Around the World*, edited by Daniel Stockemer, 89-108. Cham: Springer, 2019.

Berlin, Isaiah. "To Define Populism". In *London School of Economics Conference on Populism: Verbatim Report,* 139. London: LSE Library HN17 C74, 20-21 May 1967. Also available in the Isaiah Berlin Virtual Library https://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/bibliography/bib111bLSE.pdf.

Balıkçı, Faruk. "Sur'da Neler Yaşandı?". *Gazete Duvar*, November 29, 2017. https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/11/29/surda-neler-yasandi.

Balkır, Canan. "The July 2007 Elections in Turkey: A Test for Democracy". *Mediterranean Politics* 12, no. 3 (2007): 416.

Baykan, Toygar Sinan. *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Per-*

sonalism, Organization. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

BBC. "Ankara Explosions Leave Almost 100 Dead-Officials". *BBC News*, October 10, 2015. https://www.bbc.com/news/world-europe-34495161.

BBC. "Ergenekon Davasında Tahliyeler". *BBC News Türkçe*, March 10, 2014. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140310_ergenekon_tahliye.

BBC. "Turkey 'Coup Plot': PM Erdogan Favours Retrial". *BBC News*, January 6, 2014. https://www.bbc.com/news/world-europe-25617637.

Bistoen, Gregory. *Trauma, Ethics and the Political beyond PTSD*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Borovalı, Murat. "Turkey's 'Liberal' Liberals". *Philosophy & Social Criticism* 43, no. 4-5 (2017): 407.

Bozaslan, Felat. "27 Yıldır Aydınlatılamayan Sır: Devlet-Hizbullah İlişkisi". *Deutsche Welle Türkçe*, June 4, 2019. https://www.dw.com/tr/27-y%C4%B1ld%C4%B1r-ayd%C4%B1nlat%C4%B1lamayan-s%C4%B1r-devlet-hizbullah-ili%C5%9Fkisi/a-49046862.

Canovan, Margaret. *Populism*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1981.

Cumhuriyet. "Sınırlı Devalüasyon". *Cumhuriyet*, February 22, 2001,1.

Çandar, Cengiz. "The Kurdish Question: The Reasons and Fortunes of the Opening". *Insight Turkey* 11, no. 4 (2009): 16.

Çarkoğlu, Ali. "A New Electoral Victory for the 'Pro-Islamists' or the 'New Centre-Right'? The Justice and Development Party Phenomenon in the July 2007 Parliamentary Elections in Turkey". *South European Society & Politics* 12, no. 4 (2007): 501-519.

Çarkoğlu, Ali. "Electoral Constellations Towards the August 2014 Presidential Elections in Turkey". *International Journal of Press/Politics* 19, no. 3 (2014): 295-317.

Çarkoğlu, Ali. "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?". *Middle*

East Review of International Affairs 6, no. 4 (2002): 30-41.

De Cleen, Benjamin. "Populism and Nationalism". In *The Oxford Handbook of Populism*, 342-362. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Demiralp, Seda. "The Breaking Up of Turkey's Islamic Alliance: The AKP-Gulen Conflict and Implications for Middle East Studies". *MERIA Journal* 20, no. 1 (2016): 5.

Dinçşahin, Şakir. "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010". *Government and Opposition* 47, no. 4 (2012).

DiTella, Torcuato S. "Populism and Reform in Latin America". In *Obstaclesto Change in Latin America,* edited by Claudio Veliz, 147. London: Oxford University Press, 1965.

Erdoğan, Recep Tayyip. "Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet". March 11, 2019. https://twitter.com/rterdogan/status/1105007951109148672?s=21.

Esen, Berk and Şebnem Gümüşçü. "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017". *South European Society and Politics 22*, no. 3 (2017): 303-326.

Farro, Antimo L. and Deniz Günce Demirhisar, "The Gezi Park Movement: A Turkish Experience of the Twenty-first-century Collective Movements". *International Review of Sociology* 24, no. 1 (2014): 176-189.

Frantz, Douglas. "Turkey, Well Along Road to Secularism, Fears Detour to Islamism". *The New York Times*, January 8, 2002. https://www.nytimes.com/2002/01/08/world/turkey-well-along-road-to-secularism-fears-detour-to-islamism.html.

Gallop, Jane. "Lacan's 'Mirror Stage': Where to Begin". *SubStance* 12, no.1 (1982), 121.

Genç, Rafet. "Batur'u Koltuğa Polis Oturttu". *Milliyet*, August 9, 1969, 1.

Geyikdağı, Mehmet Yaşar. *Political parties in Turkey: the Role of Islam*. New York: Praeger, 1984.

Güneş, Cengiz. "Turkey's Presidential Election Offers A Key Opportunity for the Kurdish Minority to Exert Pressure on the Turkish Government". *LSE European Politics and Policy Blog (EUROPP), August* 9, 2014. http://eprints.lse.ac.uk/71846/.

Hale, William. "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts". *Turkish Studies* 6, no. 2 (2005): 305-306.

Homer, Sean. *Jacques Lacan*. London: Routledge, 2004.

Hook, Derek. "Absolute Other: Lacan's 'Big Other' as Adjunct to Critical Social Psychological Analysis?". *Social and Personality Psychology Compass* 2, no.1 (2008): 54.

Hozat, Bese. "Yeni Süreç, Devrimci Halk Savaşı Sürecidir". *Özgür Gündem*, July 14, 2015. http://www.ozgur-gundem.com/yazi/133642/yeni-surec-devrimci-halk-savasi-surecidir.

Jenkins, Gareth. "Continuity and Change: Prospects for Civil–Military Relations in Turkey". *International Affairs* 83, no. 2 (2007): 339-355.

Jongerden, Joost. "Conquering The State and Subordinating Society under AKP Rule: A Kurdish Perspective on the Development of a New Autocracy in Turkey". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21, no. 3 (2019): 264-265.

Kalaycıoğlu, Ersin. "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010". *South European Society and Politics* 17, no. 1 (2012): 4-6.

Kalaycıoğlu, Ersin. "Politics of Conservatism in Turkey". *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 247.

Kalaycıoğlu, Ersin. "The Conundrum of Coalition Politics in Turkey". *Turkish Studies* 17, no. 1 (2016): 33.

Kaltwasser, Cristóbal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy. "Populism: An Overview of the Concept and the State of the Art." In *The Oxford Handbook of Populism*, edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart and Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy , 1-24. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Karakaya Polat, Rabia. "The 2007 Parliamentary Elections in Turkey: Between Securitisation and Desecuritisation". *Parliamentary Affairs* 62, no. 1 (2009): 137-138.

Kaya, Ayhan. "Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity". *South European Society and Politics* 20, no. 1, (2015): 56.

Kaygusuz, Özlem. "Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP". *South European Society and Politics* 23, no. 2 (2018): 296.

Laclau, Ernesto. *On Populist Reason*. London: Verso, 2007.

Laclau, Ernesto. "Populism: What's in a Name?". In *Populism and Mirror of Democracy,* edited by Francesco Panizza, 38. London: Verso, 2005.

Kemahlıoğlu, Özge. "Winds of Change? The June 2015 Parliamentary Election in Turkey". *South European Society and Politics* 20, no. 4 (2015): 445-464.

Mardin, Şerif. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?". *Daedalus* 102, no. 1 (1973): 170.

Matthews, Ryan John. "*Sevres Syndrome: Constructing the Populist Us versus Them through Fear in Turkey*" PhD diss., Virginia Technology University, 2021.

Mény, Y. and Y. Surel, "The Constitutive Ambiguity of Populism". In *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Y. Mény and Y. Surel, 1-21. London: Palgrave Macmillan, 2002.

Milli Selamet Partisi, *1977 Seçimleri Afiş ve Sloganları*. Ankara: Milli Selamet Partisi Yayınları, 1977.

Milliyet. "Erbakan Başkanlık Koltuğuna Oturdu". *Milliyet*, May 28, 1969, 2.

Milliyet. "Erbakan, Çok Büyük ve Mühim Netice Doğabilir". *Milliyet*, August 21, 1969, 1.

Milliyet. "Erbakan, Konya'dan Bağımsız Aday Oluyor". *Milliyet*, August 28, 1969, 1.

Milliyet. "Özel Sektör için Altın Devir Açılıyor". *Milliyet*, November 6, 1966, 3.

Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser. "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America". *Government and Opposition* 48, no. 2 (2013): 163.

Müller, Jan-Werner. *What is Populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

Necmettin Erbakan's Speech at Çankaya Coffehouse in Tekirdağ on Jul. 9, 1970 quoted in *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi,* no. 9 (1972): 5.

Nefes, Türkay Salim. "The Impacts of the Turkish Government's Conspiratorial Framing of the Gezi Park Protests". *Social Movement Studies* 16, no. 5 (2017): 612.

Ocaklı, Feryaz. "Notable Networks: Elite Recruitment, Organizational Cohesiveness, and Islamist Electoral Success in Turkey". *Politics & Society* 43, no. 3 (2015): 385–413.

Onar, Nora. "Kemalists, Islamists, and Liberals: Shifting Patterns of Confrontation and Consensus, 2002–06". *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 273.

Öniş, Ziya. "Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective". *Middle Eastern Studies* 40, no. 4 (2004): 118.

Özbudun, Ergun. "The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation". *Middle Eastern Studies* 17, no. 2 (1981): 231.

Özel, Soli. "Turkey at the Polls: After the Tsunami". *Journal of Democracy* 14, no. 2 (2003): 87-88.

Özkahraman, Cengiz. "Failure of Peace Talks between Turkey and the PKK: Victim of Traditional Turkish Policy or of Geopolitical Shifts in the Middle East?". *Contemporary Review of the Middle East* 4, no. 1 (2017): 50-66.

Recep Tayyip Erdoğan quoted in the daily Cumhuriyet, "Gezi Parkı, İşgal Alanı Değildir". *Cumhuriyet e-Gazete*, June 11, 2013. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gezi-parki-isgal-alani-degildir-427122.

Rodrik, Dani. "Ergenekon and Sledgehammer: Building or Undermining the Rule of Law". *Turkish Political Quarterly* 10, no.1 (2011): 99-109.

Park, Bill. "Populism and Islamism in Turkey". *Turkish Studies* 19, no.2 (2018): 169-175.

Sabah. "Sculpture on President Erdoğan's desk says: One Nation, One Flag, One Homeland, One State". *Daily Sabah*, November 10, 2015. https://www.dailysabah.com/politics/2015/11/10/sculpture-on-president-erdogans-desk-says-one-nation-one-flag-one-homeland-one-state.

Samuels, Robert. *Psychoanalyzing the Left and Right after Donald Trump: Conservatism, Liberalism, and Neoliberal Populisms*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Sayarı, Sabri. "Back to a Predominant Party System: the November 2015 Snap Election in Turkey". *South European Society and Politics* 21, no. 2 (2016): 275.

Sayarı, Sabri. "Towards a New Turkish Party System?". *Turkish Studies* 8, no. 2 (2007): 200.

Soner, Bayram Ali and Şule Toktaş. "Alevis and Alevism in the Changing Context of Turkish Politics: The Justice and Development Party's Alevi Opening". *Turkish Studies* 12, no. 3 (2011): 419-434.

Steele, Brent J. and Alexandra Homolar. "Ontological Insecurities and the Politics of Contemporary Populism". *Cambridge Review of International Affairs* 32, no: 3 (2019): 214-221.

Tank, Pınar. "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity". *Turkish Studies* 6, no. 1 (2005): 12.

Taş, Hakkı. "A history of Turkey's AKP-Gülen conflict". *Mediterranean Politics* 23, no. 3 (2018): 400.

Taşpınar, Ömer. "The End of the Turkish Model". *Survival* 56, no. 2, 49-64.

Ülke TV. "Milletin Adamı Erdoğan Belgeseli". *Ülke TV*, episode 1, https://www.ulketv.com.tr/belgesel-arsiv/belgesel-milletin-adami-erdogan.

White, Jenny B. "Pragmatists or Ideologues? Turkey's Welfare Party in Power". *Current History* 96, (1997): 27.

Tol, Gönül. "The Clash of Former Allies: The AKP versus the Gulen Movement". *Middle East Institute*, March 7, 2014. https://www.mei.edu/publications/clash-former-allies-akp-versus-gulen-movement.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 17, no. 2 (Dec. 9, 1969): 517-518.

Wiles, Peter. "A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism". In *Populism: Its Meanings and National Characteristics,* edited by Ghita Ionescu and Ernest Gellner*, 166.* London: Weidenfeld and Nicholson, 1969.

Worsley, Peter. *The Third World*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1967.

Yabancı, Bilge. "Fuzzy Borders between Populism and Sacralized Politics: Mission, Leader, Community and Performance in 'New' Turkey". *Politics, Religion & Ideology* 21, no.1 (2020): 92-112.

Yavuz, M. Hakan and Ahmet Erdi Öztürk, eds., *Islam, Populism and Regime Change in Turkey: Making and Re-making the AKP*. New York: Routledge, 2020.

Yeşilada, Birol. "Problems of Political Development in the Third Turkish Republic". *Polity* 21, no.2 (1988): 355.

Yücekök, Ahmet. *100 Soruda Din ve Siyaset.* Ankara: Gerçek Kitabevi, 1983.

EKLEKTİK

İNCELEME MAKALESİ

Dücane Cündioğlu'nun İslamcılık Kavrayışı ve Türkiye'deki Farklı İslamcılık Anlayış ve Pratiğine Eleştirisi Üzerine Bir Çalışma

Mustafa Kandırmaz[1]

Öz

Bu çalışmada, 1990'lı yılların ikinci yarısı ve 2000'li yıllar boyunca İslamcı hareketin Türkiye'deki önemli entelektüellerinden biri olan Dücane Cündioğlu'nun, kendi İslamcılık anlayışı-kavrayışı ve Türkiye'deki farklı İslamcılık kavrayış ve pratiklerinin eleştirel bir analizi yapılmıştır. Bu amaca yönelik Cündioğlu'nun İslamcılık üzerine kaleme aldığı yazıların içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada, kaynak olarak, Cündioğlu'nun kitaplarından ve özellikle 2011 yılına kadar, *Yeni Şafak* gazetesinde kaleme aldığı köşe yazılarından yararlanılmıştır. Cündioğlu yazılarında Türkiye'deki İslamcılığı, siyasetle olan ve/ya siyasi merkezli olan sosyalleşme-siyasallaşma ve ideolijileş(tir-il)me ilişkisini irdeleyerek, uluslararası konjonktürün ve Batı'dan devşirilmiş modernizm akımının farklı bir yansıması olarak yorumlamıştır. Cündioğlu'na göre Türkiye'de ibadeti Türkçeleştirme ve ulusal bir din anlayışı geliştirme çabaları Türkiye'nin iç ve dış politikalarıyla iç içe geçmiştir. Türkiye'nin İslami mirasını terk etme ve seküler bir Batılı kimliği benimseme yönündeki tarihsel alışkanlığının geçmiş ile bugün arasında kültürel bir bölünme yarattığını iddia etmiştir. Türkiye'deki çeviri hareketi de bu durumu derinleştirmiştir. Cündioğlu'na göre din ve devletin birbirinden ayrılması yerleşik gelenekler nedeniyle zordur. Çünkü Türkiye'de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmış görünmesine rağmen devlet kendi amaçları doğrultusunda din üzerinde etkili olmaktadır. Cündioğlu'na göre, Türkiye'de İslam'ın yorumlanış biçimi siyasi ve sosyal etkilere açıktır. Türkiye'de İslamcılar başlangıçta tüketimi bir kimlik oluşturma aracı olarak görürken daha sonra ekonomik ve politik güç elde etmek için iktidara ortak olma yoluna girmişlerdir. Cündioğlu, İslam'ın sosyalleşmesine ve siyasallaşmasına karşı çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Dücane Cündioğlu, İslamcılık Kavrayışı, Modernizm, Batı, İslam Devleti, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi.*

1 Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, mustafakandirmaz01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6931-7837

A Study on Dücane Cündioğlu's Rendition of Islamism and His Qritique of Diffrent Interpretations of The Islamist Ideology-Praxis in Türkiye

Abstract

In this study, Dücane Cündioğlu, one of the most important intellectuals of the Islamist movement in Türkiye during the second half of the 1990s and the 2000s, is critically analyzed with reference to his understanding and conception of Islamism and to different conceptions and practices of Islamism in Türkiye. For this purpose, a content analysis of Cündioğlu's writings on Islamism was conducted. In the study, Cündioğlu's books and especially his columns in *Yeni Şafak* newspaper until 2011 were utilized as sources. In his writings, Cündioğlu examines the relationship between Islamism in Türkiye, its socialization-politicalization and ideologization with politics and/or its political center and interprets it as different reflections of the international conjuncture and the modernism movement that has been taken over from the West. According to Cündioğlu, the efforts to Turkify worship and develop a national understanding of religion in Türkiye were intertwined with Türkiye's domestic and foreign policies. He argued that Türkiye's historical habit of abandoning its Islamic heritage and adopting a secular Western identity has created a cultural divide between the past and the present. The translation movement in Türkiye has also deepened this situation. According to Cündioğlu, the separation of religion and state is difficult due to established traditions because, despite the seeming separation of religion and state in Türkiye, the state has an influence on religion for its own purposes. According to Cündioğlu, the way Islam is interpreted in Türkiye is open to political and social factors. While Islamists in Türkiye initially saw consumption as a means of identity formation, they later became partners in power to gain economic and political power. He opposes the socialization and politicization of Islam.

Keywords: *Dücane Cündioğlu, Islamist State, Islamism in Türkiye, Modernism, West.*

Fakat zamanla öğrenecektim ki bizim, fikir ihtilafları tarihi çerçevesinde ilgilendiğimiz olayların çoğu, aslında siyasi ihtilaflar çerçevesinde imiş. Kezâ yine zamanla öğrenecektim ki bizim, ardında siyasi/iktisadî etkenler bulunduğunu varsaydığımız nice çatışma, tam da aksine farklı dünya görüşlerinin (ya da: "dünyayı farklı biçimlerde algılama tarzlarının") bir sonucuymuş... Bu nedenle bilgi ve siyaset arasındaki mesafenin çok sıkı ilmeklerle örülü olduğunu fark ettiğimden beri ilmi hükümlerin siyasi sonuçlarını da göz önünde bulundurmaya gayret ettim ve siyasi basireti olmayan fikir adamlarını hiç kâle almadım.[2]

Giriş

XIX. yüzyıl İslam dünyasında, özellikle Müslüman entelektüeller arasında, İslam'ı dünyanın yeni koşulları altında anlama, tanımlama ve dönüştürme çabaları popüler bir tartışma konusuydu. "Bir din olarak İslam bugün bizim için ne ifade ediyor?" şeklinde formüle edilen ve farklı bağlamlarda çeşitli açılımlarla zenginleştirilen sorular, İslamcılık olarak bilinen yeni bir düşünme biçiminin temel sorun alanlarına işaret ediyordu.[3]

İslamcılık, İslam'ın hem bireylerin hem de ulusların ahlâki, siyasi ve ekonomik davranışlarını yöneten kapsamlı bir yaşam kaynağı olduğunu göstermeyi amaçlar.[4] İslam, dinin siyasi, ekonomik ve kültürel hayattaki etkisi için, etkilerini hayatın belirli alanlarıyla sınırlayan diğer dinlerden farklı bir model önermektedir. Başka bir deyişle İslam, dinin hayatın her alanına nüfuz ettiği inancına sahiptir.[5] Tüm modern ideolojilerde olduğu gibi İslamcılık hareketinin de uzun vadeli hedeflerine ulaşabilmesi için toplumun önemli bir kesiminin desteğini kazanması ve ister sistem içinde kalıp yasal yöntemler kullansın isterse sistemin yasa dışı kabul ettiği yöntemleri kullansın mevcut sistemden memnun olmayanların hoşnutsuzluğunu giderebilecek alternatifler sunması gerekmektedir.[6] Bu ölçütler İslamcı hareketleri, ideolojik yaklaşımlarının

2 Dücane Cündioğlu, "Bilgi'nin Arkeolojisi ve/veya İlmi Siyaset", *Yeni Şafak,* 19 Aralık 1998.

3 Necdet Subaşı, "Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, haz. İ. Kara, A. Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013), 568-78.

4 Andrew Heywood*, Siyasî İdeolojiler*, çev. Levent Köker (İstanbul: BB101 Yay., 2016), 334.

5 Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Cep Kitapları, 1997), 8.

6 Thomas J. Butko, "Revelation or Revolution: A Gramscian Approach to the Rise of Political Islam", *British Journal of Middle Eastern Studies* 31, sy. 1, (2004): 45.

temelini oluşturan çağdaş ideolojilerinkine benzer siyasi stratejiler uygulamaya itmektedir.

İslamcılık kavramı, gelişen ve değişen şartların öncülüğünde dini yeniden yorumlayarak değişimin etkisine katkıda bulunan XIX. yüzyılda modern insanın zihnindeki soru işaretlerini XX. yüzyıla taşıyacak ve sonrasında bunlara cevap verecek bir etkiye dönüştürmek için bir gereklilik olarak görülmüştür. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Afgani (1838-1897), Abduh (1849-1905) ve Reşid Rıza (1865-1935) gibi aktivist ve entelektüeller İslam'ı bir kaynak olarak benimseyerek mevcut gerilemeye sistematik bir çözüm önermeye çalışmışlardır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra bu felsefenin İslamcılık ve temsilcileri üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

İslamcılığın kökenleri üzerine Türkçe yazında yapılan tartışmalar farklı açıklamalar sunsa da tartışmaya katılanlar İslamcılığın Meşrutiyet döneminde tanımlandığı ve yerleştiği konusunda hemfikirdir. Bir kavram ve siyasi sistem olarak İslamcılık Türk yazınında ilk kez Yusuf Akçura'nın 1904 tarihli *Üç Tarz-ı Siyaset* makalesinde yer almış ancak Akçura *İttihad-ı İslam* kavramına vurgu yapmıştır. Ziya Gökalp, 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde *Üç Cereyan* başlığıyla yayımlanan çalışmalarında *İslamlaşma* ve *İslamcılık* kavramlarını ideolojik araçlarla kullanmayı tercih etmiştir.[7] Bununla birlikte, II. Meşrutiyet dönemi İslamcılık açısından zengin bir yazın ve tartışma ortamına sahiptir. İslamcılık anlayışının Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e tevarüs eden söylemi, özetle, dinin "özüne" dönme ve Batı'dan maddi medeniyet ihraç etme bağlamında iki boyutta şekillenmiştir.[8]

İslamcılık, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca çeşitli olaylarda kendini göstermiş olsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinin özellikle siyasi alandaki etkinliğini azaltarak yeni rejimin önceki rejime karşı kendi sistemini sağlamlaştırmasının bir aracı olarak kullanılmıştır.[9] Bir din olarak İslam'a ilişkin duruşundan bağımsız olarak devletin iktidar aygıtları tarafından inşa edilen İslamcılık, tercih edildiği dönemlerde gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek laik Türkiye Cumhuriyeti uygulamalarında devletin elini güçlendirmeye yönelik yararcı bir tercih olarak görülebilir ve kullanımı

7 İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Dergâh Yay., 1997), 31-33.

8 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yay., 1998), 486.

9 Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, "The Political Uses of Islam in Turkey", *Middle East Report* 153, (1988): 13.

da bu amaçla sınırlı kalmıştır.[10] Türkiye'de İslam üzerinden yaşanan iktidar mücadelesinin öncelikle sembolik alan üzerinden yaşanan bir mücadele olarak tezahür ettiği ileri sürülmektedir. Bu çatışma alanının kişisel ve toplumsal özgürlükler ekseninde değil daha çok kimlik ve kişilik ekseninde olması, tarafların kimliklerini öteki üzerinden inşa etmelerine neden olmaktadır. Farklı kimlik ve kişiliklerin inşası ve bu semboller arasındaki çatışmanın beslediği gerilimli bir ortamda Türkiye'ye özgü bir siyasal İslam'dan söz etmek mümkündür.[11]

1960'lardan sonra Türkiye'de İslamcılık, özellikle Mısır ve Pakistan'daki İslamcı aydınlardan yapılan çevirilerin de etkisiyle entelektüel olarak gelişmiştir. 1980'den sonra İranlı entelektüellere yönelen İslamcılar daha radikal siyasi söylemler kullanma eğilimine girmiş ve İslamcı düşünce siyasi, ekonomik ve kültürel teoriler üreten bir siyasi hareket/akım niteliği kazanmıştır.[12] Mevdûdî ve Seyyid Kutup'un yanı sıra Abdulkadir Udeh, Fethi Yeken, Said Havva, Ali Şeriati gibi isimlerin tercüme edilen eserlerinde konu edilen cihad, biat, tağut, darü'l-İslam, darü'l-harb, belam gibi Türkiyeli Müslümanların daha önce klasik fıkıh metinlerinde karşılaştıkları kavramlar, yeni siyasi çağrışımlarla tanınmaya başlanmıştır. İslamcılık, dinî kavramların siyasi alanda kavranmasının bir sonucu olarak siyasi bir kimlik kazanabilmiştir.[13]

Sömürgecilik, Soğuk Savaş, tek kutuplu dünya, yeni dünya düzeni, modernleşme ve postmodernizm gibi bu süreçlerin her biri dinî hayatın işleyişinde bölünmelere ve kırılmalara zemin hazırlamıştır. Aynı tecrübeler, İslamcılık kavramının çeşitli evrelerde farklı düşünce ve eylem grafikleriyle ortaya çıkmasına, çeşitlenmesine ve zenginleşmesine yol açmıştır. Zaman zaman marjinalleşme suçlamalarına rağmen İslamcılık, İslam'ın siyasi yönünü korumaya yönelik çabaların her zaman başlıca odaklarından biri olmuştur.[14] Afgan Cihadı ve İran İslam Devrimi, 1970'ler ve 1980'ler boyunca Türkiye'de İslamcılığı canlı tutmuş olsa da Soğuk Savaş'ın galiplerinin toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılarına uymak zorunda kaldığı açıktır.[15] Öte yandan bu kü-

10 Subaşı, *Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık,* 568-78.

11 Nuray Mert, *Hep Muhalif Olmak* (İstanbul: İletişim Yay., 2001), 231-32.

12 Yusuf Tekin ve Birol Akgün, "İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde, haz., Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yay., 2014), 657.

13 Mahsum Aytepe, "Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (2016): 169-99.

14 Subaşı, *Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık,* 573.

15 İsmail Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*

resel dönüşümün etkisiyle 1990'larda Türkiye'de İslamcılığı aşırı siyasi söylemler üzerinden kuran Refah Partisi'nin iktidar pratikleri ve bu iktidar pratiklerine karşı gerçekleştirilen 28 Şubat müdahalesi hem İslamcı düşüncenin entelektüellerini hem bu düşünceden etkilenen siyasi ve toplumsal elitleri, inançlarını yeniden sorgulamaya itmiştir. Öte yandan bu sorgulama süreci 2002 genel seçimlerinde AK Parti'nin iktidar pratiklerini yeniden yoğunlaştırmış, İslamcı entelektüeller ve İslamcılığı analiz eden çevreler arasında İslamcılığa yönelik çok sayıda eleştiriye ve yeni tanımlamalara yol açmıştır.[16] Bu açıdan ele alındığında bir ideoloji olarak İslamcılık kavramı söz konusu olduğunda Yeni Osmanlılardan günümüze entelektüeller ön plana çıkmakta ve bu entelektüellerin İslamcılığa ilişkin fikirleri önem kazanmaktadır.

Söz konusu süreçlerin (sömürgecilik, Soğuk Savaş, tek kutuplu dünya, yeni dünya düzeni, modernleşme ve postmodernizm) İslamcılık üzerindeki etkileri ve İslamcı düşüncenin dönüşümü dikkate alındığında, Dücane Cündioğlu'nun İslamcılığa bakışı ve Türkiye'deki İslamcı pratiklerin analizi önem kazanmaktadır. Cündioğlu'nun İslamcılığa ilişkin görüşleri, farklı dönemlerde ortaya çıkan ve farklı düşünce ve eylem grafiklerine sahip olan İslamcılık hareketinin genel dinamiklerini yansıtmaktadır. Sömürgecilik, Soğuk Savaş ve diğer küresel dönüşüm süreçlerinin dini hayatta yarattığı bölünme ve kırılmaların İslamcılığın ortaya çıkışını etkilediği ve İslam'ın siyasi yönünü koruma çabalarının arkasındaki temel itici güç olduğu düşünüldüğünde, Cündioğlu'nun İslamcılık hakkındaki görüşleri bu geniş bağlamda anlam kazanmaktadır. Bu çalışmada; Cündioğlu'nun 1990'larda süren başörtüsü tartışmalarına, Türkiye'de ibadetin Türkçeleştirilmesine yönelik girişimlere, İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenlerine, 1960'lardan 1980'lere çeviri hareketlerine, İslami düşüncenin siyasetteki rolüne ve Türkiye'de din ile devlet arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri irdelenmiştir. Cündioğlu, geleneksel inançlar ve seküler ideolojiler arasındaki bölünme ve ülkede din ile devlet arasında süregelen mücadelenin altını çizmektedir. Türkiye'de ibadetin Türkçeleştirilmesine yönelik çabaların, ulusal bir ideoloji oluşturmaya yönelik daha büyük bir çabanın parçası olduğunu iddia etmektedir. Modernleşme ve postmodernizme İslami bakış açısının yanı sıra İslamcıların ekonomik ve siyasi alanlara katılımını da ele aldığı söylemleri de incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında ilgili yazara ait gazete köşe yazıları, kitaplar, televizyon söy-

ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri içinde, haz. İsmail Kara ve Asım Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013), 32-35.

16 Bünyamin Bezci ve Nebi Miş, "İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (2012): 1-17.

leşileri içerik analizi yolu ile çözümlenmiştir. Çalışmada Cündioğlu'nun kitapları ve özellikle *Yeni Şafak* gazetesinde kaleme aldığı köşe yazıları en fazla başvurulan dokümanlar olmuştur.

Cündioğlu'nun "İslamcılık" ve "dindarlık" kavramlarını aynı anlamda kullanmadığını belirtmek bu çalışmanın ilerleyen kısımlarının hangi kavramın odağında okunması gerektiğinin işaret edilmesi açısından önemli bir husustur. Cündioğlu, İslamcılığın siyasi bir terim olduğunu ancak dindarlığın öyle olmadığını iddia etmektedir. Kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerin aynı zamanda İslamcı olarak da tanımlanmaları gerekli bir koşul değildir ve tam tersi, kendilerini İslamcı olarak tanımlayan bireylerin dindar olmaları da gerekmemektedir. Cündioğlu'na göre, İslamcılık ve dindarlık arasında bir ayrım vardır; birincisi dünyevi kaygılarla ilişkilendirilirken, ikincisi daha kadim bir bakış açısını temsil etmektedir.[17]

Dücane Cündioğlu ve Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi

Seyyid Kutub, özellikle Kur'an tefsirinde bir yönüyle radikal ve uzlaşmaz gözükse de diğer taraftan İslam devletini temel alan görüşleri ile İslamcı düşünceye katkı sağlamıştır. Sadece Batılı değerleri değil, geleneksel İslami anlayışları da sert bir şekilde eleştirmiştir. Kutub ve kitapları 1980'lere kadar Türkiye'deki İslâmcı hareketlerin de en önemli başvuru kaynağı oluşturmuştur. Seyyid Kutub'un geliştirdiği fikirlerin etkisinde İslami camiada önemli bir entelektüel sınıf gelişmiştir.[18] Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren bu sınıfın en önemli temsilcilerinden biri de Dücane Cündioğlu'dur.

Dücane Cündioğlu 1962 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Lise yıllarında Ülkücü Hareket'in içerisinde yer almıştır. O yıllarda karıştığı siyasi içerikli toplu kavga sonucunda yargılanmış ve yaklaşık dört yıl çeşitli cezaevlerinde yatmıştır. İlk yazılarını cezaevindeyken Türk milliyetçiliği çizgisinde olan *Hergün* gazetesinde yayımlamıştır. Hapishane yaşamı içerinde İslami yayınlarla tanıştıktan sonra siyasal pozisyonunda ilk değişimler başlamıştır. Cündioğlu'na göre 1980 yılı kendi kuşağı için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, bu dönemin ilk aşaması ideolojik bir hesaplaşmaya zemin

17 "Sıradışı Bir Entelektüel: Dücane Cündioğlu Yeni Aktüel Röportajı İlk Metni, 23 Haziran 2011", erişim 5 Haziran, 2023, http://ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com/2011/06/23-haziran-2011-yeni-aktuel-roportaj.html; "Dindarlık ve İslamcılık Üzerine, 5 Haziran 2021", erişim 5 Haziran, 2023, https://www.sevgiplatformu.info/konu/dindarlik-ve-islamcilik.20234/.

18 Michelangelo Guida ve Ömer Çaha, "İslamcılık", *Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler içinde* der. *Ö. Çaha* ve B. Şahin, (Ankara: Orion Yay., 2013), 564-620.

hazırlamış ve ardından farklı bir ideolojik kutuplaşma ve kamplaşmanın oluşmasına yol açmıştır.[19] Seyyid Kutub ve Mevdudî'nin eserleri onun yeni kutuplaşmanın hangi ucunda yer alacağını belirlemiştir. Türk milliyetçisi yazarların eserlerinde Kutub'un reformist ve komünist olarak gösterilmesi nedeniyle 1980'de Maltepe Cezaevi'ndeyken Kutub'un eserlerine mesafeli bir duruş sergilemiş ancak 12 Eylül'den sonra bir vesileyle yakınlaşmıştır.[20]

> Kur'an mealini ilk okuduğumda, doğrusunu söylemek gerekirse bana pek anlamlı gelmemişti. Çünkü Kur'an'da sürekli "Allah'tan başka ilah yoktur" deniyor ve bu mânâyı ifade eden cümleler çokça tekrarlanıyordu. Ama Dört Terim'i ve Yoldaki İşaretler'i okuduğumda, Kur'an-ı Kerim'deki bu tekrarın hikmetini anladığımı söyleyebilirim. … Seyyid Kutub'un kitapları, bizim neslimiz için, özellikle anaforlu bir geçmişe sahip olmakla nitelenen neslimiz için bir çıkış yolu, kimliğini yeniden bulmak imkânı oluvermişti.[21]

Cündioğlu'na göre Kutub'un fikirlerine en şiddetli tepkiyi Türkiye'de cumhuriyet deneyimini yaşamış, devletin siyasi baskı ve engellemelerine maruz kalmış ancak siyasi cazibe merkezlerini kullanarak cemaatlerini ayakta tutabilmiş gruplar göstermiştir. Çünkü Cündioğlu'na göre, Kutub'un düşünce sistemi mevcut rejimle "siyasi oynaşmalara" izin vermiyordu ancak Türkiye'de cemaatler siyasi otoriteyle olan ilişkileri ve alışverişleri sayesinde varlıklarını sürdürebiliyorlardı.[22]

Cündioğlu, inanç ve düşünce sistemindeki bu değişikliğin ardından Kur'an'ı anlamak için Arapça, tarihi öğrenmek için Farsça ve Osmanlıca öğrenmiştir. 1984 yılında Millî Gazete'nin yazıişleri müdür yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 1986-1995 yılları arasında muhtelif yayınevlerinde redaktör olarak çalışmıştır. 1993 yılında Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili: Kur'an ve Meâli*'ni notlandırarak yayımlamıştır. 1995 yılında ilk kitaplarını -Kur'an çözümlemeleri bağlamında- yayımlamıştır. Bu zaman zarfında *Haksöz, Kalem, Kitap Dergisi, Yedi İklim, Yazı, İktibas, Yeryüzü, Yeni Yeryüzü* ve *Değişim* gibi İslamcı dergilerde makaleler kaleme almıştır. Başörtüsü sorunun yaşandığı ve tartışıldığı günlerde Cündioğlu, polemiğe girmekten kaçınarak ileride kendine özgü bir yöntemin şekilleneceği bir metotla cevap vermiştir. Soruna

19 Dücane Cündioğlu, "Yolluk", *Yeni Şafak,* 1 Ağustos 2004.

20 Dücane Cündioğlu, "Seyyid Kutub Hakkında Bir Muhâsabe!", *Yeni Yeryüzü Dergisi,* sy. 4, (1993): 20.

21 Cündioğlu, "Seyyid Kutub hakkında bir muhâsabe!", 20.

22 Cündioğlu, "Seyyid Kutub hakkında bir muhâsabe!", 21.

ilmî bir zaviyeden bilimsel nitelikte bir eser kaleme alarak tartışmalara katılmıştır.

Başörtüsü Risalesi adlı eserini İslamcıların kendi içlerinde yaptıkları başörtüsü tartışmalarına cevaben yazmıştır. Kur'an'ın yorumlarının avâmileştirilmesinin arkasında sosyal ve siyasi nedenler olduğunu öne sürerek kaleme aldığı bu eserinde, Hüseyin Hatemi'nin *İlahî Hikmet'de Kadın* (1995) eserindeki argümanlara reddiye niteliğinde örnekler ve açıklamalar sunmuştur. Yazara göre Kur'an yorumları; ulema ve aydınlar Kur'an'ı avamın beklentilerine göre yorumlamaya ve sosyal değişimlerin baskısı altında demagoji yapmaya başlamış ve koşut olarak avamda "bilenlerle bilmeyenlerin bir ve eşit" sayıldığı demokratik ortamlarda her kafadan ayrı bir ses çıkardığı için avâmileşmiştir."[23] Bu eserinde, asıl meselenin dini ya da siyasi İslam'ı savunan din adamları ve entelektüeller tarafından yapılan tehlikeli yorumlar olduğunu iddia etmektedir.

> … Daha önce de olduğu gibi kız kardeşlerimiz, yine iki yönden kuşatılmış durumdadır ve hem içeriden hem de dışarıdan saldırı oklarına hedef olmaya devam etmektedirler. Bu bağlamda, dışarıdan gelen saldırıların esasen pek ehemmiyeti yoktur. Çünkü zaten kendisiyle mücadele halinde olduğumuz bu zihniyetle karşı karşıya bulunuyor ve inançlarımız adına tüm bu zulümlere maruz kaldığımızı biliyoruz… lakin bu arada birilerinin, kalenin kapısını içeriden açmaya kalkışıp bazı öğrencilerin başörtülerini çıkarmaları için ikna ile uğraşmaları, hatta bazıları üzerinde de müessir olmaları, bu konuda direnen büyük çoğunluğun maneviyatını etkilemekte ve böylelikle birtakım tereddütlerin husulüne sebebiyet vermektedir.[24]

Başörtüsü üzerine makaleler kaleme alan Cündioğlu'na göre, 1990'larda başörtüsü meselesi etrafında yapılan tartışmaların kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde entelektüeller arasında yaşanan tartışmalara dayanmaktadır. Bu tartışmaların merkezinde, başörtüsünü çağdışı inançların bir temsili olarak algılama ve Kuran'da kadınların örtünmesini emreden ayetleri görmezden gelme eğilimi vardı.[25] Cündioğlu, başörtüsü meselesine ilişkin söylemde bulunan entelektüellerin, zamanlarının hâkim norm ve değerleriyle sınırlı bir çözüm arayışında oldukları için yaklaşımlarında yanlış yönlendirildiklerini öne sürmektedir.[26]

23 Dücane Cündioğlu, *Başörtüsü Risalesi* (İstanbul: Kitabevi Yay., 1998), 36-37.

24 Cündioğlu, *Başörtüsü Risalesi,* 8.

25 Cündioğlu, *Başörtüsü Risalesi,* 14.

26 Cündioğlu, *Başörtüsü Risalesi,* 16.

Cündioğlu, 1990'ların ikinci yarısında başörtülü kadınların sayısının artmasını Türkiye'nin bu gelişmeler karşısında aldığı siyasi pozisyonun bir sonucu olarak değerlendirdi. Cündioğlu, bu artışın Kur'an'ın uygulanması açısından iyi olmakla birlikte, potansiyel olumsuzlukları da göz önünde bulundurmanın önemli olduğunu ifade ediyordu.[27] Bu bağlamda, Cündioğlu, ister doğrudan ister dolaylı olsun, başörtüsü tartışmasının dini olmaktan çok siyasi bir tartışma olduğunu savunmaktadır.

Türkçe ezan, Türkçe namaz ve Türkçe Kur'an temaları üzerinden ibadetin Türkçeleştirilmesi aşamalarının siyasi nitelikte olduğu tezini destekleyen bilimsel çalışmalar sundu. 1990'ların ikinci yarısında, başörtüsü tartışmaları için başvurduğu bilimsel yöntemi Türkçe ibadet tartışmalarına da uyguladı. Örneğin Cündioğlu'na göre, 1998 Ramazan'ında gündeme gelen ibadetin Türkçeleştirilmesi tartışmaları siyasi niteliktedir ve uygulama amacıyla gündeme gelmemiştir. Bunun nedeni, geçmişteki çabaların, resmi ve itibar edilecek bir Kuran çevirisi olmadan bu hedefe ulaşmanın mümkün olmadığını göstermiş olmasıdır.[28] Cündioğlu'na göre mevcut çıkmaz, Türkiye'deki siyasi merkezin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel sistemde kurulan ittifaklara uygun olarak uyguladığı stratejilere dayanmaktadır. Cündioğlu, Türkiye'nin dış politika stratejisi önemli bir dönüşüm geçirmediği sürece bu çabaların başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir.[29] Cündioğlu, küresel düzendeki değişimler ile verili çerçevedeki toplumsal dönüşümler arasında bir ilişki kurmaktadır.

> Türban, ne yazık ki politik kültürün ürünüdür ve politik bir kavramdır. Bu başörtüsü meselesinin Türkiye'de ortaya çıkmasının nedeni Türkiye'nin kendi doğal siyasi koşullarının ürünü değildir. Tamamen yeşil kuşak projesi dolayısıyla bir Amerikan projesi olarak dindarlaşmaya gaz verilmiştir.[30]

Cündioğlu'na göre "ibadetlerin Türkçeleştirilmesi meselesinin en önemli nedenleri; Cumhuriyet'in kurulmasının esas itibarı ile millî bir devletin kurulması ve Cumhuriyet idarecilerinin, her şeyden evvel, kutsal kitabı millî dilde okunmayan, ibadetleri millî dilde yapılmayan bir dinin, milli vasfını taşıyamayacağına inanmaları ve pek

27 Dücane Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler* (İstanbul: Kitabevi Yay., 1998), 142; Dücane Cündioğlu, "İslam" ve "cılık", *Yeni Şafak,* 26 Nisan 2008.

28 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 79.

29 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 79.

30 Dücane Cündioğlu, "Şimdiki Zaman", *SkyTürk,* 25 Nisan 2010.

tabii ki bu konuda Batı tecrübesini dikkate almalarıydı."[31] Cündioğlu, 1930'larda Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi çabalarının, XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarında Batı dünyasında gözlemlenen dini metinlerin yerel dillere çevrilmesi hareketleriyle paralellik gösteren siyasi motivasyonlardan kaynaklandığını ileri sürmektedir.[32] Bununla birlikte, Cündioğlu'na göre, bu ve benzeri projeler geçmişte başarısızlığa uğramış olsa da siyasi merkez bu deneyimleri dış politika ve cumhuriyet değerleri açısından kendi eğilimlerini öne çıkarmak için kullanmayı ve hemen her devrim/devrimlerden sonra benzer konuları gündeme getirmeyi bir politika alışkanlığı olarak benimsemiştir.[33] Cündioğlu, camilerin modernizasyonu tartışmasının da ibadetlerin Türkçeleştirilmesi girişimiyle benzer nitelikler taşıdığını ileri sürmektedir. Ona göre camilerin modernizasyonu bağlamında önerilen değişikliklerin arka planında *Protestan* kiliseleri örneği vardır ve dini modernizasyon söylemleri *Protestanlaşmanın* özünü içermekte ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi, vaazların Türkçe verilmesi, namazların Türkçe kılınması ve camilerin *Protestan* kiliseleri gibi modernize edilmesi halinde dinin millîleşmesi mümkün olacak ve Batı standartlarına uygun modern bir Türk dini ortaya çıkacaktı. Bu bakımdan dinin anlaşılması, dini metinlerin halkın anlayabileceği bir dilde yazılması ve millî dilde ibadet edilmesinin dini yeni yorumlara açma ve geleneksel dinî kavramları ortadan kaldırma isteğinden kaynaklandığını iddia etmiştir.[34]

Cündioğlu, İmparatorluk bakış açısından ulus-devlet ideolojisine geçişi kolaylaştırmak için Cumhuriyet'in kurucu çerçevelerinin Osmanlı Devleti'nden kalan sınırlı bir coğrafyada geliştirilen ulus-devlet ideolojilerinin farklı olmasını gerektirdiğini ifade etmektedir. Ona göre, Anadolu'ya yerleşen ve mevcut durumu korumayı önceleyen siyasal karar alıcılar, bu yeni bağlamda gelişebilmek için zihinsel düzenlemeler yapmak zorundaydı. İslam'ın Türkleştirilmesi stratejileri de değişen siyasi ve askerî bağlam doğrultusunda millî dinin ve millî ideolojinin yeniden düzenlenmesi gibi benzer amaca hizmet etmekteydi.[35]

İslamcı hareketlerin ortak bir sorudan hareketle söylem geliştirdiği aşikârdır: *"İslam dünyası ya da başka bir ifade ile Müslüman toplumlar neden dünyanın geri kalanın-*

31 Dücane Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset* (İstanbul: Kapı Yay., 2017), 4.

32 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 91.

33 Dücane Cündioğlu, *Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2005), 34-35.

34 Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset,* 99-100.

35 Dücane Cündioğlu, "MTV, NPQ Tartışıyor", 7. Bölüm, *Kırılma Noktası,* 18 Haziran 2004.

dan özellikle Batı'dan geri kaldı?" Bu soru bağlamında, İslam dünyası filozofları XIX. yüzyıldan itibaren devletin ve ulusun geri kalmışlığının ve mevcut krizin nedenlerine ilişkin farklı açıklamalar sunmuşlardır. XIX. yüzyılın Osmanlı entelektüelleri arasında da imparatorluğun gerilemesini tersine çevirmek için İslami eğilimli öneriler vardı. Haldun Gülalp'e göre, bu dönemde özellikle Yeni Osmanlılar, Batı siyaset teorisinin İslam siyaset felsefesinden farklı olmadığını göstermeye çalışmışlardır.[36] Tarık Zafer Tunaya'ya göre Yeni Osmanlılar bir yandan Batılı değerleri taklit ederken, diğer yandan bu değerlere İslami bir cevap üretmeye çalışmışlardır. Tüm Osmanlı aydınlarında olduğu gibi Yeni Osmanlıların düşüncelerine de Batı hâkim olmuş, İslam ise bu fikirleri meşrulaştıran dili sağlamıştır.[37] Cündioğlu, Tanzimat dönemi ve sonrasında yaşanan askeri yenilgilerin, hâkim dünya anlayışının yeniden değerlendirilmesine ve bu kavrayıştaki olası eksikliklerin sorgulanmasına yol açtığını ileri sürmektedir: "Tanzimat'tan itibaren askeri yenilgiler acaba eşyayı, dünyayı kavrama biçimimizde bir bozukluk mu var, biz nerde hata yapıyoruz şeklinde bir düşünce bozukluğuna neden olmuştur."[38] Cündioğlu, XIX. yüzyılda Müslüman entelektüellerin Batı medeniyetinin üstünlüğünü İslam dünyasına atfederek psikolojik üstünlüğü yeniden tesis etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedir. Bunu başarmak için, İslam'ın geleneksel yorumunu değiştirmeye ve ona çağdaş bir ifade kazandırmaya istekliydiler. Cündioğlu, Müslüman zihniyetin özgünlüğünü yitirdiğini, bunun da varlığı ve bilgiyi yorumlamanın temel özünden sapmaya yol açtığını ileri sürmektedir. "Müslüman" teriminin özgün anlamı, Batılılaşma ve modernleşme çabaları nedeniyle değişime uğramıştır.[39] Bu bağlamda Cündioğlu, İslam dünyasının XIX. yüzyıldaki geri kalmışlığının nedenleri ve atılması gereken adımlar etrafındaki tartışmalarda kullanılan akıl yürütme süreçlerinin temelde hatalı olduğunu savunmaktadır. Bu olgunun nedeni, dönemin entelektüel elitleri arasında İslami bilimsel mirasın ve kendilerine aktarılan epistemolojik çerçevenin doğruluğuna ilişkin şüpheye kapılmalarıdır.[40]

> 19. yüzyıldaki İslam dünyasındaki entelijansiya şu muhasebeyi (hâlâ) yapamamıştır. Siyasi olarak mağlubuz. İslam dünyası olarak yıkılan yenilen bir İslam dünyası var.

36 Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri* (İstanbul: Metis Yay., 2003b), 29.

37 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004), 59.

38 Dücane Cündioğlu, "MTV, NPQ Tartışıyor", 4. Bölüm, *Doğu-Batı Meselesi,* 28 Mayıs 2004.

39 Dücane Cündioğlu, "Kâşâneler onların olsun, virâneler bize yeter!", *Yeni Şafak,* 30 Nisan 1999.

40 Cündioğlu, "Kâşâneler onların olsun, virâneler bize yeter!".

> Siyasi ve iktisadi bakımdan gerideyiz. Yani İslam ile bilim arasında alaka kalmamıştır. Çünkü geleneksel bilimi Müslümanlar içselleştirmişler ve sahiplenmişler ki mevcut doğa bilgisini, gök bilgisini sadece teolojik anlamda değil mistik anlamda da birleştirebilmiş ve barıştırabilmişlerdir. İdeolojik olarak ilk defa bilimsel üstünlüğümüzden şüpheye düştük. Bunun ilk göstergesi Tanzimat Fermanı'ndaki Müslüm gayrimüslim eşitliğidir. "Eğer mü'min iseniz üstün olan sizsiniz." Kur'an'ı Kerim'deki bu ayet Müslümanlar tarafından tarih boyunca otantik bir konum olarak algılanmıştır. İnanmak yenmenin birinci koşuludur. Madem inandık o halde biz yenilmeyiz. Ancak yeniliyoruz! Eski geleneksel paradigma bunu şu şekilde açıklıyor: "O zaman iyi inanamıyoruz". Bak bakalım ne kusurum var nerede hata yapıyorsun. Fakat bir süre sonra biz bir hata yapmıyoruz yani inançta/paradigma da bir hata olabilir mi? Bu ideolojik tereddüt/şüphe çok hızlı bir şekilde psikolojik bir şüphe durumuna dönüşmüştür. İşte meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınlarının bütün komplekslerinin temelinde bu şüphe vardır ve hâlâ büyük bir cehaletle besliyorlar bu kompleksi. Çünkü muhasebe yapma yetenekleri yok. Muhasebe yapmak için geçmişinizle hesaplaşabilmeniz lazım. Geçmişi tamamen hurafe görüyorsanız, nasıl hesaplaşacaksınız. Tümden reddedildi, kurtulduk!
>
> Bu seferde toplum olarak çok değerli bir özelliğimiz kaybolmuştur. Zannediyorum bundan daha değerli hiçbir şeyimiz yoktu, bir şeyin devamı olduğumuz duygusunu kaybettik. "Süreklilik" kaybolmuştur. Tarihsel miras reddine girişilmiştir. Bu İslam dünyası ve uygulamasındaki sarsıntı bilimsel olarak yani ideolojik olarak güçsüz olduğumuz bir döneme denk geldi. Din bilim karşısında ne yapacaktı. Bunun için geleneksel bilimleri bilmek İslam dünyasının entelektüel mirasına sahip çıkmak ve bu mirasın nerelerde zayıf kaldığını nerelerde güçlü olduğunu bilip ona göre bu sarsıntıyı göğüslemek gerekirdi.[41]

Cündioğlu, uygulanan politikalar sonucunda ulusun bir "tarihsizlik" içinde olduğunu öne sürmüş ve bu iddiasını entelektüel söylemi boyunca sürdürmüştür. Ulusun tarihinden koptuğunu iddia etmektedir. Bu sorunun çözümünde bireylerin kendi tarihsel geçmişleri hakkında eğitilmelerinin önemini sürekli olarak vurgulamıştır. Geçmişiyle bağlarını aniden koparan bir toplumun tam bir restorasyon gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca, bir ulusun tarihsel derinliğinin kendi geçmişinin incelenmesi yoluyla tespit edilebileceğini ifade etmiştir.[42]

41 Dücane Cündioğlu, "Şimdiki Zaman", *SkyTürk,* 31 Ocak 2010.

42 Dücane Cündioğlu, "Derin Millet kavramına ta'likât!", *Yeni Şafak*, 23 Şubat 1999.

Cündioğlu, dilsel düzenlemelerin varlığının Türkiye'deki Müslüman nüfusun tarih bilincinden yoksun olmasında etken bir unsur olduğunu öne sürmüştür. Bu tür koşulların halk ile kültürel mirasları arasında bir kopuşa yol açtığını ileri sürmüştür. Yukarıda bahsi geçen uygulamaların toplumun kültürel mirasından kopmasına yol açtığını iddia etmiştir. Gerçek İslami uygulamaların yeniden tesis edilmesinin, söz konusu uygulamaların yol açtığı dil yoksunluğunun sona erdirilmesini gerektirdiğini ileri sürmüştür.[43] Onun bakış açısına göre, bir topluluğu dilinden mahrum bırakma eylemi, özgün kimliğini çalma eylemiydi.[44] Cündioğlu, modern İslami düşünce hareketlerinin, resmi ideolojinin dili sadeleştirme taktiğini benimsedikleri için kendi entelektüel miraslarıyla bağlarını kopardıklarını savunuyordu.[45] Cündioğlu'na göre çöküşün başlıca nedeni İslam'ın yanlış yorumlanmasındaki süreklilikti. Tüm sorumluluğu Batı'ya yüklemenin ihtiyatsızlık olduğuna savunmaktaydı. Ona göre çöküşün nedenlerinden biri de İslam'ın çeşitliliğinden kaynaklanan uzlaşmaz farklılıklardı.[46]

> 20. yüzyıldan itibaren; öz güvenlerini yitirmiş, siyasi ve iktisadi bakımdan güçsüz, kendi kültürel mirasına sahip çıkmaktan bu mirasın ürünlerini anlayıp yorumlamaktan aciz bir kitlenin oluşturduğu bir İslam dünyası var… bu sonucun, 'modernleşme' ile alakasına gelince, ben modernliğin aşılamaz bir durum olduğunu düşünmüyorum. İslam dünyası, modernleşmediği ya da modernleştiği, modernleşmeye çalıştığı için bu sıkıntılı duruma düşmedi. Aksine 'kendisini' oluşturan unsurları muhafaza etmekte gevşek davrandı, 'kendi' olarak kalmayı denemediği, deneyemediği için dağıldı. Bugün ise büyük ölçüde artık hafıza silinmiş, kendi metafiziğinden kopmuş, neredeyse dönüş yollarını unutmuş bir İslam dünyası var. Din'e, dinî geleneklerimize fatura edilecek bir kabahati aramaya kalkışmak, ancak, hem 'kendimizi', hem de 'ötekisini' tanıyamamakla ilgili bir zaaftan ötürü olabilir.[47]

1960'ların ikinci yarısında, Türkçe çeviriler ağırlıklı olarak Mısır ve Pakistan kaynaklı edebi eserlerden oluşuyordu. Ayrıca, 1980'lerde İran'da devrim yanlısı edebiyatın çevrildiği önemli bir çeviri hareketi yaşandı. Söz konusu çeviriler, İran devriminin yarattığı ivme ile birlikte, İslamcı ideolojinin daha fazla çeşitlilik ve daha devrimci bir karakter sergilediği Türkiye'de yeni söylemlerin ve tutumsal ayrışmala-

43 Cündioğlu, "Derin Millet kavramına ta'likât!".

44 Cündioğlu, "Derin Millet kavramına ta'likât!".

45 Cündioğlu, *Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair,* 47.

46 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 75.

47 Cündioğlu *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 69-70.

rın temelini oluşturmuştur.[48] Bu çeviri hareketinin bir parçası olarak eserleri çevrilen İslamcı düşünürler devlet, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi temel konularda Soğuk Savaş dönemindeki İslamcı söyleme kıyasla çok daha ılımlı söylemler geliştirdiler. Eserleri 1990'lı yıllarda çevrilmeye başlanan teorisyenlerin çalışmaları, mevcut kültürel birikime ve İslam algısına meydan okuma çabalarına kaynaklık etmiş ve milliyetçi-muhafazakâr kimliğe yönelik çok ciddi, eleştirel bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmıştır.[49] Kolektif bilinçdışının ve toplumsal hafızanın kendine has özellikleri dikkate alınmaksızın çeviri hareketleri ile İslami argümanların bütünleştirilmesi, İslamcılığın geniş toplumsal kabulden uzaklaşmasına neden olmuştur.[50] İslamcılık tarafından üretilen söylemin, özellikle de çeviri hareketlerinden etkilendiğinde, içinde bulunduğu toplumun toplumsal gerçeklerinden uzaklaştığı ifade edilebilir.

Cündioğlu yazılarında, 1960'larda başlayan ve giderek ivme kazanan çeviri hareketlerinin Türkiye'deki İslamcı hareketi nasıl şekillendirdiğini sorgulamıştır. Kökenleri başka toplumlarda olan İslamcı tezlerin Türkiye'de tekrarlanamayacağını ve yerli bir düşünce geliştirmenin önemini vurgulamıştır. Cündioğlu'na göre, XIX. yüzyıl İslam dünyası "İslâm ilim geleneğinin sıhhatinden ve tabiatıyla zihinlerinde yaşattıkları varlık ve bilgi tasavvurundan şüphelenerek işe başlama" hatasına düşmüştür. 1960'larda başlayan ve 1980'lerde zirveye ulaşan çeviri hareketi bu sorunu daha da ağırlaştırmıştır. Ona göre bunun başlıca nedeni, millî din projesinin bir sonucu olarak İslamcı hareket içinde Batı dillerine olan ilginin artması ve Arapça, Farsça ve Osmanlıca bilenlerin sayısının azalmasıydı. Sonuç olarak, İslam dünyasının tüm sorunlarını tek başına tercüme bir eserle çözebileceklerine inanan yeni nesiller ortaya çıkmıştı. Çeviri eserler üzerinden şekillenen ve yinelenen bu fikirler, İslami oldukları için değil, modernleşmeyi kolaylaştırıcı bir etkiye sahip oldukları için dikkat çekmişti.[51] Cündioğlu'na göre çeviri hareketleri ve dolayısıyla kaynağı Türkiye'de olmayan eserler, dikkatleri yerel bir perspektiften uzaklaştırmayı amaçlayan siyasi-merkez-kontrollü etkinliklerdi. Ona göre, Türkiye'ye bu şekilde nüfuz eden çeviri hareketleri ve fikir kümeleri, uluslararası sistem aktörlerinden ve siyasi merkezden etkilendikle-

48 Yücel Bulut, "Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme, Faaliyetleri", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, ed., İ. Kara, A. Öz, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2013), 363.

49 Hamza Türkmen, "Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştiri", (İstanbul: Ekin Yay., 2008), 78.

50 Hatem Ete, "Modernleşme ve Muhafazakârlık Kıskacında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi", *Tezkire,* sy. 33, (2003): 45.

51 Dücane Cündioğlu, "Kâşâneler" Onların Olsun, "Virâneler" Bize Yeter!", *Yeni Şafak,* 30 Nisan 1999.

ri için siyasi merkez tarafından kolayca yönetilebilir özelliklere sahipti.[52]

> Kendimize sâdık kalmak, kendi ilmî mirasımızı anlayıp tanımak, hiç değilse bu mirasa saygı duymak zorundayız. Çünkü kalıcı olmak, sâdık olmakla mümkün! Kendimize sâdık olmadıkça, sâdık kalamadıkça, "kendisiyle kolaylıkla başa çıkılabilecek" bir durumda olmaktan kurtulamayız. Nitekim siyasî merkez"in Sosyalistlerle de İslâmcılarla da kolaylıkla başa çıkabilmesini mümkün kılan şey, onları "memlekette kökü olmamak" marazıyla ma'lûl kılabilmek beceresi değil midir?[53]

Mevdudî ve Kutub'un öğretilerinden doğan İslamcılık kavramı, İslam'ın sadece dini bir inanç sistemini değil, aynı zamanda siyasi bir çerçeveyi de kapsadığı fikrinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. İslam'ın kendi kendine yeterliliği önermesi altında geliştirilen bu yeni yaklaşım, İslam'ın hem sağ hem de sol ideolojilerden ayrılmasını kolaylaştırmış ve günümüz ideolojilerine karşı uygulanabilir bir alternatif olarak kendini kabul ettirmesini sağlamıştır.[54] Milliyetçilik ve İslamcılık, İslam'ın *uhuvvet* (kardeşlik) ve *ittihad* (birlik) gibi değerlerinin çelişmesi nedeniyle çatışıyor gibi görünse de İslamcılığın öncelikli hedefi, en başından itibaren farklı bir kimlik inşa etmeye çalışarak yeni bir millet ve buna bağlı değerler kümesi inşa etmekti.[55] İsmail Kara'ya göre, Türkiye'de tek partili yıllar bağımsız bir İslamcı düşünce ve harekete izin vermediği için bu hareket kendi düşünce dünyasını ve ifade biçimlerini muhafazakârlık ve milliyetçilik çatısı altında inşa etmiştir. Tanıl Bora, otoriter, devletçi ve muhafazakâr davranışlar sergileme eğiliminin İslamcılığın geniş tarihsel mirası bağlamında anlaşılabileceğini ileri sürmektedir. Devlete kutsallık atfeden "Türk geleneği" ve devleti yönetenlere itaati emreden, isyan ve itaatsizliği "fitne" olarak gören Ehl-i Sünnet din yorumu bu eklektik bakışın kültürel temellerini oluşturmaktadır. İslamcıların ve milliyetçilerin bu eklektik dünya görüşü sonuç olarak din-devlet-millet üzerine kurulmuştur.[56] Bununla birlikte, 1960'ların sonunda milliyetçi-muhafazakâr çizginin etkisi azalmaya başlamış ve İslamcılık ile sağ ideoloji arasında bir yarılma ve gerilim ortaya çıkmıştır. 1960'ların sonunda İslamcılığın özgünlüğü ve bağımsız

52 Dücane Cündioğlu, "Ben Seni Uzaklarda Ararken, Sen Kendi Evimde İdin!", *Yeni Şafak,* 16 Nisan 1999.

53 Cündioğlu, "Ben Seni Uzaklarda Ararken, Sen Kendi Evimde İdin!".

54 Kadir Canatan, "Etkileşimin Yörüngesinde Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri", *Bilgi ve Düşünce,* sy. 3, (2002): 31-38.

55 Michelangelo Guida ve Ömer Çaha, "İslamcılık", *Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler içinde* der. *Ö. Çaha* ve B. Şahin, (Ankara: Orion Yay., 2013), 573.

56 Bora, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*, 126.

bir siyasi kimlik geliştirme süreci başlamıştır.[57] 1960'larda komünizm karşıtlığından etkilenen İslamcı perspektif, 1970'lerde milliyetçiliğin yanı sıra sağcılığa karşı da eleştirel bir duruş geliştirmiştir.[58]

Cündioğlu'na göre İslam kapitalizme ya da sosyalizme bir alternatif değildi. Eğer bir alternatif olsaydı, bu dünya görüşlerinin değiştirilmesi gerekirdi.[59] Onun ifadesine göre, 1960'larda çeviri hareketinin başlaması, İslamcılığın siyasi yelpazedeki konumunda bir değişiklik yaratmıştır. Tercüme hareketi 1980'lerden sonra İslamcıların ideolojik perspektifinde kayda değer bir değişime yol açarak belirgin bir şekilde sol bir söylem benimsemelerine neden olmuştur: "Kısaca olan oldu ve 80'lerin devrimcilerinin yerini, 90'ların liberalleri alırken bu toprakların inançlı çocukları bir türlü kendileri olmayı beceremediler. Kendilerine güvenlerini kaybettiler çünkü."[60] Cündioğlu, tercüme hareketlerinin çoğunluğunun İslamcı grupları Ehl-i Sünnet çizgisinden uzaklaştırıp Selefi çizgiye yönelttiğini, bunun da İslamcıların toplumsal normlardan ve geleneksel/yerleşik devlet bağlarından soyutladığını ileri sürmektedir.[61] Onun iddiasına göre, günümüz İslamcıları ne muhafazakârlıkla aynı çizgide yer almakta ne de modern İslamcıların benimseyebileceği en uzak ideolojik perspektifi temsil ettiği için muhafazakârlığın hedeflerini benimsemektedir.[62]

1990'lardan önce İslamcı ideoloji yaygın olarak din ve devletin birbirinden ayrılamaz olduğu ve İslam'ın laikliği özünde reddeden kapsamlı bir din olduğu fikrini benimsemekteydi. 1990'larda, İslamcılar tarafından din düşmanlığı ve dinsizlik olarak algılanan laikliğin Türkiye'deki yorumuna ilişkin eleştiriler ortaya çıkarak Batı tarzı laiklikten önemli ölçüde farklı olduğu ve din ve vicdan özgürlüğüne izin vermediği vurgulanıyordu. Devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsız bir duruş sergilemesi gerektiği savunulmuştur. Bir ideoloji olarak laiklik eleştirilmiş ve bir tutum olarak laiklik, gelişmekte olan "laikçi" ideolojiye tercih edilmeye başlanmıştı. Cündioğlu'na göre ise dinin devletten ayrılması dinin devlet tarafından kendi hâline bırakılması anlamına gelmiyordu.

57 Ete, *Modernleşme ve Muhafazakârlık Kıskacında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi,* 56.

58 Bulut, *Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme Faaliyetleri,* 362.

59 Dücane Cündioğlu, "TÜSİAD Devletten, MÜSİAD Dinden Elini Çekmeli!", *Yeni Şafak,* 1 Ağustos 2009.

60 Dücane Cündioğlu, "Türkiye'de "yerli" bir İslâmî Düşünüş'ün imkânlarına dâir (I)", *Yeni Şafak,* 13 Nisan 1999.

61 Cündioğlu, "Kâşâneler" Onların Olsun, "Virâneler" Bize Yeter!".

62 Cündioğlu, *Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair,* 51-52.

> Cumhuriyet yönetimi bidayetinden itibaren, din'i kendi haline bırakmamış gerek Diyanet İşleri Reisliği kanalıyla gerekse kendi başına almış olduğu müstakil kararlar yoluyla din'i mümkün mertebe denetim altında tutmaya ve bu arada din'e devletin resmî ideolojisine uygun bir şekil vermeye çalışmıştır. [63]

Cündioğlu, din ve devletin ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu çünkü din ve devleti oluşturan kurum ve olguların insanlar tarafından tasarlanmış mekanizmalar değil, önceki nesillerden aktarılan canlı varlıklar olduğunu savunmaktadır. İslamcıları, din ve devlet/siyaset ayrımı olarak tanımladığı "sağcı" entelektüel laiklik kavramını benimsedikleri için eleştirmiştir:

> … Dini devletten, devleti dinden arındırma çabaları içerisinde İslâmcılığa önemli bir görev yüklenmesi ve bâhusûs, metropollerde tutunma savaşı veren taşralı aydınların bilhassa 1990'lardan itibaren bu görevi seve seve kabul etmeleriyle birlikte "din''den bağımsız" (zâtıyla kâim) bir devlet mefhumuyla "devlet''ten bağımsız" (zâtıyla kâim) bir din ve hepsinden önemlisi "hem devlet''ten, hem de dinden bağımsız" (zâtıyla kâim) bir millet mefhumu zihinlere kolayca yerleştirilmiş oldu.[64]

Cündioğlu, modernleşme sürecini bir sekülerleşme süreci olarak görmekteydi çünkü ona göre modernleşme/sekülerleşme süreci, insanların yaşam tarzını değiştiren temel bir programın uygulanmasından daha fazlasını içermekte ve bireyi kendisinden ve dış dünyadan koparmaktadır. Modernleşme projesini bir modernlik/dünyevilik dini olarak nitelendirmiş, ancak İslam'ın bu projeye karşı çıkan birçok değer içermesi nedeniyle özellikle İslam'a düşman olduğunu savunmuştur.[65]

> Bir modernleşme projesi olarak İslâmcılık, müslümanları dünyevîleştirmekte, evrensel diye sunulan egemen ilkelerin içselleştirilmesini kolaylaştırmakta, hepsinden de önemlisi, Kelâmullah'ın dünyayı dönüştürme gücünü, ne vahimdir ki yine Kelâmullah adına ürettiği lâf u güzafla zayıflatmak işlevini görmektedir.[66]

"Tarihin Sonu" tezine benzer şekilde, bazı teorisyenler Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takip eden dönüşümü "Siyasal İslam'ın Sonu" olarak nitelendirmeye çalışmıştır.

---

63 Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset,* 3-4.

64 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 60.

65 Dücane Cündioğlu, "Modernleşmek/ Dünyevileşmek/ Erkekleşmek", *Yeni Şafak,* 18 Mayıs 2001.

66 Dücane Cündioğlu, "Kadın Tartışmaları Bağlamında Entellektüel Terörizm (I)", *Yeni Şafak,* 11 Mayıs 2001.

Öte yandan, bir dizi düşünür de bu dönüşümü yeni kavramsallaştırmalar geliştirerek açıklamaya çalışmıştır. "Post-İslamcılık" terimini öneren Asaf Bayat, bu süreci bir değişiklikten ziyade bir dönüşüm olarak nitelendirmektedir. Asaf Bayat'a göre bu dönüşüm, siyasal İslam'ın sonu olarak değil, daha ziyade söylemde bir değişim olarak görülmelidir.[67] İslamcı söylemdeki bu dönüşüm Nilüfer Göle tarafından "İkinci Dalga İslamcılık" olarak adlandırılmış ve İslamcı hareket mensuplarının çağdaş kent mekânları, tüketim kalıpları ve piyasa koşullarıyla temasa geçtikleri ileri sürülmüştür.[68] Dönemin yaygın paradigması olan postmodernizmin bu yeni söylemler üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. 1960'lar ve 1970'ler boyunca ilerici ve Marksist ideolojiler Amerikan karşıtı ve emperyalizm karşıtı söylemlerde yeniden ortaya çıkarken İslamcılık da ideolojik duruşunu buna göre uyarladı. 1990'larda İslamcılar postmodernizmden etkilenmiş ve onu İslam'la ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Özellikle postmodernizmin kapitalizmin araçsal rasyonalizmine karşı çıkması, İslam ve postmodernizmin etkileşime girmesine zemin hazırlamıştır. İslamcı hareket, farklılığı, heterojenliği, paradoks ve çelişkiyi, yerel bilgi ve kimliği teşvik eden postmodernizm söylemiyle ilgilenmektedir. Çağdaş ideoloji açısından İslamcılık, Müslüman kimliğinin gerçekliğini ifşa etmek için modern deneyimi inşa eder. Postmodernizm ise Aydınlanma'nın rasyonalizmine meydan okuyarak kendisini modernizmin evrenselci iddialarına karşı bir girişim olarak konumlandırırken kimlik politikalarına dayanan ve çoğulculuğu, çeşitliliği ve farklılaşmayı vurgulayan modernizmin otoriter doğasını eleştirmektedir. Farklılıkların temsilinin arttığı ve teşvik edildiği bu dönem, modernizmin merkezî unsurları olan ulus-devlete, pozitivizmin genel geçerliliğine ve bir üretim tarzı olarak kapitalizme yönelik çeşitli eleştirilere yer açmış, ancak sağlam temelli bir alternatif sun(a)mamıştır.[69]

Dücane Cündioğlu'na göre, İslamcılık hareketinin postmodernist paradigmaya yönelik yeni söylemi, İslamcıların XIX. yüzyılda aynı paradigmadan etkilenen modernist paradigmaya karşı benimsedikleri savunmacı duruşla daha düşük düzeyde de olsa bazı benzerlikler taşımaktadır.[70] Postmodernizm ışığında, 28 Şubat olayları sırasında ve sonrasında Türkiye'de karşılaşılan zorluklara yanıt olarak İslamcılar tarafından önerilen çözümlerin yetersizliğine dair eleştirilerde bulundu. İslami düşüncenin mo-

67 Asaf Bayat, *İslam'ı Demokratikleştirmek, Toplumsal Hareketler ve Post İslamcı Dönüş*, çev., Ö. Gökmen, (İstanbul: İletişim Yay., 2015), 47.

68 Nilüfer Göle, *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (İstanbul: Metis Yay., 2000), 89-90.

69 Haldun Gülalp, "Modernizm, Postmodernizm ve İslamcılık", *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri* içinde (İstanbul: Metis Yay., 2003a), 133.

70 Dücane Cündioğlu, "İnsanlar Uykudadırlar, Öldüklerinde Uyanırlar", *Yeni Şafak,* 23 Temmuz 1999.

dernizm ve postmodernizmle zamanında ilişki kurmasının zorunluluğuna vurgu yaparak, bu hareket tarzının kaçınılmaz olduğunu belirtti. Bir önceki yüzyılın milliyetçi ideolojilerinden uzaklaşırken İslami düşüncenin geleneksel mirasını koruyan yeni bir örgütlenme sürecinin uygulanmasının gerekliliğinin altını çizdi. Bu, çağdaş sorunları kabul ederek ve ulusun gerçeklerini göz önünde bulundurarak yapılmalıydı.[71]

> Postmodern dünya sanal bir dünyadır. Bu dünyayla hesaplaşabilme gücünü bize ne verecek. Krizin kendisinden bunu çıkaramayız. Bütün kadim hikmet mektepleri bu gidişata "nereye gidiyorsunuz?" diyemiyorsa bu dinler ne işe yarar. Bu dinler devlet kurmak için gökten inmedi ki. İslam'ın aşırı politizasyonunun neye mal olduğunu görüyoruz, 150 yıldır. İslam sanki tekrar ele geçirmenin tekrar mülkü sahiplenmenin ideolojisi haline dönüştürüldü...[72]

Afgani, Abduh ve Reşid Rıza'nın teorileri Müslüman toplumlarda "İslam Devleti" kavramsallaştırmasını etkilemiştir. Mevdudî, Reşid Rıza'nın bir diriliş yöntemi olarak tasvir ettiği "İslam Devleti" kavramını geliştirmiştir. Bu kavramın zamanla İslamcılığın temel kavramı haline geldiğini söylemek de mümkündür.[73] Diriliş ve kurtuluş mücadelesinin "İslam Devleti" şeklinde kurgulanmasının Batı'da geliştirilen ulus-devlet modeline bir tepki olduğunu ve modern ulus-devlete karşı mücadelenin ancak alternatif bir İslam devletinin kurulmasıyla sağlanabileceğine inanıldığını söylemek de mümkündür.[74] Cündioğlu, çok uluslu bir siyasi sistemin, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini oluşturan dini düşünce ile ulus-devlet içinde bir arada var olmaya çalışan dini düşüncenin değerlendirilmesinin farklı ölçütler kullanılarak yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Onun iddiasına göre, radikal İslami grupların ulus-devlet paradigmasını reddettiği yönündeki yaygın kanıya rağmen, bu gruplar istemeden de olsa modern ulus-devletin yapısal özelliklerini benimsemektedir. Bunun nedeni, İslami yasa ve düzenlemelerin devletin mevcut koşullarına göre formüle edilmiş olmasıdır. Bu ifade, dinin siyasallaşmasının merkezi hükümetin dini kendine mal etmesini gerektirdiği fikrinin altını çizerken, aynı zamanda çağdaş ulus-devletler ile radikal İslamcı gruplar arasında beklenmedik bir örtüşmenin de altını çizmektedir. Bu özel bağlamda, radikal gruplar tarafından desteklenen devlet modelinin ulus-dev-

71 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 151-152.

72 Cündioğlu, "Şimdiki Zaman", *SkyTürk,* 31 Ocak 2010.

73 Emin Köktaş, "Modern Zamanlarda İslam ve Meşruiyet Sorunu", *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* sy. 12 (1995): 41-48.

74 Osman Tunç, "Modern Zamanlarda Siyasal İslam Olgusu", *Sözleşme,* sy. 1, (1997): 9-11.

letin temel ilkelerinden ne ölçüde ayrıldığını sorgulamak son derece önemliydi.[75]

1990'larda İslamcılar "İslam Devleti" kavramına ilişkin kaygılarını dile getirmeye başladılar. İslam alimleri ve düşünürleri, İslami devlet kavramının İslam'ın temel metinlerinde yer almadığına dair yoğun tartışmalar yürüttüler. Tartışmalar, İslam'ın bir devlet çerçevesi önermediği ve İslami kaynaklardaki devlete ilişkin hükümlerin tarihsel olduğu ve günümüz ihtiyaçlarının belirlenmesine dayandığı iddiası etrafında yoğunlaştı. Bu dönemde İslamcı akademisyenler çağdaş ulus-devlet analizlerini formüle etmiş ve bu analizin bir sonucu olarak İslam devleti arayışını çağdaş ulus-devletin İslami bir yorumunu tesis etmek için itici bir güç olarak gördüler. Bununla birlikte, modern ulus-devletin mutlak, dayatmacı ve kısıtlayıcı doğası nedeniyle çok-hukuklu ve çok-kültürlü yapıyı homojenleştirme eğilimine ilişkin eleştiriler ortaya çıkmıştır. Cündioğlu'na göre, İslamcı entelektüellerin ve sosyal aktörlerin yeni söylem ve arayışlarını, yani İslam'ın belirli bir devlet modeli içermediği görüşünü eleştirel bir şekilde sorgulamak zorunludur. Cündioğlu, İslamcı entelektüellerin ve toplumsal aktörlerin son dönemdeki söylem ve çabalarının, özellikle de İslam'ın devlet için belirgin bir modelden yoksun olduğu fikrinin eleştirel bir incelemeye tabi tutulmasının çok önemli olduğunu savunmaktadır. Cündioğlu'na göre İslam sadece dini ve ahlâki öğretileri değil, aynı zamanda ekonomik, hukuki ve sosyal hükümleri de kapsamaktadır. Cündioğlu, İslam'ın farklı bir devlet modeline sahip olduğunu ve bu modelin devlet yönetiminde etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini ileri sürmüştü.[76]

1970'lerde İslamcı olarak tanımlanan bireyler demokrasinin İslam ile bağdaşmadığı inancına sahipti. Ancak 1990'larda bakış açılarında bir değişim olmuş ve demokrasinin İslam'a uygunluğu konusunda daha olumlu bir görüş ifade etmeye başlamışlardır. 1990'lardan önce demokrasi kavramı İslamcı düşüncenin dışında tutulması gereken bir ilke ve yaklaşım olarak algılanıyordu. Bu dönemde İslam inancına mensup bireyler demokrasiyi bir tür çok tanrıcılık olarak görüyorlardı. 1990'lardan itibaren İslamcı hareketler ve söylemlerde demokratik ilkelerin kabulü ve benimsenmesi yönünde kayda değer bir değişim yaşanmıştır. İslam'ın siyasi rejim türleriyle karşılaştırılamayacağı ancak İslam ve demokrasinin diğer rejim türleriyle karşılaştırılması gerektiği yönünde tartışmalar yürütülüyordu. Egemenliğin ilahi bir varlığa ya da bir ulusa tahsis edilmesini çevreleyen söylemin farklı alanlarla ilgili olması, demokrasi ve İslam'ın uyumsuz olmadığı iddialarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Buna ek olarak, Batı toplumlarındaki mevcut demokrasi anlayışının yetersiz olduğu, İslam'ın

75 Cündioğlu, *Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair,* 42-44.

76 Dücane Cündioğlu, "Kim Kalenin Kapısını İçeriden Açar?", *Yeni Şafak,* 25 Şubat 2000.

demokrasi yorumunun ise daha bütüncül ve kapsayıcı olduğu vurgulanmıştır. Cündioğlu, demokrasi söylemindeki dönüşümlerin yanı sıra İslamcı düşüncenin İslam Devleti'ne destekten "İslam'da devlet yoktur" iddiasına evrilmesini de eleştirmişti.[77]

> "Müslümanların devlet talebi yoktur!" türünden ifadelerin, uzun yıllar bu kanaatlerin aksini savunmak sûretiyle ekmeklerini kazanan kimselerden sâdır olması, bu tür görüşleri öne sürenlerin sadece ilmî birikimlerinden değil, ahlâkî tutarlılıklarından da kuşkulanılmasına yol açıyor.
>
> İslâm mücerred bir akâid manzûmesi olmadığı gibi, salt ahlâkî bir öğreti de değil...
>
> Bir kabile dini ise hiç değil... Kutsal kitabı KUR'AN ortada... Her okuyanın kolaylıkla görebileceği üzere, Kur'an, itikadât'a, ibadât'a dâir hükümler ihtiva ettiği gibi, iktisad'a, hukuk'a, muamelât'a dâir hükümler de ihtiva etmektedir. Çünkü Kur'an'ın insanları kendisine davet ettiği Allah, sadece semavâtın değil, arzın da hâkimi, müdebbiri, meliki, samed'i, rabbi (âlemlerin rabbi) olduğunu söylüyor.
>
> Böyle bir Rabbe kulluk eden insanların yönetmek arzusundan -hiç değilse zihnen- vazgeçmeleri mümkün müdür?
>
> Elbette değildir! VE bu hakikatin en büyük şahidi tarihtir![78]

Cündioğlu, demokrasi tanımlarını Türkiye'nin siyasi merkeziyle ilişkilendirerek, İslam'da demokrasinin konumuyla ilgili tartışmalara alternatif bir açıklama getirmiştir. Ona göre, demokrasinin en basit tanımı olan halkın iradesinin dikkate alınması bile Türkiye'deki siyasi merkezin demokrasi kavramına yönelik anlayışları ve tutumlarına göz atıldığında bu merkez tarafından içselleştirilebilir bir durum olmadığı görülecekti.[79] Ayrıca Cündioğlu'na göre kapitalizm, modernleşme, ampirizm, pragmatizm ve demokrasi nedensel olarak ilişkilidir. Bir televizyon programında demokrasi rejimi/kavramı üzerine yaptığı analiz bu konuya yaklaşımını özetler niteliktedir:

> … Modernleşme projeleri ve uzantılarının temel nedeni "vahşi kapitalizm"dir. Modern düşünce sayan ve ölçen düşüncedir. İngiliz empirizminden sonra hesaplayı-

77 Dücane Cündioğlu, "Demokrasi: "şirk" mi, "tehvid" mi!", *Yeni Şafak,* 21 Kasım 1998.

78 Dücane Cündioğlu, "Kim Kalenin Kapısını İçeriden Açar?", *Yeni Şafak*, 25 Şubat 2000.

79 Cündioğlu*, Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 64.

> cı düşüncenin en önemli temsilcisi Amerikan pragmatizmidir. Bu eşyaya ve varlığa hesaplayarak yaklaşma zihniyetini üzerinden demokrasi sorunsalı daha sağlıklı çözümlenebilir. Hesaplama kemiyet düşünce ise keyfiyet üzerinden gerçekleşir ve demokrasilerde doğruluk/hakikat sayılan ve ölçülen bir şey olarak algılanmaktadır. Modern zihin tarafından keyfiyet (nitelik) bile ölçülüyor ve sayılıyor. İşte bu yüzden modern zihin ve dünya tasavvuru demokrasiye gereksinim duyuyor. Siyaset, siyaset yapanlar tarafından ölçülebilir hale getiriliyor ve demogoji onlar için önemli bir araç haline geliyor. Halkın kendilerine sosyal ya da siyasi kanaatleri sorulduğunda bu kannatleri etkileyebilecek sofistleri yani hatipleri üretiyor. Dolayısıyla demokrasiler bilgiyi, hikmeti ve düşünceyi değil hitabeti ön çıkarıyor. … demokrasi deriniliği yok etmiş yataylı/yüzeyselliği empoze etmiştir. Modernizm bizi herkes haline getiriyor. Demokrasi denilen şey de bir herkesleşme yani sürüleşmedir. …. Bunda bir mahsur yok ama ferdi öldürüyor. Bireyi yok ediyor. Asıl tartışılması gereken şey bireyin sesinin bu "herkesleşme gürültüsü" içinde yok edilmek istenmesidir.[80]

Cündioğlu'nun analizlerine göre Batı dünyası önemli zorluklarla karşı karşıyaydı. Onun bakış açısına göre Batı dünyası, önceki uygulamalarına benzer şekilde, gelişmekte olan uluslara aktarılabilecek evrensel bir "hakikatten" yoksundu. Ortaya koyduğu argüman, medeniyetlerin hayatta kalmasının yalnızca ekonomik ve askeri gücün kullanılmasıyla sürdürülemeyeceğiydi. Çünkü uygarlıkların devamlılığı, kendilerine özgü dünya görüşlerine ve daha da önemlisi, bu dünya görüşüne ne derece inandıklarına bağlıydı.[81]

Türkiye'nin sermaye tekelinin dindar Anadolu toplumuna geçmesi, önemli ekonomik ve sosyal değişimlerin önünü açmıştır. İslamcılar, sermayenin ve siyasetin zenginlik kaynağı olarak ortaya çıkmasını onaylamadıkları için hükümete muhalefet etmek yerine yeni elde edilen ekonomik ve siyasi gücü koruma niyetiyle katıldılar.[82] Cündioğlu, 1990'larda Müslümanların kamusal alanın "gerçek sahipleri" tarafından dayatılan sınırlamalarla karşılaştıkları ve aynı zamanda kamusal alan üzerindeki kendi sınırlamalarını kaldırdıkları önemli bir dönüşüm yaşandığını ileri sürmektedir. Onun analizine göre, İslamcıların belediye başkanlığı ve iktidar ortaklıklarına dâhil olması, mikro düzeyde merkez-çevre gerilimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslen

80 Dücane Cündioğlu, "Değişim ve Geçmiş Üzerine", NPQ Tartışıyor Programı 11. Bölüm, *MTV,* 16 Temmuz 2004.

81 Cündioğlu, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler,* 19-20; Dücane Cündioğlu, "Bu Devr-İ Felekte Kesilmez (mi) Ümit?", *Yeni Şafak,* 21 Haziran 1999.

82 Ahmet Harputlu, "Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümleri ve Yeni Politik Durum", *Bilgi ve Düşünce,* sy. 4 (2003): 15-18.

çevreye ait olan ve daha sonra merkeze göç eden İslamcılar, tüketimi kentsel kimliklerini oluşturmak ve merkeze bağlılıklarını göstermek için bir kimlik ifade aracı olarak algılamışlardır.[83]

> … Gerek siyasi manada gerekse medyada İslami kesim üzerinde baskılar artıkça ekonomik gelir seviyesi yükselen kesimlerin hâkim kamuya eklemlenme hızı da arttı. Bir manada biz sizin zannettiğiniz öteki Müslümanlar'dan değiliz söylemi içselleştirildi. Böylece Müslümanlar "öteki" olmaktan camia içinde "başka ötekiler" oluşturarak kurtulmaya çalıştı. 28 Şubat süreci Müslümanlar'ın perspektifini dumura uğrattı. Yoğun olarak bir görme-görünme baş gösterdi. Bu bakımdan 90'lı yıllar İsraf haram ilkesinin Müslümanlar indinde bertaraf edildiği yıllardır.[84]

Cündioğlu, 2000'li yılların ikinci yarısında *Yeni Şafak* gazetesinde "adalet" kavramını temel alan yazılarıyla, iktidar pratiklerini çoktan oturtmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politikalarını ve İslamcı kesimin yeni yaşam tarzlarını eleştirmeye başlamıştır. Yazar, Osmanlı'nın "adalet" yorumundan yararlanıyor ve bunun anlamını Batı'nın demokrasi anlayışıyla karşılaştırarak açıklıyordu. Kastettiği adalet anlayışı, geleneksel eşitlik ve eşitsizlik ilkelerinden ziyade liyakat kavramı üzerine kuruludur. Ona göre demokrasilerin en büyük çelişkisi yönetecek olan idari kadroyu "parmak hesabı" ile seçmesidir ve bu felsefi bir sorunsaldır ve nitelik ve nicelik arasında oldukça derin bir çelişki söz konusudur.[85] "Adalet" kavramına İslamcı bakış açısının, ekonomik söylemler ve politikalarla şekillenen "sosyal adalet" kavramına öncelik verdiğini ileri sürmektedir.

> … Siyasî hareketler açısından kavramların hakikati değil, kullanım değeri önemlidir, ki bu terimlerin kullanışlı olduğunda kimsenin kuşkusu yoktu. Samimiydiler. En az Türk sosyalistleri kadar.
>
> Hâlâ da öyle olduklarına inanıyorum. Eğer samimiyetin tek başına bir değeri varsa! … ''Adalet'' kavramını heyecanla toplumsallaştıranlar, kavramın otantik bağlamını nasıl da dejenere ettiklerinin hiç farkında olmadılar. Tanrı'nın adil olmasından anladıkları, en çok "titiz bir yargıç" imgesine denkti. Kıl kadar haksızlık yapmayacak olan âdil bir yargıç!

83 Dücane Cündioğlu, "İslamcı Gençlik", *Yeni Şafak,* 25 Mayıs 2001.

84 Cündioğlu, "İslamcı Gençlik", 25 Mayıs 2001.

85 Cündioğlu, "NPQ Tartışıyor", *MTV,* 28 Mayıs 2004.

> Adalet'i konuşmaya devam edeceğiz. …
>
> Çünkü kalkınma'dan vazgeçmek pahasına önce âdil olmak zorundayız![86]
>
> …. Kısacası, bugün adalet dendikde, İslâmcıların bile aklına adl-i ictimâî gelir, adl-i ilâhî gelmez.
>
> Adl-i ilâhî ihmal edilince adl-i ictimâî'deki ahlâkî temel de iptal edilmiş olur. Binaenaleyh din ötelenince, ahlâk da mecburi olarak ötelenmiş olur.
>
> …. Bizde sol nasıl eşitlik kavramını hakkıyla temellendirmezse, sağ da adalet kavramını temellendiremez.
>
> "Kalkınma yoksa adaleti neyliyek?" diye bakan gözler önünde düşünmeyi sürdüreceğim.[87]

İslamcıların ülkedeki yeni sosyal ve ekonomik konumu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kasım 2002'de tek başına iktidara gelmesi ve 2007 seçimleriyle bu konumunu pekiştirmesinin ardından analiz edilmeye ve tartışılmaya başlandı. İslamcı camianın siyasi ve ekonomik aktörleri de bu tartışmalara katıldı. Cündioğlu ise İslamcıların, yani kendi cemaatinin yarattığı yeni savunma mekanizmasını kendine özgü bir üslupla eleştirdi.

> … Hem o kadar para kazanacaksın, hem de "bir lokma, bir hırka" deyû kazandıklarını harcayamayacaksın, hiç olur mu?
>
> Kapitalizm öncesi oluşmuş bir biz'le kapitalizm sonrası oluşan bir ben'in çatışması, işte İslâmcılığın bugünkü sefaletinin gerçek sebebi.
>
> Ne istenilen hızda biz ben'e uyuyor, ne de "ben" —bunca kazanımdan sonra— "biz"in sözümona köhne felsefeleriyle zarara uğramak istiyor.
>
> Ne büyük bir ıstırap değil mi?[88]

86 Dücane Cündioğlu, "Kalkınma'dan Vazgeçmek Pahasına Adalet", *Yeni Şafak,* 5 Nisan 2009.

87 Dücane Cündioğlu, "İnsafsız Adalet", *Yeni Şafak,* 11 Nisan 2009.

88 Dücane Cündioğlu, "Teşhirciliğin Dindarcası", *Yeni Şafak,* 25 Temmuz 2009.

> … Oysa burjuva terimine iki sınıfa göre anlam verilebilir: Bir, aristokrasi'ye (yukarıya) göre; iki, işçi sınıfına (aşağıya) göre.
>
> …. Kısaca, cebi para gören dindarlarımızın dâhil olmak istedikleri burjuvazi'nin gerçek anlamı, en azından gündelik dilin sınırları içinde, itibar'dan başka bir şey değil.[89]

Cündioğlu'na göre siyasallaşma süreci sosyalleşme sürecine benzer. Sosyalleşme süreci bireyin bilişsel yönelimini değiştirir; dış çevre düşünce süreçlerinin odak noktası haline gelir ve iç dünyalarına verdikleri önemin azalmasına neden olur. Benliğin bu şekilde göz ardı edilmesi egoyu kırılgan ve hassas hale getirebilir. Ona göre, İslam dünyasında artan siyasallaşma, aşırı sosyalleşmeye yol açmıştır.[90]

> …"İslami modern Batı bilimi ve düşüncesi ile bir yarışa sokulması İslam'ın ideolojik hale bürünmesi demektir. Bu politize edilmiş İslam belki başarıya ulaşabilir ancak bizi mutlu kılamaz.[91]…
>
> …Ben şunu soruyorum: Müslüman olmak benim ne işime yarıyor, bugün? Biri çıkmalı ve politik olmayan bir şey söylemeli, illaki bir partinin/hareketin mensubu olmamı sağlayacak bir cevaptan söz etmiyorum. Akşam evimde yalnız kaldığımda, tek başıma bir kır kahvesinde oturup çay içerken ya da bir mabette köşede tesbihatı biraz uzatmam hâlinde, camiden çıktıktan sonra hatta camide bile ne işime yarıyor? Bu soru sorulmamıştır.
>
> …Bu denli toplumsallaştırılmış bir din otantik değildir. Biz böyle bir dine mecbur değiliz. İslamcılığın elindeki din 30 yaşından sonra işe yaramıyor. Büyük mağazalarda işe yaramıyor. Ya parti kongrelerinde ya mabetlerde ya da TV tartışmalarında politik manevralar için işe yarıyor. Bu din İstinyePark'ta işimize yarıyor mu?![92]

89 Dücane Cündioğlu, "Avludan Balkona Çıkan Dindarlık", *Yeni Şafak,* 26 Temmuz 2009.

90 Cündioğlu*, "Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair",* 17-18.

91 Dücane Cündioğlu, "Şimdiki Zaman", *SkyTürk,* 8 Şubat 2010.

92 Cündioğlu, "Şimdiki Zaman", 8 Şubat 2010.

Sonuç

Cündioğlu'na göre Türkiye'de ibadeti Türkçeleştirmesi gibi girişimler ulusal bir din anlayışı oluşturma çabalarıdır ve bu çabalar Türkiye'nin iç ve dış politikalarıyla ilgilidir. Cündioğlu'na göre, 1990'larda Türkiye'de başörtüsü takan kadınların sayısındaki artış, İslam'ın yorumlanmasına ilişkin siyasi tartışmaların bir sonucuydu.

Cündioğlu, Türkiye'nin İslami mirasından uzaklaşmaya ve seküler Batılı bir kişiliği benimsemeye yönelik tarihsel bir eğilimi olduğunu ve bunun da öncülleri ile çağdaş toplum arasında kültürel bir kopukluğa yol açtığını ileri sürmektedir. İslam dünyasının ilerleme kaydedememesini, geleneksel İslami uygulamalardan kopmasına ve tarihsel köklerine yabancılaşmasına bağlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgileri, Batı karşısında Türk aydınları arasında karmaşık duygu ve fikirlere yol açmıştır. Gerilemeye dil politikaları, İslam'ın farklı yorumları ve toplumun kendi tarihinden kopması neden olmuştur. Tanzimat döneminden bu yana Türk aydınları İslam'ı, geri kalmışlığının temel nedeni olarak algılamış ve İslam'ı çağdaş koşullarla bağdaştırmaya çalışarak meselenin karmaşıklığını daha da artırmıştır. Tanzimat döneminden itibaren aydınlar olaylara Batı odaklı bir yaklaşım benimsemiş, bu da İslam ve onunla yakından ilişkili toplum için içinden çıkılmaz bir duruma yol açmıştır.

Cündioğlu'na göre 1960'lardan 1980'lere çeviri hareketleri Türkiye'de sorunları derinleşmiştir. Siyasi otoriteler İslam hareketini tercüme edilmiş eserlerle şekillendirebileceklerine inanmışlardır. Türkiye'deki çeviri hareketleri toplumsal sorunlara çözüm sunmamış daha ziyade siyasi otoritelerin çıkarlarına hizmet etmiş, geleneksel İslami inançlardan ayrılmaya ve sola eğilimli ideolojilere doğru kaymaya yol açmıştır. Çeviri hareketleri ülkenin geçmişi ile bugünü arasında kültürel bir uçurum yarattığı için Türk toplumu açısından olumsuz sonuçlar doğurmuş ve Türkiye'yi İslami mirastan uzaklaştırarak toplumu olumsuz etkilemiştir.

Cündioğlu'na göre din ve devleti ayırmak geleneksel alışkanlıklardan dolayı zordur ve Türkiye'de din, devletten ayrılmış olsa da devlet, dini kendi çıkarlarına göre şekillendirmektedir. Türkiye'deki siyasi otoriteler gerçek demokrasiyi tam olarak içselleştirememiştir. Cündioğlu, Türkiye'de İslam'ın yorumlanmasının siyasi ve sosyal etkilere maruz kaldığını, bunun da Müslüman toplum içinde geleneksel İslami inançlara bağlı olanlar ile seküler ideolojileri benimseyenler arasında bir bölünmeye yol açtığını ileri sürmektedir. Ayrıca Türkiye'deki çeviri hareketini bu bölünmenin katalizörü olarak görmektedir.

Cündioğlu'na göre İslami gruplar ekonomik ve politik açıdan güçlü olmak için yönetime katılmaya başlamıştır. Başlangıçta, İslami gruplar tüketimi bir kimlik oluşturma aracı olarak görmüşler ancak daha sonra hükümete katılarak merkeze doğru kaymışlardır.

Dücane Cündioğlu'nun 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren yazılarında İslamcı camiayı temsil eden siyasal partilere yönelik eleştirel bir tutum sergilemeye başladığı görülse de bu yazıda sunulan fikirlerinden anlaşılacağı üzere 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren içinde bulunduğu İslamcı camiaya yönelik yapı bozum niteliğinde yazılar kaleme almıştır. Köşe yazılarında İslamcılığı, siyasetle olan ya da siyasi merkezli olan ilişkisi bağlamında ele almış, bu ilişkiyi bilhassa uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler ya da gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları üzerinden açıklamıştır. İslamcıların ya da İslam'ın siyasallaşmasına/ideolojileştirilmesine ve aşırı toplumsallaşmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre politize edilmiş İslam, siyasal ve ekonomik anlamda başarılı olsa da Müslüman toplumun sıkıntılarına çare olmayacaktır. Tüm bunlarla birlikte Cündioğlu'nun İslamcılık düşüncesinin savunuculuğunu bıraktığı tarihten itibaren kaleme aldığı ya da televizyon ve sosyal medya aracılığıyla ifade ettiği düşünceleri bir başka araştırmanın konusudur.

Kaynakça

Aytepe, Mahsum. "Doğuşundan günümüze İslamcılığın Türkiye seyri: Bir sınıflandırma denemesi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy 1, (2016): 169-199.

Bayat, Asaf. *İslam'ı Demokratikleştirmek, Toplumsal Hareketler ve Post İslamcı Dönüş*. Çev., Özgür Gökmen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Bezci, Bünyamin ve Miş Nebi. "İslamcılığın dönüşümünü tartışmak: İslamcılığın dört hali ve muhafazakarlaşmak". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, (2012): 1-17.

Bora, Tanıl. *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Bulut, Yücel. "Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme, Faaliyetleri" ed., İ. Kara, A. Öz, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2013.

Butko, Thomas J. "Revelation or revolution: A Gramscian approach to the rise of

political Islam". *British Journal of Middle Eastern Studies* 31 sy. 1, (2004): 141-162.

Canatan, Kadir. "Etkileşimin Yörüngesinde Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri" *Bilgi ve Düşünce* 3, (2002): 31-38.

Cündioğlu, Dücane, "Doğu-Batı Meselesi". NPQ Tartışıyor programı 4. bölüm, *MTV Televizyonu*, 28 Mayıs 2004.

Cündioğlu, Dücane*, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset. (4. Basım).* İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

Cündioğlu, Dücane*, Söyleşiler (II), Tarih ve Siyasete Dair. (1. Basım). İstanbul:* Kaknüs Yayınları, 2005.

Cündioğlu, Dücane. "Ben Seni Uzaklarda Ararken, Sen Kendi Evimde İdin!". Yeni Şafak, 16 Nisan 1999.

Cündioğlu, Dücane. "Burada" ve "Şimdi". *Yeni Şafak*, 7 Nisan 1999.

Cündioğlu, Dücane. "Derin Millet" kavramına ta"likât!", *Yeni Şafak*, 23 Şubat 1999.

Cündioğlu, Dücane. "İnsanlar Uykudadırlar, Öldüklerinde Uyanırlar", *Yeni Şafak*, 23 Temmuz 1999.

Cündioğlu, Dücane. "Kâşâneler" onların olsun, "virâneler" Bize Yeter!". *Yeni Şafak,* 30 Nisan 1999.

Cündioğlu, Dücane. "Avludan Balkona Çıkan Dindarlık". *Yeni Şafak*, 26 Temmuz 2009.

Cündioğlu, Dücane. "Bilgi'nin Arkeolojisi Ve/Veya İlmi Siyaset", *Yeni Şafak*, 19 Aralık 1998.

Cündioğlu, Dücane. "Bu Devr-İ Felekte Kesilmez (mi) Ümit?", *Yeni Şafak*, 21 Haziran 1999.

Cündioğlu, Dücane. "Değişim ve Geçmiş Üzerine". NPQ Tartışıyor programı 11. Bölüm, MTV Televizyonu, 16 Temmuz 2004.

Cündioğlu, Dücane. "Demokrasi: "şirk" mi, "tehvid" mi!". *Yeni Şafak*, 21 Kasım

1998.

Cündioğlu, Dücane. “İnsafsız Adalet”. *Yeni Şafak*, 11 Nisan 2009.

Cündioğlu, Dücane. “İslam” ve “cılık”. *Yeni Şafak*, 26 Nisan 2008.

Cündioğlu, Dücane. “İslamcı Gençlik”. *Yeni Şafak*, 25 Mayıs 2001.

Cündioğlu, Dücane. “Kadın Tartışmaları Bağlamında Entellektüel Terörizm (I)”. *Yeni Şafak*, 11 Mayıs 2001.

Cündioğlu, Dücane. “Kalkınma’dan Vazgeçmek Pahasına Adalet”. *Yeni Şafak*, 5 Nisan 2009.

Cündioğlu, Dücane. “Kararı Siz Verin!”. *Yeni Şafak*, 4 Mayıs 2001.

Cündioğlu, Dücane. “Kırılma Noktası”. NPQ Tartışıyor Programı 7. Bölüm, *MTV Televizyonu*, 18 Haziran 2004.

Cündioğlu, Dücane. “Kim Kalenin Kapısını İçeriden Açar?”. *Yeni Şafak*, 25 Şubat 2000.

Cündioğlu, Dücane. “Modernleşmek/ Dünyevileşmek/Erkekleşmek”. *Yeni Şafak*, 18 Mayıs 2001.

Cündioğlu, Dücane. “Seyyid Kutub Hakkında Bir Muhâsabe!”, *Yeni Yeryüzü Dergisi* 4, (1993): 20.

Cündioğlu, Dücane. “Teşhirciliğin Dindarcası”. *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2009.

Cündioğlu, Dücane. “Türk Yahudilerine Dâir”. *Yeni Şafak*, 21 Mart 2000.

Cündioğlu, Dücane. “Türkiye’de “yerli” bir İslâmî Düşünüş»ün imkânlarına dâir (I)”. *Yeni Şafak*, 13 Nisan 1999.

Cündioğlu, Dücane. “TÜSİAD Devletten, MÜSİAD Dinden Elini Çekmeli!”. *Yeni Şafak*, 1 Ağustos 2009.

Cündioğlu, Dücane. “Urfa Trigonometrisinin Sırrı: İncîl ve Salîb”. *Yeni Şafak*, 25

Nisan 2000.

Cündioğlu, Dücane. "Yolluk". *Yeni Şafak*, 1 Ağustos 2004.

Cündioğlu, Dücane. *Başörtüsü Risalesi. (2. Basım)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

Cündioğlu, Dücane. "Dindarlık ve İslamcılık Üzerine". Erişim Haziran 5, 2021, https://www.sevgiplatformu.info/konu/dindarlik-ve-islamcilik.20234/.

Cündioğlu, Dücane. *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler. (1. Basım)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

Cündioğlu, Dücane. "Sıradışı Bir Entelektüel: Dücane Cündioğlu, Erişim Haziran 23, 2011, Yeni Aktüel Röportajı İlk Metni." http://ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com/2011/06/23-haziran-2011-yeni-aktuel-roportaj.html.

Cündioğlu, Dücane. "Şimdiki Zaman programı". *SkyTürk* Televizyonu, 25 Nisan 2010.

Cündioğlu, Dücane. "Şimdiki Zaman programı". *SkyTürk* Televizyonu, 31 Ocak 2010.

Cündioğlu, Dücane. "Şimdiki Zaman programı". *SkyTürk* Televizyonu, 8 Şubat 2010.

Ete, Hatem. "Modernleşme ve Muhafazakârlık Kıskacında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi." *Tezkire* 33, (2003): 42-63.

Göle, Nilüfer. *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler.* İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Guida, Michelangelo ve Çaha, Ömer. "İslamcılık", der., *Ö. Çaha ve B. Şahin, Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler* içinde (ss. 564-620), Ankara: Orion Yayınları, 2013.

Gülalp, Haldun. *Modernizm, Postmodernizm ve İslamcılık, Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri* içinde (s.116-143), İstanbul: Metis Yayınları, 2003a.

Gülalp, Haldun. *Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri.* İstanbul: Metis Yayınları, 2003b.

Harputlu, Ahmet. "Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümleri ve Yeni Politik Durum." *Bilgi ve Düşünce* 1 sy. 4, (2003): 15-18.

Heywood, Andrew. *Siyasî İdeolojiler.* Çev. Levent Köker. İstanbul: BB101 Yayınları, 2016.

Kara, İsmail. "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *ed. İsmail Kara ve Asım Öz, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri.* (İstanbul, 17-19 Mayıs 2013), 2013.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

Köktaş, Emin. "Modern Zamanlarda İslam ve Meşruiyet Sorunu" *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* 12, (1995): 41-48.

Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Söylemi (2. Basım)* Çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Cep Kitapları, 1997.

Margulies, Ronnie ve Ergin Yildizoglu. "The political uses of Islam in Turkey" *Middle East Report* (1988): 12-50.

Mert, Nuray. *Hep Muhalif Olmak. (1. Basım)* İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Subaşı, Necdet. "Devlet, Cemaat (ler) ve İslamcılık", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri,* Der. İ. Kara, A. Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Tekin Yusuf ve Akgün Birol. "İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyr", haz., T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; İslamcılık* (6. Cilt). (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Tunç, Osman. "Modern Zamanlarda 'Siyasal İslam' Olgusu" *Sözleşme Dergisi* 1, (1997): 9-11.

Türkmen, Hamza. *Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştiri,* İstanbul: Ekin Yayınları, 2008.

EKLEKTİK

İNCELEME MAKALESİ

Prens Sabahaddin'in Toplumsal Dönüşüm İdealinin Başarısızlığı

Ahmet TEZEL[1]

Öz

Liberal düşüncenin Osmanlı'daki öncüllerinden kabul edilen Prens Sabahaddin çöküş sürecindeki imparatorluğun varlığını sürdürebilmesi için bir toplumsal dönüşüm ideali ortaya koymaktadır. Prens'in düşüncesinin şekillenmesinde en çok etkilendiği isim Fransız sosyolog Edmond Demolins'dır. Demolins'ın "kamucu toplum" ve "bireyci toplum" kavramları üzerinden Prens Sabahaddin de Osmanlı'nın modernleşmesinin ancak "kamucu toplum"dan "bireyci toplum"a geçişi ile mümkün olacağını savunur. Bu makale Demolins'ın Prens'in üzerindeki etkisini de dikkate alarak toplumsal dönüşümü hedefleyen düşüncesinin üç sacayağını oluşturan eğitim, memuriyet ve adem-i merkeziyet kavramlarını analiz etmektedir. Prens'in düşüncesinin şekillenmesine neden olan tarihsel süreç ile Prens'in yazdığı eserler ve ona ilham veren Demolins'ın değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu bağlamda Prens tarafından idealize edilen toplumsal dönüşümün Osmanlı'da gerçekleşememesini irdelenerek Prens'in önermelerinin hayata geçirilmesindeki açmazlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Prens Sabahaddin, Bireyci Toplum, Kamucu Toplum*

The Failure of Prince Sabahaddin's Ideal of Social Transformation

Abstract

Prince Sabahaddin, who is accepted as one of the predecessors of liberal thought in the Ottoman Empire, puts forward an ideal of social transformation for the survival of the empire in the process of collapse. The French sociologist Edmond Demolins was most influenced by the prince's thought. Through Demolins's concepts of "public society" and "individualistic society", Prince Sabahaddin also argues that the moder-

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, tezelahmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3890-6505,

nization of the Ottoman Empire will only be possible with the transition from "public society" to "individualistic society". This article analyzes the concepts of education, civil service and decentralization, which constitute the three pillars of Demolins's thought aiming at social transformation, taking into account the impact on the Prince. The historical process that led to the formation of the Prince's thought, the works written by the Prince and the evaluations of Demolins, who inspired him, were examined. In this context, the failure of the social transformation idealized by the Prince to take place in the Ottoman Empire was examined and it was tried to reveal the dilemmas in the implementation of the Prince's proposals.

Key Words: *Prince Sabahaddin, Individualistic Society, Public Society,*

Giriş

Yanı başındaki Avrupa, devrimler çağını yaşayarak modernleşirken Osmanlı kendi coğrafyasını önce bu süreçten korumaya çalışmış sonrasında ise geç kalmışlığın telaşı ile arayı kapatma gayretine girmiştir. Batı'ya bakarak gördüğü modernleşme reçeteleri Osmanlı aydını için bir ilerleme değil ayakta kalma ilacı haline gelmiştir. Prens Sabahaddin, Osmanlı'nın son çeyrek yüzyılında sarayın içerisinden ama saraya karşı bir figür olarak sadece devletin değil toplumun da yeniden inşası üzerine kafa yoran bir isim olarak karşımıza çıkıyor. Siyaseten taraftarlarından ziyade ilmen takipçisi olarak sayılabilecek Nezahat Nurettin Ege'nin aktardıkları ve yayımlanmış temel eserleri üzerinden, yaşam serüveni izlendiğinde fikirlerinin toplumda neden karşılık bulmadığını anlamamız kolaylaşır. Prens Sabahaddin, her ne kadar Türkiye'de liberalizmin öncüleri arasında sayılsa da ve bu alanda yapılmış birçok çalışmada ismi zikredilse de muhafazakâr kimliği ile birlikte değerlendirildiği de görülmektedir. Örneğin İlyas Sucu, Prens'i hem liberal hem de muhafazakâr olarak nitelerken[2]; Aykut Kansu, Prens'in muhafazakâr yönünü daha güçlü görmektedir.[3] Toplumsal dönüşümü şiddetle savunan Prens'i liberal veya muhafazakâr olarak nitelemeksizin ortaya koyduğu programa baktığımızda; Niyazi Berkes, ulusçuluk yanı eksik bir dönüşümün başarıya ulaşamayacağının altını çizerek onun eksik yanını dile

2 İlyas Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40 (2018): 201.

3 Aykut Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yay., 2003), 156-165.

getirir.[4] Şerif Mardin ise Prens'in toplumsal dönüşüm tekniğini aceleci bir tavır olarak görür ve bunu Prens Sabahaddin'in düşüncesinin zaaflarından biri olarak niteler.[5] Bu makalede ise ilmi yönünün siyasi karşılıklarına ilişkin pratikte ortaya çıkan açmazlar değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu açmazların aslında fikre dair değil ortama ve uygulamaya dair olduğu anlatılmaktadır. Prens'in siyaset karşısında aldığı tavrın, bir anlamda kendi seçkinci kimliğinden de kaynaklandığı söylenebilir. Ne devlet kademesinde ne de halk nezdinde karşılık bulan fikirleri onu teorik bir çerçeveye hapsetmiştir. Toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için gerekli olan yönetsel irade ya da toplumsal destek oluşmadığından Prens farklı ama etkisi sınırlı bir isim olarak kalmıştır. Makalemizde onun dönemindeki diğer aydınlardan farkını ortaya koyarak neden etkisiz kaldığını anlayabilmek için öncelikle yaşam öyküsüne kısaca yer verilecektir. Devamında etkisi altında kaldığı Le Play okulunun görüşleri, onun düşünsel temellerini anlamamızı kolaylaştırması için özet olarak aktarılacaktır. Nihayetinde savunusunun temel başlıklarını tartışarak teori/pratik ikilemi içerisinde içine düştüğü açmaz ifade edilecektir. Sonuçta bu sıkışmışlık hâli fikirlerinin uygulamaya geçmesini engellemiş, gerek toplum nezdinde gerekse yönetici elitler arasında destek bulamaması nedeniyle Osmanlının son döneminde etkisi asgari düzeyde kalarak arzu ettiği toplumsal dönüşümün gerçekleşmediği ortaya konulacaktır.

Prens Sabahaddin Kimdir?

Prens Sabahaddin, Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan ile Mahmud Celalettin Paşa'nın iki oğlundan biridir. Annesi ile babasının evliliği Sultan 2. Abdülhamid'in izni ile gerçekleşmiştir. Paris Büyükelçiliği, Şuray-ı Devlet üyeliği, Adliye Nazırlığı görevlerinde bulunan babası, 2. Abdülhamid'le çok yakın çalışma fırsatı bulmuştur. Hatta Mahmud Celalettin Paşa, Abdülhamid'le olan yakınlıklarının samimi bir arkadaşlık seviyesinde olduğunu ifade eder. Ancak 2. Abdülhamid'i tahtan indirerek 5. Murat'ı tahta çıkarmayı hedefleyen komplo girişimine kâhyasının da adının karışması sonrası Paşa ile Padişah'ın ilişkileri bozulur. Bağdat Demiryolu Projesi ise Padişah ile ilişkilerini tamamen kopartır. Paşa, projeye ilişkin saraya gönderdiği layihalarda demiryolu inşası işinin İngilizlere verilmesinin memleket için daha faydalı olacağını ifade etmeye çalışmış lakin Sultan 2. Abdülhamid'den aldığı olumsuz cevap sonrasında uğradığı hayal kırıklığı neticesinde Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir. Bir nevi gönüllü sürgün manasındaki kararı, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah tarafın-

4 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2020), 255.

5 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yay., 2019), 300.

dan da benimsenir. Paşa ve oğulları 1899 yılının Aralık ayında Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan gizlice ayrılırlar.[6] Paşa'nın İngilizlerle olan yakınlığı bir çıkar ilişkisi olarak da yorumlanabilir. Ancak niteliği ne olursa olsun bu ilişkinin bir sonucu olarak Prens Sabahaddin'in daha çocukluğunda Anglosakson kültürü ile tanıştığı ve düşünce dünyasında etkili olacak olan İngilizperverliğin temellerinin baba evinde atıldığı anlaşılmaktadır.

İngilizler nedeniyle başlayan sürgün hayatlarının istikameti, Britanya adası değil Fransa olmuştur. Prens, Sorbonne Üniversitesinde eğitim hayatına devam edecektir. Tıp fakültesinde aldığı anatomi derslerinde insan bedeninin yapısını, organları arasındaki ilişkileri inceleyerek hastalıkların tedavisini öğrenmeye başlayan Prens Sabahaddin, diğer yandan hasta bir adama benzetilen uzaktaki ülkesinin toplumsal yapısı ve ilişkileri üzerinden ileride geliştireceği düşüncelerin de temellerini oluşturmuştur. Paris sokaklarında çıktığı bir gece yürüyüşünde kitapçı vitrininde gördüğü Edmond Demolins'ın *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?* isimli kitabı hasta adam olarak nitelenen Osmanlı Devleti'ni iyileştirecek toplumsal bir reçete gibi ilgisini çeker.

Söz konusu kitap üç bölümden oluşur, ilk bölümü Anglosaksonlar ile Fransızların okuldaki hallerini, ikinci bölümü Fransızlar ile Anglosaksonların özel hayatlarını, üçüncü bölümü ise Fransız ve Anglosaksonların kamusal hayatlarını karşılaştırır.[7] Mukayeseli olarak eğitim sistemleri üzerine yazılmış olan kitap, toplumsal gelişmeyi eğitim ile ilişkilendirmektedir. Prens'in ileride bahsedeceğimiz görüşlerinde de buna paralel şekilde eğitim, bir dönüştürücü araç konumunda olacaktır. Prens kitaptan o kadar etkilenir ki Demolins'ın bütün eserlerini alır ve devamında kendisi ile de bizzat tanışarak dostluk kurar. Onun vasıtasıyla La Science Sociale cemiyetine katılır. Frédéric Le Play'in kurucusu olduğu cemiyette Demolins'ın dışında Henri de Tourville başta olmak üzere birçok düşünürün eserlerini okuyarak Osmanlı'nın toplumsal tahlilini yapma ve bir ıslahat programı oluşturma gayretine girer.[8] Aynı dönemdeki diğer Abdülhamid muhaliflerinden en önemli farkı, değişimi bir iktidar değişikliği olarak görmeyip toplumsal dönüşüme odaklanmasıdır. Onun bilimsel bakış açısı apolitik bir teorisyen olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim 2. Abdülhamid yönetimi altında meşrutiyetin rafa kaldırılması sonrasında Osmanlı toprakları dışında

6 Nezahat Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977), 3-24.

7 Edmond Demolins, *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?,* trc. A Fuad, A. Naci, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), IV.

8 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 33-36.

örgütlenme arayışındaki siyasal bir hareket olan Jön Türklerin Paris'teki önderleriyle ilişkiye geçmekten geri durmaz. Dahası o dönem Ahmet Rıza'nın önderlik ettiği Jön Türkleri 1902'de düzenlenmesine ön ayak olduğu kongrede bir araya getirmeyi başararak siyaseten de potansiyeli olduğunu gösterir. Elbette bunda organizasyon yeteneği kadar sahip olduğu maddi imkânlar da önemli bir etkendir.[9] Kongrede Prens ve destekçileri Jön Türklerin genel tutumundan farklı bir muhalif hareket çizgisindedir. Bir yanda milliyetçi-merkeziyetçi ittihatçılar yer alırken öte yanda Erik Jan Zürcher'in aristokratik sağın temsilcisi olarak gördüğü Prens Sabahaddin liderliğinde adem-i merkeziyetçi ve göreceli olarak daha liberal olan muhalifler yer almaktadır.[10] Muhaliflerin bütünleşerek Padişah'a karşı mücadele etmesi kongrenin bir gayesi olsa da arzu edilen birleşme gerçekleşmez. Fakat önemli bir kazanım olarak muhaliflerin tümünün Avrupa'da daha kolay ve serbest hareket etmesini sağlamıştır. İttihatçıların daha evvel yapamadığı bu etkiyi Prens Sabahaddin'in gerçekleştirmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Jön Türkler içinde iki grup arasında temel fikir ayrılıklarından biri, devletin idari yapılanmasında birinin merkeziyetçi tutum alırken diğerinin adem-i merkeziyetçiliği benimsemiş olmasıdır. Osmanlı'da reform hareketleri ağırlıklı olarak merkeziyetçiliğin güçlendirilmesine yönelik olmuştur oysa Prense göre Abdülhamid tahttan indirilse dahi merkeziyetçi yönetim anlayışı terk edilmedikçe Osmanlı'nın kurtuluşu mümkün olmayacaktır. İlkinden beş yıl sonra, 1907'de ikincisi düzenlenen Jön Türk Kongresi'nde de bu yöndeki görüşlerini tekrar kuvvetli bir şekilde ifade etmiş olsa da yine kabul ettirememiştir.

İttihat ve Terakki'ye göre 1876 Anayasası'nın yeniden ihyası ve Meclis-i Mebusan'ın açılması sorunların çözümü için yeterli olacaktır. 2. Abdülhamid'in hükümdarlığının devamının dahi büyük bir sakıncası yoktur. Bu bakış açısına sahip Jön Türklerin büyük çoğunluğu Padişah'ı babalık görevlerini ihmal etmiş olsa da bir baba olarak görüyordu.[11] Prens Sabahaddin ise Meşrutiyet'i tekrar ilan ettiği için 2. Abdülhamid'in "meşrutiyetperver" olarak selamlanmasına itiraz eder.[12] İtiraz ettiği tek husus 2. Abdülhamid'in padişahlığının devamı değildir. Aynı zamanda Kânûn-ı Esâsî'nin 31 yıl

9 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid* (İstanbul: İletişim Yay., 2018), 524-525.

10 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yay., 2020), 112.

11 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 87.

12 Prens Sabahaddin, *İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar*, haz. A.Z. İzgöğer (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2018), 103.

önceki hâli ile yeniden ilanını da eksik ve hatalı bulur. Meşrutiyet'in ilk ilanında yazılan, o zaman dahi birçok açıdan eksikleri bulunan Kânûn-ı Esâsî'nin aradan geçen zamanın koşulları da düşünüldüğünde çağın gereklilikleri ve toplumsal sorunların çözümünde yetersiz kaldığını söyler.[13] Edmond Demolins, *Terakki* dergisinde yayımladığı "Hâkimiyeti Ele Geçirmekte Faide Var mıdır?" başlıklı makalesinde siyasi iktidar değişikliğinin tek başına fayda sağlamayacağını, toplumların yükselişinin ancak siyasi usul değişiklikleri ile olduğunu söylemektedir.[14] Ne var ki 2. Meşrutiyet'in ilanıyla ilk anda tam manasıyla iktidar değişikliği dahi gerçekleşmemiştir. 2. Abdülhamid güçlü bir figür olarak tahtındadır, iktidar hazırlığı olmayan İttihat ve Terakki ise onun gölgesindedir. Buna rağmen Prens bizzat aktif siyasete dahil olmaz. Konferanslar vererek fikirlerini yaymaya çalışır. Yakın arkadaşları tarafından kurulan Ahrar Fırkası lehine çalışır ancak kendisi aday olmaz. Ahrar Fırkası'nın programı Prens'in kurucusu olduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ilkeleri ile birebir uyumludur. Hatta ondan daha kapsamlı olarak insanların hür doğduklarını, başkalarının hürriyetlerine tecavüz etmedikleri müddetçe hürriyetlerini kullanabileceklerini, kanun karşısında eşit olduklarını ifade ettikten sonra tek tek saymak suretiyle, ifade, basın, vicdan, haber alma, seyahat, eğitim, ticaret, toplanma serbestisine sahip olduklarını belirtir[15]. Bir noktaya kadar İttihat ve Terakki karşıtlarının çekim merkezi olsa da Ahrar Fırkası seçimlerde varlık gösteremez ve sadece bir mebus adayı seçimi kazanmayı başarır. Birinci Jön Türk Kongresi öncesi Avrupa'da yeterince organize olma beceresi gösteremeyen İttihatçılar, Osmanlı coğrafyasında göreceli olarak organize olmayı başarmış; yerel eşrafın, eğitimli sınıftaki askerlerin ve bürokrasinin desteği ile seçimlerden mutlak bir galibiyet elde etmiştir. Seçimlerde başarılı olmaları İttihatçıların aynı oranda iktidarda güçlü oldukları anlamına gelmez. Nitekim 31 Mart Vakası bastırılmış olsa da İttihatçılar için ciddi bir tehdit ortaya koymuştur. Öte yandan 31 Mart İttihat ve Terakkinin değil Ahrar Fırkası'nın sonunu getirmiştir. Devamında yaşananlar Prens Sabahaddin'i yeniden Avrupa'ya sürgün hayatına zorlar. Ahrar Fırkası sonrası kurulan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası liberal eğilimli partiler olsalar da Prens ile olan ilişkileri Ahrar Fırkası gibi olmamıştır.

Yeni Osmanlılar'dan beri Osmanlı aydınının Prens Sabahaddin'in ifadesi ile bir nokta-i istinad (dayanak noktası) sorunu vardır. Bu yaklaşıma göre devletin modern-

13 Cenk Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri* (Ankara: İmge Yay., 2008), 114.

14 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 122.

15 Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soy Çizgisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yay., 2005), 74.

leşmesi için bir dış gücün örnek alınması ya da ondan destek alınması gerekir. Osmanlı'da Anglosakson yanlısı ilk isimler Prens Sabahaddin ve babası değildir. Keza Prens'in kendisi de Mithat Paşa'nın ve Kamil Paşa'nın temsil ettiği Anglosakson geleneğin Osmanlı'daki devamı olduğunu açıkça ifade etmektedir.[16] Babasının 2. Abdülhamid'le arasını açan Anglosakson yanlısı tutum Prens'in de İttihat ve Terakki ile uzlaşamadığı birçok konudan biridir. Prens daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan, İttihatçıların Almanya yanlısı tutumu karşısında, özellikle uluslararası alanda İngiliz desteğinin aranması taraftarıdır. Özel hayatı kamusal hayatın hükmü altına alan Almanya'nın ferdiyetçi toplumları yenmesinin mümkün olmadığı görüşündedir.[17] Bu yöndeki düşüncelerini İttihatçıların güçlü etkisine rağmen Padişah 5. Mehmet Reşad'la da paylaşmayı başarmış ne var ki bir tesir göstermemiştir. Dünya Savaşı'nda yaşanan mağlubiyetin ardından İttihatçıların yerine Prens'e daha yakın olacağı düşünülebilecek Anglosakson çizgideki Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidar olsa da Prens'in Anadolu'da devam eden kurtuluş hareketine de sempati ile yaklaştığı görülür. Onun bu sempatisi Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında hanedan mensuplarının sınır dışına gönderilmesine ilişkin yasanın kabulü ile ömrünün kalanını geçirmek üzere son kez yurt dışına çıkmaktan kurtulmasını sağlamayacaktır. Prens'in Avrupa'da zor şartlar altında olsa dahi makaleler ve mektuplar vasıtasıyla takipçileri ile düşüncelerini paylaşmaya devam ettiği görülür. Sürülmüş olmasına rağmen yazılarında cumhuriyet aleyhtarı bir tutuma rastlanmaz. Ancak iki dünya savaşı arası dönemde yazılarında demokrasi vurgusu dikkat çeker. Bu durum kendi ifadesi ile "demokrasinin günden güne daha cazip tesir yapıyor" olmasından kaynaklanmaktadır.[18] Ancak Türkiye'nin hiçbir zaman demokrat olmadığı ve olamayacağını da ifade etmekten çekinmez.[19] Bunun nedeni Kemalist rejim değil toplumun yapısıdır, liberalizm gibi demokrasinin de cemaatçi toplumlarda yaşayamayacağı düşüncesindedir.[20] Savaşlar ve ihtilallerle çalkalanan toplum, yeni bir devlet çıkarmıştır ama Prens'in arzu ettiği değişimi gerçekleştir(e)memiştir. Nihayetinde Prens vatanından ve hayallerinden uzakta 1948 yılında hayata veda eder.

16 Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, 56-57.

17 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2019), 406.

18 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 477.

19 Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne, Bütün Eserler*. haz. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2007), 534.

20 Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne, Bütün Eserler*, 518.

Le Play Okulu

Le Play okulu olarak bilinen La Science Sociale 1856 yılında Frédéric Le Play öncülüğünde, onun tarafından geliştirilen monografik gözlem yöntemiyle araştırmalar yapmak gayesiyle kurulmuştur. Sosyal reformları hayata geçirmek için gerekli olan pratik sonuçlara varmak amacıyla oluşturulan bir çalışma grubu niteliğindedir. Öyle ki pratiğe olan eğilimleri nedeniyle felsefi ve soyut buldukları sosyoloji kelimesi yerine, gündelik hayata daha yakın bir ifade olarak sosyal bilim (Science Sociale) terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Aslında maden mühendisi olan Le Play, jeolojide kullandığı bilimsel gözlem yöntemlerini insan toplulukları üzerinde de uygulamıştır. Le Play okulunun kullandığı saha araştırmaları yöntemleri onların toplum gerçeklikleri ile sürekli temas halinde olmalarını sağlamış, çalışmaları neticesinde sosyal aksiyona yöneltmiştir. Prensin arkadaşı Demolins ise Le Play okulu içerisinde sosyal aksiyoncuların bilimsel araştırmacılara karşı üstünlük kurması üzerine, okuldan ayrılıp La Science Sociale'i 1886'da kurmuştur.[21] Saha araştırması yerine teorik yaklaşımı benimseyen Prens'in de Demolins'ın bilimsel araştırma ağırlıklı çizgisini takip ettiğini söylemek mümkündür. Prens'in teorisini topluma yansıtmasında sıkıntılar yaşamasında bu yöntemsel tercihin de etkili olduğu düşünülebilir.

Le Play, aileyi ve toplumları mülkiyetin miras yoluyla intikali şekline göre sınıflandırmaktadır. Ancak Demolins'ın de dahil olduğu bir kısım takipçileri için bu yeterli değildir. Onlar toplumların zihinsel tavırlarını da açıklayabilecek bir ölçü aradıklarında eğitimi bir gösterge olarak ortaya koymaktadırlar.[22] Dolayısıyla eğitime araç rolünün ötesinde bir önem atfetmektedirler. Aşağıda ifade edileceği üzere aileyi de kapsayacak şekilde kapsamlı bir eğitim anlayışı bu nedenle toplumsal dönüşümün lokomotifi olarak görülebilir.

Toplumları Doğu ve Batı olarak ikili bir sınıflamaya tabi tutan Le Play'e göre Doğu'da hâkim olan cemaatçi yapılar, Batı'da hâkim olan ise bireyci yapılardır. Cemaatçi yapılara Asya, Afrika, Güney Amerika, Türkiye ve Rusya örnek gösterilebilir. Bu tip toplumlara dahil olanlar dayanak noktalarını kendilerinde değil üyesi oldukları sınıflara göre aile, cemaat, parti veya hükümetlerinde ararlar. Eğitimde ilerleseler dahi toplumsal olarak güçlü bir üretici olamazlar. Öte yandan Batı'da hâkim olan bireyci yapılara dahil olan fertler dayanak noktalarını kendilerinde bulduklarından

21 Philippe Perier, "Le Play ve Ardıçları: Yüzyılı Aşan Başarı", trc. Özer Ozankaya, *A.Ü.S.B.F. Dergisi 20,* sy. 2 (Şubat 1965), 671-672.

22 Perier, "Le Play ve Ardıçları: Yüzyılı Aşan Başarı", 676.

üretim kabiliyetleri yüksek, bağımsız ve girişimci toplumlar oluştururlar. İlk sınıflandırmaya dahil olan toplumlar özgürlükçü kanunlara sahip olsalar dahi bireysel teşebbüs gücü ve istiklali olmadığından gelişemezler.[23] Le Play'in takipçilerinden De Tourville'in geliştirdiği bu ayrım, Montesquieu'nun iklimler teorisini de anımsatır ve oryantalist olarak nitelenebilir.[24] Ancak bunu yaparken De Tourville'in bireyciliği ve onun da ardılı olan Demolins'ın bir Batı toplumu olan Fransız eğitim sisteminin düzeltilmesi yönündeki gayreti göz ardı edilmemelidir. Demolins bahsettiğimiz üzere Prens'in düşünce hayatını önemli ölçüde etkileyen eserine, eğitim konusunu ele alarak başlamıştır. Toplumlar pratik gerekliliklere eğitim vasıtasıyla ayak uydurabilir. Sosyal bilim ile sosyal reformlar eğitim vasıtasıyla bütünlenmektedir. Mukayeseler üzerine inşa edilen kitabın devamında parlamentolar üzerinden bir tartışmaya girilerek medeni devletlerin hepsinin parlamentosunun olmasına rağmen aralarındaki farkın parlamentoda temsil edilen mesleklerden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Fransız ve İngiliz meclislerini mukayese ettiğinde Fransız Meclisi'nin serbest meslek olarak tanımladığı doktor, avukat, noter, memur ağırlıklı olduğunu İngiliz Meclisi'nin ise ziraat erbabı ve zanaatkâr ağırlıklı olduğunu tespit eder. İngiliz Meclisi'nin toplumun gerçek ihtiyaçlarını tespit ettiğini savunur. Parlamentoların bileşenleri dışında Anglosaksonlara üstünlük sağlayan bir diğer fark da idari yapılanmadan kaynaklanır. İngiltere adem-i merkeziyetçi iken Fransa 14. Louis'den itibaren artan suretle merkezileşmiştir. İki idare yapısı arasındaki fark, kanunların tatbiki açısından yönetsel bir soruna neden olmaktadır.[25]

Le Play ve takipçilerinin vurguladığı adem-i merkeziyetçilik, cemaatçi / bireyci toplum, aile, eğitim, memurların üreticilere karşın ağırlığı gibi konular Prens Sabahaddin'in de aşağıda detaylandıracağımız görüş ve eserlerinde temel kavramlar olarak karşımıza çıkacaktır.

Prens Sabahaddin'in Düşüncesinin Ana Unsurları

Prens Sabahaddin 1905 yılında *La Revue* dergisinde "Türklerin Medeniyet Âleminde Kaydettikleri Terakkiler" başlıklı bir makale yayımlar. Makalede Türklerin toplumsal

23 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 210.

24 Kaan Durukan, "Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yay., 2003), 152.

25 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 37-40.

gelişim süreçleri üç aşamalı olarak açıklanır.

Asya steplerinde hayvancılık ve cengâverlik.

Anadolu'ya geçişle yerleşik hayat ve devletleşme.

Sultan 3. Selim'in tahta çıkışıyla başlayan Batılılaşma[26]

Doğu'nun cemaatçi toplumundan Batı'nın bireyci toplumuna dönüşme anlamında Batılılaşma devam eden bir sürece tekabül eder. Batılaşma yolunda arzu edilen amaçlara erişildiğinde, yetişme çağındaki bir çocuğun gençlik evresine ulaşması gibi dinamik bir Osmanlı toplumunun inşası mümkün olabilir. Bu bağlamda Prens'in zihnindeki Osmanlı imajı, Batı'daki gibi hasta bir adam değil gelişme aşamasındaki bir çocuk gibidir. Ne var ki bu çocuğun gelişmesini istemeyen düşman komşuları vardır ki bunların başında Prens'e göre Rusya gelmektedir.[27] Doğucu bir toplum olan Rusya kendi Batılılaşma sürecini toplumsal bir dönüşüm olarak değil, teknik bir ilerleme süreci olarak görmektedir. İttihatçılar da *Meşveret*'te yayımladıkları ilk programlarında Doğu medeniyetinin orijinalliğini koruyacak şekilde bir Batılılaşmadan bahsetmektedirler.[28] Dolayısıyla gerek 2. Abdülhamid döneminde gerekse sonrasında Osmanlı'ya hâkim olan anlayış Rusya'nınkiyle benzeşse de Rusya bir müttefik olarak değil rakip olarak konumlanmıştır.

Prens, toplumsal dönüşüm için öncelikle bir insan ideali ortaya koyar, onu yaratacak bir eğitim teorisi benimser, ideal insana uygun bir toplum tasavvur eder; hepsinin gerçekleşmesi için ise içinde bulunulan toplumu tahlile yarayacak bir yöntemin peşinden gider.[29] Bu yönde yol alırken nokta-i istinadı (dayanak noktası) Anglosakson eğitim sistemidir.[30] Prens'in düşüncelerinin teoriden pratiğe geçişi ancak birkaç nesli kapsayacak süreçte mümkündür. Hâkim olan memur zihniyetinin terk edilerek ferdiyetçi bir tekâmül gerçekleştirilmesi önemli bir değişim eşiğidir. İdarenin adem-i merkeziyetçi olarak yapılanması ve dönüşümü sağlayacak eğitim sisteminin kurulması

26 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 57.

27 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 62.

28 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 99.

29 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 294.

30 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu,* 56.

Prens'in yol haritasının diğer kritik noktalarıdır.

Adem-i Merkeziyetçilik

Prens Sabahaddin, Fransa'da hem öğrenip hem de geliştirdiği fikirlerinin Osmanlı coğrafyasında karşılık bulması için *Terakki* dergisini çıkararak İstanbul'a gönderir. Aynı gayretle 1906 yılında Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kuruluşunu gerçekleştirir. Cemiyet, ismine aldığı adem-i merkeziyet kaidesini programının da ilk maddesi olarak benimser. Yerel iktidarı güçlendirerek, merkezi yönetimin yetkilerini dağıtan genç bir devlet olan Amerika Birleşik Devletleri'nin federatif yapısı ile aynı şekilde olmasa da kadim Osmanlı İmparatorluğu için de örnek alınabilecek bir modeldir. Keza Prens'e göre Osmanlı'nın da yabancısı olmadığı adem-i merkeziyetçilikten gayrimüslimler hali hazırda istifade etmektedirler. Rum, Ermeni gibi Hristiyan unsurlar ve dahi Yahudiler ruhani liderlerini ve meclislerini kendileri seçebilmektedir.[31] Bu da onlara bir raddeye kadar yerinden yönetim imkânı sağlamaktadır. Bu yapı ile Padişah'ın mutlak hükümdarlığına halel getirmeksizin vergi, yargı ve eğitim konuları başta olmak üzere gayrimüslimlere yönetsel avantaj sağlanmaktadır.

Birkaç örnekle izah edecek olursak, Osmanlı'da Müslüman olmayan toplulukların yaşadığı yerler için ferman ile belirlenen vergi meblağının yıllardır değişmemesi bir yana bu tutarın cemaat içinde ne şekilde toplanacağına cemaat meclisleri karar vermektedir.[32] Yani vergi koyma yetkileri olmasa bile belirlenmiş toplam vergi meblağı üzerinden kimin ne kadar vergi vereceği konusunda yetki sahibiydiler. Verginin devletin işleyişinde ve sürekliliğinde sahip olduğu öneme bağlı olarak toplumsal hareketlilik üzerindeki etkisi, sebep olduğu isyanlarla birlikte değerlendirildiğinde cemaat (millet) meclislerinin sahip oldukları yetkinin değeri daha iyi anlaşılacaktır. Reform girişimlerinin Osmanlı'nın mali yapısını güçlendirmek üzere vergi sisteminde sürekli değişiklikler yapmaya yönelmesi bunu yaparken de merkeziyetçi eğilim göstermesi Prens'in eleştirdiği hususlar arasındadır.

Gayrimüslimler için adem-i merkeziyet uygulaması olarak nitelenebilecek bir diğer husus yargı yetkisidir. Osmanlı'da Hristiyan cemaatlerini ilgilendiren hususlarda ilgili milletin patriklik makamı yargılama yetkisine sahipti. Osmanlı'ya ilişkin tarih

31 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 71-80.

32 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 80-81.

anlatısında adalet vurgusu hep dile getiriliyor olsa da giderek hantallaşan devlet yapısı içerisinde cemaatlerin kendi iç yargı süreçleri kadılık müessesinin yargılama süreçlerinden daha hızlı netice vermeye başlamıştı. Buna ek olarak merkezi yönetimin baskısını da asgari düzeyde hissetmeleri onların bağımsızlıklarını güçlendiren bir unsurdu. Ancak buradan hareketle Prens'in çok hukukluğu savunduğu düşünülmemelidir. Aksine o, tüm Osmanlı tebaasının aynı hukuki kurallara tabii olmasını ancak yargının merkezi yönetiminin baskısından ve hantallığından kurtarılması gerektiğini savunmaktadır.[33] Osmanlı'nın üç kıtaya yayılan coğrafyasında merkeziyetçiliğin bürokratik olarak ne kadar güçlü olduğu tartışmalı bir husus. Ne var ki yerel unsurların organize yönetsel yetkinliklerle donatılmaksızın seçkinler üzerinden otorite tesisi ve söz konusu otoritenin merkezdeki mutlakıyetle olan kişisel bağı Prens'in adem-i merkeziyet perspektifini değerlendirmek için daha doğru bir yaklaşım sunar.

Hatırlamak gerekir ki Prens'ten önce Mithat Paşa ve Said Halim Paşa gibi önemli isimler memleketin idaresinde olası iki yoldan Osmanlı'nın yapısına en uygun olanın merkeziyetçilik değil adem-i merkeziyetçilik olduğunu savunmuştur.[34] Pek tabii ki 2. Abdülhamid'in payitahtın gücünü bu şekilde dağıtması beklenebilir bir tutum olmayacaktır. Esasında 1820'lerden itibaren uygulamaya konulan reform programları, merkezi devletin rolünü ve etkinliğini arttırmaya yöneliktir. Özellikle mali merkezileşme sağlanarak merkezi devletin gelirlerinin arttırılması hedeflenmiştir. Bu yapılırken de taşradaki âyanın iktisadi gücü zayıflatılmıştır.[35] Sistem merkezi devlet bürokrasinin ve padişahın paylaşmadığı, kontrole tabii olmayan gücü üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda görülen bu merkezileşme eğiliminin mutlak başarı kaydettiği söylenemez; merkezi yönetimin hedefini başaracak ölçüde güçlü olmadığından verginin toplanması, askere alma işlemleri, cemaat yönetimi alanlarında merkezileşme tam manasıyla sağlanamamıştır.[36] Prens'in eleştirisi de sadece padişahın şahsına değil sürdürülen idari yapıyadır. Çünkü böyle bir yapıda iktidar gücü kimde olursa olsun istibdat ve sefalet ortadan kalkmayacaktır. Bundan ötürüdür ki 2. Abdülhamid'i tahttan indirmek başlı başına bir çözüm değildir. Nitekim sultanın yeri boş kalmaz, o gider yerine başkası gelir.[37] Neticede öyle de olmuştur. Devletin birliğinin, gücünün

33 Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri,* 103.

34 Prens Sabahaddin, *İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar*, haz. A.Z. İzgöğer (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2018), 26.

35 Şevket Pamuk. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014), 83-91.

36 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2020), 414.

37 Sabahaddin, *İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar*, 91.

ve sürekliliğinin teminatı olarak merkezdeki güçlü iktidarı esas kabul eden İttihat ve Terakki döneminde de umulan neticeler elde edilememiş, imparatorluk trajik sona doğru yol almaya devam etmiştir. Bir yanda merkezileşme eğilimi öte yanda toplumsal yapının dinamikleri Osmanlı'nın adliyede, eğitimde bürokraside iki tür dünya görüşünün çekişme halinde olduğu sistemin sancıları ile ömrünü tamamlamasına yol açtı.[38]

Prens'in aksi yöndeki tüm izah gayretine rağmen adem-i merkeziyetçiliğe karşı temel endişe Osmanlı coğrafyasında farklı unsurların muhtariyetlerine yol açacağı ve sonuçta bölünmeye neden olacağı yönündedir. Prens Sabahaddin algıdaki yanlışlığı gidermek için öncelikle adem-i merkeziyetin ne olmadığını izah etme ihtiyacı hisseder. Adem-i merkeziyetin hiçbir koşulda muhtariyet olmadığını vurgular. En basit ifadesi ile eğer meşrutiyet, millet adına iktidarın Meclis-i Mebusan tarafından merkezi olarak denetimi ise adem-i merkeziyet yine millet adına denetim hakkının vilayetlerdeki genel meclisleri vasıtasıyla ikinci derece de kullanılmasıdır ki meclis yapısı Osmanlı idari yapısında zaten mevcuttur. Ancak yapısı ve yetkisi adem-i merkeziyete uygun değildir. İlaveten adem-i merkeziyetçiliğin tamamlayıcı unsuru olarak tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) esası da unutulmamalıdır. Merkezin temel egemenlik hakkı korunarak, yönetimde verimliliğin sağlanması amacıyla belirli yetkilerin vilayetlere devri tevsi-i mezuniyet olarak ifade edilir.[39] Prens'in programına göre Osmanlı birliğinin ancak böyle bir yönetim şekliyle korunabileceği görüşü hâkimdir. Yoksa her şeye hâkim olma görüntüsü veren ancak fiilen bunu yapma olanağı ve gücü olmayan merkezin paylaşmadığı yetkilerinin yerel isyanlarla kaybedilmesi işten bile değildir.

Her ne kadar adem-i merkeziyet federatif bir model önermese de Prens Sabahaddin'in Meclis-i Mebusan için önerdiği seçim modeli federalist bir seçim sistemi olarak nitelenebilir. Halk tarafından seçilen yerel meclisler, payitahttaki Meclis-i Mebusan'ın da seçmeni konumundadır. Bu modelde Meclis-i Mebusan üyeleri doğrudan halk tarafından değil yerel meclisler tarafından seçilmektedir. Bu şekilde teşekkül eden meclisin sorumluğu da birinci derecede halka değil yerel meclislere karşı olacaktır. Yerel meclisler bu sayede hem karar verici hem de merkezdeki karar vericileri belirleyici şekilde konumlanacaktır. Sistemin başındaki padişahı doğrudan kontrol ve denetim gücü olmasa da onun üzerinde etki ve yönlendirmesi olması beklenen meclisi seçme gücüne sahip yerel meclislerin yerinden yönetimin gereği kendi bütçelerine ve borç-

38 Ortaylı, T*ürkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, 418.

39 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 164-165. Ayrıca bkz. Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri,* 78.

lanma yetkisine sahip olmaları da adem-i merkeziyetin ekonomik gereğidir.[40] Siyaseten sahip oldukları gücü ekonomik olarak kaynak yönetimiyle güçlendiren yerel iktidarların yargısal yetki alanlarına sahip olmaları sistemin bir diğer gereğidir. Bu çerçevede oluşturulması öngörülen adli teşkilatlar aracılığıyla, güvenilir kişilere sınırlı konularda yargılama yetkisi tanınması Prens'in önerdiği sistemde öngörülen bir durumdur.[41] Devlet mekanizmasının üç ana unsuru olan yasama, yürütme ve yargının yerel düzeyde göreceli olarak güçlü ve bağımsız hareket etme kabiliyetleri bulunan karşılıkları adem-i merkeziyet yapısının gereği olarak karşımıza çıkar.

Ekonomik açıdan kendi kaynaklarını yönetebilen, kendi düzenleyici kurallarını koyabilen ve buna bağlı olarak sınırlı da olsa yargı yetkisinin sahibi olan yerel güçlere dayalı bir idari yapılanma, ayrılıkçı hareketler ve toprak kayıpları yaşanan imparatorluğu bir arada tutabilir mi yoksa çözülme sürecini hızlandırır mı sorunsalı Prens'in önerisinin önündeki en önemli düşünsel açmazı oluşturmaktaydı. Bu bağlamda duyulan endişeler de anlaşılabilir nitelikteydi. Prens Sabahaddin'in devletin idari yapılanmasının adem-i merkeziyetçi olmasını savunurken, monarşi, meşrutiyet ya da parlamentarizmi bir koşul olarak ifade etmez. Odak noktası merkezi yönetimin otoritesinin sınırlandırılmasıdır. Parlamento bunu sağlayan bir yapıdır ancak tek başına yeter ve ön koşul değildir. Nitekim Le Play okulunun ikinci kuşak takipçilerinden ve Prens'in de dostu olan Demolins'ın Tourville ile birlikte dahil olduğu Toplum Bilim Okulu siyasi otorite üzerinde anayasanın ve parlamentonun denetim gücünün tek başına yeterli olmayacağını, toplumun bireyci toplum yapısına dönüşümünün gerekliliğini ifade eder.[42] İngiltere'de krallığın, merkezi kuvvetin, sorumlulukları Fransız Cumhuriyeti'ne nazaran kıyas götürmez şekilde sınırlıdır. Prens Sabahaddin de bu mukayeseye dayalı olarak ilerlemenin hükûmet şeklinden değil idare biçiminden kaynaklandığını savunur. Fiiliyatta mahalli idarelerde merkezin güçsüzlüğünü telafi edebilmek amacıyla, meşveret usulüyle bölgenin önde gelenlerinin yardımına başvurulduğu görülür.[43] Bu yardım ilişkisinin nihai amacı bir yandan merkez hükümetin düzenli gelir kaynaklarında süreklilik sağlamak öte yandan da ise Prens'in savunduğu adem-i merkeziyet prensiplerinden farklı şekilde taşradaki egemen gruplar üzerinde merkezin otoritesini sağlamaktır. Son tahlilde devletin bürokratik kabiliyetleri ve

40 Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri,* 105.

41 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 367-368.

42 Hilmi Ozan Özavcı, "Düşünce Tarihi Merceğinden Türkiye'de Liberalizm", *Doğu Batı Dergisi 14*, sy. 57. (Mayıs, Haziran, Temmuz 2011): 142.

43 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi,* 422.

teknik imkânları ölçüsünde her alana otoriter bir tavırla el attığı görülür. Elini uzatamadığı yerlerde ise başıbozukluk hâkim olur. İlber Ortaylı'nın ifadesi ile merkezi devlet ihtiyaç duyulan zamanda ve yerde yoktur, müdahil olmaması gereken konularda ve yerlerde ise kırtasiyecilik ve sair engellemelerle yerel atılımın önünü kesen konumdadır.[44] Bu durum adem-i merkeziyetçiliğin korkulan sonuçlarından daha vahim bir şekilde devleti yıpratıcı sonuçlar doğurur.

Prens'in savunduğu idari yapılanma, Osmanlı'nın yönetici seçkinlerinin eğilimlerine mevcut haliyle uyumlu değildir. Merkeziyetçi yapıya inanan ve bu yapıdan beslenen bürokrasiden destek sağlaması mümkün olmamıştır. Hâl böyleyken istenilen reformları hayata geçirmesini sağlayacak desteği elde edebilme ihtimali olan, alternatifi alan siyaset gibi gözükmektedir. Prens'in kendisi aktif siyasette yer almasa da takipçilerini parti kurmaları ve seçimlere girmeleri konusunda teşvik etmesi bu nedenle önemlidir. Fakat Osmanlı gibi cemaatçi toplumlar, toplumsal noksanlarına sadece siyasi araçlar ve kanun gücüyle çözüm üretmeye çalıştıklarında başarısızlığa uğramaları kaçınılmazdır. Nitekim siyaseten de başarı sağlanamamıştır.

Merkezin gücü siyasete de tesir edecek niteliktedir ve bu güç özel alanın gelişimine imkân vermemiştir. Ekonomide özel kesime alan açılması olarak değerlendirilebilecek dışa açılma dahi merkezi bürokratlar üzerinden, toplumun diğer kesimleri dışlanarak gerçekleşmiştir.[45] Merkezi bürokrasinin de temel kaygısı, uzun vadeli iktisadi kalkınmadan ziyade kısa vadede Avrupa'dan sağlanacak mali ve siyasi destek olmuştur.[46] Bu kamusal sıkışmışlık bir yandan uzun vadeli bir dönüşümü engellerken öte yandan kamuya dayalı istikbal arayışına neden olur. Memuriyet toplumun hantal yapısının hem sebebi hem de sonucu olarak karşımıza çıkar.

Memur Zümresi ve Sınıfsal Dönüşüm

Osmanlı'nın geleneksel yapısı içerisinde Müslüman olmayan unsurlar yönetsel bağışıklıklarına ek olarak özellikle sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetleri ile servet biriktirmeyi başarmışlar ve dolayısıyla da bu durum Müslümanlara nazaran refah seviyelerinin yükselmesine neden olmuştur. Tanzimat'tan itibaren gerçekleştirilen modernleşme reformları, Prens Sabahaddin'in dile getirdiği gibi Doğu toplumundan

44 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi,* 434.

45 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 96.

46 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 150.

Batı toplumuna geçişi sağlamak bir yana Doğu toplumu özelliklerinin güçlenmesine neden olmuş, refah seviyesinde yaygın bir iyileşme gerçekleşmediği gibi büyük bir memur ordusu doğurmuştur.[47] Jön Türk kongrelerinde Prens ve İttihatçılar arasındaki ihtilafta gayrimüslim katılımcılar Prens Sabahaddin'in yanında yer alıyordu. Bu durumu karşılıklı olarak iki nedenle açıklayabiliriz. İlki, Prens, onların sahip olduğu haklara halel getirmeksizin güçlendirmeyi amaçlayan bir program ortaya koymaktaydı. Diğer yandan ön görülen değişiklikler sadece gayrimüslimlerle sınırlı kalmaksızın tüm Osmanlı tebaasının faydalanmasına yönelik olacaktı. Bir yanda zenginliklerinin kendilerine üstünlük sağladığını düşünen gayrimüslim unsurlar öte yanda ise Türk ve/veya Müslüman kimliğinin bir üstünlük sağladığını düşünenler imparatorluğun çöküşüne giden yolun taşlarını döşerken; refah, adalet ve hürriyetin yaygınlaşması Osmanlı birliğinin çimentosu ve ilerlemenin itici gücü olabilirdi.

Kamusal alana çoğunluk olan Müslümanlar ile özel alana hâkim olan gayrimüslimler arasında denge, bazı gayrimüslimlerin devlette görevlendirilmesi ile aşılabilecek bir durum değildi. Nitekim 19. yüzyılda gayrimüslimler nazırlık, sefirlik, valilik gibi üst düzey önemli görevlere getirilmiştir. Özellikle Berlin Kongresi'nden sonra memurun etnik kompozisyonunda değişiklikler meydana gelmiş sadece gayrimüslimler değil Arap unsurlar da memur olarak hem merkezde hem de vilayetlerde görevlendirilmiştir.[48] Burada asıl önem verilen konu teşebbüs-i şahsi olarak ifade edilen bireylerin özgüvenli bir şekilde aileleri ya da devlete arkalarını dayamaksızın girişimci olarak hareket etmelerinin sağlanmasıdır. Geleneksel Osmanlı toplumunda Türkler için istikbal; ziraat, sanayi ve ticarette değil memuriyette aranmaktadır. Hal böyle olunca iltimas ve kayırma ile ihtiyacın ötesinde memurun istihdamı sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Paralelinde liyakatten uzak, himayeye dayalı terfi ve ilerlemenin önü açılmaktadır.[49] 2. Abdülhamid döneminde sarayın ve Bab-ı Âli'nin merkeziyetçi anlayışının kontrolünde Dâhiliye Nezareti bünyesinde kurulan komisyonlarla olağanüstü yetkili merkezi personel yapılanmasına gidilmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidara hâkim olması ile birlikte bu merkeziyetçi yapı korunmuş dahası İttihat ve Terakki'nin teşkilatları da kadrolaşmada etkili olur hale gelmiştir.[50] Kayırmacılığa dayalı yapı içerisinde yer alan bu yapının yükselttiği insanların karakter zafiyeti göstermeleri de tabii bir neticedir. Öyle ki Prens Sabahaddin'in ifadesi ile üstlerine tapınma raddesinde bağ-

47 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002),* 397.

48 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, 514.

49 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 166.

50 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, 521-525.

lılık gösteren memurların astlarından aynı davranışı beklemesi kaçınılmazıdır.[51] Bu sıkıntı Prens'ten önce Mizancı Murat tarafından da dile getirilmiş, memur zümresinin yozlaşması karşısında hizmet ve verimliliğin güçlendirilmesini gerekliliği vurgulanmıştır.[52] Ancak Prens'in tutumu bir iyileştirmeden de öte bizatihi memurluğa karşı cephe almak şeklindedir ki elitliğin memurlukla özdeşleştirildiği Osmanlı için çok güçlü bir sosyal eleştiridir.[53] Onun toplumsal eleştirisinin derinliği bir yana ne yüzeysel ıslahatlar ne de gelinen noktada meşrutiyet bu yapıyı besleyen anlayışı değiştirememiştir. İktidarı ele geçiren İttihatçıların bu hususta bir anlayış değişikliği gayesi olduğu da düşünülmemektedir. Nitekim II. Meşrutiyet sonrası iktidarın sahibi ile birlikte, ittihatçı olmak devlette kadro bulmak ve de hasbelkader elde edilen makamda yükselmek için anahtar haline gelmiştir. Giderek hantal, bürokratik ve kayırmacı yapı halini alan Osmanlı devlet mekanizmasında bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

Prens'in ortaya koyduğu program, memuriyete dayalı yapının dönüşümünü hedeflemektedir. Dönüşümün merkezinde ziraat yer almaktadır. O, Osmanlı'nın kurtuluşunu toprağa sağlam yerleşmede ve şimdilik kaydıyla tarım ülkesi olunmasında görmekteydi.[54] 19. yüzyılda Anadolu nüfusunun %80'inden fazlasının gelirini tarımdan elde ettiğini düşündüğümüzde bu anlaşılabilir bir durumdur. 19. yüzyılda pazar ilişkilerinin gelişmesine karşılık tarımda verimliliği artıracak teknolojik değişimlerin üretimde kullanılamaması ve süregiden mülkiyet ilişkilerinde değişikliğin olmaması tarım alanındaki gelişimi sınırlamıştır.[55] Her şeye rağmen tarım mevcut haliyle de olsa yukarıda belirttiğimiz adem-i merkeziyet anlayışının ekonomide taşıyıcısı olabilecek niteliktedir. Le Play okulunun öncüllerinden Louis de Bonald'ın bakış açısı ekonominin temeli olarak toprağı görerek, aristokrasinin toprağa hükmetmesi, miras yoluyla bile olsa toprağın bölünmemesi gibi antikapitalist söylem barındırır.[56] Ardılı olan Le Play ise işçi aileleri üzerinde yaptığı saha çalışmalarının sonucunda sanayi devrimiyle yaşanan toplumsal değişimin işçi sınıfının ekonomik durumunda kötüleşmeye neden olduğunu iddia eder. Paralelinde işçilerin siyasal katılımının sınırlı olması ve de sınıfsal ahlâki sorunlara sebebiyle toplumda istikrarsızlığın oluştuğu

51 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 204.

52 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 134.

53 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* 1895-1908, 296.

54 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 487.

55 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 127.

56 Kansu, *"*Prens Sabahaddin'in *Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali",* 159.

savını ortaya atar. Ne var ki ikinci kuşak Le Play'ciler onun, işçilerin ekonomik durumunun kötüye gittiği görüşünü kabul etmekle beraber, ticaret ve sanayide sağlanacak gelişimle işçilerin ve toplumun kazanımlarının artabileceği görüşünü ortaya koyarlar. Söz konusu gelişimi devletin ekonomiye müdahil olmaması ve işçi işveren ilişkisinin erdemli bir ilişki olması koşuluna bağlarlar. Son tahlilde hedeflenen işçilerin bağımsız bireyler olarak gelişmelerine imkân sağlamaktır.[57] Sanayileşme düşüncesi adem-i merkeziyetçilikle ne kadar örtüşür ayrı bir tartışma konusudur. Bu noktada Cenk Reyhan, Batı'da Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak merkezileşmenin arttığını, Prens Sabahaddin'in ulaşmak istediği Batı düzeyi ile adem-i merkeziyetçiliğin bağının olmadığı görüşünü ifade eder.[58] Ancak Prens Sabahaddin, sanayileşme ve işçi sınıfı üzerine kapsamlı bir düşünce ortaya koymadığı gibi ne De Bonald'ın ne de Le Play ve takipçilerinin görüşlerini de olduğu gibi benimsediği söylenemez. Bu bakımdan ortaya koyduğu kalkınma modelinin ziraata dayanması adem-i merkeziyet anlayışıyla tutarlı bir çizgide yer aldığını gösterir. Yaklaşımında kritik nokta, şehirli gençler ile rehbersiz köylüler arasında ziraata dayalı sosyal ilişkiler kurularak Anglosakson "centilmen" sınıfının Osmanlı'da da ortaya çıkarak cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçişin sağlanmasıdır.[59] Şerif Mardin, Prens'in elit anlayışının diğer Osmanlı aydınlarının elit anlayışından farklı olarak siyasi olmayan bir elit olduğunu ifade eder.[60] Bu tespitin yerinde olduğu kanaatindeyim. Prens'in idealize ettiği centilmen sınıfının Osmanlı'daki karşılığının aristokrasi değil tarımsal üretimi yönlendiren nitelikli ve eğitimli seçkinlere karşılık geldiği söylenebilir. Bu sonuca varmamın dayanağı, Prens'in ferdiyetçi Sakson köylülerinin işleyecek toprak bulamadıklarında yağmacılığa yönelmeden Fransa ve İngiltere'ye gitmelerini, gittikleri yörelerde kurdukları çiftlikler vasıtasıyla Romalıların köle olarak çalıştırdıkları yerel halkları hürriyete kavuşturmalarını örnek gösterdiği satırlarıdır.[61] Prens'in ifadeleri feodal dönüşümün süreç içerisinde hürriyetçi bir adım olduğu noktasına bizi götürmektedir. Öyle ki Locke ve Hume gibi liberal düşünürlere atıfta bulunmayan Prens, konu ziraat olunca John Stuart Mill'e başvurarak zengin ve eski milletlerin sermayelerini işletebilecekleri en iyi girişimin ziraat olduğu yönündeki ifadelerini alıntılar.[62] Yine de

57 Özavcı, "*Düşünce Tarihi Merceğinden Türkiye'de Liberalizm*", 143-144.

58 Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri,* 139.

59 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 217-218.

60 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, 306.*

61 Sabahaddin, İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar, 143.

62 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, 225.

Prens Sabahaddin'in görüşleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde ortaya koyduğu zirai kalkınma modelinin zaafları da belirginleşir. Ekonomiye ilişkin değerlendirmelerinin yüzeyselliğinin yanı sıra örnek aldığı İngiltere'nin kapitalist gelişiminin hak ettiği ağırlıkta yer bulmadığı görülür. Özellikle kapitalist üretim ilişkileri, rekabetçi ekonomi konuları Prens'in programında kendine yeterince yer bulamamıştır. Oysaki çağdaşı Mehmet Cavid Bey, İttihat ve Terakki bünyesinde ekonomik liberalizm savunusu yapabilmiştir.[63] Serbest mübadele ve iktisadi liberalizme dayalı bir ekonomi modeli İttihat ve Terakki'de daha güçlü dile getirilmiştir.

Öte yandan zirai kalkınma modeli için en önemli sorunlardan biri Osmanlı'da köylünün toprak mülkiyeti yapısıdır. İmparatorluğun en güçlü olduğu dönemlerdeki sipahiliğin sona ermesinin ardından tarım arazileri önce mültezimlerin müteakiben de tapu idarelerinin kontrolüne geçmiştir. Mülkiyet hakkındaki zafiyet köylüler arasında arazi kavgalarına neden olmuş, nüfuz kullanımı, kayırmacılık, iltimas bu alanda da görülür olmuştur. Burada mülkiyetin bireysel değil aile ya da köy mülkiyeti şeklinde ortaklığa dayalı olması da bir etkendir. Köylünün önceliği ticari maksatlı üretim değil mülkiyeti paylaştığı ailesinin ya da köyünün temel gereksinimlerinin karşılanmasına yöneliktir. Üstelik üretim yöntemleri çağdaş ve bilimsel olmadığından verimlilik düşüktür. Dolayısıyla bir noktadan sonra üretilen miktar aileye ve köye yetmediğinden toprağın üretici tarafından terk edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada prensin savunduğu şekilde ortak mülkiyetten bireysel mülkiyete geçiş bir çözüm yolu açabilir.[64] Ne var ki büyük toprak sahipleri dahi ücretli işçiler çalıştıran kapitalist işletme mantığıyla değil ortakçılık olarak adlandırılan toprağın köylüye kiralanması yöntemiyle hareket etmekteydi.[65] Hâl böyleyken salt mülkiyet yapısında bir reform tek yönlü ve yetersiz bir çare arayışı olacaktır. İki doğru tespit olarak memuriyetin toplumun çoğu için bir hedef olmaktan çıkartılması ve paralelinde bireysel mülkiyetin sağlanması kapitalist üretim tarzı ile desteklenmedikçe yeterli olmayacaktır. Bu da ancak toplumun anlayış değişikliği ile mümkün olacaktır.

Eğitim

Osmanlı'da Prens Sabahaddin'in arzuladığı şekilde bir dönüşüm ancak Batılı anlam-

63 F. Hasan Arol, "Mehmet Cavit Bey", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yay., 2005), 49-50.

64 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 355-356.

65 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,* 128.

da vatandaş yetiştirilmesi ile mümkün olacaktır. İdeal vatandaşın yetiştirilmesi ise eğitim ile gerçekleştirilebilir. Hükûmet ve yasalar gibi eğitim de toplum yapısının bir sonucudur. Onun nazarında soyut bir eğitim meselesi mevcut değildir. Ferdiyetçi yapıya geçerek müteşebbisler yetiştirecek tarzda düzenlenmiş eğitim sistemi meselesi mevcuttur.[66]

Prens, eğitimin nasıl olması gerektiği sorusunun cevabını yine Demolins'da bulur. Keza Prens'in hayatını değiştiren *Anglo-Saksonların Üstünlüklerinin Sebepleri* kitabı bir eğitim kitabıdır. Referans bir değer olarak Batılı manada vatandaş tipi hükümet karşısında bağımsız ruhludur, kendi hususi alanında egemenliğini korur. Bireyin özel alanında sahip olduğu hâkimiyeti yitirmesi istibdadı kaçınılmaz kılar. Tam da bu sebeple "İstiklali milli ancak istiklali şahsi ile temin edilebilir" der Prens Sabahaddin. Verilmesi gereken ilk istiklal mücadelesi bireyin özel alanı için verilecek mücadele olmalıdır. Bunu sağlayacak donanım ise biri aile diğeri eğitim olmak üzere iki kaynaktan beslenir. Ülkede kabul gören yönetim anlayışı bu yapıyı bir tehlike olarak görmeksizin desteklemeli, gerekli zemini hazırlamalıdır[67] ki buna olanak sağlayacak yönetim yapısının adem-i merkeziyet olduğunu yukarıda izah etmiştik. Prens'in örnekleri de yine Osmanlı'nın Hristiyan tebaası üzerindendir. Hristiyanlar kendilerine tanınan haklar çerçevesinde diledikleri şekilde okullaşabilmektedir. Öte yandan Müslümanlar okul açmakta zorluklarla karşılaşmaktadır.[68] Üstelik aile yapısı geleneksel olarak otorite karşısında kulluk anlayışına sadakatle bağlı iken modern anlamda okullaşma sağlansa dahi tek başına eğitim vasıtasıyla özgüvenli vatandaş yetiştirilmesi iyimser bir beklentiden öteye geçmeyecektir.

Aslında eğitimin üstlendiği araç rolüne uygun olarak 1876 Kânûn-ı Esâsî'nin 114. maddesi ile ilköğretimin mecburi hale gelmesi, anayasanın ilanı ile tebaadan vatandaşa dönüşme sürecine giren Osmanlı toplumu için önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Prens Sabahaddin'in de eğitime verdiği önemi değerlendirirken okul ve aile vasıtasıyla onun tahayyül ettiği ideal vatandaşın ortaya çıkmasını sağlayacak araç rolü yadsınamaz. Eğitime yüklenen modernizasyon misyonu Osmanlı'ya mahsus bir durum değildir. 1860'lardan itibaren birçok Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletleri yurttaş eğitimine önem vermeye başlamıştır. Fransa 1882'de zorunlu,

66 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 493-495.

67 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 87-88.

68 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 83.

laik ve parasız eğitim müfredatına medeniyet derslerini dahil etmiştir.[69] Osmanlı'da da özellikle 2. Abdülhamid döneminde modern anlamda okullaşmaya yapılan yatırım yadsınamaz. Fakat bir değerlendirme yapılırken Prens Sabahaddin'in belirttiği "istiklali şahsi" gayesinden uzak salt teknik yönü güçlü eğitim hedeflenmesi hatta bazı durumlarda özellikle önde gelen ailelerin çocuklarının rehin öğrenci statüsünde olması göz ardı edilmemelidir. Her şeye rağmen Osmanlı'nın çehresini değiştirme gayretinde olan insanların yine de bu okullardan yetişmesi bir amaç değil dönemin istibdat rejimi tarafından arzu edilmeyen bir yan etki olarak düşünülebilir. Otoriter tüm rejimlerin özgür düşünceye önem vermeksizin niceliksel ve teknik olarak yaklaştıkları eğitim sorunsalı bugün dahi devlet-birey ilişkisinde modernite açmazına neden olmaktadır.

Ailenin bu süreçteki yerine yeniden dönecek olursak, aileyi hem eğiten hem de eğitilen bir toplumsal yapı olarak değerlendirmek mümkündür. Le Play'in sınıflandırmasına baktığımızda üç tip aile yapısı görürüz. Bunlardan ilki bireysel girişimciliğin baskılandığı, özellikle Orta Asya steplerinde yaşayan topluluklarda yaygın olan pederşahi aile yapısıdır. İkincisi, yine bireysel girişimciliğin ve gelişimin kontrol altında tutulduğu, aile otoritesinin olmadığı doğrudan devletin korumasına sığınılan istikrarsız aile tipi. Üçüncü ve son ayrım ise pederşahi yapıya benzer şekilde aile reisinin etrafında toplanan, toprağa bağlı olarak faaliyet göstermekle birlikte ancak ekonomik açıdan varsıl olarak nitelenemediğinden çocukların aileden ayrılarak kendi düzenlerini kurmak için teşvik edildiği kök aile tipidir. Bu ayrım daha sonra Le Play'in takipçileri tarafından bireyselliğin baskılandığı cemaatçi aile tipi ve bireysel girişimin teşvik edildiği bireyci aile tipi olarak ikiye indirgenmiştir.[70] Prens Sabahaddin'in yukarıda bahsettiğimiz Türklerin toplumsal gelişimindeki üç evre ile aile tiplerini eşleştirecek olursak ilk iki evre cemaatçi aile tipine karşılık gelir. Batılılaşma evresi ile birlikte artık bireysel aile tipine geçilmelidir. Aile cemiyet için bir medeniyet ölçüsüdür. Toplumun temelindeki ailenin eğitimle dönüşümü gerçekleştirmesi halinde tüm toplumsal dönüşümü de gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Ama bu da nesiller sürecek bir gayret ve istikrar gerektirir.

Prens Sabahaddin'in okullaşmaya ilişkin olarak Edmond Demolins'ın kurucusu olduğu Roches Okulu'nu (L'Echole des Roches) örnek alır. Demolins ise okulu kurarken

69 Füsun Üstel, "2. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yay., 2003), 169.

70 Kansu, "*Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali",* 60.

İngilizler ve Almanlardan esinlenmiştir. Bu okulun amacı gençleri lisans derecesinde bir eğitme hazırlamanın dışında, onları sömürge topraklarına yerleşmeye ya da doğrudan ticaret, sanayi ve tarım alanlarında iş yapmaya hazırlamaktır.[71] Özellikle Alman okulların işleyişinin en önemli özelliği öğrencilerinin toplumun fakir ailelerinin çocukları arasından değil tam tersi burjuva sınıfına dahil zengin ailelere mensup olmaları ve bu okullara kaydolmak için ciddi meblağlar ödemeleridir.[72] Değişimin zirai sahadan başlayacağına inanan Prens'e göre girişimcilik ve özel mülkiyet tarımsal kalkınmadan beslenir. Bu bağlamda devletçi zihniyete hizmet eden yüksek öğrenimden önce ilköğretim aşamasında girişimci yetiştirecek bir müfredatla hareket edilmelidir. Bu eğitimin hedefi ise sadece okuldaki öğrenciler değil aynı zamanda onların aileleri de olmalıdır.[73] Anlaşılıyor ki sosyal değişimin lokomotifi olması düşünülen "centilmen" sınıfın bu okullardan yetişen öğrenciler vasıtasıyla oluşması arzu edilmektedir. Öğrenciler hem onları okula gönderen anne babalarını hem de ileride kuracakları kendi ailelerini aldıkları eğitimin idealleri doğrultusunda etkileyecektir. Prens'in eğitime biçtiği rol birey karakterinin oluşturulmasıdır. Toplum içerisinde bireyin varoluş koşullarında eğitim yoluyla değiştirilmesinde devlet yine bir araçtır.[74]

Sonuç

Meşrutiyet ile birlikte iktidarın dayandığı meşruiyetin kaynağı da anayasal bir zeminde düzenlenmiştir. Ancak bu düzenlemenin muktedirlerin ve halkın devlete ilişkin bakış açısında gelişime yönelik bir değişim gösterip göstermediği tartışmalıdır. Tartışmaya taraf olarak Prens Sabahaddin, istibdadın kaynağı olarak toplumsal hayat görülmedikçe, ilmi teşhisler ortaya konulmadıkça yapılan ve yapılacak ıslahatların aldatıcı ve de sakat olduğunu savunur. İlmi teşhis noktasında soyut düşüncelerden doğduğunu söylediği Durkheim sosyolojisinden ayrılarak müspet bir ilim olarak tarif ettiği *Science Sociale*'ı temel alan bir yaklaşım ortaya koyar.[75] Bu noktada Prens'in Osmanlı'nın sorununun siyasal değil toplumsal olduğundan hareketle, açık bir siyasal liberalizm savunusu yerine, toplumun değişimini fert ile ilişkilendiren bir model-

71 Edmond Demolins, "L'ecole des Roches", *The Elementary School Teacher* 6, no:5 (Jan 1906): 227-240.

72 Sabahaddin, *İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar,* 156-164.

73 Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları,* 350.

74 Nilgün Toker, "Türkiye'de Liberalizm ve Birey", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yay., 2005), 109.

75 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 490-491.

le altyapısal dönüşümü öncelik vermesi dikkat çekicidir. Bu yaklaşımı onun bireyi, vazifelerle borçlu, milli bilinci güçlü vatandaş kavramının önüne koyması sonucunu doğurur. Bu tutum da Osmanlı'da karşılık bulmasını zorlaştıran nedenlerden biri olarak düşünülebilir.

İlmi anlamda önem addettiğimiz bu hususların siyasal anlamda ve üstyapı olarak tanımlanacak devlet organizmasında karşılığını bulmaması Prens Sabahaddin'in zaafı olarak ortaya çıkmaktadır. Prens'in ilmi teknikler üzerinden siyaset kurma çabası hem Şerif Mardin hem de Niyazi Berkes tarafından yadırganır.[76] Ancak burada sorun sadece teknik midir yoksa toplum bilim ile siyaset arasındaki ilişkide dengeyi kuramamış olmasında mıdır? Siyaset, toplum üzerinde saha çalışması imkanı da verecek bir kanal olacakken Prens'in kendine steril bir çalışma alanı yaratarak teziyle çelişkili bir şekilde sahadan uzak kalması onun etkinliğini de sorgular hâle getirmiştir. Avrupa'da ilk sürgün yıllarında girdiği alan mücadelesinin bir benzerini 1908 sonrası Osmanlı'da vermediği görülür. Ahrar Fırkası'na görünüşte dışarıdan verdiği destek, salon toplantıları gibi faaliyetler yeterli olmayacaktır. Oysaki Mardin'in ifadesi ile Prens Sabahaddin taşraya daha fazla kredi açmaya hazırdır. Çünkü o, merkeziyetçiliğin, parlamentonun bürokrasiyi denetleyici ve sınırlayıcı olarak taşranın seçimi ile kırılabileceğine inanmaktadır.[77] Ancak toplumsal çözümlemesinde taşradan gelenlerin bürokratik elitlerin kalıplarına uymaya bu derece hazır olduğunu öngörmemiştir.

Zirai kalkınma üzerinden kurguladığı dönüşüm modeli, kendi içerisinde tutarlı ancak değişim için yeterli değildir. Osmanlı'da Müslüman halkın köylü- memur ikiliğindeki yapısı bu modeli tercih etmesinde toplumsal gözlemlerinin neticesi olarak düşünülebilir. Fakat sanayileşmenin Prens'in düşüncesinde yeterince yer bulmamış olması her şeye rağmen dönüşüm için bir geriden gelişe karşılık gelir. Eğitime verdiği önem aynı bağlamda önemli ise de eğitimin çıktılarından arzu ettiği sonuç yine yetersiz kalacaktır. Hal böyleyken zaten bölünme refleksinin geliştiği Osmanlı siyasal eliti içerisinde aşağıdan yukarıya bir değişikliği sağlayarak adem-i merkeziyetçi yapıyı tesis etmesi oldukça iyimser bir beklenti olmaktan öteye gidemez.

Sürekli bir rekabet içinde olduğu İttihat ve Terakki'nin ideoloğu Ziya Gökalp'in, Prens'in tam aksine fert karşısında topluma öncelik veren bir model ortaya koyarak gerek İttihatçılar gerekse sonrasında Cumhuriyet kadroları üzerinde etkin olması siyaseten eylem gücüne sahip yandaşlar bulması ile ilişkilidir. Oysaki Prens'in orta-

76 Durukan, "*Türk Liberalizminin Kökenleri"*, 152.

77 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 298-299.

ya koyduğu program, siyaset alanında karşılık ve müttefik bulamamıştır. Mardin, Prens'in sosyolojik plandan siyasal plana geçişte aceleci davranmasının onun zaafı olduğunu söyler.[78] Gerçekten de daha ziyade ilmi tetkiklere dayanan toplumsal dönüşüm programını siyasi programmış gibi sunmak zorunda kalması, bunu yaparken de siyasi hamlelerinde ve yönetici elitle ilişkilerindeki zayıflık Prens için bir handikap olmuştur. Bir diğer husus ise Niyazi Berkes'in ifade ettiği gibi Doğu toplumundan Batı toplumuna geçişin uluslaşma ile ilişkisinin[79] Prens'in programında ihmal edilmiş olmasıdır. Osmanlı'nın farklı milletlerden müteşekkil yapısında ortak bir toplumsal dönüşüm programının uygulanmasında doğal bariyerler oluşturmaktadır.

Gayrimüslim unsurların göreceli desteğine rağmen Müslüman unsurlardan aynı ölçüde destek alamamıştır. Bunda her iki kesimde de umduğu şekilde bir değişim isteğinin olmaması bir etkendir. Özellikle memur karşıtlığı üzerinde sosyal dinamikleri radikal şekilde değiştirme isteği onun siyasi elitler arasında da destek bulmasını zorlaştırmıştır. Hâl böyleyken dar bir kesimin desteği ile bütün toplumun yapısının değiştirilemeyeceği aşikârdır. Prens Sabahaddin'in de temel sorunu bu sıkışmışlığı kırarak etki alanını genişletecek güce ve eylem kabiliyetine sahip olmamasıdır.

Kaynakça

Arol, F. Hasan. "Mehmet Cavit Bey". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Demolins, Edmond. *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?*. trc. A Fuad, A. Naci. Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Demolins, Edmond. "L'ecole des Roches". *The Elementary School Teacher* 6, *no.5* (January 1906): 227-240.

78 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* 1895-1908, 300.

79 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu,* 226.

Durukan, Kaan. "Türk Liberalizminin Kökenleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Ege, N. Nurettin. *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977.

Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

İnsel, Ahmet. "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soy Çizgisi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Jan Zürcher, Erik. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Kansu, Aykut, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2020.

Özavcı, H. Ozan. "Düşünce Tarihi Merceğinden Türkiye'de Liberalizm". *Doğu Batı Dergisi 14,* sy. 57 (Mayıs, Haziran, Temmuz 2011): 117-135.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Perier, Philippe. *Le Play ve Ardıçları: Yüzyılı Aşan Başarı*. trc. Özer Ozankaya, *A.Ü.S.B.F,* 1965.

Prens Sabahaddin. *İttihat Terakki'ye Açık Mektuplar*. haz. A. Z. İzgöğer. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

Prens Sabahaddin. *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne,* haz. Mehmet Ö. Alkan. İs-

tanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Reyhan, Cenk. *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*. Ankara: İmge Yayınları, 2008.

Sucu, İlyas. "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40. (2018): 253-266.

Toker, Nilgün. "Türkiye'de Liberalizm ve Birey". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, haz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Üstel, Füsun. "2. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ÇEVİRİ

Türkiye'de Irkçılık: Hüseyin Nihal Atsız Örneği[1]

Doç. Dr. Umut Uzer[2]

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından girilen Türk millî kimliği arayışında, modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimiyle birlikte seküler bir Türk millî kimliği doğdu. Birbiriyle yarışan İslam, Osmanlıcılık ve Türkçülük kimlikleri aşılarak ya da o zaman için aşılmış görünerek, yeni cumhuriyetin sınırlarıyla çevrelenmiş barışçıl bir Türk milliyetçiliği ortaya kondu. Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun kurulmasından anlaşılacağı üzere, Türklerin kökenleri ve tarihteki yerleri çok büyük önemle yaklaşılan bir meseleydi. Türkoloji konusundaki akademik yayın ve konferanslar hızla çoğaldı. Bütün vatandaşlar Türk kabul edildi.

Hüseyin Nihal Atsız farklı bir tür milliyetçilik öne sürdü: Sivil değil etnik, barışçıl değil irredantist/kurtarımcı ve ırkçı. Bu durum son derece şaşırtıcıdır çünkü Türkiye'de ırkçılık, milliyetçi düşünürler arasında bile ender görülür. Irkçılığın ender görülmesinin nedenlerinden biri, cumhuriyetçi hükûmetin sekülarizmine rağmen İslamiyet'in Türk millî kimliğinin önemli bir bileşeni olmasıdır. Mutlaka dindarlık söz konusu olmasa da bir Türk kendi kimliğini tanımladığı zaman, etnik Türklük ile İslamiyet zaten iç içedir; birçok insan için bu ikisi birbirini dışlamaz, tersine, güçlendirir. Önde gelen tarihçilerden Bernard Lewis'in ileri sürdüğü gibi, "Türkler; Araplar ve İranlıların hiç yapmadığı bir şeyi yaparak millî kimliklerini İslam'a gömdüler."[3] Benzer şekilde, bütün Müslümanların mutlaka siyasi, Panislamcı anlamda olmasa da toplumsal bir anlamda birbirinin kardeşi sayılması da ırkçılığı dışarıda bırakıyordu.

---

1 Bu makale, 2002 yılında Journal of Muslim Minority Affairs'de İngilizce olarak yayımlanmıştır.

2 Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, uuzer@itu.edu.tr, ORCID No:0000-0001-5828-9597
Çevirmen: Nur Küçük, nurkucuk09@gmail.com.

3 Bernard Lewis, *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day* (Londra: Weidenfeld, 1995).

Hristiyan Araplar çokken gayrimüslim Türklerin az sayıda oluşu Türklerin İslam kimliğinde görülmesine güç kazandırdı. Hüseyin Nihal Atsız'ın ideolojisinin birçoklarına yabancı gelmesinin nedeni budur: Onun ideolojisinde İslamiyet, Türk millî kimliğinin asli bir bileşeni olarak bulunmaz. Atsız hem halk kitlelerinin hem de seçkinlerin çoğunluğu tarafından reddedildi. *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) isimli romanlarıyla Türk tarihini ve bozkurt tasvirini popülarize etmekte ise daha başarılı oldu; bu romanlar Türklerin kahramanlıklarıyla dolu olduğundan Türk milletinin gururunu okşadı.

Benzer şekilde, cumhuriyetçi milliyetçilik yirminci yüzyıl boyunca, özellikle yüzyılın son on yılında, bir İslamcı siyasi parti formunda, İslamcılıktan gelen bir tehditle ya da böyle bir tehdit algısıyla karşı karşıya geldi. Türk millî kimliğinin bileşiminde dinin (İslam) ve etnisitenin (Türklük) göreli yerlerine dair arayış yirmi birinci yüzyılın başlarında hâlen sürmektedir.

Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975) Türk siyasi düşünce tarihindeki en tartışmalı figürlerden biriydi. Fakat yaşamı boyunca Türk milliyetçi çevrelerinde etkin olsa da ne herhangi bir maddi fayda kazandı ne de iş fırsatları arttı. Türk milliyetçiliğiyle ilişkisi, araştırma görevlisi olduğu İstanbul Üniversitesindeki işini engelledi. Atsız, ayrım gözetmeden, entelektüellerden siyasetçilere kadar, millî meselelere yönelik olumsuz fikirleri olduğunu düşündüğü insanları eleştirdi. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi yetkililerini açıkça eleştirmesiyse üniversitede kalıp akademik araştırmalarına devam etme olasılığını tamamen ortadan kaldırdı. Sonuç olarak, üniversiteden kovuldu ve geçimini dergiler yayımlayarak ve değişik liselerde edebiyat öğretmenliği yaparak sağladı. Sonunda İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesine uzman olarak atandı. Anlaşıldığı üzere, fikirleri hayatını zorlaştırmış; tutku duyduğu, hayalini kurduğu bir meslek varsa da o yöndeki tüm kapıları kapamıştı. Ama mutlaka söz edilmesi gereken husus, Atsız'ın hiç pişmanlık duymaması, sonuçları ne kadar ağır olursa olsun fikirlerini ifade etmesidir. 1930'lardan 1970'lere kadar kaleme aldığı makaleler incelendiğinde fikirlerinin hiç değişmediği görülür. Çıkardığı *Atsız Mecmua*'dan *Orhun*'a, ondan *Ötüken*'e kadar, sade yazı üslubuyla aynı Atsız'ı görürüz. İnandığı ve üzerinde direttiği ideal (*mefkûre, ülkü*) uğruna eziyet görmesi, İslamcı Necip Fazıl Kısakürek ve solcu Nazım Hikmet'inki ile kıyaslanabilir. Konunun özü şudur: Cumhuriyetçi Türkiye'de resmî Kemalist ideoloji dışında bir fikrin veya ideolojinin ifade edilmesi kabul edilemez ve dolayısıyla hoş görülemez. 1940'larda Türkçülerin gördüğü eziyet, alınan benzer önlemlerle komünistlere karşı da devam etti. Devlet aygıtı değişik şiddet düzeylerinde hem Turancılığı hem de sosyalizmi vurdu, ama şurası önemlidir ki rejim söz konusu olduğunda ikisi de kabul edilemez cinstendi. Kişisel ideolojik dönü-

şümünde Pantürkizmden komünizme, oradan Kemalizme doğru bir evrim sergileyen Şevket Süreyya Aydemir, devrimin mantığını şöyle özetler: "İnkılap, ona taraftar olmayanların iradelerinin, ona taraftar olanların iradelerine cebir ve zor ile bağlanması demektir."[4]

Atsız bir düşünür, romancı, şair, akademisyen ve ideologdu.[5] Türk tarihi üzerine bir dizi özgün düşünceye sahipti. Bunlar arasında Balkanlar'dan Altaylar'a kadar yekpare bir Türk milleti ve kültürü düşüncesi ile resmî 16 Türk devleti teorisinin aksine aslında bir ya da iki Türk devletinin kurulduğu düşüncesi bulunur. Atsız'a göre 16 Türk devletinin kurulduğunu sanmak, tarihi hanedanların merceğinden bakarak algılamanın nitelediği bozuk bir yargıdır. Atsız, iyi bir romancıydı; rahat okunan kitapları eski Türklerin kahramanlıklarıyla doludur; romanlarındaki bozkurt tasviri milliyetçi nesillere esin kaynağı olmuştur. Şiirleri de sade Türkçe kullanımından dolayı başarılıdır. Atsız, kendini romantik olarak görmeyi reddetse de tüm yazılarında romantizm aşikârdır.

Hüseyin Nihal Atsız, ırkçılığı ve Turancılığı açık açık savunan az sayıda Türk düşünürden biridir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi önceki Türk milliyetçilerinden ayrı bir fenomen olarak görülmelidir. Atsız; ırkçı teorilerin etkilediği, yayılmacı ve kurtarımcı retorikle nitelenen 1930'ların siyasi atmosferinin bir ürünüdür ve ırk, milliyet, din ve savaş ile ilgili görüşlerini değiştirmemiştir. Önceki düşünürlerden din konusundaki düşünceleri bakımından da farklıydı. Dine açık açık karşı çıkmamasına ve dinin önemli toplumsal işlevler gördüğünü yazmasına rağmen, makaleleri dikkatle okunursa din karşıtı eğilimi fark edilir. Atsız'a göre her şey millî olmalıdır: dil, edebiyat, müzik ve yaşam tarzı. Bu bakımdan, cumhuriyete çok büyük inancı yoktu çünkü kanısınca Türkiye'nin kuruluş tarihi Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi olan 1044'tür. Dolayısıyla siyasi rejim onun için bir mesele değildir, asıl önemli olan devletin millî olup olmamasıdır.

Fikirlerine katılın ya da katılmayın, Hüseyin Nihal Atsız gördüğünden daha fazla dikkati hak eden özgün bir düşünürdü. Maddeciliğin her tür bağlılığın yerini aldığı bir çağda, böyle hususlara hiç aldırmayan bir kimse övgü ve dikkati hak ediyor.

Bu incelemede önce Atsız'ın kısa bir biyografisi verilecek, ardından doğrudan doğru-

4 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro* (İstanbul: Remzi, 1990).

5 Hikmet Tanyu, "Özleyiş", *Türkçülerin Kaleminden Atsız* içinde, haz. Refet Körüklü ve Cengiz Yavan (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2000).

ya yazılarına odaklanılarak milliyetçilik, azınlıklar ve din konularındaki düşünceleri analiz edilecektir.

Yaşam: Sürekli Bir Mücadele

Hüseyin Nihal Atsız 12 Ocak 1905'te İstanbul'da doğdu. Anne ve babası Karadenizliydi. İlk ve ortaokulu İstanbul'da okudu. 1922'de Askerî Tıbbiyeye kabul edildi. Okulda "komünistler"le mücadele etti ve birçok olaya karıştı.[6] Arap asıllı bir teğmene selam vermediği için okuldan atıldı. Fakat anılarında, üstlerine yönelik isyankâr davranışlarının ve kadınlarla münasebetleri gibi başka bazı etmenlerin de okuldan atılmasında rolü bulunduğunu itiraf eder.[7]

Geçimini sağlamak için Kabataş Lisesinde öğretmenlik yaptı; daha ileriki bir tarihte *Türkiyat* dergisinde saygın tarihçi Profesör Fuat Köprülü'nün dikkatini çeken bir makale yayımladı. Köprülü'nün cesaretlendirmesiyle Edebiyat Fakültesine kaydoldu ve 1930 yılında oradan mezun oldu. Aynı yıl Köprülü'nün yanına asistan olarak girdi. 1931'de ilk dergisi *Atsız Mecmua*'yı çıkarmaya başladı; derginin yayım hayatı 1932'ye dek sürdü. Devlet yetkilileriyle ilk çatışması ise entelektüel bir tartışma üzerine oldu.[8]

Atsız Türk Tarih Tezine Saldırıyor

Birinci Türk Tarih Kongresi 2 Temmuz 1932'de toplandı. Bu kongrede Anadolu'nun Türklüğü "ispatlandı" ve Türklerin beyaz ırka mensup oldukları ileri sürüldü. Orta Asya bütün uygarlığın kaynağıydı ve Anadolu uygarlığı Orta Asya'dan gelen göçmenlerden doğmuştu.[9]

Oturumlardan birinde, Türkiye'deki yönetici seçkinlerden Reşit Galib, Profesör Zeki Velidi Togan'ı eleştirerek onun öğrencilerinden biri olmadığına çok memnun olduğu-

6 Mustafa Özden, "Ölümünün 21. Yıldönümünde Kuşaklara Öncü Olmuş Büyük Önder: H. Nihal Atsız", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 21, sy. 121 (1997): 46.

7 Hüseyin Nihal Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri* (İstanbul: İrfan, 1997), 232. Atılmasının başka bir versiyonu için bkz.: Sakin Öner, *Nihal Atsız* (İstanbul: Toker, 1988), 10.

8 *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar* (Ankara: yayımcısız, 1988), 12.

9 Nadir Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi", *Toplumsal Tarih* 8, sy 45 (1977) 21.

nu söyledi. Buna cevaben Atsız, Galib'e bir telgraf yolladı: "Zeki Velidi'nin talebesi olmakla iftihar ederiz."[10]

Aslında Profesör Togan; Afet İnan, Yusuf Akçura, Reşit Galib ve Sadri Maksudi Arsal tarafından yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı kitabı ve savundukları tezi eleştirmişti. Sadri Maksudi Arsal ile Rusya'daki günlerinden beri anlaşmazlıklar yaşıyordu.[11] O günlerde Togan-Arsal çatışması; Togan'ın Rusya'daki Türkler için toprak özerkliğini, Arsal'ın ise millî-kültürel özerkliği desteklemesinden ileri geliyordu.[12]

Togan'ın tezi eleştirmesinin nedeni, yanlış varsayımlar üreterek tarihi değiştirme yoluna gitmesiydi. Türk tarihinin böyle tahriflere ihtiyacı yoktu. Türk tarihinin bölünmez bir bütün olarak analiz edilmesi gerektiğini ileri sürdü.[13] Bu noktada Atsız, Togan'dan etkilendi, o da Türk tarihinin bütünsel bir karaktere sahip olduğunu düşünüyordu. Kongrede Profesör Köprülü, Togan'ı oldukça gönülsüz bir biçimde destekledi, kendi düşüncelerini de ısrarla ileri sürmedi.[14] Tüm bu meselelerin sonucunda Togan, İstanbul Üniversitesinden istifa etti.[15]

Tarih Kongresi'ni izleyen dönemde Atsız'ın başına talihsiz bir olay geldi. Eylül 1932'de Reşit Galib Millî Eğitim Bakanı oldu ve 1933'te Atsız'ı ceza olarak Malatya Ortaokuluna tayin etti. Aynı yıl Edirne'ye gönderildi ve orada *Orhun*'u çıkardı. 1934'ten 1944'e kadar İstanbul'daki Yüce Ülkü ve Boğaziçi Liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı.[16] 1944 yılında Turancılıkla suçlanıp tutuklandı; bu olay devletin rakip ideolojilere olan hoşgörüsüzlüğünü gösterir. Fakat bu konuya girmeden önce, siyasi ortamın arka planı olarak, o yıllarda Türkiye'deki Turancı yayımlardan ve propagandadan söz etmemiz gerekir.

---

10 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, 72.

11 Turgut Akpınar, "Sadri Maksudi Arsal", *Tarih ve Toplum* 27, sy. 162 (1997) 57.

12 Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi", 21.

13 Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi", 22-23.

14 Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi".

15 Jacob Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation* (Londra ve Bloomington: Indiana University Press, 1995), 95.

16 *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar,* 13.

Türkiye'de Turancılık

Pantürkçülük ve Turancılığı aynı anlamdaki terimler olarak kullandığımı söyleyerek başlayayım. Bu yüzden, Panturancılığın Türkler, Macarlar, Moğollar ve Finlerin birliği anlamına geldiğini ileri süren Georgeon ve Landau ile anlaşmıyorum.[17] Böyle bir birlik hiçbir zaman ciddi anlamda tahayyül edilmemiştir. Gökalp'in şiirlerinde görüldüğü üzere, Turancılık tüm Türklerin birliğini içerir:

Düşmanın ülkesi viran olacak
Türkiye büyüyüp Turan olacak[18]

Veya daha spesifik olarak:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan[19]

Bütün milliyetçilikler gibi Türk milliyetçiliği de mensubiyet hiyerarşisini millet lehine değiştirerek dinden ödün verir. Başka bir deyişle, millet her şeyin üstündedir. Din tamamen göz ardı edilmez ama ona toplumsal kaynaşma ve millî dayanışmayı ilerletme ve büyütme gibi işlevsel bir rol biçilir. İslami köktendincilikten Yahudi aşırılıkçılığına kadar milliyetçiliği eleştirenlerin gerekçesi, milletin tapınılan bir put hâline, dolayısıyla da seküler bir sapkınlık hâline gelmesidir.

Turancılık veya Pantürkçülük, Türkçülüğün (Türk milliyetçiliği olarak okuyunuz) dünyadaki bütün Türklerin birliğini hedefleyen "dış politikası" hâline geldi. Türk millî bilincinin geçmişi altı ile yedinci yüzyıllar arasında tarihlenen Orhun yazıtlarına, *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlüğüne ve Karamanoğlu Mehmet Bey'in devletin resmî dilini Türkçe yapmasına kadar dayandırılabilir.[20] Daha sonra on beşinci yüzyılda II. Murad'ın hükümdarlığında Osmanlı hanedanlığı, efsanevi Oğuz Han'a bağlandı; buradan hanedanlığın kendini Türk geçmişiyle özdeşleştirdiğini anlıyoruz.[21] O hâlde

17 Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, 1. Ayrıca bkz.: François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), 50.

18 Ziya Gökalp, *Kızıl Elma* (İstanbul: Toker, 1995), 108.

19 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Toker, 1988), 63.

20 Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* (Ankara: İmge, 1994), 13-15.

21 David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908* (Londra: Cass, 1977), 2.

diyebiliriz ki Türk tarihinin tamamı boyunca örtük Türklük söz konusuydu, ama modern dildeki anlamıyla milliyetçilik on dokuzuncu yüzyılda Türklerin tarihi konulu oryantalist çalışmalarla ve daha sonra Türk akademisyenlerin benzer çalışmalarıyla başlayıp devam etti. İslamcılık ile Osmanlıcılığın itibarını azaltan siyasi şartların yanı sıra Rusya'daki Türklerin İmparatorluk'a göç etmesi de Türk milliyetçiliğinin doğuşunu hızlandırdı.[22]

Türk milliyetçi söylemini kullanmasına ve daha önceki yazarlardan etkilenmesine rağmen, Atsız kendine özgü bir düşünürdü ve çeşitli meselelerde onlardan ayrılıyordu. En önemlisi, milletin varlığı ve büyük işler başarması için millî ülkünün güçlü olması gerektiği düşüncesini Gökalp, Akçura ve Ağaoğlu ile paylaşıyor, ama onlardan ırkçılığı bakımından ayrılıyordu. Önceki yazarların hiçbiri açıkça ırkçı değildi. Gökalp'e saygı duymakla birlikte Atsız onu ırkçı olmadığı için eleştiriyordu. Bununla beraber, konunun uzmanı olan biri Gökalp'ten Atsız'a doğrudan bir bağ görecektir. Gökalp'in 1924'te ölümünü ve 1931 yılında da Türk Ocaklarının kapatılmasını izleyen dönemde, Atsız Türkçülüğün önderi hâline geldi.[23]

Atsız, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk tarihinin sürekli bir bütün olarak görülmesi gerektiği yolunda Zeki Velidi Togan'ın düşüncesini de paylaşıyordu.[24] Atsız'ın tarih görüşlerinden aşağıda bahsedeceğiz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Atsız 1930'lar ve 1940'ların bir ürünüydü. O yıllarda uluslararası düzeyde demokrasiler itibar yitiriyor, otoritarizm ve Alman versiyonunda sergilenen ırkçılık biçimi zemin kazanıyordu. İçerideyse ırkçı/Turancı eğilimler taşıyan çok sayıda yayın vardı. Atsız'ın dergilerinin dışında Reha Oğuz Türkkan'ın *Ergenekon* ve *Bozkurt*'u, *Geçit*, *Birlik*, *Çağlayan*, Dr. Rıza Nur'un editörlüğündeki *Tanrıdağ*, *Gökbörü* ve *Çınaraltı* gibi dergiler de çıkıyordu.[25] Bu yüzden, Atsız'ın etkinlikleri bu dış ve iç gelişmeler altında incelenmelidir.

Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında Pantürkçülük pek görülür değildi, ondan daha fazla

ve bkz.: Lewis, *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day,* 108-109.

22 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: İnkılap, 1994), 4-11.

23 *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar,* 5.

24 Özbek, *Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi*, 25.

25 Özbek, *Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi*, 21.

örtük Turancılık vardı. Türkçüler ile hükûmet arasında ancak 1944 yılında bir çatışma meydana geldi. Bunun sebebi milliyetçilerin kendilerini daha fazla ortaya koymaya başlamaları mıydı yoksa hükûmetin meşru ve hoş görülebilir yalnızca tek bir ideoloji olduğunu göstermeyi istemesi miydi, belirlemek zordur.

1944 Irkçılık-Turancılık Olayı

Nihal Atsız'ın devlet aygıtındaki "komünistler"e açıkça meydan okuması milliyetçi figürlerin bastırılması sonucunu doğurdu. İşin aslı, Turancılar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'daki Nazi rejimiyle temaslarda bulunmakla suçlandılar.[26] Atsız, biri 1 Mart 1944'te diğeri 1 Nisan 1944'te olmak üzere, Orhun dergisinde Başbakan Şükrü Saracoğlu'na iki açık mektup yayımladı. Mektuplarda, eğitim kurumlarında yer alan ve kişisel olarak tanıdığı Pertev Naili Boratav ve Sabahattin Ali gibi komünistleri eleştiriyordu. En önemlisi de Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'i bu kişilere sempati göstermekle suçlaması ve istifa etmesini istemesiydi. Sabahattin Ali, kendisine hakaret ettiği suçlamasıyla Atsız'ı dava etti. 3 Mayıs (milliyetçiler her yıl bu günü Türkçülük Günü olarak kutlar) 1944'de üniversite öğrencileri mahkemenin önünde Atsız lehine gösteri yaptılar. Daha sonra dava milliyetçilere saldırıya dönüştü; Zeki Velidi, Reha Oğuz Türkkan, Fethi Tevetoğlu, Hikmet Tanyu ve Alpaslan Türkeş (ileride Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuracak ve lideri olacaktır) hükûmeti devirmek için darbe planlamakla suçlanarak tutuklandılar. Ünlü Sansaryan Han'da işkence gördüler. 19 Mayıs 1944'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Gençlik Günü'nde verdiği nutukta, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini tehlikeye atacak ve Almanya'nın çıkarına olacak Turancılığı kınadı.[27] 29 Mart 1945'te Togan on yıla kadar, Atsız altı yıla kadar hapis cezası aldı. 31 Mart 1947'de Askerî Temyiz Mahkemesi kararı bozdu ve bir buçuk yıldır hapiste olan bütün sanıklar beraat etti.[28] Mahkeme tutanaklarına göre, savcı Atsız'ı Rum kökenli olmakla suçladı, Atsız bu suçlamayı reddetti.[29] Daha sonraları birçok kişi tarafından, mahkemenin bu kararının Almanları bozguna uğratan Ruslara verilmiş siyasi bir rüşvet olduğu ileri sürüldü.[30]

26 Jacob Landau, *Jews, Arabs, Turks. Selected Essays* (Kudüs: Magnes Press, 1993), 180.

27 *Irkçılık-Turancılık* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1944), 6-8.

28 Mustafa Özden, "Atsız ve 1944 Irkçılık-Turancılık Olayı", *Türk Dünyası Tarih Dergis*i 21, sy. 122 (1977): 22-23.

29 Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı* (Ankara: Tekin, 1992), 82.

30 Özden, "Atsız ve 1944 Irkçılık-Turancılık Olayı", 47.

Çeşitli siyasetçi ve gazeteciler Atsız ve suçlanan diğerlerine karşı tavır aldılar çünkü onlara göre Turancılık yurt dışında maceracılıktı ve ırkçılık da ülkeyi içeriden bölecek bir ideolojiydi. Şükrü Saracoğlu, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahid Yalçın da dahil olmak üzere içlerinden birçoğu kendilerinin de Türkçü olduğunu, ama ırkçılığa karşı olduklarını söyledi. Muhafazakâr romancı Peyami Safa bile Atsız'a katılmadı. Dahası, Kemalizm tek meşru ideoloji olarak savunuldu, aşırı sol ve aşırı sağ ise tehlikeli ideolojiler olarak görüldü.[31] Gerçekten de komünistlik suçlamasıyla Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in 1947'de Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinden kovulmaları[32] rejimin hem sola hem de sağa olan hoşgörüsüzlüğünü gösteriyordu. Dolayısıyla *1944 Irkçılık/Turancılık Davası* ve solcu profesörlerle ilgili 1947 kararı aynı devlet politikası çerçevesinde görülmelidir. Ama her şeye karşın, sağa saldırı sola saldırıdan çok daha sertti.

Atsız 1947 ile 1949 yılları arasında işsizdi. 1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde uzman olarak çalışmaya başladı. 1969'da istifa etti. *Ötüken*'deki makalelerinde bazı milletvekillerini Kürtçülükle suçlayınca, kendisine karşı yine bir dava açıldı. 1973'te söz konusu insanlara hakaretten dolayı tutuklandı. Fakat daha sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından affedildi.[33] 1975 yılında öldü.

1940'larda yaşanan olaylar, resmî ideolojinin parametrelerinden herhangi bir sapmanın Türkiye'de hoş görülmediğini gösterdi. Atsız, fikirlerini yayımladığı için bütün yaşamı boyunca cefa çekti. Bu noktada kendisi Nazım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek ve Sabahattin Ali ile karşılaştırılabilir. Fakat o, bu isimler kadar ünlü olmadı. Gerçekten de Berkes anılarında Atsız'ın bu kadar çabuk unutulmasından duyduğu şaşkınlığı ifade eder.[34] Hüseyin Nihal Atsız bir ideoloji adamı olarak yaşadı, ihtilaflı düşüncelerini açıklamaktan korkmadı. Ülkenin sekülerleşmesine rağmen yine de İslami olan bir ortamda onun ırkçılığı kitlelere cazip gelmedi. Öte yandan Turancılık ise devlet bürokrasisi tarafından Sovyetleri kışkırtacak tehlikeli bir düşünce olarak görülüyordu. Böylelikle Atsız'ın fikirleri gerek halk kitleleri gerekse siyasetçiler arasında az bir destek buldu. Milliyetçiliğin kabul edilebilir formu Türkiye sınırları içinde Türk milliyetçiliğiydi. Siyasi düzlemde Atsız'ın fikirlerini bir ölçüde ifade eden kesim Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi idi. Parti oy çokluğu elde edemediyse de Türk

31 *Irkçılık-Turancılık,* 36-38.

32 Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı,* 99.

33 *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar,* 15.

34 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar* (İstanbul: İletişim, 1997), 172.

siyasi yapısında dikkate alınması gereken bir kuvvetti.

Yüzyılın sonlarında Pantürkçülük saldırgan duruşunu büyük ölçüde yitirmişti. Onun yerine Türk dünyasında kültürel ve ekonomik iş birliği kavramı doğdu ve popülerlik kazandı. O hâlde denebilir ki, solcu partiler bile Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmeyi desteklerken Atsız, ideolojik/siyasi düzlemde haklı çıkmıştır.

Atsız'ın Dünya Görüşü

İncelememizin bu kısmında, Atsız'ın eserlerini doğrudan doğruya analiz edecek ve onun dünya görüşüne dair net bir resim çizmek amacıyla kendisinden alıntılar yapacağız. Fikirlerini kendi yayımladığı dergilerde ve başka yayınlarda ifade ederken samimiydi. Yazmaya ilk başladığı 1930'lardan ölümüne (1975) kadarki düşünce çizgisinde bariz bir süreklilik görürüz. Kırk yıl boyunca görüşlerinde hiçbir değişikliğin, hiçbir sapmanın olmayışı yaşamı boyunca benimsediği inançlara olan bağlılığının kuvvetini gösterir.

Türk Tarihi Üzerine

Hüseyin Nihal Atsız, toplumsal bilimlerde nesnel olmanın olanaksızlığına inanır. Nesnel olmaya çalışmak kişinin millî çıkarlarına ihanet etmesini gerektirir. Bu yüzden, tüm tarih tezleri millî prizmadan geçirilerek filtrelenmelidir.[35] Başka bir ifadeyle, millî bir tarihyazımını savunur.

Fakat Türk tarihyazımına yanlış varsayımlar damga vurmuştur. Atsız'ın en önemli tezi, Türk tarihinin tek kimlik olarak ve kesintisiz tek bir süreç olarak görülmesi gerektiğidir -bu tez Togan'ın fikirlerine benzer-. Türk tarihçilerinin sorunu, bir devlette hanedanın değişmesini başka bir devletin kurulması olarak görmeleridir; oysa doğrusu tarihte Türkler tarafından kurulmuş sadece birkaç devlet bulunur. Hanedanların değişmesi yalnızca rejimde bir değişme anlamına gelir yoksa farklı bir devletin oluşması anlamına değil.[36] Türkiye 1044 yılında Gazneliler karşısında zafer kazanan Selçuklu Devleti'nin yaratılmasıyla kurulmuştur. Sonra İlhanlılar ve onlardan sonra da Osmanlılar gelmiştir. Osmanlı Devleti diye bir şey yoktur, Osmanlı Hanedanlığı

35 Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler* (İstanbul: İrfan, 1997), 5.

36 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 7-8

vardır.[37]

Böylece Türkiye Cumhuriyeti o hanedanlıkların devamıdır; farklı bir siyasi rejime sahip aynı devlettir. Atsız, açıkça söylemese de cumhuriyetçi Türkiye'ye çok büyük inancı yoktur. Ona göre rejim tipi değil ama Türk devleti her şeyin üstündedir. Atsız'ın büyük bir Türkçü olarak nitelediği Dr. Rıza Nur, Türk devletinin Selçuklularla başladığını ileri süren ilk kişidir.[38]

Atsız, Türk tarihinin sınıflandırılması, tarihsel kişiliklerin adlarının imlası gibi meseleleri çözmek, ayrıca Timur ve Cengiz gibi bazı savaşçıların kahraman mı yoksa Türklerin düşmanı mı olduklarına karar vermek için bir Türk Tarih Kongresi toplanmasını istedi.[39] Bu konuda onun görüşü ikisinin de Türkleri bir bayrak altında birleştirmeye çalışmış kahramanlar olduklarıdır. Bu bakımdan on beşinci yüzyılda Osmanlılar ile Timur arasındaki Ankara Muharebesi milliyetçi tarihyazımına göre kardeş katli savaşı olarak görülmelidir.[40]

Eski Türk tarihine geri gidersek, Mete'nin hükümdarlığı altındaki Hunlar İ.Ö. 220 yılı civarında Türkleri tek bir devlet altında birleştirdiler. Mete, Türk milletini yarattı.[41] Aparlar ve Göktürkler gibi diğer hanedanlar aynı devletin devamıydılar. Dolayısıyla Türklerin doğu kolunun da bir devleti olduğu söylenebilir; böylelikle Atsız, Türklerin bir ya da iki devlet kurduğu teorisini "ispatlar".

Hüseyin Nihal Atsız, otuz üç yıl boyunca ülkeyi başarıyla yönettiği için övdüğü II. Abdülhamit de dahil bütün Osmanlı sultanlarına saygı duyardı. Ona göre, II. Abdülhamit'in meclisi feshetmesi olumlu bir karardı çünkü anayasal bir sistemde azınlıklar ülkenin siyasi kaderi üzerinde büyük bir söz hakkına sahip olurlardı ki bu Atsız için kabul edilemez bir şeydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni on yılda imparatorluğu dağıttığı ve Masonların -dolayısıyla Yahudilerin ve Avrupa emperyalizminin- etkisi altına girdiği için kınadı.[42] 1942'de *Tanrıdağ* için yazdığı bir makalede, vatansever

37 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,*11, 31, 33.

38 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 22.

39 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 16-19, 24.

40 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 35.

41 Hüseyin Nihat Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: İrfan, 1992), 17.

42 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, 82-83, 85.

oldukları ve -birkaçı hariç- yetkin oldukları için bütün sultanları savundu. Son sultan Vahdettin'in hain olduğunu kabul etmedi ve Mustafa Kemal'i Anadolu'ya millî meseleleri çözmesi için gönderdiğine inandı.[43] Makalenin sonunda, geçmişin değerlerine saygının milliyetçilik ve ahlâkın baş şartı olduğunu söyler. "Ne kadar inkılapçı olsak, yine geçmişe bağlıyız."[44]

Atsız; her milletin tarihî düşmanları olduğunu, dolayısıyla bireylerin milletlerine yönelik millî sevgiyle ve geleneksel düşmanlara karşı millî nefretle eğitilmesi gerektiğini savundu. "Hayat savaştır", kavgadan korkanlar yaşamasın.[45] 1974'te Sadri Maksudi'nin kızı Adile Ayda'ya yazdığı bir mektupta da büyük zayiat verilecek bir savaşın Türk milletinin özünde taşıdığı erdemleri canlandıracağı ve Türk toplumundaki mevcut ahlâksızlıklara son vereceği görüşünü ifade etti.[46] "Biz artık insaniyet ve barış değil, milliyetçilik ve savaş istiyoruz. İnsaniyetperverlik köpekliktir. İnsaniyet milliyetçilikle asla uyuşmaz."[47]

Toparlamak gerekirse, Atsız, Türk tarihi ve ilgili konular üzerine bazı özgün fikirlere sahipti. "Türkçülük bir dünya görüşüne malik olmalı" ve bu görüş giyim kuşamdan aile yaşamına kadar her şeyi kapsamalıdır. Atsız bütünsel bir Türk dünya görüşü aktardı.[48]

Irkçılık ve Turancılık Üzerine

Atsız'ın fikrince, "Tanrı Türkleri savaş için yarattı" diyen Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ünün yazılmasında ve Ali Şir Nevaî'nin Türk dilinin Farsçadan çok daha üstün olduğu yolundaki iddiasında Türkçülük aşikârdı. Modern Türkçülük üçü de ırkçı olmayan Ali Suavi, Süleyman Paşa ve Ziya Gökalp ve ılımlı bir ırkçı olan Dr. Rıza Nur ile başladı.[49] Atsız'a göre kimin ırkçı olduğuna dair sınıflandırma onun gö-

43 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler* içinde 'Osmanlı Padişahları'.

44 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 112.

45 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 89, 121.

46 *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar*, 60.

47 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri,* 21.

48 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, 29.

49 Hüseyin Nihal Atsız, *İçimizdeki Şeytan* (İstanbul: İrfan, 1992), 60-62.

rüşlerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Türkçülüğün iki bileşeni vardır: Irkçılık ve Turancılık. Irkçılık bir milletin sağlığının korunmasını gerektirir çünkü daha aşağı ırklarla karışma aşağı ırk lehine sonuçlanır. Her ırk başka ırklarla karışmıştır ama bir süre sonra kan kendini saflaştırır. Fakat eğer başka ırklarla karışma devam ederse o kadar yozlaşır ki iyileşme umudu kalmaz. Yanı sıra, ırkçılık bir tarih bilincidir. Tarih, Türk devletinin Türk olmayanlar tarafından ihanete uğradığını gösterir. Türkçülüğün ikinci bileşeni tüm Türklerin birleşmesini içeren Turancılıktır. Moğolları, Finleri veya Macarları içermez. Toparlarsak, Türkçülük tüm Türklerin birleşmesini ve Türkleri, yabancı ırkların etkilerinden korumayı hedefler.[50]

Atsız, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Gelibolu zaferinden bahsederken savaşı kazananın Kürtler ile diğer karma toplumların oluşturduğu Türk milleti değil ama Türk ırkı olduğunu öne sürmüştür. Yahudilerin ya da Çingenelerin vatandaş olmasını istemez. Ona göre, Çingeneleri Türkleştirerek Türk kanının saflığını bozmak bir suçtur. "Türk ırkının temeli dil değil, ırk ve kan olmalıdır." "Sayımızın az olup olmamasının önemi yoktur. Az ve temiz olmak daha iyidir."[51] Bu mikroptan kurtulmanın en iyi yolu katliamdır. "Türk topraklarında yaşamak hakkı yalnız Türk'ün olmalıdır."[52]

Atsız ırkçılığa sempatisi olsa da Alman yanlısı olduğunu reddeder. Demokrasi, faşizm ve komünizm gibi bütün ideolojileri yabancı olarak görür. İslam bile kökeni bakımından Türk değildir. Türkçülük biricik yerli ve millî düşüncedir. Atsız'ın ırkçılığı bütün milletlere karşıdır: "Ben faşist değilim. Sadece Türkçüyüm… Onun için de hiçbir yabancı milleti sevmiyorum… Ne faşistim ne demokratım." Türk hükûmetinin de ırkçı olduğunu iddia eder. Askerî liseye veya Harp Okuluna kabul edilmek için "Türk ırkından olmak" özel şartı vardır. Atsız'ın tek istediği bu şartları öğretmenler, doktorlar ve mimarlardan mühendislere kadar, Türk toplumsal ve ideolojik yaşamında rol alan bütün insanlara genişletmektir.[53] Bunların yanı sıra Atsız, hasımlarını gerçek Türk olmamakla suçlamasıyla bilinir: Kendisi gibi milliyetçi olan Reha Oğuz Türkkan'ı Ermeni olmakla, Sabahattin Ali'yi Rum olmakla ve örneğin Hasan Âli gibi Cumhuriyet Halk Partisi'nin önderlerinden birçoğunu gerçek Türk olmamakla suçlamıştır.[54]

50 Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü* (İstanbul: İrfan, 1992), 95-96, 99.

51 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, 8-11.

52 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, 21.

53 Atsız, *İçimizdeki Şeytan,* 63-68: Atsız, *Türk Ülküsü,* 36.

54 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri,* 298.

Sadece tek bir noktada, Türk milletini Türk kökenlilerin ve başka ırksal mensubiyetleri kalmayacak kadar Türkleşmiş olanların milleti olarak tanımlarken ırkçılıktan uzaklaşıyor gibi görünür.[55] Ama yine de Atsız'ın standartlarıyla bakılırsa bir bireyin Türk olarak sınıflandırılması çok zordur. Türkümsü olanları imparatorluğun felaketine sebep olmakla suçlar. Abdullah Cevdet, milliyeti ve dini yok etmeye çalışmıştır çünkü bir Kürt milliyetçisidir ve Rıza Tevfik devlete ihanet etmiştir çünkü yarı Arnavut yarı Çerkes'tir. Atsız'ın iddiasına göre, Türk olmak için Türk ırkından olmaktan başka seçenek yoktur.[56] Ayrıca Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in Türklüklerini ispatlamaya da çalışmıştır.

Diğer yandan Turancılık, Türk milletini şahlandırır ve sorunları çözer ancak gerçekten Türk olmayanlar Turancılığa karşı çıkar.[57] Savaş, millî çıkarlarla ilgili sorunlar için tek çözümdür. Savaşa hazır olmak için iki araç zorunludur: Teknik güç ve ondan daha önemlisi manevi güç (*ülkü*). Ülkü, milletin üstünlüğüne inanmayı ve büyüme arzusunu içerir. Dini de kapsayan millî düşünce "Kızılelma" diye adlandırılan bir hedefe ulaşmayı ifade eder. Millî fikirler milletlerin fiziksel varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlar. İdealin anlamı Turancılığın anladığı anlamda "birleşme ve büyüme"dir. O halde, ülküler yayılmacı ve saldırgandır; savunmacı olamazlar. Ekonomik büyüme ve endüstrileşme ülkü olamazlar. Ülkünün gözleri uzak geçmişe dikilidir ve bir milletin gücünü canlandırmaya çalışan bir din gibidir.[58] Ne var ki Atsız, Türklerin nasıl birleşeceği konusunun ayrıntısına girmez. Türklerin birleşeceğini ileri sürmekle yetinir. Türkçülüğün nihai hedefi budur.

Atsız'ın Militarizmi

Atsız'a göre askerlik çarpışma bilimidir. Yaşamak için kavga gerekir, o halde savaş sanatı sayesinde yaşamaya hak kazanılır, demek ki tek gerçek bilim askerliktir. Türkçülük disiplinli bir millet yaratma taraftarıdır; onda despotizme ve aşırı özgürlükçülüğe yer yoktur. Türkiye'nin geleneksel ve çağdaş düşmanları Ruslar, komünizm, Masonluk ve Siyonizmdir. Bu düşmanlarla çarpışmak için Türkçüler askerî okullara

55 Atsız, *Türk Ülküsü,* 51-52.

56 Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler III* (İstanbul: İrfan, 1992), 141-143.

57 Atsız, *Makaleler III*, 13.

58 Atsız, *Türk Ülküsü,* 7-8, 12, 19, 21, 25-26, 29.

ve geleceğin bürokratlarını yetiştiren Mülkiyeye girmelidir.[59]

Atsız'ın ortaöğretimde reform önerisinde okullara pratiğin yanı sıra teorik askerî eğitimin de getirilmesi yer alır. Güreş gibi millî sporlar okullarda öğretilmelidir.[60] Atsız'ın sloganlarından biri "Bütün Türkler bir ordu"dur.[61] Millî tarımı da kapsayan millî ekonominin orduyu beslemek için şart olduğuna inanır.[62]

Ahlâki Değerler Üzerine

Atsız'ın din üzerine görüşlerini birazdan analiz edeceğiz fakat onun seküler dünya görüşü yüksek derecede dünyevi ahlâkçılık içeriyordu. Ona göre yaşamın her alanının -ahlâk, edebiyat, müzik, beslenme biçimi, hukuk, aile, gelenek ve giyim kuşam- millî olması gerektiğinden yukarıda bahsetmiştik. Aile değerlerinin korunması kadınların en büyük ödeviydi -kadınlar erkeklerle eşit olmakla birlikte iyi anne ve eş olma ödevleri vardı.[63]- Atsız, millî ülküler olarak manevi değerlerin önemini vurgulayarak bunların fabrikalar inşa etmek gibi maddi gelişmelerden veya bilim ve teknolojideki ilerlemelerden daha yüksek değere sahip olması gerektiğini vurguladı. Basın yayın ile bar, meyhane, futbol sahası, plaj ve sinema gibi eğlence merkezlerinin hepsi milletin ahlâki değerlerine zarar verirdi. Bu ahlâk eksikliğinin nedeni Türkümsüler ve dönmelerdi.[64] Böylece Atsız Türkleştirmeyi desteklerken Batılılaşmanın aşırı formunu da eleştirdi.[65]

Atsız için manevi değerlerin maddi değerlere göre üstünlüğü vardı. Gençleri laçkalaştıran bar ve parti gibi şeylerde kendini gösteren Batılı yaşam tarzından hoşlanmıyordu. Okullarda öğrencileri gelecek çarpışmalara hazırlayan güçlü askerî disiplini savundu. Başka bir deyişle, onunki maddeciliğin seküler bir eleştirisiydi.

---

59 Atsız, *Türk Ülküsü,* 103-104, 106-107.

60 Atsız, *Makaleler III,* 189-190.

61 Atsız, *Makaleler III,* 253.

62 Atsız, *Makaleler III,* 261.

63 Atsız, *Türk Ülküsü,* 83-105.

64 Atsız, *Makaleler III,* 31-157.

65 Özden, 'Atsız ve 1944', 47.

Din ve İdeoloji Üzerine

Atsız'ın fikirleriyle ilgili bahsettiklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki İslam onun düşüncesinde büyük bir rol oynamaz. Çoğu milliyetçi gibi onun için de din, millete göre ikincildir. Tam ifadesiyle, "milliyetçilik… dinden üstündür"[66]. "[Yeni] Kâben; Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar değil midir?"[67] Bununla beraber Atsız, bir dayanışma kuvveti olarak dinin toplumsal işlevini inkâr etmez. Türk dünyasının İslam'a dayandığını ve Türk birliği kurulduğu zaman, şaman ve Hristiyan Türkler gibi gayrimüslim Türklerin Müslüman olacağını ileri sürer. Fakat din halkı bölen bir şey olmamalı, toplumsal bir kurum hâline gelmelidir. Din ruhun ihtiyacıdır ama cumhuriyet Türkiyesinin dine yönelik yanlış tutumunun neticesinde Ticaniler ve Nur hareketi gibi birtakım köktendinci gruplar ortaya çıkmıştır. Nur hareketi adındaki İslam cemaatinin kurucusu Said-i Nursi asıl güdüsü Kürt milliyetçiliği olan cahil bir Kürt'tü. Atsız onun başlattığı hareketi (Nurculuk) komünizmle aynı zeminde gördü; ikisi de ülkedeki millî ülkü eksikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. İmamların üniversite mezunu olmaları gerektiğini savundu. Ayrıca savunucularının hayalî ülkülerle zehirlendiği Panislamizme dönük girişimleri ve dilencilerin felsefesi olarak betimlediği tasavvufu da şiddetle kınadı.[68]

Komünizmi Rusya yanlısı olarak ve aleni ihanet olarak betimledi. *Moskofçuluğu*, Kürtçülüğü ve *siyasi ümmetçileri* Türkçülüğün düşmanları saydı ve bunlarla olanca güçle savaşılması gerektiğini düşündü. Bazı milletvekillerini Kürtçü olmakla suçladı.[69] Sağı milliyetçi ve ahlâk bakımından muhafazakâr olarak betimledi. Sağcı partilerin millî meselelere karşı duyarlı olmaları ve disiplinli bir topluma teşvik etmeleri gerektiğini ileri sürdü. Solcu partiler enteryasyonalist olduklarından, onların böyle bir sorumluluğu yoktu. Sağcı bir parti toplumsal adaleti de destekleyebilirdi. Fakat asıl önemli olan milliyetçi olmasıydı ki bunun sağcı olmakla doğrudan doğruya ilgisi vardı. Başka bir deyişle, bir parti ne kadar milliyetçiyse, o kadar sağcıydı. İslamcılar ve komünistler solcuydu, çünkü enternasyonalisttiler. Komünizm yanlış bir ideolojiydi, çünkü insanların sadece midesi değil, inançları da vardı. Atsız, 1970'lerdeki hiçbir siyasi partiyi Türkçü olarak görmüyordu; Türkçü bir partinin gelecekte kurula-

66 Mustafa Özden, "Ölümünün 21. Yılında Büyük Türkçü Nihal Atsız", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 21, sy. 123 (1997): 9.

67 Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri,* 6.

68 Atsız, *Türk Ülküsü,* 101, 115 ve Atsız, *Makaleler III*, 214, 451-452, 455, 469, 504.

69 Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler II* (İstanbul: İrfan, 1992), 379.

bileceğini ama millî bir hükûmetin yaratılması için bunun şart olmadığını düşünüyordu.[70] Fakat dört yıl önce Türkeş'e oy verdiğini itiraf ediyordu. Aynı zamanda Adalet Partisi'ni de komünizm karşıtı olduğu için destekliyordu.[71]

Bülent Ecevit, Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideri olduğunda Atsız onu eleştirerek sosyalistlikle ve milliyetçilik karşıtlığıyla suçladı. Ecevit, işçilerin genel grev hakkına destek verdiği zaman Atsız küplere bindi çünkü bunu Türkiye'nin mahvı olarak görüyordu.[72] Gerçekten de millî olarak algılanmayan bütün ideolojileri kınayarak bunları Türk milletinin çıkarlarına zarar veren ideolojiler olarak betimledi. Kısacası Atsız'ın dünya görüşü baştan sona Türkçülük tonundaydı.

Sonuç

Atsız'ın fikirlerine çeşitli boyutlardan bakılırsa onun saldırgan, milliyetçi, militarist ve ırkçı görüşlerini saptamak kolaydır. Kaba kuvvete ve kurtarımcılığa inanıyordu. Ülkede ekonomik gelişimi hedefleyen ve Enver Paşa Sendromunun bir sonucu olarak dış Türklerle herhangi bir ilişkiyi macera olarak algılayan resmî Kemalizm ideolojisinden ayrılıyordu. Atsız, Atatürk'ü övmekle birlikte, cumhuriyetçiliğe ve getirilen bütün o yeni rejime büyük bir inancı yoktu. Bu, onun Osmanlı Devleti'ni tercih ettiği anlamına gelmez. Kanısınca Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıydı, ikisi aynı devletti. Değişen tek şey siyasi rejimdi. Ona göre her şeyin üstünde olan millî devlettir yoksa devletin siyasi yapısı değil.

Artık Atsız gibi saf Türkçüler bulmak olanaksızdır çünkü Türk milliyetçiliği daha seçmeci olmuş ve içine İslamcılık ile Yeni Osmanlıcılık sızmıştır.[73] Böyle bir ideolojik seçmeciliğin izleri, sloganlarına ve söylemine İslami sembolleri dahil eden ve Atsız'ın partiyi desteklemekten vazgeçmesine neden olan Milliyetçi Hareket Partisinin ideolojisinde bulunabilir. Her zaman olduğu gibi bugün de Milliyetçi Hareket Partisi içinde Atsız'ın etnik milliyetçiliğini destekleyen figürler vardır ama Parti'nin ideolojisini bir Türk-İslam sentezi olarak betimlemek daha doğrudur -terim ilk kez İbrahim Kafesoğlu tarafından dile getirilmiştir. Öyle görünmektedir ki hem İslamiyet hem de

70 Atsız, *Türk Ülküsü,* 56-57, 133.

71 Atsız, *Makaleler III,* 52.

72 Atsız, *Makaleler II,* 249-250, 278.

73 Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* (İstanbul: Alfa, 2000), 150.

Türkçülük bu ideolojinin çelişik olsa da anlamlı parçalarıdır.

Atsız'ın ölümünden neredeyse 20 yıl sonra, kendisi gibi Türkçü olan hasmı Reha Oğuz Türkkan, Atsız'ın hayal ettiği *Türk*'ün geçmişte hiç var olup olmadığı veya bugün var olup olmadığı biçiminde retorik bir soru ortaya attı.[74]

Hüseyin Nihal Atsız, bir idealistti ve fikirlerini sonuçlarına aldırmaksızın savunma cesaretini gösterdi. Yaşamı boyunca aynı fikirleri belki çok ufak sapmalarla aktardı. Bu durum hapse atılmasına ve akademik görevlerinden alınmasına neden oldu. İnançlarında samimiydi ve onlardan caymadı. Görüşlerinin aşırılığı halkın büyük kısmı tarafından benimsenmesini engelledi. Özellikle romanları edebî değer taşımalarına rağmen Atsız'ın adı, ideolojisini akla getirdiğinden ılımlı entelektüeller tarafından okunmaları olanaksızlaşmaktadır. Atsız'ın milliyetçi çevreler dışında pek fazla tanınmamasının nedeni budur.

Kaynakça

Akpınar, Turgut. "Sadri Maksudi Arsal". *Tarih ve Toplum* 27, sy. 162 (1997): 57.

Berkes, Niyazi. *Unutulan Yıllar*. İstanbul: İletişim, 1997.

Engin Oba, Ali. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge, 1994.

Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Gökalp, Ziya. *Kızıl Elma*. İstanbul: Toker, 1995.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap, 1994.

Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Toker, 1988.

Körüklü, Refet ve Yavan Cengiz. *Türkçülerin Kaleminden Atsız*. İstanbul: Türk

74 Cengiz Mete, *Atsız ve Türk Ülküsü* (İstanbul: Kamer, 1994), 107.

Dünyası Araştırma Vakfı, 2000.

Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*. Londra: Cass, 1977

Landau, Jacob. *Jews, Arabs, Turks. Selected Essays*. Kudüs: Magnes Press, 1993.

Landau, Jacob. *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. Londra ve Bloomington: Indiana University Press, 1995.

Lewis, Bernard. *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day*. Londra: Weidenfeld, 1995.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Çanakkale'ye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*. İstanbul: İrfan, 1997.

Nihal Atsız, Hüseyin. *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: İrfan, 1992.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Makaleler II*. İstanbul: İrfan, 1992.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Makaleler III*. İstanbul: İrfan, 1992.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İrfan, 1992.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: İrfan, 1997.

Nihal Atsız, Hüseyin. *Türk Ülküsü*. İstanbul: İrfan, 1992.

Mete, Cengiz. *Atsız ve Türk Ülküsü*. İstanbul: Kamer, 1994.

Mumcu, Uğur. *40'ların Cadı Kazanı*. Ankara: Tekin, 1992.

Öner, Sakin. *Nihal Atsız*. İstanbul: Toker, 1988.

Özbek, Nadir. "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi". *Toplumsal Tarih* 8, sy. 45 (1977): 21.

Özden, Mustafa. "Atsız ve 1944 Irkçılık-Turancılık Olayı". *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 21, sy. 122 (1977): 22-23.

Özden, Mustafa. "Ölümünün 21. Yıldönümünde Kuşaklara Öncü Olmuş Büyük Önder: H. Nihal Atsız". *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 21, sy. 121 (1997): 46.

Özden, Mustafa "Ölümünün 21. Yılında Büyük Türkçü Nihal Atsız", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 21, sy 123 (1997): 9.

Seyfi Öğün, Süleyman. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa, 2000.

Süreyya Aydemir, Şevket. *İnkılap ve Kadro*. İstanbul: Remzi, 1990.

Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar. (Ankara: yayımcısız, 1988).

Irkçılık-Turancılık. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1944.